Հինգ շաբաթ

Օդապարիկով

84
Վ. 46

ԺԻՒԼ ՎԷՌՆ

ՀԻՆԳ ՇԱԲԱԹ ՕԴԱՊԱՐԻԿՈՎ

Տպագր. Մ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

84
Կ-46

ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ Թիւ 54
Հիմնադիր՝ (1909) ԳԲՐ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

19 NOV 2010
20 APR 2006

ԺԻՒԼ ՎԷՐՆ

ՀԻՆԳ ՇԱԲԱԹ ՕԴԱՊԱՐԻԿՈՎ

ՊՍԱԿՈՒԱԾ ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԷՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ, ՈՒՂԵՒՈՐԱԿԱՆ, ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐԱԿԱՆ ՈՒ ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ՄԵԾ ՎԷՊ

Թարգմանեց՝ ՄԻՀՐԱՆ ԱՆԱՆԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՊՐԱԿԸ ՊԱՀԱՆՋԵՑԷՔ ՁՐԻ

Տպագր. Մ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1927

09.08.2013
7475
20 APR 2006
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
3787-84

ՀԻՆԳ ՇԱԲԱԹ ՕԴԱՊԱՐԻԿՈՎ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Շատ ծափահարուած ճառի մը վերջաբանը.—Տօքթ. Սամուէլ Ֆերկիւսօնը կը ներկայացուի,—«Էքզէլսիօր».—Տօքթորին կայնած դիրքով նկարը.—Ճակատագրի հաւատացողի մը համոզումը.—Թրավէլլըրս Գլիւպի մէջ ճաշկերոյթ.—Բազմաթիւ բաժակաճառեր։

Ունկնդիրներու մեծ բազմութիւն մը կար Վաթերլօ փողոց թիւ 3, Լոնտոնի Արքայական Աշխարհագրական Ընկերութեան 1862 Յունիս 14ի նիստի միջոցին։ Նախագահը, Սըր Ֆրանսիզ Մ..., իր պատուական ընկերներուն կարեւոր յայտարարութիւն մը կ'ընէր ճառով մը, որ յաճախակի կ'ընդհատուէր ծափահարութիւններով։

Պերճախօսութեան այս հազուագիւտ նմոյշը կը վերջանար մի քանի ուռուցիկ նախադասութիւններով, որոնց մէջ հայրենասիրութիւնը կը զեղուր կուռ պարբերութիւններով.

«Անգլիա միշտ քալած է ազգերու գլուխը (որովհետեւ դիտուած է որ, ազգերը կը քալեն շարունակաբար իրարու ետեւէ) իր անվեհեր խուզարկուներով աշխարհագրական գիւտերու ճամբուն մէջ (հաւանութեան ձայներ)։ *Տօքթ. Սամուէլ Ֆերկիւսօն,*

մին իր պանծալի զաւակներէն, իր ծագումին պիտի չմեղանչէ: (Ամէն կողմէ «Ո՛չ, ո՛չ»): Այս փորձը եթէ յաջողի («պիտի յաջողի՛»), Ափրիկէի քարտիսագրութեան ցիրուցան ծանօթութիւնները պիտի միացնէ, կատարելագործելով զանոնք (խանդոտ հաւանութիւն), իսկ եթէ ձախողի («Երբե՛ք, երբե՛ք») պիտի մնայ մարդկային հանճարի ամէնէն յանդուգն յղացումներէն մին»: (Մոլեգին դոփիւններ:)

— Հուրրա՛, հուրրա՛, գոչեց ժողովը, ելեքտրականացած այս յուզիչ խօսքերէն:

Եռանդնաբորբ ազդակներ թնդացին: Ֆէրկիւսոնի անունը ամէն բերաններէ դուրս ցատկեց, և մենք կը սիրենք հաւատալ թէ՝ ան եզականապէս շահեցաւ անգլիական կոկորդներէ անցնելու փառքը: Ժողովասրահը դղրդեց անոր անունէն:

Հոն կային հաւաքուած բազմաթիւ ծերացած, պարտասած այն անվեհեհեր խուզարկուները, որոնք իրենց երիտասարդութեան ատեն աշխարհի հինգ մասերը պտտած էին: Ամէնքն ալ քիչ կամ շատ, ֆիզիքապէս կամ բարոյապէս խուսափած էին նաւաբեկութիւններէ, հրդեհներէ, Հնդիկներու տապարներէն, վայրենիներու լախտերէն, չարչարանքի գերաններէն, Բոլինէզեան ստամոքսներէն: Բայց բան մը չկրցաւ զսպել իրենց սրտերուն բաբախումները Սըր Ֆրանսիս Մ...ի ճառախօսութեան միջոցին, և ստուգապէս հոն եղաւ հրապարակախօսական ամէնէն լաւ յաջողութիւնը Լոնտոնի Աշխարհագր. Արքայական ընկերութեան:

Բայց, Անգլիոյ մէջ, եռանդը միայն խօսքի մէջ չկայանար. ան աւելի արագօրէն դրամ կը կտրէ, քան անգլիական-արքայական մինդի (Լոնտոնի դրամ) դրամահատ մամլիչը: Ժողովին մէջ քաջալերութեան

հանգանակում մը քուէարկուեցաւ ի նպաստ Տքթ. Ֆէրկիւսոնի, որ բարձրացաւ 2500 ոսկիի, այն է 62,500 ֆրանքի: Գումարին մեծութիւնը կը համեմատէր ձեռնարկին կարեւորութեան:

Ընկերութեան անդամներէն մին հարցուց նախագահին թէ՝ Տքթ. Ֆէրկիւսոն պաշտօնապէս չպիտի՞ ներկայացուի ժողովին:

— Տոքթորը ժողովին տրամադրութեանը տակ կը գտնուի, պատասխանեց Սըր Ֆրանսիս Մ...:

— Թո՛ղ ներս գայ, ներս գա՛յ, պոռացին ամէն կողմէ: Լաւ է որ աչքովնիս տեսնենք այդքան տարօրինակ յանդգնութիւնով մարդ մը:

— Թերեւս այս անհաւատալի առաջարկը, ըսաւ մարտանաւերու ծերունի կաթուածահար հրամանատար մը, ուրիշ նպատակ չունի քան զմեզ խաբել և մեր վրան խնդալ.

— Եւ եթէ Տքթ. Ֆէրկիւսոնը գոյութիւն չունենա՛յ, գոչեց չարախօս ձայն մը:

— Պէտք պիտի ըլլար հնարել զայն, պատասխանեց այս լուրջ ընկերութեան հաճոյակատար մէկ անդամը:

— Ներս մտցուցէ՛ք Տքթ. Ֆէրկիւսոնը, ըսաւ պարզապէս Սըր Ֆրանսիս Մ...:

Եւ տոքթորը ներս մտաւ ծափահարութեանց որոտումի մը մէջ:

Քառասուն տարեկանինց մարդ մըն էր, սովորական կազմով և հասակով: Իր արիւնային խառնուածքը կը յայտնուէր դէմքին մութ գոյնովը, կանոնաւոր դիմագծերով ցուրտ կերպարանք մը ունէր, յայտնի քիթով մը, նաւառաջքի ձեւով մարդկային քիթ մը, որ գիւտեր ընելու սահմանուած է. Իր շատ քաղցրահայեաց աչքերը, որոնք աւելի ու-

չխմութիւն կ՚արտայայտէին քան յանդգնութիւն, մեծ հրապոյր մը կուտային իր դիմագիծին. իր բազուկները երկար էին և իր ոտքերը կը դնէր գետնի վրայ մեծ քալողի ուղղորդ ձևովը:

Տօքթորին ամբողջ անձը հանդարտ լրջութիւն կը յայտնէր, և երբեք մարդ չէր կրնար միտքէն անցընել թէ անիկա գործիքը պիտի կրնար ըլլալ ամենէն անմեղ խաբէութեան:

Ուստի, կեցցէները և ծափահարութիւնները այն ատեն միայն դադրեցան, երբ տօքթորը լռութիւն հրամայեց սիրուն ձևով մը: Ուղղուեցաւ դէպի այն թիկնաթոռը որ իրեն սահմանուած էր. յետոյ, ոտքի վրայ, հաստատուն և ազդու նայուածքով, դէպի երկինք բարձրացուց աջ ձեռքին ցուցամատը, բերանը բացաւ և սա միակ բառը արտասանեց «Էքզէլսիօ՛ր»:

Ո՛չ, երբեք Պ. Պ. Պրայթի և Կոպտընի հարցապնդումները, ոչ ալ Լորտ Բալմէրսթընի արտասովոր վարկի խնդրանքը Անգլիոյ ժայռերը զրահապատելու համար, չունեցան նմանօրինակ յաջողութիւն մը: Սըր Ֆրանսիս Մ...ի ճառը գերազանցուած էր այս ամէնը: Տօքթորը միանգամայն կ՚երևէր մեծ, վսեմ, սակաւապետ և չափաւոր. ան արտասանած էր կացութեան յարմար բառը. «Էքզէլսիօր»:

Ծերունի նաւապետը, կատարելապէս կապուած այս արտակարգ անձին, յայտարարեց ամբողջովին կցել Լոնտոնի Աշխարհագր. Արքայական Ընկերութեան պատակին՝ Ֆէրկիւսոնի ճառը:

Ո՞վ էր ուրեմն այս տօքթորը, և ի՞նչ ձեռնարկի պիտի նուիրուէր:

Երիտասարդ Ֆէրկիւսոնի հայրը, անգլիական ծովային զօրութեան քաջ նաւապետներէն մին, պզտիկ տարիքէն իր որդին ընկերացուցած էր իր

պաշտօնին վտանգներուն և արկածներուն: Այս արժանաւոր զաւակը, որ երբեք վախին ինչ ըլլալը ճանչցած չէր երևար, մէկէն ի մէկ ցուցադրեց աշխոյժ միտք մը, խուզարկուի մը ուշիմութիւնը և նշանաւոր հակամիտութիւն մը գիտական աշխատութեանց. ասկէ զատ բացառիկ ճարպիկութիւն մը կը ցուցնէր գործին յաջողութեան մասին, երբեք չանձրկեցաւ բանէ մը, նոյն իսկ իր առաջին պատառաքաղը գործածած պահուն, որուն մանուկները քիչ անգամ կը յաջողին ընդհանրապէս:

Քիչ ատենէն իր՝ երևակայութիւնը բոցավառեցաւ յանդուգն ձեռնարկութիւններու և ծովային խուզարկութեանց հետևանքով. հետաքրքրութեամբ հետևեցաւ այն գիւտերուն՝ որոնք ԺԹ. դարուն առաջին կէսին պատահեցան. անիկա երազեց՝ Մունկօ-Բարքներու, Պրիւսներու, Գայեէներու, Լը Վայեաններու փառքը, և նոյն իսկ Սէլքիրքի, Ռօպէնսօն Գրիւզօէի ճակատագիրները և ժամերով երևակայեց միասին անցուցած ըլլալ Ժան-Ֆէրնանտէզ կղզիին մէջ, յաճախ համամիտ գտնուեցաւ լքեալ նաւազին գաղափարներուն, երբեմն վիճաբանութեան մտաւ իր ծրագիրներուն և յատակագիծներուն վրայով: Բայց, իբրև ստոյգ իրողութիւն, երբեք խօսք պիտի չտար այն գերերջանիկ կղզիէն, ուր բարեբաստիկ էր թագաւորի մը պէս, որ հպատակ չունի, մէկ պարագայի մը, երբ ծովային նախարարութեան Առաջին Լորտը ըլլալու վրայ է խնդիրը:

Կրնաք խորհիլ թէ իր այս ձգտումները աճեցան իր արկածալից երիտասարդութեան միջոցին, որ աշխարհի չորս անկիւնները կը դեգերէր: Իր հայրը, իբրև ուսեալ մարդ, երբեք չէր թերանար այս վառվռուն միտքը զարգացնելու ջրագրութեան, բնագի-

տութեան և մեքենագիտութեան յարգ ուսումներով, նաև բուսաբանութեան, բժշկութեան և աստղագիտութեան ծանօթութիւններով:

Երբ Սամուէլ Ֆէրկիւսոն արժանայարգ նաւապետը մեռաւ, ինք քսաներկու տարեկան էր և արդէն աշխարհի շրջանը ըրած էր, ու գնաց զինուորագրուեցաւ Պէնկալեան երկրաչափներու գունդին մէջ. բայց զինուորականութիւնը իրեն չէր յարմարեր. հնազանդիլ չէր սիրեր, քանի որ միտքէն չէր անցներ հրամայել: Ուստի, հրաժարականը տուաւ և կէս մը որսորդութիւնով, կէս մըն ալ բուսական փնտռտուքներով Հնդկական թերակղզիին հիւսիսային կողմը պտտեցաւ և զայն կորեց անցաւ Կալկաթայէն մինչև Սուրաթ, իբր աշխարհագրական պարզ պտոյտ մը:

Սուրաթէն Աւստրալիա անցաւ և մասնակցեցաւ 1845ին Սթիւրթ նաւապետին արշաւանքին, որ պաշտօն ունէր գտնելու այն Կասպից ծովը, որ կը կարծուէր թէ գոյութիւն ունէր Նոր-Հոլանտայի մէջտեղը:

Սամուէլ Ֆէրկիւսոն 1850ին Անգլիա վերադարձաւ, երբ ամէնէն աւելի գիւտերու մարմաջովը բռնուած, ընկերացաւ մինչև 1853 Մաք-Գլէր նաւապետին արշաւանքին, որ ամերիկեան ցամաքին շըրջանը ըրաւ Պէհրինկայի նեղուցէն մինչև Ֆէրուէլ հրուանդանը:

Հակառակ ամէն տեսակ յոգնութեանց և ամէն կլիմաներու տակ, Ֆէրկիւսոնի կազմը սքանչելի կերպով կը դիմանար, կ'ապրէր համակերպութեամբ ամէն զրկանքներու մէջտեղը: Կատարեալ տիպարն էր խուզարկուի մը, որուն ստամոքսը ըստ կամս կ'ընդլայնի կամ կը կծկի, որուն սրունքները կ'երկննան կամ կը կարճնան անակնկալ խաւի մը հանդիպած ա-

տեն, որ կը քնանայ օրուան ամէն ժամուն, և կ'արթննայ գիշերուան ո և է մէկ ժամուն:

Հետևաբար ոչինչ նուազ զարմանալի է, երբ կը գտնենք մեր անխոնջ ճամբորդը, որ 1855էն 1857 այցելեց Թիպէթի ամբողջ արևմտեան մասը Շլակինթվայթ եղբարց հետ, և այս խուզարկութիւններէն մեզի բերաւ ազգագրական հետաքրքրաշարժ տեղեկութիւններ:

Այս զանազան ճամբորդութիւններու միջոցին, Սամուէլ Ֆէրկիւսոն «Տէյլի Թէլէկրաֆ»ի ամէնէն գործունեայ, ամէնէն հետաքրքրող թղթակիցը եղաւ: Այս մէկ փէնիինոց թերթը, որուն սպառումը 140 հազարէ աւելի է և հազիւ կը բաւէ միլիոնաւոր ընթերցողներու, որոնք լաւ կը ճանչնային այս տոքթորը, թէև ոչ մէկ կաճառի կ'անդամակցէր, ո՛չ ալ Լոնտոնի Աշխարհագրական Արքայական Ընկերութեան կամ Բարիզի, Պերլինի, Վիեննայի, Սէն Բեթերսպուրկի Աշխարհագր. Ընկերութեանց, ոչ Ճամբորդութեանց Գլուպին, ոչ ալ Արքայական Բազմարուեստեան վարժարանին, ուր կը գահակալէր իր բարեկամը՝ Գոքպըրն վիճակագրագէտը:

Այս գիտունը, հաճոյք մը պատճառելու համար անոր, նոյն իսկ առաջարկեց իրեն լուծել հետևեալ խնդիրը.

«Ծանօթ ըլլալով աշխարհի շուրջը տոքթորին ըրած ճամբորդութեանց մղոնները, իր գլուխը ոտքերէն ո՛րքան աւելի մղոն տեղ ըրած է շառաւիղներուն տարբերութեանց հետեւանքով»:

Կամ թէ՝

«Ծանօթ ըլլալով այս մղոններուն թիւը, հաշուել անոր ճիշդ հասակը մօտաւորապէս ուղիղ գիծով մը»:

Բայց Ֆէրկիւսոն մինչ հիմա կը կենար գիտական կաճառներէ, ըլլալով գինուորեալ եկեղեցիէ և ոչ թէ շատախօս, և իր ժամանակը աւելի լաւ գործածած կը համարէր խուզարկութիւններով քան վիճաբանութիւններով, երևան հանելով քան ծածկելով:

Կը պատմուի որ, անգլիացի մը, օր մը Ժընեւ կուգայ լիճը այցելելու դիտաւորութեամբ, և զինքը կը նստեցնեն այն հին կառքերէն մէկուն մէջ, ուր քովէ կը նստուի օմնիպիւսներու պէս, բայց պատահմամբ այնպէս եղեր էր որ մեր անգլիացին կռնակը լիճին դարձուցած էր: Կառքը հանդարտօրէն կատարեց իր շրջանը, և անգլիացին բնաւ միտքէն չանցուց գոնէ անգամ մը հակառակ կողմը դառնալու, և վերադարձաւ Լոնտոն՝ հիացած Ժընեւի լիճին վրայ:

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն՝ ինքնին երբեք հակառակ կողմը դարձուցած էր իր ճամբորդութեանց միջոցին, և այնքան լաւ դարձուցած որ. շատ բան կրցեր էր տեսնել. Միայն որ այս ճամբորդութեանց մէջ ալ իր բնութեանը կը հետեւէր, և մենք շատ իրաւունք ունինք կարծելու որ, ինքը ճակատագրի հաւատացող մըն էր քիչ մը, բայց շատ ուղղափառ ճակատագրական մը, որ միայն իր անձը հաշուի կ'առնէ և նախախնամութիւնը. անիկա կ'ըսէր թէ աւելի կը մղուէր ճամբորդելու քան կը հրապուրուէր, և աշխարհը կը կտրէր կ'անցնէր վայրաշարժի մը պէս, որ ինք չի քալեր, այլ ճամբան կ'առաջնորդէ զինքը:

Յաճախ կ'ըսէր. «Ես իմ ճամբաս չեմ հետեւիր, այլ ճամբաս է որ զիս կը հալածէ:»

Ուստի, զարմանալի չէ որ պաղարիւնով ընդունեցաւ Արքայական Ընկերութեան ծափահարութիւն-

ները: Ո՛չ հպարտութիւն ունէր և ոչ սնապարծութիւն: Բոլորովին պարզ կը գտնէր այն առաջարկութիւնը զոր ուղղած էր Սըր Ֆրանսիզ Մ...ի, և նոյն իսկ չնշմարեց այն անհուն արդիւնքը որ առաջ բերած էր:

Ժողովին փակումէն ետքը, տօքթորը առաջնորդուեցաւ Թրավէրս Գլիւպ՝ Բէլ-Մէլի մէջ: Փառաւոր ճաշ մը պատրաստուած էր հոն ի պատիւ իրեն, և այս շքեղ ճաշին համար բերուած թառափը Սամուէլ Ֆէրկիւսոնի հասակէն քիչ կարճ էր:

Բազմաթիւ բաժակաճառեր արտասանուեցան ֆրանսական գինիներով, ի պատիւ այն հռչակաւոր խուզարկուներուն, որոնք Ափրիկէի երկրամասին վրայ նշանաւոր հանդիսացեր էին: Բաժակները պարպուեցան անոնց կենացը անգլիական սովորութեան համեմատ այբբենական կարգով, սկսեալ Աբբադիէէ և Ադամսէ մինչև Ֆէրրէ ու Ֆրէզնէլ, և վերջապէս Սամուէլ Ֆէրկիւսոնի համար, որ իր անհաւատալի փորձովը պիտի միացնէր այս խուզարկուներուն աշխատութիւնները և պիտի ամբողջացնէր ափրիկեան գիւտերուն դասակարգը:

ԳԼՈՒԽ Բ

«Տէյլի Թէլէկրաֆ»ի մէկ յօդուածը.— Գիտական բեր-բերու բանակոխը:

Յաջորդ օրը «Տէյլի Թէլէկրաֆ» իր Յունուար 15ի թիւին մէջ կը հրատարակէր հետեւեալ յօդուածը.

«Վերջապէս Ափրիկէն պիտի պարզէ մեզի իր լայնածաւալ ամայութեանց գաղտնիքը։ Արդիական Եգիպտոս մը մեզի պիտի տայ այն հանելուկին լուծումը, զոր 60 դարերու գիտունները չկրցան երեւան հանել։ Ամենօք Նեղոսի ափունքը խուզարկելը նկատուած էր անմիտ ձեռնարկ մը, անիրականալի ցնորք մը։

«Տօքթ. Պաթ մինչեւ Սուտան հետեւելով Տէնհամի եւ Գլափէրթընի գծած ուղին, Տօքթ. Լիվինկսթըն բազմապատկելով իր անվեհեր հետազօտութիւնները՝ Բարեյուսոյ գլուխէն մինչեւ Զամպէզի աւազանը, Պըրթըն եւ Սփէք հարիւրապետները ներքին մեծ լիճերու գիւտովը, բացին երեք ճամբաներ արդի քաղաքակրթութեան առջեւ. իրենց միացման գիծը, ուր դեռ ոչ մէկ ճամբորդ կրցաւ հասնիլ, նոյն իսկ Ափրիկէի սիրտն է։ Դէպի այդ կէտը պէտք է ուղղուին ամէն ճիգեր։

«Արդ՝ այս յանդուգն ռահվիրաներուն աշխատութիւնները իրարու պիտի կապուին Տօքթ. Սամուէլ Ֆէրկիւսոնի յանդուգն ձեռնարկովը, որուն գեղեցիկ գիւտերը յաճախ գնահատած են մեր ընթերցողները։

«Այս անվեհեր խուզարկուն առաջարկած է օդապարիկով կտրել անցնիլ ամբողջ Ափրիկէն արեւելքէն

դէպի արեւմուտք։ Հաւատալ պէտք է մեր ստացած տեղեկութեանց համեմատ, այս զարմանալի ճամբորդութեան չուակէտը պիտի ըլլայ Զանզիպար կղզին, արեւելեան ծովեզերքին վրայ։ Գալով վերջնական կէտին, միայն Նախախնամութեան վերապահուած է գիտնալ զայն։

«Այս գիտական հետախուզութեան առաջարկութիւնը երէկ պաշտօնապէս տեղի ունեցաւ Աշխարհագրական Արքայական Ընկերութեան։ Երկու հազար հինգ հարիւր ոսկւոյ գումար մը քուէարկուեցաւ ձեռնարկին ծախուց յատկացուելու համար։

«Մեր ընթերցողները իրազեկ պիտի պահենք այս փորձին, որ աննախընթաց է աշխարհագրական տարեգրութեանց մէջ։»

Ինչպէս յայտնի է, այս յօդուածը ահագին իրարանցում առաջ բերաւ; նախ դժուարահաւաններու փոթորիկ մը հանեց։ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն զուտ երեւակայական էակ մը նկատուեցաւ; Պարնըմի մէկ հնարքը, որ Միացեալ Նահանգներուն մէջ աշխատելէն ետքը Անգլիան ալ կ'ուզէր աղմկել։

Հաճոյալի պատասխան մը երեւցաւ Ժընեւի մէջ «Աշխարհագր. Ընկերութեան Տարեգիրքին Փետրուարի թիւին մէջ. ան սրամտօրէն կը ծաղրէր «Լոնտոնի Արքայական Ընկերութիւնը», «Թրավէլըրս Գլըպը» եւ ահագին թառափ ձուկը։

Բայց Պ. Բէթէրման, իր Տարեցոյցին մէջ, որ Գոթայի մէջ կը հրատարակուի, լռութեան դատապարտեց Ժընեւի օրաթերթը։ Բէթէրման անձնապէս կը ճանչնար Ֆէրկիւսոնը եւ կ'երաշխաւորէր իր յանդուգն բարեկամին անվեհերութիւնը։

Մնաց որ քիչ ատենէն տարակոյսը փարատեցաւ, ճամբորդութեան պատրաստութիւնները սկսան Լոն-

նուիլլոնտոնի մէջ։ Լինի գործարանները Ռոնդուսի կարեւոր յանձնարարութիւն մը տուած էին օդապարիկին շինութեան համար։ Վերջապէս բրիտանական կառավարութիւնը տօքթորին տրամադրութեանը տակ կը դնէր «Ռէզօլիւթ» փոխադրանաւը, որուն հրամանատարն է Բէննէթ նաւապետը։

Անմիջապէս հազարաւոր քաջալերական գիր լոյս տեսան, բիւրաւոր շնորհաւորութիւններ ծայր տուին։ Ձեռնարկին մանրամասնութիւնները երեւցան «Բարիզի Աշխարհագր. Ընկերութեան Տարեգիրք»ին մէջ. Նշանաւոր յօդուած մը տպուեցաւ «Ճամբորդութեանց Նոր Տարեցոյց»ին մէջ աշխարհագրական, պատմական եւ հնագիտական տեսակէտով։ Ուրիշ մանրակըրկիտ աշխատութիւն մը, գերմանական հանդէսի մը մէջ Տօքթ. Բօնէրի կողմէ գրուած, յաղթանակօրէն կը ցուցնէր ճամբորդութեան կարելիութիւնը, իր յաջողելու յոյսը, արգելքներուն բնոյթը, օդային ճամբուն մէջ շարժման եղանակին անհուն առաւելութիւնները. միայն չուկէտը լաւ չէր ընտրուած, ըստ իրեն լաւագոյն էր Մասուայի փոքր նաւահանգիստը՝ Աբիսինիոյ եզերքը, ուրկէ Ճէյմս Պրիւս 1768ին յառաջացած էր Նեղոսի ակունքը գտնելու համար։ Սակայն անվերապահ իր հիացումը կը յայտնէր Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի անվեհեր նկարագրին, այս եռապատիկ զրահով պատած սրտին վրայ, որ նմանօրինակ ճամբորդութիւն մը ընել կ՚առաջադրէր։

«Նորթ Ամէրիքէն Րըվիւվ» հանդէսը դժկամակութեամբ տեսաւ որ այդպիսի մեծ փառք մը վայելեր Անգլիոյ վիճակուած է, ուստի տօքթորին առաջարկը ծաղրանքի առնելով զայն գրգեց տանիլ մինչեւ Ամերիկա, քանի որ լաւագոյն ճամբան ան է։

Մէկ խօսքով, առանց հաշուելու ամբողջ աշխար-

հի լրագրութիւնը, չմոռցած գիտական հաւաքածոյ մը, սկսելով «Աւետարանական Քարոզչութեան Հանդէս»էն մինչեւ «Ալճէրիական Գաղթային Հանդէս»ը, «Հաւատքի Տարածման Հանդէս»էն մինչեւ «Միսիոնարական Եկեղեցւոյ Իմաստուններ» ամսաթերթը, ամէնքն զբաղեցան այս առաջարկով, ոեւէ տեսակէտէ մը։

Խոշոր գրաւներ բռնուեցան Լոնտոնի եւ Բարիզի մէջ. 1. Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի իրական կամ երեւակայական գոյութեանը վրայով. 2. Նոյն իսկ ըլլալիք ճամբորդութեան մասին, որ ըստ ոմանց երբեք պիտի չկատարուէր եւ ըստ այլոց տեղի պիտի ունենար. 3. Ձեռնարկը պիտի յաջողէ՞ր թէ ոչ. 4. Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի վերադարձին հաւանականութեանը մասին։ Ահագին գումարներ գրաւի դրուեցան ինչպէս կ՚ըլլան Էբսըմի ձիարշաւներու պահուն.

Այսպէս ուրեմն, հաւատացող կամ անհաւատ, տգէտ կամ գիտուն, ամէնքը իրենց աչքերը յառեր էին Տօքթորին վրայ, որ եղաւ օրուան առիւծը, ան կամաւ տալով ճշգրիտ տեղեկութիւններ իր ընելիք արշաւանքին վրայ, դիւրահաղորդ եղաւ ամէնուն։ Շատ մը բախտախնդիրներ ներկայացան ուզելով մասնակից ըլլալ ձեռնարկին փառքին եւ վտանգներուն։ Բայց ան մերժեց առանց պատճառը յայտնելու իր մերժումին։

Օդապարիկի շինութեանց բազմաթիւ մեքենագէտներ եկան առաջարկել իրենց ուղղութիւնը։ Տօքթորը չուզեց ընդունիլ ոչ մէկուն։ Ով որ իրեն կը հարցնէր թէ որոշա՞ծ է ոեւէ մէկ դրութիւն մը, հաստատապէս կը մերժէր բացատրութիւն տալ, եւ ինքը աւելի աշխուժութեամբ զբաղեցաւ իր ճամբորդութեան պատրաստութիւններովը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Տոքթորին բարեկամը.—Երբե՞ն կը սկսէր իրենց բարեկամութիւնը.—Անակնկալ առաջարկ, բայց ոչ երբեք ապահովիչ.—Տիք Քէննէտի Լոնտոնի մէջ.—Քիչ մխիթարական առած.—Ափրիկեան մարտիրոսագրութեան մէկ քանի բառեր.—Օդապարիկի մը առաւելութիւնները.—Տոքթ. Ֆէրկիւսոնի գաղտնիքը:

Տոքթ. Ֆէրկիւսոն բարեկամ մը ունէր, կարծես իրեն համատիպ երկրորդ մը: Այս երկու յար և նման անձերուն միջև բարեկամութիւնը ասկէ աւելի սերտ չէր կրնար ըլլալ:

Բայց եթէ անոնք որոշ յատկութիւններ ունէին, որոշ ընդունակութիւններ և բնաւորութիւններ, Տիք Քէննէտի և Սամուէլ Ֆէրկիւսոն կ'ապրէին միակ եւ միեւնոյն սրտով, և այս բանը զանոնք շատ չէր նեղեր, ընդհակառակը:

Այս Տիք-Քէննէտին Սկովտիացի մըն էր, բառին կատարեալ առումով, անկեղծ, խիզախ, յամառ: Կը բնակէր Էտիմպուրկի մօտ Լէյթ փոքր քաղաքը, որ մայրաքաղաքին ճշմարիտ մէկ արուարձանը կը համարուի: Ան ատենօք ձկնորս մըն էր, բայց ամէնուրեք և միշտ նշանաւոր որսորդ մը: Անիկա զարմանալի չէ Գալէտոնիոյ մէկ զաւակին համար, որ Հայլէնտի լեռներուն մէջ կ'արշաւէ: Տիք ճանչցուած էր կարճափող հրացանով հրաշալի նշանառու մը, ոչ միայն գնդակներ կը զատէր դանակի մը շեղբին վրայ,

այլ զայն այնպիսի հաւասար երկու կէտերու կը բաժնէր որ, եթէ զանոնք կշռէին յետոյ, կարելի չէր ըլլար տարբերութիւն մը տեսնել անոնց մէջ:

Քէննէտիի դիմագիծը շատ կը յիշեցնէր Հալպէր Կլանտինինկը, որ Վոլթըր-Սքոթի հերոսն է «Մօնասթէրի»ի մէջ: Իր հասակը վեց անգլիական ոտքէն աւելի էր, շնորհալի և դիւրահաղորդ, կարծես օժտուած էր հերակլեան ուժով մը, դէմքը արեւէն սաստիկ այրած, վառվռուն և սեւ աչքերով, յանդուգն բնաւորութեամբ. վերջապէս իր անձին վրայ կը կրէր բարութեան և հաստատամտութեան որոշ նշաններ:

Այս երկու բարեկամները իրարու ծանօթացան Հնդկաստանի մէջ, երբ երկուքն ալ միեւնոյն վաշտին մէջ կը գտնուէին: Երբ Տիք վագրի ու փիղի որսորդութեամբ կը պարապէր, Սամուէլ տունկ կը քաղէր և միջատ կը բռնէր: Երկուքն ալ յաջողակ էին իրենց ճիւղին մէջ, և որչափ որ հազուագիւտ տունկ մը կը գտնէր տոքթորը, նոյնչափ ալ զոյգ մը փղոսկր կը յաջողէր ձեռք ձգել Տիք:

Այս երկու երիտասարդները երբեք պատեհութիւնը չունեցան մէկզմէկու կեանքը փրկելու, ոչ ալ իրարու ո՛ և է ծառայութիւն մատուցանելու. ասկէ առաջ եկաւ անայլայլելի բարեկամութիւն մը: Ճակատագիրը զանոնք մէկմէկէ հեռացուց երբեմն, սակայն համակրութիւնը զանոնք միացուց միշտ:

Ասոնք Անգլիա վերադարձէն ետքը իրարմէ բաժնուեցան տոքթորին յաճախակի հեռաւոր արշաւանքներուն պատճառաւը, բայց վերադարձին կ'երթար կը գտնէր իր բարեկամը, ոչ թէ որպիսութիւնը հարցընելու, այլ քանի մը շաբաթ Սկովտիացիին քովը անցընելու համար:"

Տիք անցեալէն կը ճառէր. Սամուէլ ապագան կը

ՊԵՏ ԿԵՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
3787-74

պատրաստէր. մին դէպի առաջ կը նայէր, միւսը՝ դէպի ետին, ուր Ֆէրկիւսըն կ'ունենար մտահոգ կերպարանք մը. իսկ Քէննէտի կատարեալ հանդարտութիւն մը:

Թիպէթի իր ճամբորդութենէն ետքը, տօքթորը երկու տարի մնաց առանց նոր հետազօտութենէ ձեռնելու: Տիք կարծեց որ անոր ճամբորդելու բնազդը և արկածախնդրական ախորժակները կը հանդարտէին և գոհ մնաց, քանի որ կը խորհէր թէ օր մը գէշ վերջաւորութիւն պիտի ունենար ան մարդակերներու և վայրենի գազաններու մէջերը. ուստի Տիք Քէննէտի յորդորեց տօքթորը ա՛լ կանգ առնելու, գիտութեան համար բաւականէն աւելի աշխատած ըլլալուն և չափազանց իսկ մարդոց երախտագիտութեանը արժանանալու համար:

Տօքթորը անոր այս խօսքերուն ոչ մէկ պատասխան տալով կը բաւականանար, մտածկոտ կը կենար, գաղտնի հաշիւներու մէջ կը թաղուէր, իր գիշերները անցնելով թիւերու աշխատութիւններով, նոյն իսկ փորձելով եզական հնարքներ, որոնց մարդ չէր կրնար խելք հասցնել. յայտնի կ'ըլլար որ մեծ խորհուրդ մը անոր ուղեղին մէջ կը խմորուէր:

Ինչե՛ր կ'որոճայ այսպէս, կը հարցնէր ինքնին Քէննէտի, երբոր իր բարեկամը զինքը թողուց Ցունուար ամսուան մէջ Լոնտոն երթալու համար: Ամսու մը սակայն, «Տէյլի Թէլէկրաֆ»ի յօդուածը ամէն բան երևան հանեց:

«Թշուառակա՜ն, պառաւ, անխե՛լք, անմի՛տ, Ափրիկէն կտրել անցնիլ օդապարիկո՛վ. միայն այդ էր պակաս, ըսել է ատոր վրայ կը խորհի եղեր երկու տարիէ ի վեր:»

Բոլոր այս զարմացական նշաններուն տեղ, կը-

ռուփի ուժգին հարուածներ տուէ՛ք ձեր գլխուն, և դուք գաղափար մը պիտի ունենաք այն հրահանգին վրայ, որուն անձնատուր եղած էր Տիք այսպէս խօսելով:

Երբ իր պառաւ աղախինը Եղիսաբեթ ուզեց կամաց մը հասկցնել թէ թերևս խաբկանք մըն էր.

«Անգի՛ն գնա՛, պատասխանեց, միթէ ես չե՞մ ճանչնար մարդս, միթէ խնդիրը անոր վրայ չի՞ դառնար օդերուն մէջ ճամբորդելու մասին: Ահա հիմակ ալ արծիւներուն մրցակից կ'ըլլայ: Ո՛չ, սակայն այս բանը տեղի չպիտի ունենայ, ես զայն պիտի կրնամ արգիլել: Ո՛հ, եթէ թողուն որ իրագործէ իր նպատակը, պայծառ օր մըն ալ լուսնի համար պիտի մեկնի:

Նոյն երեկոյին իսկ, Քէննէտի կէս մը անհանգիստ, կէս մը զայրացած երկաթուղիին կայարանը վազեց և հետևեալ օրը ճեպընթացով Լոնտոն հասաւ:

Երեք քառորդ ժամ վերջը, կառք մը զինքը հասցուց տօքթորին բնակարանը Սոհօ թաղ, Կրիք փողոց. երբ սանդուխներէն վեր ելաւ դրան զարկաւ հինգ ուժգին հարուածներով:

Ֆէրկիւսըն անձամբ բացաւ դուռը: «Տի՛ք, դո՞ւն ես, ըսաւ առանց շատ զարմացումի:

— Այո՛, ես ինքս, Տիքը, աւելցուց Քէննէտի:

— Ի՞նչպէս, սիրելի Տիքս, դուն Լոնտո՞ն, ձմեռնային որսորդութեան եղանակին:

— Այո, ես Լոնտոն եկայ:

— Եւ ի՞նչ ընելու եկար:

— Արգիլելու համար խենդութիւն մը, որ անուն չունի:

— Խենդութիւն մը՛, ըսաւ տօքթորը:

— Արդեօք ճշմարի՞տ է ինչ որ կը պատմէ այս լրագիրը, պատասխանեց Բէննէթի, երկնցնելով տոնոր «Տէյլի Թէլէկրաֆ»ի մէկ թիւը։

— Ա՛հ, ատո՞ր համար կը խօսիս։ Այդ լրագիրները շատ անգաղտնապահ են, բայց նայէ՛, սիրելի Տիքս։

— Պիտի չկենամ, իրաւցնէ միտք ունի՞ս կատարելապէս այս ճամբորդութեան ձեռնարկելու։

— Կատարելապէս, իմ պատրաստութիւններս լաւ ճամբու մէջ են, և ես...։

— Ո՞ւր են անոնք, որպէսզի կտոր կտոր ընեմ քու պատրաստութիւննե՛րդ... ո՞ւր են, ո՛ւր։»

Արժանաւոր սկովտացին կ'սկսէր շատ լրջօրէն զայրանալ։

«Հանդարտէ՛, սիրելի Տիքս, կրկնեց տօքթորը։ Կը հասկնամ զայրոյթդ, իմ նոր ծրագիրներս քեզի հաղորդած չըլլալուս համար...։

— Ասիկա նո՞ր ծրագիր կը կոչես դուն։

— Շատ զբաղած էի, աւելցուց Սամուէլ, առանց անոր ընդմիջումը բանի տեղ դնելու, շատ գործ ունէի ընելիք։ Բայց հանդարտէ՛, գործի պիտի չձեռնարկեմ քեզի գրելէ առաջ։

— Ա՜հ, լաւ կը ծաղրես զիս։

— Որովհետեւ միտք ունիմ քեզ հետս տանելու»։

Սկովտացին ոստում մը բրաւ, զոր քարայծ մը չպիտի ուրանար։

«Կ'ուզե՞ս ուրեմն որ երկուքս ալ Բեթլեհէմի յիմարանոցը (Լոնտոնի մէջ խենդերու հիւանդանոց) փակե՛նք։

— Իրապէս քեզ հաշուի առի, սիրելի Տիքս, և զքեզ ընտրեցի շատ մը ուրիշ ներկայացողներ մերժելով։»

Բէննէթի կատարեալ ապշութեան մէջ կը մնար։

«Եթէ դուն զիս տասը վայրկեանի չափ մտիկ ընես, կրկնեց տօքթորը հանդարտօրէն, շնորհակալ պիտի ըլլաս ինծի։

— Լրջօ՞րէն կը խօսիս։

— Շատ լրջութեամբ։

— Եւ եթէ մերժե՞մ քեզ ընկերանալը։

— Դուն պիտի չմերժես։

— Բայց վերջապէս, եթէ մերժե՛մ։

— Մինակս պիտի մեկնիմ։

— Փորձենք, ըսաւ որսորդը, և առանց կիրքի խօսինք։ Այն վայրկեանին որ դուն չես կատակեր, կ'արժէ որ վիճաբանինք։

— Վիճաբանինք նախաճաշնիս ընելով, եթէ արգելք մը չես տեսներ ատոր մէջ, սիրելի Տիքս։»

Երկու բարեկամները դէմ առ դէմ նստան փոքրիկ սեղանի մը առջև Սանտուիչի դէզի մը և խոշոր թէյամանի մը առջև։

«Սի՛րելի Սամուէլս, ըսաւ որսորդը, քու ծրագիրդ անխելք բան է, անկարելի է, անիկա ոչ մէկ լուրջ բանի կը նմանի, ոչ ալ գործադրելի է։

— Ինչ որ լաւ պիտի տեսնես փորձը ընելէս ետքը։

— Բայց ինչ որ ստուգապէս պէտք չէ ընել, այն ալ փորձն է։

— Ի՞նչու համար այդպէս, եթէ կը հաճիս։

— Հապա՛ վտանգները, հապա ամէն տեսակ արգելքները։

— Արգելքները եղած են յաղթահարուելու համար, պատասխանեց լրջօրէն Ֆէրկիւսոն։ Գալով վտանգներուն, ո՞վ կրնայ պարծենալ անոնցմէ խու-

տափելով։ Կեանքին մէջ ամէն բան վտանգ է։ Շատ վտանգաւոր կրնայ ըլլալ սեղանի մը առջև նստիլը, կամ գլխարկը գլուխը դրած ըլլալը, մինչ որ մարդ նկատի առնելու է նախապէս ինչ որ կրնայ պատահիլ և ներկան միայն տեսնել ապագային մէջ, որովհետև ապագան ուրիշ բան չէ բայց եթէ քիչ մը ուշացած ներկան։

— Թո՛ղ այդպէս ըլլայ, ըսաւ Քէննէտի ուսերը թօթուելով, դուն միշտ ճակատագրի հաւատացող ես։

— Միշտ, բայց բառին լաւ առումով։ Զբաղինք ուրեմն բախտին մեզի վիճակածովը և չի մոռնանք երբեք մեր անգլիական գեղեցիկ առածը «կախաղանով մեռնելու ծնած մարդը երբեք չպիտի խեղդուի ջուրին մէջ»։

Պատասխանելիք բան մը չէր մնացած, ինչ որ չարգիլեց Քէննէտին խել մը ուրիշ փաստեր ալ յայտնելու, բայց շատ երկար կ'ըլլայ զանոնք մէջ բերելը։

«Բայց վերջապէս, ըսաւ ժամուան մը վիճաբանութենէ ետքը, եթէ կ'ուզես անպատճառ Ափրիկէն կտրել անցնիլ, եթէ այս կարեւոր է երջանկութեանդ համար, ինչո՞ւ սովորական ճամբաները չես ընտրեր։

— Ինչո՛ւ, պատասխանեց տօքթորը խանդավառելով, որովհետև մինչև ցարդ բոլոր փորձերը ձախողած են, վասնզի Մունկօ-բարքէն սկսեալ, որ Նիկէր գետին վրայ սպաննուեցաւ մինչև Վօժէլ, որ Ուատայի մէջ կորսուեցաւ, Վուտնէյէն, որ մեռաւ Մուրմուրի մէջ, Գլաբէրթընէն որ մեռաւ Սօքքօտու մինչև Ֆրանսացի Մէզանը, որ կտոր կտոր ըրին, Լէյնկ հաւմարակալէն որ Թուարէկներու կողմէ սպաննուեցաւ մինչև Համպուրկցի Ռօշէր, որ խողխողուեցաւ 1860ին, բազմաթիւ զոհեր արձանագրուած են Ափրիկեան մարտիրոսագրութեան մէջ, քանի որ տարերաց, անօթութեան, ծարաւի, ջերմի, կատաղի գազաններու և ա՛լ աւելի կատաղի ցեղերու դէմ կռուիլը անկարելի է, վասնզի ինչ որ մէկ կերպով չի կրնար կատարուիլ, պէտք է ուրիշ միջոց մը ընտրել, վերջապէս ո՛ր տեղէն որ կարելի չէ մէջտեղէն անցնիլ, պէտք է կողմնակի երթալ կամ վերեւէն անցնիլ։

— Եթէ միայն վրայէն կամ վերեւէն անցնիլ պէտք ըլլայ, կրկնեց Քէննէտի...։

— Լա՛ւ ուրեմն, աւելցուց տօքթորը, աշխարհի ամէնէն պաղարիւն մարդուն պէս, ի՞նչ բանի տարակոյս պիտի ունենամ։ Դուն պէտք է ընդունիս որ, ես հուսկ եղած նախազգուշութիւնները ձեռք առած եմ, այնպէս որ օդապարիկիս անկում ունենալու վախը չունիմ, եթէ թերանայ ինծի դէմ, ես հողին վրայ պիտի գտնեմ ինքզինքս խուզարկուներու բնական պայմաններուն մէջ, բայց օդապարիկս չպիտի թերանայ, պէտք չէ երբեք հաշուի առնել զայն։

— Ընդհակառակն, պէտք է հաշուի առնել։

— Ո՛չ, սիրելի Տիքս, պայմանաւ որ քովէն չզատուիմ Ափրիկէի արեւմտակողմը հասնելէս առաջ։ Անով ամէն բան կարելի է. առանց անոր այդպիսի արշաւանքի մը վտանգներուն և բնական արգելքներուն մէջ կ'իյնամ. անով ո՛չ տաքութիւնը, ո՛չ հեղեղները, ո՛չ փոթորիկները, ո՛չ Սիմունը, ո՛չ վատառողջ կլիմաները, ո՛չ վայրի գազանները, ո՛չ մարդերը երկիւղալի չեն։ Եթէ շատ տաքնամ, վեր կը բարձրանամ, եթէ մսիմ, վար կ'իջնեմ, եթէ լեռ մը ելլէ դէմս, զայն կ'անցնիմ, գահավէ՛ժ մը, վրայէն կ'անցնիմ, գե՛տ մը, կը կտրեմ կ'անցնիմ. փոթորի՛կ մը, կը զսպեմ զայն, հեղե՛ղ մը. թռչունի պէս կը

քերեմ։ Առանց յոգնելու կը քալեմ, ծկանդ կ'առնեմ առանց հանգիստի պէտք ունենալու։ Նոր նոր քաղաքներու վերեւէն կը սաւառնիմ, կը թռչիմ ուրականի արագութիւնովը, մերթ օդին ամէնէն բարձրերը, մերթ գետնին հարիւր քայլ մօտէն, և Ափրիկէի քարտէսը աչքերուս տակ կը թաւալի իբր աշխարհի մեծագոյն ատլասը։»

Քաջ Քէննէտի կ'սկսէր յուզուած զգալ ինքզինքը, և սակայն իր աչքերուն առջև պարզուած տեսարանը գլխու պտոյտ կը պատճառէր։ Սամուէլը կը դիտէր սքանչացումով, բայց նաև երկիւղով, արդէն ինքզինքը օրօրուած կ'զգար միջոցին մէջ։

— Տեսնե՛նք, կ'ըսէր, սիրելի Սամուէլս, արդեօք օդապարիկները ըստ կամս վարելու միջոցը գտա՞ծ ես։

— Ո՛չ, ուրիշներէն ոչ նուազ...

— Բայց այն ատեն դուն պիտի դիմես...

— Ուր որ ուզէ Նախախնամութիւնը, բայց սակայն արեւելքէն դէպի արեւմուտք։

— Ինչո՞ւ այդպէս.

— Որովհետեւ հաշուի կ'առնեմ ինծի ծառայեցնելու Ալիզեան հովերը, որոնց ուղղութիւնը հաստատուն է։

— Ո՛հ, իրաւցնէ ըսաւ Քէննէտի մտածկոտ, Ալիզեան հովե՛րը... ստուգապէս... նեղ պարագային, բան մը կայ սակայն...։

— Եթէ բան մը կայ, իմ քաջ բարեկամս, ամէն բան կայ։ Անգլիական կառավարութիւնը իմ տրամադրութեանս տակ դրած է փոխադրանաւ մը, նոյնպէս համաձայնութիւն գոյացած է որ երեք կամ չորս նաւեր ալ պիտի երթան արեւմտեան ծովափունքը թեքերելու իմ հասնելուս ենթադրեալ ժամանակին։

Ես առաւելն երեք ամիսէն Զանզիպար պիտի ըլլամ, ուր օդապարիկս պիտի ուռեցնեմ, և այն տեղէն պիտի խոյանանք....։

— Մե՞նք, ըսաւ Տիք։

— Դեռ ոևէ առարկութիւն ինծի դէմ հանելու միտք ունի՞ս, խօսէ՛ Քէննէտի բարեկամս։

— Առարկութի՛ւն մը, հազարներ ունիմ, բայց ի մէջ այլոց ըսէ՛ ինծի, եթէ դուն կը մտադրես երկիր տեսնել, եթէ դուն կը հաշուես ելլել և իջնել ըստ կամս, դուն պիտի չկրնաս զայն ընել առանց կազ կորսնցնելու. մինչեւ հիմա ուրիշ կերպ վարուելու միջոցը չկար, և այս է որ միշտ արգելք եղաւ մթնոլորտին մէջ երկար ճամբորդութիւններ ընելու։

— Սիրելի Տիքս, միայն բան մը պիտի ըսեմ, ես պիտի չկորսնցնեմ ոչ կազի մասնիկ մը, ո՛չ ալ հիւլէ մը։

— Եւ դուն ուզած ատենդ վա՞ր պիտի իջնես։

— Այո՛, ըստ կամս պիտի իջնեմ։

— Եւ ի՞նչպէս պիտի ընես այդ բանը։

— Այդ իմ գաղտնիքս է, Տիք բարեկա՛մս, վստահութիւն ունեցի՛ր և թէ իմ նշանաբանս քուկդ ալ թող ըլլայ՝ «Էքզէլսիօ՛ր»։

— Էքզէլսիօրդ գետնին տակը անցնի, պատասխանեց որսորդը, որ ոչ մէկ բառ գիտէր լատիներէն։»

Քէննէտի որոշած էր հաստատապէս դէմ կենալ, բոլոր կարելի եղած միջոցներով, իր բարեկամին մեկնումի ատեն։ Ուստի կեղծեց անոր կարծիքէն ըլլալ և գոհացաւ միայն դիտողութիւններ ընելով։ Գալով Սամուէլին, գնաց իր պատրաստութեանցը վրայ հսկելու։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ափրիկեան հետազօտութիւններ

Այն օդային ուղին, որուն հետեւելու մտադիր էր Տքթ. Ֆէրկիւսոն, դիպուածով չէր ընտրուած, իր մեկնումի կէտը լրջօրէն ուսումնասիրուեցաւ, եւ առանց պատճառի չէր որ որոշում տուաւ Զանզիպար կղզիէն բարձրանալու։ Այս կղզին, որ Ափրիկէի արեւելեան եզերքին մօտ կը գտնուի, հարաւային լայնութեան 6°րդ աստիճանին վրայ է, այսինքն Հասարակածէն 430 աշխարհագրական մղոն վար։

Այդ կղզիէն պիտի մեկնէր Մեծ-Լիճերու կողմէն ղրկուած արշաւախումբ մը Նեղոսի ակունքը գտնելու համար։

Հոս լաւ է որ յայտնենք թէ Տքթ. Ֆէրկիւսոն ինչ հետազօտութիւններ իրար միացնել կը յուսար։ Երկու գլխաւորներ կային, նախ Տքթ. Պարթինը 1849ին եւ յետոյ Պըրթըն եւ Սբէք տեղակալներունը 1858ին։

Տքթ. Պարթհ Համպուրկցի էր, որ իր Օվէրվէկ հայրենակցին համար թոյլտուութիւն ստացաւ անգլիացի Ռիքարտսընի արշաւանքին միանալու, որ Սուտանի մէջ պաշտօն մը կատարելու կոչուած էր։

Այս ընդարձակ երկիրը կը գտնուի հիւսիսային լայնութեան 15° եւ 10°րդ աստիճաններուն միջեւ, այսինքն հոն հասնելու համար պէտք է 1500 մղոն առաջանալ Ափրիկէի ներսերը։

Մինչեւ այն ատեն այս երկիրը ծանօթ չէր, բայց եթէ Տէնհամի, Գլաբէրթընի եւ Ուտնիի ճամ-

բորդութիւններով 1822էն 1824։ Ռիքարտսըն, Պարթհ եւ Օվէրվէկ իրենց հետազօտութիւններով աւելի հեռուները երթալու նախանձով հասան Թունուզ եւ Տրիպոլիս իբրեւ անոնց առաջապահները եւ հասան Ֆէզզանի մայրաքաղաքը Մուրզուք։

Այն ատեն թողուցին ուղիղ գիծը եւ բեկեալ գիծով դէպի Ղաթ առաջացան մեծ դժուարութեամբ Թուարէկներէ առաջնորդուած։ Կողոպուտի, հարըստահարութեանց եւ յարձակումներու հազարաւոր տեսարաններէ ետքը իրենց կարաւանը Հոկտեմբերի մէջ կը հասնի ասպէնի ընդարձակ ովասիսը։ Տքթ. Պարթհ կը զատուի իր ընկերներէն, արշաւանք մը կ'ընէ դէպի Ակատէս քաղաքը, կը միանայ իր ընկերներուն եւ ամէնքը միասին ճամբայ կ'ելլեն Դեկտեմբեր 12ին։ Արշաւախումբը Տամէրկուի նահանգը կը հասնի, ուր երեք ճամբորդները իրարմէ կը բաժնուին եւ Պարթհ կը բռնէ Քանօի ճամբան, ուր կը հասնի համբերութեան ուժով եւ մեծաքանակ վարձքեր վճարելով։

Հակառակ սաստիկ ջերմէ մը բռնուած ըլլալուն, այս քաղաքը կը թողու Մարտ 7ին, միակ սպասաւոր մը ունենալով հետը։ Իր ճամբորդութեան գըլխաւոր նպատակն էր Չատ լիճը ճանչնալ, որմէ 350 մղոն հեռու կը գտնուէր։ Ուստի դէպի արեւելք կը յառաջանայ եւ կը հասնի Պօրնուի Զուրիքօլօ քաղաքը որ կեդրոնական Ափրիկէի մեծ կայսրութեան կորիզն է։ Հոն կ'իմանայ Ռիքարտսընի մահը, որ մեռած էր յոգնութենէ եւ զրկանքներէ։ Կը հասնի Քուքա, Պօրնուի մայրաքաղաքը՝ լիճին ափանցը վրայ, վերջապէս երեք շաբաթ ետքը Ապրիլ 14ին, Թրիբօլին ձգելէն 12 ու կէս ամիս ետք կը հասնի Նկօրնու քաղաքը։

1851 Մարտ 29ին Օվէրվէկի հետ մեկնեցաւ այցելելու համար Ատամաուայի Թագաւորութիւնը, լիճին հարաւակողմը։ Կը յաջողի հասնիլ մինչեւ Եօլա քաղաքը, քիչ մը վարօք հիւսիսային լայնութեան 9րդ աստիճանէն։ Այս կէտը ծայրագոյն սահմանն է դէպի հարաւ և գտնուած՝ այս յանդուգն ճամբորդին կողմէն։

Օգոստոս ամսուն Քուքա եկաւ, ուրկէ յաջորդաբար կը մեկնի Մանտարա, Պարկիմի, Քանէմ և կը հասնի իբր ծայրագոյն սահման Մասէնա քաղաքը դէպի արեւելք, որ Գրինիչի միջօրէականով հաշուըուած արեւմտեան երկայնութեան 17° 20′ վրայ է։

1852 Նոյեմբեր 25ին Օվէրվէկի մահէն ետքը, որ իր վերջին ընկերն էր, կը յառաջանայ դէպի արեւմուտք. կ'այցելէ Սօքքօտաւ քաղաքը, Նիկէր գետէն կ'անցնի և վերջապէս կը հասնի Թիմպուքթու, ուր ութը երկար ամիսներ տառապեցաւ Շէյխին հարստահարութեանցը մէջ, տգեղ վարմունքներով և թշուառութեամբ։ Բայց քաղաքին մէջ քրիստոնեայի մը ներկայութիւնը չէր կրնար երկար ատեն թոյլատրուիլ։ Ֆէլլահները կ'սպառնան զինքը պաշարել։ Տօքթորը քաղաքէն կը հեռանայ 1854 Մարտ 17ին, կ'ապաստանի սահմանագլուխը, ուր կը մնայ 33 օր կատարեալ մերկութեան մէջ, Նոյեմբերին Քանօ կուգայ, կը մտնէ Քուքա, ուրկէ Տէնհամի ճամբան կ'առնէ նորէն, չորս ամիս սպասելէ ետքը Թրիբօլի կուգայ նորէն 1855 Օգոստոսի վերջերը և Սեպտ. 6ին միայնակ կը վերադառնայ Լոնտոն։

Ահա թէ ի՛նչ եղաւ Պարթհի յանդուգն ճամբորդութիւնը։

Տքթ. Ֆէրկիւսոն խնամով նօթագրեց որ, հիւսիսային լայնութեան 4°ին վրայ և արեւմտեան երկայնութեան 17°ին վրայ կանգ առած էր ան։

Հիմա տեսնենք թէ ի՛նչ եղան Պըրթըն և Սբէք տողակալները, արեւելեան Ափրիկէի մէջ։

Իր խորհրդաւոր ակունքը գտնելու համար Նեղոսն ի վեր եղած զանազան խուզարկութիւնները չկրցան երբեք յաջողիլ։ Ֆէրտինանտ Վէրն գերման բժշկին պատմութեանը համեմատ, 1840ին Մէհմէտ Ալի Խտիվին հովանաւորութեանը տակ եղած արշաւախումբը կանգ առաւ Գոնտօքորոյի մէջ հիւսիսային 4° և 5° զուգահեռականներուն միջեւ։

1855ին Սավուացի մը, Պրէօն-Րօլլէ որ Սարտէնիոյ հիւպատոս կարգուած էր արեւելեան Սուտանի մէջ, Խարթումէն մեկնեցաւ Միւշիր Եագուպ անունով ձգախէժի և փղոսկրի. առեւտուրով, հասաւ Պէլէնիա 4°էն անդին և հիւանդանալով վերադարձաւ Խարթում, ուր մեռաւ 1857ին։

Ո՛չ Տքթ. Բէնի, եգիպտացի բժշկապետ, որ փոքր շոգենակոյկով մը աստիճան մը վեր ելաւ Գոնտօքորոյէն և յոգնաբեկ եկաւ մեռնիլ Խարթում, ոչ ալ Միանի վենետիկցին, որ Գոնտօքորոյէն անդին գտնուած ջրվէժները այցելելով 2° զուգահեռագիծը բռնեց, ոչ ալ մալթացի Անտրէա Տըպօնէ վաճառականը, որ իր արշաւանքը աւելի հեռուները տարաւ Նեղոսի վրայ, չկրցան կտրել անանցանելի սահմանը։

1859ին Կիյոմ Լըժան, ֆրանսական կառավարութեան կողմէ պաշտօնով եկաւ Խարթում Կարմիր ծովու ճամբով, նաւ նստաւ Նեղոսի վրայ 21 ճամբորդներով և 20 զինուորով, բայց չկրցաւ անցնիլ Գոնտօքորոյէն և մեծագոյն վտանգներով մխրճեցաւ սեւամորթներուն մէջ, որոնք ապստամբեր էին։ Արշաւանքը ետքայրաց ալ Լօթիւրի կողմէ առաջնոր-

գուած՝ հաւասարապէս փորձեց հասնիլ հռչակաւոր ակունքը:

Բայց այս աղետալի նշանակէտը միշտ ճամբորդները կասեցուց: Ներոնի պատգամաւորները ատենօք հասեր էին լայնութեան 9°. սակայն ԺԸ. դարուն հազիւ 5° կամ 6°, կամ 300էն մինչեւ 360 աշխարհագրական մղոն միայն շահեր էին:

Շատ մը ճամբորդներ փորձեցին հասնիլ Նեղոսի ակերը արեւելեան Ափրիկէի մէկ կէտը ընտրելով իրենց մեկնատեղի:

1768էն 1772 Պրիւս սկովտիացին Մասուայէն մեկնեցաւ, որ Աբիսինիոյ նաւահանգիստ էր, անցաւ Թիկրէէն, այցելեց Աքսումի աւերակները, տեսաւ Նեղոսի ակերը, բայց ո՛չ բուն իսկ տեղը, և ոչ մէկ լուրջ արդիւնք ձեռք բերաւ:

1844ին Տքթ. Քրափ, անգլիացի միսիոնար մը, Մոնպազայի մէջ հաստատութիւն մը հիմնեց Զանզիպարի ծովեզերքը և գտաւ Գեր. Հ. Ռէպմանի հետ երկու լեռներ ծովեզրէն 300 մղոն հեռու, այս լեռներն են Քիլիմանճարօ և Քէնիա, որոնց գագաթները ելան մասամբ Պ. Պ. Հէօկլին և Թօրնթօն:

1845ին Մէզան ֆրանսացին մինակը ցամաք ելաւ Պակամայօ, Զանզիպարի դէմ և հասաւ Ծէլա-Մօրա, որուն Շէյխը զինքը սպաննեց անգութ տանջանքներով:

1859ին, Օգոստոս ամսուն, համպուրկցի երիտասարդ ճամբորդը Ռօշէր, արաբ վաճառականներու կարաւանով մը մեկնելով հասաւ Նիասսա լիճը, ուր խողխողուեցաւ քունի մէջ եղած ատեն:

Վերջապէս 1857ին Պըրթըն և Սբէք տեղակալները, երկուքն ալ պէնկալեան գունդին սպաներէն, Լոնտոնի Արքայական Աշխարհագր. Ընկերութեան

կողմէ ղրկուեցան Ափրիկէի մեծ լիճերը խուզարկելու: Յունիս 17ին Զանզիպարէն մեկնեցան և ուղղակի դէպի արեւմուտք դիմեցին:

Չորս ամսուան անլուր տառապանքներէ, իրենց բեռները կողոպտուելէ, բեռնակիրները սպաննուելէ ետքը հասան Քազէհ, առեւտրականներու և կարաւաններու կեդրոնավայրը: Անոնք ճիշդ Լուսնի երկրին մէջ էին, հոն թանկագին տեղեկութիւններ հաւաքեցին երկրին բարքերուն, կառավարութեան, կրօնքին, կենդանիներուն և բոյսերուն վրայօք, յետոյ ուղղուեցան դէպի մեծ լիճերուն առաջինը՝ Թանկանիքա, որ կը գտնուի հարաւային լայնութեան 3° և 8°ին միջեւ, ուր հասան 14 Փետր. 1858ին և այցելեցին լիճին եզերքներուն վրայ հաստատուած զանազան ցեղերու, որոնք մեծ մասամբ մարդակեր են:

Մայիս 26ին մեկնեցան անկէ և Քազէհ եկան Յունիս 20ին: Հոն Պըրթըն ուժասպառ քանի մը ամիս հիւանդ մնաց մնաց, և այս միջոցին Սբէք դէպի հիւսիս երեք հարիւր մղոնի ճամբայ մը ըրաւ մինչեւ Ուքրէվի լիճը, զոր նշմարեց Օգոստոս 3ին. բայց անոր տարածութիւնը միայն կրցաւ տեսնել լայնութեան 2° 30′ին:

Օգոստոս 25ին Քազէհ կը վերադառնայ և Պըրթընի հետ Զանզիպարի ճամբան կը բռնէ, որը հազիւ կրցան տեսնել յաջորդ տարիի Մարտին: Այս երկու յանդուգն խուզարկուները այն ատեն վերադարձան Անգլիա, և Բարիզի Աշխարհագր. ընկերութիւնը անոնց տուաւ իր տարեկան մրցանակը:

Տքթ. Ֆէրկիւսօն խնամով գիտեց որ, անոնք չէին կրցած անցնիլ ոչ հարաւային լայնութեան 2°ը, ոչ ալ արեւելեան երկայնութեան 29°ը:

Խնդիր էր ուրեմն միացնել Պըրթընի և Սբէքի խուզարկութիւնները Տքթ. Պարթհի հետազօտութեանց, այսինքն տասներկու աստիճանէ աւելի տարածութեամբ հողամաս մը կարել անցնիլ:

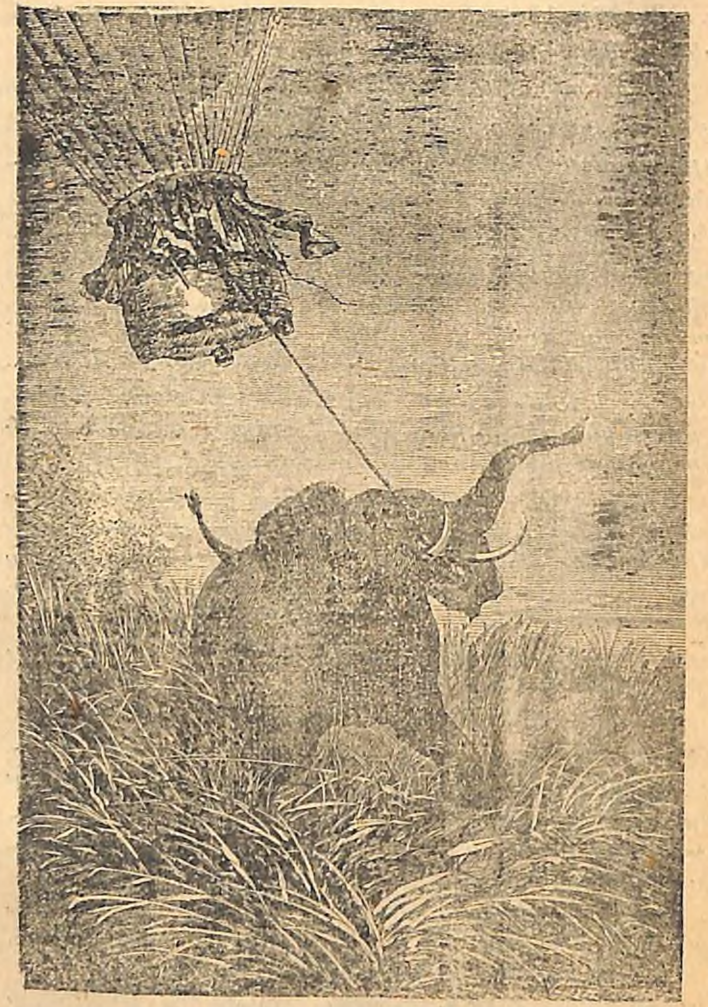

Վէպին դրուագներէն տեսարան մը

ԳԼՈՒԽ Ե.

Թենեսիի երազները.—Յոգնակի յոդեր եւ դերանուններ:—Տիքի ակնարկութիւնները.—Աֆրիկէի քարտէսին վրայ պտոյտ մը.—Ինչ որ կը մնայ երկու ծայրերուն միջեւ.—Արդի արշաւանքները — Սբէք եւ Կրանթ.— Քրաֆթ, Տիքըն, Տը Հիւկլէն:

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն ժրութեամբ առաջ կը տանէր իր մեկնումի պատրաստութիւնները. ինքը անձամբ կը վարէր օդապարիկին շինութիւնը, ինչ ինչ բարեփոխումներով, որոնց մասին բացարձակ լռութիւն կը պահէր

Արդէն երկար ատենէ ի վեր ինքզինք տուած էր արաբական լեզուի և զանազան աֆրիկեան գաւառաբարբառներու ուսման և շնորհիւ իր լեզուական հմտութեան, արագ յառաջդիմութիւններ ըրաւ։

Մինչ այս մինչ այն, իր որսորդ բարեկամը զայն մատնաչափ մը չէր թողուր. անտարակոյս կը վախնար որ տօքթորը իր ճամբան կը բռնէր առանց իրեն բան մը ըսելու, անոր կ'ըսէր տակաւին այս նիւթին վրայով ամէնէն համոզիչ ճառերը, որոնք սակայն չէին կրնար համոզել Սամուէլ Ֆէրկիւսոնը, որ միշտ անզգած կը մնար իր բոլոր աղաչանքներուն և հոգեյոյզ պաղատանքներուն։ Տիք կ'զգար որ ան կը սահէր իր մատներուն մէջէն։

Խեղճ սկովտիացին իրապէս արգահատելի էր. ա՛լ չէր դիտեր երկինքի կապոյտ կամարը առանց մթին արհաւիրքներու։ Քնացած ատենը կ'զգար գլխու պը-

տոյտ պատճառող տատանումներ, և ամէն գիշեր անհուն բարձրութիւններէ անկումներ։

Չի մոռնանք ըսելու որ, այս ահռելի անուղղեբու ատեն մէկէ աւելի անգամներ անկողինէն վար ինկաւ։ Իր առաջին գործը եղաւ Ֆէրկիւսոնի ցոյց տալը գլխուն վրայի ուռեցքը։

«Եւ սակայն, աւելցուց միամտօրէն, երեք ոտք բարձրութենէ ոչ աւելի էր, այսպիսի ուռե՛ցք մը, դատէ՛ ուրեմն...։»

Այս դիւրութեամբ լեցուն առարկութիւնները չի յուզեցին տօքթորը։

«Մենք պիտի չիյնանք, յարեց ան։

— Բայց վերջապէս, եթէ իյնա՞նք։

— Մենք պիտի չիյնանք»։

Յստակօրէն ըսաւ այս, և Քէննէտի ոչինչ ունէր պատասխանելիք։

Ինչ որ մասնաւորապէս կը զայրացնէր Տիքը, այն էր որ, տօքթորը կատարելապէս միտքը դրած էր զինքը որոշած ըլլալը իր օդային ընկերը։ Ա՛լ տարակոյս չէր վերցներ այս, և Սամուէլ անքաւելի ղեղծում մը կ'ընէր յոգնակի առաջին դէմք դերանունի.

«Մենք» կը յառաջանանք, «մենք» պատրաստ պիտի ըլլանք այսինչ...ին, «մենք» պիտի մեկնինք այսինչ օրը։

Եզակի կը գործածէր ստացական ածականը. «մեր» օդապարիկը..., «մեր» օդանաւակը, «մեր» արշաւանքը։

Յոգնակի կը գործածէր.

«Մեր» պատրաստութիւնները... «մեր» գիւտերը, «մեր» արշաւանքները, «մեր» վերելքները...։

Տիքի մազերը կը ցցուէին, թէպէտեւ որոշած էր

երբեք չմեկնիլ, բայց չէր ուզեր չափազանց հակաճառել իր բարեկամին։ Խոստովանինք նոյն իսկ թէ, առանց լաւ մը համոզուած ըլլալու, Էտիմպուրկէն գաղտնաբար բերել տուած էր մի քանի յարմար հագուստներ և իր որսի լաւագոյն հրացանները։

Օր մը ճանչնալէ ետքը որ, անմիտ բարեբախտութիւնով մը, կարելի էր ունենալ յաջողելու հազարին մէկ յոյսը, տօքթորին փափաքներուն համակերպիլ ձեւացուց. բայց ճամբորդութիւնը աւելի ետքի ձգելու համար ամէնէն այլազան խուսափողական միջոցներու ձեռնարկեց։ Արշաւանքին օգտակարութեանը մասին ճառեց և իր յարմար առիթին...։ Նեղոսի ակունքներուն այս գիւտը արդեօք ճշգրիտ պէտքցո՞ւ էր... իրապէս աշխատած պիտի ըլլայի՞ն մարդկային բարօրութեան համար...։ Երբ Ափրիկէի բնիկները քաղաքակրթուէին, արդեօք աւելի երջանիկ պիտի ըլլայի՞ն...։ Մնաց որ, հաւաստի՞ էին միթէ որ, քաղաքակրթութիւնը Եւրոպայի չափ մտած չէր հոն։ Թերեւս.—Եւ նախ, չէի՞ն կրնար միթէ սպասել տակաւին.։.։ Անշուշտ օր մը պիտի կտարուէր Ափրիկէի անցքը, և նուազ յանդուգն կերպով մը... Ամիսէ մը, վեց ամիսէն, տարիէ մը ո՛և է խուզարկու պիտի հասնէր անտարակոյս...։

Այս առարկութիւնները բոլորովին հակառակ արդիւնք մը առաջ կը բերէին իրենց նպատակին, և տօքթորը անհամբեր կը հառաչէր։

«Կ'ուզե՞ս ուրեմն, դժբախտ Տիք, կ'ուզե՞ս որ, կեղծ բարեկա՛մ, այս փառքը ուրիշ մը վայելէ։ Պէ՞տք է որ ստեմ անցեալս, արգելքներու առջեւ ընկրկիմ, որոնք լուրջ բաներ չեն։ պէ՞տք է որ վատ տատանումներով մէկը ճանչցուիմ անգլիական կառավարութեան և Լոնտոնի Արքայական Աշխարհգր. Ընկերութեան կողմէ։

— Բայց... կրկնեց Քէննէտի, որ այս շաղկապը շատ կը գործածէր։

— Բայց, ըսաւ տօքթորը, չե՞ս գիտեր որ իմ ճամբորդութիւնս պէտք է մրցակից ըլլայ արդի ձեռնարկներուն։ Չե՞ս գիտեր որ, նոր նոր խուզարկուներ կը յառաջանան Ափրիկէի կեդրոնը։

— Սակայն...

— Լաւ մտիկ ըրէ ինծի Տի՛ք, և աչքերդ նետէ՛ սա քարտէսին վրայ»։

Տիք աչքերը յառեց համակերպութիւնով։

«Վեր ե՛լ Նեղոսի ընթացքէն, ըսաւ Ֆէրկիւսոն։

— Ահա կ'ելլեմ, պատասխանեց հեզօրէն սկովտացին։

— Հասի՛ր Գօնտօքօրօ։

— Հասայ»։

Եւ Քէննէտի կը խորհէր թէ ո՛րքան դիւրին բան էր այսպիսի ճամբորդութիւն մը... քարտէսին վրայ։

— Սա կարկինին ծայրերէն մէկը ա՛ռ, ըսաւ տօքթորը, և կրթնցո՛ւր զայն սա քաղաքին ուր ամենէն յանդուգն ճամբորդները հազիւ կրցան հասնիլ։

— Կրթնցուցի։

— Եւ հիմա փնտռէ՛ ծովեզերքին վրայ Զանզիպար կղզին հարաւային լայնութեան 6°էն։

— Գտայ զայն։

— Հետեւէ՛ հիմա սա զուգահեռականին և հասի՛ր Քազէհ։

— Հետեւեցայ։

— Վեր ե՛լ երկայնութեան 33էն մինչեւ Ուքրէվէ լիճին բացուածքը, այն տեղը ուր կանգ առաւ Սբէք տեղակալը։

— Ահաւասիկ հոն եմ, քիչ մըն ալ աւելի, լիճին մէջ կ'իյնայի կոր։

— Լա՛ւ, գիտե՞ս թէ մարդ ի՛նչ բանի իրաւունք ունի գետեզերեայ բնակիչներուն տուած տեղեկութեանց համեմատ։

— Չեմ տարակուսիր ատոնց։

— Պատճառը այն է որ այս լիճը, որուն ստորին ծայրը լայնութեան 2° 30′ վրայ է, պէտք է որ հաւասարապէս տարածուի երկուքուկէս աստիճան Հասարակածէն վեր։

— Այդպէ՛ս է։

— Արդ, այս հիւսիսային ծայրէն ջուրի ընթացք մը կ'ելլէ, որ պէտք է անպատճառ Նեղոսին միանայ, եթէ նոյն իսկ Նեղոսը չէ այն։

— Ահա թէ ի՛նչ բան հետաքրքրական է։

— Հիմա կրթնցո՛ւր կարկինդ միւս ծայրը այս Ուքրէվէ լիճին ծայրին։

— Եղա՛ւ, Ֆէրկիւսոն բարեկամս։

— Ո՞րքան աստիճան կը համրես կոր երկու ծայրերուն միջեւ։

— Հազիւ երկու։

— Եւ գիտե՞ս թէ ի՛նչ կ'ընէ ասիկա, Տի՛ք։

— Ո՛չ։

— Ասիկա կ'ընէ հազիւ 120 մղոն, այսինքն չնչին բան մը։

Գրեթէ ոչինչ, Սամուէ՛լ։

— Ուստի գիտե՞ս թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ այս վայրկեանիս։

— Ո՛չ, կ'երդնում։

— Ահաւասիկ բացատրեմ. Աշխարհագրական Ընկերութիւնը շատ կարեւոր դատած է Սբէքի կողմէ տեսնուած այս լիճին խուզարկութիւնը։ Իր հովանաւորութեանը տակ, Սբէք տեղակալը, որ այսօր հարիւրապետութեան բարձրացած է, հնդկական բա-

նակէն Կրանթ հարիւրապետին հետ միացած բազմաթիւ արշաւախումբի մը գլուխը կը գտնուի, և երկուքը միասին լայնօրէն նպաստաւորուած, պաշտօն ունին լիճն ի վեր ելլելու և վերադառնալու մինչև Գօնտօքօրօ։ Անոնք ստացան հինգ հազար ոսկիէ աւելի նպաստ մը, և Գաբի կառավարիչը Հօթէնթացի զինուորներ դրած է անոնց տրամադրութեանը տակ։ Անոնք Զանզիպարէն մեկնեցան 1860 Հոկտեմբերի վերջերը։ Այս միջոցին անգլիացի Ճօն Բէթրիք, Նորին Վեհափառութեան Խարթումի հիւպատոսը, անգլիական կառավարութենէ ստացաւ շուրջ եօթը հարիւր ոսկի և պիտի պարենաւորէ շոգենակոյկ մը Խարթումի մէջ բաւականաչափ պաշարով և պիտի երթայ Գօնտօքօրօ, ուր պիտի սպասէ Սբէքի կարաւանին և ի վիճակի պիտի ըլլայ անոր պաշար հասցընելու։

— Լաւ խորհուեր է, ըսաւ Քէննէտի։

— Դուն լաւ կը տեսնես որ ասոր համար կ'աճապարեմ, քանի որ կ'ուզեմ մասնակցիլ այս արշաւանքի աշխատութիւններուն։ Եւ ամէնը այս չէ, մինչդեռ ապահով քայլերով Նեղոսի ակունքը գտնելու կ'երթան, ուրիշ ճամբորդներ յանդգնօրէն Ափրիկէի սիրտը կ'երթան։

— Ոտքո՞վ, ըսաւ Քէննէտի։

— Ոտքով... պատասխանեց տոքթորը, առանց հասկնալ ձեւացնելու անոր հեգնանքը։ Տօքթ. Քրաֆ կ'առաջադրէ Ճօպի միջոցաւ դէպի արեւմուտք ուղղուիլ, այս գետակը կը գտնուի Հասարակածին տակ։ Պարոն Տիքըն Մօնպազան թողուց, Քէնիա և Քիլիմանճարօ լեռները ճանչցաւ և մղուեցաւ դէպի կեդրոն։

— Մինչ ոտքո՞վ։

— Մինչ ոտքով, երբեմն ալ ջորիի վրայ նստած։

— Ինծի համար ճիշդ միեւնոյն բանն է, կրկնեց Քէննէտի։

— Վերջապէս, յարեց տոքթորը, Պարոն տը Հէօկլին, Խարթումի աւստրիական փոխ-հիւպատոսը, շատ կարեւոր արշաւանք մը պատրաստելու վրայ է, որուն առաջին նպատակն է ճամբորդ Վօժէլը փընտըռել, որ 1853ին ղրկուեցաւ Սուտան, երթալ միանալու համար Տօքթ. Պարթհին։ 1856ին թողուց Պօռնուն և մտադրեց խուզարկել այս անծանօթ երկիրը Չատ լիճին և Տարֆուրի միջեւ, և այդ ատենէն ի վեր մէջտեղ չելաւ դեռ։ 1860 Յունիսին Աղեքսանդրիա հասած նամակներէ կը յայտնուի որ, ան սպաննուած է Ուատայի թագաւորին հրամանովը. բայց Տօքթ. Հարմանի կողմէ ճամբորդին հօրը ղրկուած նամակներու մէջ կ'ըսուի թէ, Պօռնուցի ֆէլլահի մը պատմածին համեմատ, Վօժէլ բանտարկուած կը մնայ Ուարայի մէջ, որով ամէն յոյս կորսուած չէ դեռ։ Յանձնախումբ մը կազմուած է Սաքս Քօպուրկ Կօթայի իշխանապետին նախագահութեանը տակ։ Իմ Բէթէրման բարեկամս այդ յանձնախումբին քարտուղարն է. ազգային հանգանակութիւն մը ըրաւ այդ արշաւանքին ծախքերը, որուն միացան շատ մը գիտուններ։ Պարոն տը Հէօկլին Մասսուայէն մեկնեցաւ Յունիս ամսուն մէջ, և միեւնոյն ատեն որ Վօժէլի հետքերը փնտռելու վրայ են, պիտի խուզարկեն նաև բոլոր այն երկիրը, որ Նեղոսի և Չատ լիճին մէջտեղը կը գտնուի, այսինքն իրարու պիտի միացնեն Սբէք հարիւրապետին գործողութիւնները Տօքթ. Պարթհինին հետ, և այն ատեն Ափրիկէն պիտի անցնուի արեւելքէն արեւմուտք։

— Լաւ ուրեմն, կրկնեց սկովտիացին, ըստ որում այս ամէնը այնքան լաւ կ'սկսին, ինչ պիտի ընենք մենք հոն։»

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն չպատասխանեց և գոհացաւ ուսերը թօթուելով։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Հազուագիւտ սպասաւոր մը.—Արամազդի արբանեակները կը նշմարէ.—Տիք եւ Ժօէ վէճի կը բռնուին.—Տարակոյսը եւ հաւատքը.—Կշռումը.—Ժօէ եւ Ուէլլինկթըն.—Մէկուկէս քուրօնի նուէրը:

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն սպասաւոր մը ունէր, որ «Ժօէ» անունին փութկոտութեամբ կը պատասխանէր, ընտիր բնաւորութեամբ. իր տէրոջ նկատմամբ բացարձակ վստահութիւն և անսահման անձնուիրութիւն ունէր. նոյն իսկ անոր հրամանները կը կանխէր միշտ ուշիմ եղանակով մը մեկնաբանելով, հրու և միշտ բարեբարոյ «Գալէպ» մը: Ֆէրկիւսօն ամբողջովին անոր կը վստահէր իր գոյութեան մանրամասնութիւնները, և իրաւունք ալ ունէր: Հազուագիւտ և պարկեշտ Ժօէ՛. սպասաւոր մը, որ ձեր ճաշը կը հրամցնէ, որուն ճաշակը ձերինն ալ է, որ ձեր ճամբու պայուսակը կը պատրաստէ և չի մոռնար ոչ գուլպաները և ոչ շապիկները, որ ձեր բանալիները և գաղտնիքները կը պահէ, և չգեղծանիր անոնցմով:

Բայց նաև ի՛նչ տեսակ մարդ էր տօքթօրը այս արժանաւոր Ժօէին համար, ի՛նչ յարգանքով և ի՛նչ վստահութեամբ կ'ընդունէր անոր որոշումները: Երբ Ֆէրկիւսօն խօսէր, իրեն համար անխելք էր այն մարդը որ պատասխան տալ ուզէր անոր: Ֆէրկիւսօն ինչ որ խորհէր, ճշմարիտ էր, ինչ որ ըսէր՝ բանաւոր էր, ինչ որ հրամայէր կատարուելու էր, ինչ բանի որ ձեռնարկէր, կարելի էր այն, ինչ որ լմնցը-

նէր, հիանալի էր: Եթէ դուք Ժօէն կտոր կտոր ընէիք, ինչ որ անտարակոյս գարշանք պիտի ազդէր ձեզի, ան նորէն իր կարծիքը պիտի չփոխէր իր տիրոջը նկատմամբ:

Ուստի երբ տօքթօրը ընդունեց Ափրիկէն օդապարիկով կտրել անցնելու ծրագիրը, արդէն Ժօէի համար կատարուած իրողութիւն մըն էր, արգելքներ գոյութիւն չունէին: Այն վայրկեանէն որ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն մեկնելու որոշումը տուաւ, իր հաւատարիմ սպասաւորին հետ հասած էր, որովհետև այս քաջ տղան, առանց երբեք բան մը խօսած ըլլալու, լաւ գիտէր որ միասին պիտի ճամբորդէր:

Մնաց որ ինքը պիտի կատարէր մեծագոյն ծառայութիւնները իր ուշիմութեամբը և իր հրաշալի ճարպիկութեամբը: Եթէ հարկ ըլլար մարմնամարզի ուսուցիչ մը կարգել Կենդանաբանական Պարտէզին կապիկներուն համար, որոնք սակայն շատ աշխոյժ են, Ժօէն անշուշտ այդ պաշտօնը ստացած պիտի ըլլար: մագլցիլ, թռչիլ, հազարաւոր անկարելի ձեւեր ընել, խաղ մըն էր իրեն համար:

Եթէ Ֆէրկիւսօն գլուխն էր, Քէննէտի բազուկը, Ժօէն պէտք էր ձեռքը ըլլար: Ան արդէն իր տէրոջը ընկերացած էր շատ մը ճամբորդութեանց միջոցին և գիտութեան ո և է մէկ ներկայացումը ստացած էր իր հասկցած կերպովը, բայց մանաւանդ մեղմ փիլիսոփայութիւնով մը անուանի եղած էր հիանալի լաւատեսութիւնով. ան ամէն ինչ դիւրին, տրամաբանական, բնական կը գտնէր, և հետևաբար գանգատելու կամ դժգոհելու պէտքը չէր իմանար:

Ի մէջ այլոց, ան ունէր տեսողութեան զարմանալի կարողութիւն մը, և Քէբլէրի ուսուցիչ Մօէսթլէնի հետ կը մրցէր սրատեսութեան մասին, որոշելով

տանց դիտակի Արամազդի արբանեակները և աստեղաց բոյլին մէջ հաշուելու տասնըչորս լուսաւորներ, որոնց վերջինները իններորդ մեծութիւնով են։ Այս յատկութեանը համար հպարտութիւն չէր ցուցներ, ընդհակառակը ձեզ շատ լաւ կը բարեւէր, և պատեհ առթիւ ան գիտէր իր աչքերը սիրուն կերպով գործածելուն կերպը։

Այն վստահութիւնով որ Ժօլ իր տէրոջը նկատմամբ ունէր, պէտք չէ ուրեմն զարմանալ այն անվերջ վիճաբանութիւններուն վրայ, որոնք կը պատահէին Բէննէտիի և այս արժանաւոր սպասաւորին միջեւ անշուշտ ամէն ակնածութիւն պահելով մէկտեղ։

Մին կը տարակուսէր, միւսը կը հաւատար։ Մին յատակատես խոհեմութիւնն էր, միւսը՝ կոյր վստահութիւնը։ Տօքթորը կը գտնուէր տարակոյսի և հաւատքին միջեւ, պէտք է աւելցնել որ ան չէր զբաղեր ոչ մէկովը և ոչ միւսովը։

« Է՛հ, ուրեմն, պարոն Բէննէտի, կ'ըսէր Ժօլ։

— Է՛հ ուրեմն, տղա՛ս։

— Ահաւասիկ վայրկեանը կը մօտենայ։ Կ'երեւի թէ մենք պիտի համբառնանք դէպ ի լուսին։

— Լուսնի երկիրը ըսել կ'ուզես, ինչ որ կատարելապէս այնչափ հեռու չէ, բայց հանդարտ կեցի՛ր, վտանգաւոր է նաեւ։

— Վտանգաւո՛ր, Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի նման մարդու մը հետ։

— Չեմ ուզեր քու պատրանքներդ փարատել, սիրելի Ժօլս, բայց տօքթորին ձեռնարկը բոլորովին անխելքի մը գործն է, ան պիտի չմեկնի։

— Պիտի չմեկնի՛, չտեսա՞ր ուրեմն իր օդապարիկը Գ. Գ. Միչէլներու գործատեղին Պօրոյի մէջ (Լոնտոնի հարաւային արուարձանը)։

— Շատ պիտի զգուշանամ զայն երթալ տեսնելէ։

— Այն ատեն գեղեցիկ տեսարան մը պիտի կորսնցնէք, պարո՛ն, ի՜նչ գեղեցիկ բան, ի՜նչ սիրուն կտրուածք, ի՜նչ հիանալի նաւակ (nacelle)։ Ինչպէ՜ս հանգիստ պիտի ըլլանք հոն մէջը։

— Ուրեմն լրջօրէ՞ն կը խորհիս ընկերանալ տէրոջդ։

— Ե՛ս, գոչեց Ժօլ համոզումով, բայց ես պիտի ընկերանամ իրեն ուր որ ուզէ։ Ասո՞վ միայն պակաս պիտի գտնուէի, զայն թողում որ մինակը երթայ, մենք որ միասին ամբողջ աշխարհը պտտեցանք։ Եւ ո՞վ պիտի պաշտպանէ զայն երբ յոգնի, ո՞վ անոր ուժով ձեռք մը պիտի երկարէ գահավէժէ մը ցատկելու համար, ո՞վ պիտի խնամէ զայն երբ հիւանդանայ։ Ո՛չ, պարոն Տիք, Ժօլն միշտ իր պաշտօնին վրայ պիտի ըլլայ Տօքթորին քովը, ինչ կ'ըսեմ, Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի շուրջը։

— Քա՛ջ տղայ։

— Մնաց որ, դուք ալ մեզի հետ պիտի գաք, կրկնեց Ժօլ։

— Անտարակո՛յս, ըսաւ Բէննէտի, այսինքն ձեզի պիտի ընկերանամ արգիլելու համար Սամուէլը մինչեւ վերջին վայրկեանը, այդպիսի յիմարութիւն մը գործելէ։ Իրեն պիտի հետեւիմ մինչեւ իսկ Զանզիպար, որպէսզի հոն ալ բարեկամ ձեռք մը զինքը արգիլէ իր անխոհեմ ծրագրին մէջ։

— Դուք բնաւ երբեք չպիտի արգիլէք զինքը, պարոն Բէննէտի։ Իմ տէրս բնաւ ցնդած ուղեղ չունի, ան երկար կը խորհի ինչ բանի որ ուզէ ձեռնարկել, և երբ իր որոշումը տայ, սատանան անգամ չկրնար զինքը ետ կեցնել իր նպատակէն։

— Պիտի տեսնե՛նք։

— Այդ յուսալը մի՛ խաբեր ինքզինքդ։ Մնաց որ, կարեւորը ձեր ալ գալն է։ Ձեզի նման որսորդի մը համար Ափրիկէն հրաշալի երկիր մըն է։ Այսպէս ամէն կերպով դուք պիտի չցաւիք ձեր ճամբորդութեանը համար։

— Անտարակոյս ոչ, ես պիտի չցաւիմ մանաւանդ երբ այդ յամառը վերջապէս ճշմարտութիւնը ըմբռնէ։

— Աղէկ միտքս ինկաւ, ըսաւ Ժօէ, գիտէ՞ք որ այսօր պիտի ըլլայ կշռումը։

— Ի՞նչպէս կշռում։

— Անշուշտ, տէրս, դուք եւ ես, մենք երեքս ալ պիտի կշռուինք։

— Ձիարշաւիկներո՞ւ պէս։

— Ձիարշաւիկներու պէս։ Միայն ապահով եղէ՛ք, ձեզ չպիտի նիհարցնեն, եթէ շատ ծանր կշռէք։ Ինչպէս որ էք, այնպէս պիտի առնեն ձեզ։

— Չպիտի թողում անշուշտ որ զիս կշռեն, ըսաւ սկովտիացին հաստատօրէն։

— Բայց պարո՛ն, կ'երեւայ թէ կշռումը կարեւոր է իր մեքենային համար։

— Է՛հ, մեքենան իր գործը կը տեսնէ։

— Օրինակի համար, եւ եթէ սխալ հաշիւով չը կրնայինք վեր բարձրանալ։

— Է՛հ, իմ ուզածս ալ այդ է։

— Տեսնե՛նք, Պ. Քէննէտի, տէրս հիմա կուգայ մեզ փնտռելու։

— Պիտի չերթամ։

— Դուք պիտի չուզէք իրեն պատճառել այդ նեղութիւնը։

— Պիտի ուզեմ։

— Լա՛ւ, ըսաւ Ժօէ խնդալով, դուք այսպէս կը

խօսիք, որովհետեւ ան հոս չէ, բայց երբ ձեր երեսին ըսէ. «Տի՛ք, ես պէտք ունիմ ճշդիւ գիտնալու ձեր ծանրութիւնը» դուք պիտի երթաք կ'ըսեմ ձեզի։

— Պիտի չերթամ։»

Նոյն վայրկեանին տօքթորը իր աշխատութեան սենեակը մտաւ, ուր կը կատարուէր այս խօսակցութիւնը, Քէննէտիին նայեցաւ, որ շատ անհանգիստ կը թուէր։

«Տի՛ք, ըսաւ տօքթորը, Ժօէին հետ եկո՛ւր, պէտք ունիմ գիտնալու թէ դուք երկուքդ ո՞րչափ կը կշռէք։

— Բայց....

— Դուն կրնաս գլխարկդ գլուխդ պահել, եկո՛ւր։»

Եւ Քէննէտի գնաց անոնց հետ։

Երեքն ալ Պ. Պ. Միչէլինց գործարանը գացին, ուր Համէական կոչուած կշիռներէն մին պատրաստուած էր։ Պէտք էր իսկապէս որ, տօքթորը գիտնար իր ընկերներուն ծանրութիւնը օդապարիկին հաւասարակշռութիւնը հաստատելու համար։ Կշիռին տախտակին վրայ հանեց Տիքը, որ առանց դիմադրութիւն ընելու կէս ձայնով մը ըսաւ.

«Շատ աղէկ, շատ աղէկ, ասիկա բան մը չի խոստանար։

— Հարիւր յիսուն երեք լիպրա, ըսաւ տօքթորը, այս թիւը գրելով իր յուշատետրին մէջ։

— Ինչպէ՛ս, շա՞տ ծանր եմ։

— Բայց ոչ, պարոն Քէննէտի, կրկնեց Ժօէ, մնաց որ ես թեթեւ եմ, եւ ասիկա համակշռութիւն մը առաջ պիտի բերէ»։

Եւ այս ըսած ատենը Ժօէ խանդավառութեամբ գրաւեց որսորդին տեղը, նոյն իսկ քիչ մնաց որ կշռորդը պիտի թաւալէր իր տեղէն, Ուէլլինկթընի

կեցուածքին ձեւը տուաւ, որ Աքիլլէսի նմանողութիւնը առած է Հայտ-Բարքի մուտքին աջեւը և հոյակապ ձեւ մը տուաւ նոյն իսկ առանց վահանի։

— Հարիւր՝ քսան լիպրա, արձանագրեց տօքթորը։

— Է՜հ, է՜հ, ըրաւ Ժօէ գոհունակ ժպիտով մը։

Ինչո՞ւ կը ժպտէր արդեօք։ Ան չկրցաւ երբեք ըսել զայն։

— Կարգը իմս է, ըսաւ Ֆէրկիւսօն։

Եւ արձանագրեց հարիւր երեսունը հինգ լիպրա իր անձին համար։

«Մենք երեքս, ըսաւ տօքթորը, չորս հարիւր լիպրայէն աւելի չենք կշռեր։

— Բայց, տէ՛ր իմ, կրկնեց Ժօէ, եթէ ատիկա կարեւոր է ձեր արշաւանքին համար, ես կրնամ նիհարցնել ինքզինքս քսան լիպրայի չափ, չուտելով։

— Անօգուտ է տղա՛ս, պատասխանեց տօքթորը, դուն կրնաս ուզածիդ չափ ուտել, և ահա քեզի մէկ ու կէս քուրօն ուզածիդ պէս անձդ ծանրացնելու համար։

ԳԼՈՒԽ Է.

Երկրաչափական մանրամասնութիւններ. — Օդապարիկին տարողութեանը վրայով հաշիւներ, — Կրկնակ օդապարիկ. — Պատեանը. — Օդանաւակը. — Խորհրդաւոր գործիքը. — Սննդեղէն պաշարները. — Վերջնական յաւելումը։

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն երկար ատենէ ի վեր իր արշաւանքին մանրամասնութիւններովը զբաղած էր։ Հասկնալի է որ օդապարիկը, այս հրաշալի փոխադրական գործիքը, որ սահմանուած էր զինքը տանելու օդին մէջէն, իր յարատեւ հոգածութեան առարկան եղած էր։

Նախ և առաջ, չափազանց մեծ ծաւալ մը չի տալու համար անոր, որոշեց զայն ուռեցնել ջրածինի կազով, որ տասնըչորս ու կէս անգամ օդէն թեթեւ է։ Այս կազը արտադրելը դիւրին է, և անով է որ լաւագոյն արդիւնքներ ձեռք բերուեցան օդանաւորդական փորձերու մէջ։

Տօքթորը, շատ ճշգրիտ արդիւնքներու համեմատ գտաւ որ, իր ճամբորդութեան անհրաժեշտ եղող առարկաներուն և սարուածին համար պէտք էր տանիլ իր հետը չորս հազար լիպրայի ծանրութիւն մը, ուստի պէտք էր փնտռել թէ՝ այս ծանրութիւնը վեր բարձրացնելու կարող ուժը ի՛նչ պիտի ըլլար, և հետեւապէս ի՞նչ պիտի ըլլար օդանաւին տարողութիւնը։

Չորս հազար լիպրայի ծանրութիւն մը քառասու-

Վէպին դրուագներէն տեսարան մը

ներչորս հազար ութը հարիւր քառասունը եօթը խորանարդ ոտք կամ 1661 խորանարդ մէթր օդի տարածութիւն մը կը ներկայացնէ, ինչ որ ըսել է 44847 խորանարդ մէթրը կը կշռէ շուրջ չորս հազար լիպրա։

Երբ օդապարիկին տուր 44847 խորանարդ ոտք տարողութիւն մը և զայն ուռեցնենք օդի տեղ ջրածին կազով, որ տասնըչորս անգամ աւելի թեթեւ է, միայն կը կշռէ երկու հարիւր եօթանասունը վեց լիպրա. կը մնայ ուրեմն հաւասարակշռութեան խզում մը, որ է 3724 լիպրայի տարբերութիւն, օդապարիկին մէջ պարունակուած կազին և զայն շրջապատող օդին այս տարբերութիւնն է որ կը կազմէ օդանաւին բարձրացման ուժը։

Մնաց որ, եթէ մեր այս ըսած 44847 խորանարդ ոտք կազը օդապարիկին մէջ մտցնենք, անիկա ամբողջովին պիտի լենայ։ Արդ, պէտք չէ որ այսպէս ըլլայ, քանի որ օդապարիկը ո՛րչափ բարձրանայ օդին նուազ խիտ խաւերուն մէջ, իր պարունակած կազը ընդլայնիլ կը ձգտի և քիչ ատենէն պիտի ճեղքէ պատեանը, ուստի ընդհանրապէս օդապարիկները միայն երեք չորրորդ մասով կը լեցնեն։

Բայց տօքթորը, իրեն ծանօթ ծրագրով մը, որոշեց իր օդապարիկը լեցնել միայն կիսովին, քանի որ իրեն պէտք էր առնել 44847 խորանարդ ոտք ջրածին կազ, որպէս զի իր օդապարիկին տայ գրեթէ կրկին տարողութիւն մը։

Օդապարիկը դրաւ այն երկար ձեւովը որ ընդունուած նախամեծար ձեւն է, անոր հորիզոնական տրամագիծը եղաւ յիսուն ոտք և ուղղաձիգ տրամագիծը վաթսունը հինգ ոտք. այսպէս ունեցաւ գնդակերպ մը, որուն տարողութիւնը կը բարձրանար կլոր թիւով 90,000 խորանարդ ոտքի։

Եթէ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն կրցած ըլլար երկու օդապարիկ գործածել, իր յաջողութեան հաւանականութիւնը աւելի շատ պիտի ըլլար։ Արդարեւ այն պարագային որ մէկը պայթէր օդին մէջ, կարելի կ'ըլլար ծանրութիւններ վար նետելով միւս օդապարիկովը կենալ օդին մէջ։ Բայց երկու օդապարիկին գործածութիւնը շատ դժուար կ'ըլլայ, երբ պէտք ըլլայ անոնց վերապահել վերելքի հաւասար ուժ մը։

Ուստի երկար խորհրդածութենէ ետքը, Տօքթ. Ֆէրկիւսօն, հանճարեղ յարմարութիւնով մը, իրար միացուց երկու օդապարիկներու առաւելութիւնները, առանց կրելու անոնց անպատեհութիւնները։ Ան շինեց անհաւասար մեծութեամբ երկու օդապարիկ եւ իրարու մէջ ամփոփեց զանոնք։ Արտաքին օդապարիկը, որուն յատկացուց մեր վերը յիշած տարողութիւնը, ունէր աւելի պզտիկ մը, միեւնոյն ձեւով, որուն հորիզոնական տրամագիծը քառասունը հինգ ոտք եւ ուղղաձիգը վաթսունը ութը ոտք էր։ Այս ներքին օդապարիկին տարողութիւնը վաթսունը եօթը հազար խորանարդ ոտք էր միայն, որ պիտի լողար զինքը շրջապատող հոսանուտին մէջ. ծորակ մը կը բացուէր մէկ օդապարիկէն միւսը եւ պէտք եղած ատեն թոյլ կու տար զանոնք մէկզմէկու հետ հաղորդակցութեան դնելու։

Ասոր օգուտը այն էր որ, եթէ վար իջնելու համար կազը դուրս հանել պէտք ըլլար, նախ մեծ օդապարիկինը խուսափիլ պիտի տրուէր. նոյն իսկ եթէ պէտք ըլլար ամբողջովին պարպել, պզտիկը պիտի մնար անվթար։ Այն ատեն արտաքին պատեանէն կարելի պիտի ըլլար ազատիլ, իբր աւելորդ բեռ մը, եւ երկրորդ օդապարիկը մինակը հովուն չպիտի տրուէր, ինչ որ կ'ըլլան կէս պարպուած օդապարիկները։

Ասկէ զատ, արկածի մը պահուն, արտաքին օդապարիկին պատահած պատռուածքէ մը, ներքինը պահպանուելու առաւելութիւնը պիտի ունենար։

Երկու օդապարիկները շինուեցան Լիօնի խաչաձեւ հիւսուած սնդուսով վրանին կուդգա-բերքա քսուած։ Այս խէժային նիւթը կը վայելէ բացարձակ անթափանցելիութիւն մը, եւ բոլորովին անվնաս կը մնայ թթուներէ եւ կազերէ։ Սնդուսը կրկնակ ծալքով իրարու վրայ դրուեցաւ գունդին վերի կողմը, ուր կ'ըլլայ գրեթէ բոլոր ուժը։

Այս պատեանը կրնար պահել հոսանուտը երկար ատենի համար։ Ան կը կշռէր մէկուկէս լիպրա ինը քառակուսի ոտք տարածութեան մը վրայ, բայց որովհետեւ արտաքին օդապարիկին մակերեսը գրեթէ 11,600 քառակուսի ոտք էր, անոր համար կը կշռէր 650 լիպրա։ Երկրորդ օդապարիկին պատեանը 9200 քառ. ոտք ըլլալով կը կշռէր 510 լիպրա, որով ընդամէնը 1160 լիպրա։

Նաւակը բռնող պարանը շատ մեծ տոկունութեամբ կանեփէ էր։ Երկու ծորակները մանրակրկիտ խնամքներու առարկայ եղան, ինչպէս պիտի ըլլար նաւու մը ղեկը։

Նաւակը բոլորշի ձեւով եւ տասնըհինգ ոտք տրամագիծով, շինուած էր ուռենիէ երկաթաթիթեղի թեթեւ ծածկոյթով, ներքին մասը առաձգական զսպանակներով ագուցուած, որոնց պաշտօնը պիտի ըլլար բախումներուն ուժը կոտրել։

Նաւակին եւ ցանցին ծանրութիւնը 280 լիպրան չէր անցներ։

Տօքթորը, ասոնցմէ զատ շինել տուաւ չորս թիթեղեայ սնտուկներ երկու դիծ հաստութիւնով, որոնք իրարու հետ միացած էին խողովակներով եւ

ծորակներ կը կրէին, անոնց կցեց օձաձեւ լեզուակ մը չուրջ երկու մատնաչափ տրամագիծով, այս լեզուակին ծայրը երկու ուղիղ ճիւղերով կը վերջաւորէր անհաւասար երկայնութիւնով. բայց անոնց մեծագոյնը 25 ոտք բարձր էր և փոքրը 15 ոտք միայն:

Թիթեղեայ սնտուկները նաւակին մէջ այնպէս մը զետեղուած էին որ կարելի եղածին չափ քիչ տեղ գրաւեն: Օձաձեւ խողովակը, որ առանձինն ծրարուեցաւ, աւելի ետքը պիտի կազմուէր Պունզէնի զօրաւոր բարդի մը հետ. Այս կազմածը այնքան իմաստութեամբ պատրաստուեցաւ որ 700 լիպրայէն աւելի չէր կշռեր, հետը ըլլալով նաեւ քսանը հինգ կալոն ջուր, որ մասնաւոր սնտուկի մը մէջ պարունակուած էր:

Ճամբորդութեան համար որոշուած գործիքներն էին երկու ծանրաչափ, երկու ջերմաչափ, երկու կողմնացոյց, երկու քրօնօմէթր. մէկ վեցերորդակ (sextant) մէկ արուեստական հորիզոն և մէկ գործիք մը (altazimuth) հեռաւոր և անմատչելի առարկաները ճանչնալու համար: Կրինիչի դիտարանը Տօքթորին տրամադրութեանը տակ դրուած էր: Ան չէր տրամադրուեր միայն բնագիտական փորձեր ընելու, այլ անով կ'ուզէր ճանչնալ իր ուղղութիւնը և որոշել գետակներուն, գլխաւոր լեռներուն և քաղաքներուն դիրքը:

Տօքթորը հետը առաւ խիստ տոկուն երկաթէ երեք խարիսխ, ինչպէս նաեւ թեթեւ և տոկուն մետաքսէ յիսուն ոտք երկայնութեամբ սանդուխ մը:

Հաւասարապէս հաշուեց իր նպարեղէններուն ճշգրիտ ծանրութիւնը. անոնք էին թէյ, սուրճ, պաքսիմատ, աղած միս և պէմիքան (pemmican), պատրաստութիւն մը որ փոքր ծաւալով կը պարու-

նակէ շատ սննդարար տարրեր: Բաց ի օղիի բաւականաչափ պաշարէ, առաւ նաեւ ջուրի երկու սնտուկներ, որոնցմէ ամէն մէկը քսան երկու կալոն ջուր կը պարունակէր:

Այս զանազան սննդեղէններուն սպառումը քիչ քիչ պիտի պակսեցնէր օդապարիկին ծանրութիւնը. որովհետեւ պէտք է գիտնալ որ, մթնոլորտին մէջ օդապարիկի մը հաւասարակշռութիւնը վերջին ծայր զգայնութիւն մը ունի, քանի որ գրեթէ շատ աննշան ծանրութեան մը կորուստը կրնայ առաջ բերել շատ զգալի տեղափոխութիւն մը:

Տօքթորը չմոռցաւ հետը առնելու ոչ վրան մը, որ պիտի ծածկէր նաւակին մէկ մասը, ոչ ալ այն ծածկոյթները որոնք ճամբորդութեան ամբողջ անկողնոյ կազմածները կը ձեւացնէին, ոչ որսորդի հրացանները, ոչ ալ վառօդի և գնդակներու մթերքները:

Ահաւասիկ իր զանազան հաշիւներուն ամբողջութիւնը:

	Լիպրա		Լիպրա
Ֆերկիւսոն	135	Միս, պէմիքան	
Քեննեդի	153	Պաքսիմատ, թէյ	386
Ճօ	120	Սուրճ, օղի	
Ծանրութիւն Ա. օդապարիկի	650	Ջուր	400
» Բ. »	510	Գործիքներ	700
Նաւակ եւ ցանց	280	Ջրածինի ծանրութիւն	276
Խարիսխներ, գործիք		Նաւախիճ	200
Հրացան, ծածկոյթ	190		
Վրան եւ զանազանք		Ընդհանուր գումար	4000

Այս էր չորս հազար լիպրա ծանրութեան հաշուեցուցակը, զոր Տօքթ. Ֆէրկիւսոն կը խորհէր վերցընել. 200 լիպրա նաւախիճ ալ կը տանէր հետը «միայն անակնկալ պարագաներու համար» կ'ըսէր. որովհետեւ կը մտադրէր չարաչար չի գործածել իր օդանաւին շնորհը:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ժօհի կարեւորութիւնը.— «Ռէզօլիւթ»ի հրամանատարը.— Բէննէթի զինարանը.— Կարգադրութիւններ.— Մնաք բարովի ճաշը.— Մեկնում Փետրուար 21ին.— Տօքթօրին գիտական տեսութիւններ.— Տիւվէյրիէ, Լիվինկսթըն.— Օդային ճամբորդութեան մանրամասնութիւններ.— Բէննէթի լռութեան դատապարտուած:

Դէպի Փետրուար 10, պատրաստութիւնները վերջանալու վրայ էին. իրարու մէջ բովանդակուած օդապարիկները ամբողջովին լրացած էին. անոնք լեցուած էին օդի զօրաւոր ճնշումով մը կողերուն մէջ։ Այս փորձը լաւ կարծիք մը կուտար իրենց տոկունութեան մասին եւ ցոյց կուտար անոնց տոկուն շինուածքի մասին տարուած խնամքները։

Ժօէ ուրախութենէն կը խայտար, անդադար կը յաճախէր Կրիք-Սթրիթէն Պ. Պ. Միչէլենց գործատեղին, միշտ բազմազբաղ, բայց միշտ զուարթ. կամաւ մանրամասնութիւններ կուտար գործին վրայով մարդերու որոնք իրեն բնաւ բան չէին հարցներ, հպարտ զգալով ինքզինքը ամէն բանի մէջ իր տիրոջ ընկերանալուն համար։

Կը կարծեմ նոյն իսկ որ, օդապարիկը ուրիշներուն ցուցնելու, տօքթօրին գաղափարները եւ յատակագիծերը ընդլայնելու, կիսաբաց պատուհանէ մը զայն մատնանիշ ընելու համար, արժանաւոր մանչը

քանի մը կէս քուրոններ շահեցաւ, ինչ որ պէտք չէ աւելորդ սեպել իրեն, քանի որ իրաւունք ստացեր էր շահագործելու իր ժամանակակիցներուն հիացումը եւ հետաքրքրութիւնը։

Փետր. 16ին «Ռէզօլիւթ» փոխադրանաւը եկաւ խարիսխ նետեց Կրինվիչի առջեւը։ Նաւահանգստին պտուտակաւոր մէկ նաւն էր այն 800 թօնօ տարողութեամբ եւ արագընթաց, եւ պաշտօն առած էր Սըր Ճէյմս Ռոսի բեւեռային շրջանակները կատարած վերջին արշաւանքը պարենաւորելու։ Հրամանատար Պէննէթ, բարեբարոյ անձնաւորութիւն մը ճանչցուած էր, կը հետաքրքրուէր մասնաւորապէս տօքթօրին ճամբորդութիւնովը եւ զայն ճանչցած էր շատ առաջուընէ։ Պէննէթ աւելի գիտուն մըն էր քան զինուոր, ինչ որ արգելք մը չէր նաւուն չորս հրետանի ունենալուն, որոնք բնաւ ո՛ եւ է վնաս հասցուցած չէին ոչ մէկուն եւ կը ծառայէին աշխարհի ամէնէն խաղաղական աղմուկները առաջ բերելու։

«Ռէզօլիւթ»ի շտեմարանը այնպէս մը յարդարուած էր որ կարենար մէջը առնել օդապարիկը, որ հոն փոխադրուեցաւ մեծ զգուշաւորութեամբ Փետր. 18ի ցերեկը, այնպէս մը որ ամէն արկածէ ապահով ըլլայ. Նաւակը եւ իր յարակից մասերը, խարիսխները, պարանները, ուտեստեղէնները, ջուրի սրնտուկները, որոնք պիտի լեցուէին մեկնելու օրերնին։ Այսպէս ամէն ինչ տեղաւորուեցաւ տօքթօրին աչքերուն առջեւ։

Տասը թօնօ ծծմբային թթու եւ տասը թօնօ հին երկաթեղէն դրուեցան նաւին մէջ ջրածին կազի արտադրութեան համար։ Այս քանակութիւնը բաւականէն աւելի էր, բայց պէտք էր կարելի կորուստները դարմանելու համար։ Կազ պատրաստելու մե-

քենան, որ երեսուն տակառներ ունէր, դրուեցաւ նաւուն շտեմարանին խորը։

Այս զանազան պատրաստութիւնները վերջացան Փետր. 18ի իրիկունը։ Երկու հանգստաւէտ խցիկներ տրամադրուած էին Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի և անոր Քէննէտի բարեկամին։ Այս վերջինը երդուըննալով հանդերձ թէ պիտի չի մեկնէր, ծովափը հասաւ որսի ճշմարիտ զինարանով մը. երկփողեան տակէն լեցուող երկու ընտիր հրացաններ և փորձուած ընտիր կարճափող հրացան մը (carabine) Էտիմպուրկի Բուրտէյ Մուր և Տիքսըն գործարանէն։ Այս զէնքով որսորդը բնաւ չէր վրիպեր գնդակ մը տեղաւորելու քարայծի մը աչքին մէջ երկու հազար ոտք հեռուէն։ Այս զէնքերուն հետ էին նաև երկու «Գոլթ» ըէվօլվէր վեցհարուածեան, անակնկալ պէտքերու համար. իր վառօդամանը, փամփշտակալը, կապարը և բաւականաչափ գնդակները չէին անցներ տօքթորին կողմէ նշանակուած սահմանները։

Երեք ճամբորդները տեղաւորուեցան նաւակամուրջին վրայ Փետր. 19ին։ Անոնք ընդունուեցան ծայրայեղ մեծարանքներով նաւապետին և անոր սպաներուն կողմէ։ Տօքթորը, միշտ պաղարիւն, միմիայն իր արշաւանքովը զբաղած էր, Տիք յուզուած էր և մեծ ճիգ կ'ընէր չցուցնելու զայն, Ժօէ կը խայտար և իր ծաղրական հոպիտ ձևերովը յանկարծ եղաւ նաւուն խեղկատակը, իրեն համար ալ անկողին մը վերապահուած էր արդէն։

Փետր. 20ին հրաժեշտի մեծ ճաշ մը տրուեցաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի և Քէննէտիի, Աշխարհագրական Արքայական Ընկերութեան կողմէ։ Հրամանատար Պէննէթ և իր սպաները ներկայ էին այս ճաշին, որ շատ ոգևորուած էր և շատ սիրալիր բաժակաճառ-

րով համեմուած, հեցցէները յորդեցին բոլոր հրաւիրեալներուն կեանքին հարիւրամեայ հասողութեանը համար։ Սըր Ֆրանսիս Մ... կը նախագահէր յարատև յուզումով մը, բայց լի արժանաւորութեամբ։

Տիք Քէննէտի լայն բաժին մը ունեցաւ բաղդատեան այս շնորհաւորութեանց մէջ մեծապէս շփոթած. «անվեհեր Ֆէրկիւսոնի կենաց և ի փառս Անգլիոյ» խմելէն ետքը պարտաւորուեցան բաժակ պարպել «ոչ նուազ քաջասիրտ Քէննէտիի, իր յանդուգն ընկերոջը» կենացը։

Տիք շատ կարմրեցաւ, ինչ որ համեստութիւն համարուեցաւ։ Ծափահարութիւնները կրկնուեցան։ Տիք ա՛լ աւելի կարմրեցաւ։

Թագուհիին մէկ պատգամագիրը հասաւ խնջոյքի միջոցին, որ իր շնորհաւորութիւնները կ'ընէր երկու ուղևորներուն և մաղթանքներ կ'ուղղէր ձեռնարկին յաջողութեանը համար։

Կէս գիշերին յուզիչ ողջերթներէ և ձեռաց սիրտալիր սեղմումներէ վերջ, հրաւիրեալները բաժնուեցան իրարմէ։

«Ռէզօլիւթ»ի նաւակները կ'սպասէին Ուէսթմինիսթրի կամուրջին տակ։ Հրամանատարը հոն նստաւ իր ուղևորներուն և սպաներուն հետ և Թէյմզի արագ հոսանքը զանոնք տարաւ դէպի Կրընուիչ։

Ժամը 1ին ամէն ոք կը քնանար նաւուն մէջ։

Յաջորդ օրը, 21 Փետր., առտուան ժամը 3ին, կաթսաները կը գողգղային. ժամը 5ին խարիսխը վեր առին և իր պտուտակին մղումին տակ «Ռէզօլիւթ» սրացաւ դէպի Թէյմզի գետաբերանը։

Պէտք չկայ ըսելու որ նաւուն վրայի բոլոր խօսակցութիւնները դարձան միմիայն Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի արշաւանքին վրայով։ Զայն տեսնողը կամ

լողը այնպիսի վստահութիւն մը կը ներշնչէր որ, ընդհուպ, բացի սկովտիացիէն ոչ ոք տարակոյս ունեցաւ իր ձեռնարկին յաջողութեանը մասին։

Ճամբորդութեան պարապոյ ժամերուն տոքթորը աշխարհագրութեան ճշմարիտ դասեր կուտար սպայից ժողովատեղիին մէջ։ Այս երիտասարդները շատ կը հետաքրքրուէին քառասուն տարիներէ ի վեր կատարուած ափրիկեան գիւտերով. ուստի անոնց պատմեց Պարթհի, Պըրթընի, Սբէքի և Կրանթի հետախուզութիւնները, անոնց նկարագրեց այս խորհրդաւոր աշխարհամասը, որ ամէն կողմէ անձնատուր եղած է գիտութեան հետազօտութեանց։ Հիւսիսային կողմը երիտասարդ ՏիւվէյրիէՍահարան կը հետախուզէր և Բարիզ կը տանէր Թուարէկ պետերը։

Ֆրանսական կառավարութեան հովանիին տակ երկու արշաւանքներ կը պատրաստուէին, որոնք հիւսիսի կողմէն իջնելով և արեւմուտքէն յառաջանալով Թիմպուքթուի մէջ պիտի հանդիպէին իրարու։ Հարաւի կողմը անխոնջ Լիվինկսթըն կը յառաջանար միշտ դէպի Հասարակած, և 1862 Մարտէն ի վեր Ռուվունիա գետակէն վեր կ'ելլէր Մաքէնզիի հետ ընկերակցութեամբ։ ԺԹ. դարը պիտի չանցնէր անտարակոյս առանց ի վեր հանելու վեց հազար տարիներէ ի վեր Ափրիկէի ծոցին մէջ թաղուած գաղտնիքները։

Ֆէրկիւսոնի ունկնդիրներուն հետաքրքրութիւնը շարժեցաւ մանաւանդ, երբ անոնց հաղորդեց մանրամասնաբար իր ճամբորդութեան պատրաստութիւնները։ Անոնք ուզեցին ճշդել իր հաշիւները, վիճաբանեցան, և տոքթորը միջամտեց անոնց վէճերուն։

Ընդհանրապէս կը զարմանային հետը առած ուտեստեղէններուն սեղմեալ քանակութեանը վրայ։

Օր մը սպաներէն մին իրեն հարցուց այս մասին։

«Ասիկա զարմա՞նք կը պատճառէ ձեզ, ըսաւ տոքթորը։

— Անտարակոյս։

— Բայց ո՞րքան տեւողութիւն պիտի ունենայ կը կարծէք ճամբորդութիւնս։ Ամիսնե՞ր ամբողջ։ Մեծ սխալ մըն է այդ։ Եթէ երկարի, մենք կորսուած ենք և չպիտի կարենանք վերադառնալ։ Գիտցէք որ Զանզիպարէն մինչեւ Սենեկալի ծովեզրը 3500—4000 մղոն հազիւ կայ։ Արդ, 12 ժամուան մէջ 240 մղոն տեղ կտրելով, ինչ որ մեր երկաթուղիներուն արագութեանը չմօտենար, գիշեր ցորեկ ճամբայ ընելով եօթը օրէն պիտի կտրէինք Ափրիկէն։

— Բայց այն ատեն պիտի չկրնայիք բան մը տեսնել, ոչ աշխարհագրական գիւտեր ընել, ոչ ալ երկիրը ճանչնալ։

— Ուստի, պատասխանեց տոքթորը, երբ ես տէր եմ օդապարիկիս, եթէ ես վեր կ'ելլեմ և կ'իջնեմ ըստ կամս, կանգ պիտի առնեմ երբ լաւ սեպեմ, մանաւանդ երբ շատ ուժով հոսանքներ սպառնան զիս քշել տանելու։

— Եւ պիտի հանդիպիք անոնց, ըսաւ հրամանատար Պէննէթ. ուրականներ կան որ ժամը 240 մղոն տեղ կ'առնեն։

— Կը տեսնէք ուրեմն որ, կրկնեց տոքթորը, այդ արագութեամբ մարդ պիտի կրնայ կտրել Ափրիկէն տասներկու ժամէն, այնպէս որ եթէ առաւօտուն Զանզիպարէն ելլէ, գիշերը պիտի պառկի Սէն-Լուի։

— Բայց, աւելցուց սպայ մը, միթէ օդապարիկ մը պիտի կրնա՞յ տարուիլ այդպիսի արագութեամբ մը։

— Ասիկա պատահած է, յարեց Ֆէրկիւսոն։

— Եւ օդապարիկը կրցա՞ծ է առկալ։

— Կատարելապէս։ 1804ին էր, Նաբոլէոնի պսակադրութեան թուականին։ Կարնըրէն օդանաւորդը Բարիզէն երեկոյեան ժամը 11ին օդապարիկ մը արձակեց, որ հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կրէր ոսկեղէն գիրերով․՛ «Բարիզ Ցրտօն (frimaire) ամսոյ 25, ԺԳ. տարի, պսակադրութիւն Նաբոլէոն կայսեր ձեռամբ Ն. Ս. Պիոս Է.ի»։ Հետեւեալ առաւօտ, ժամը 5ին, Հռոմի բնակիչները կը տեսնեն նոյն օդապարիկին ճախրելը Վատիկանի վերեւ, Հռոմէական դաշտերէն անցնիլը և երթալ իյնալը Պրաչչիանօ լիճին մէջ։ Այսպէս, Տէ՛րբ, օդապարիկ մը կրնայ դիմագրել նմանօրինակ արագութեանց։

— Օդապա՛րիկ մը, այո, բայց մա՞րդ մը, յանդըգնեցաւ ըսել Քէննէտի, կրնա՞յ միթէ։

— Նաեւ մարդ մըն ալ։ Որովհետեւ օդապարիկ մը միշտ անշարժ է յարաբերութեամբ զինքը շրջապատող օդին։ Ինքը չէ որ կը քալէ, նոյն իսկ օդի կոյտն է։ Ուստի մոմ մը վառեցէք ձեր նաւակին մէջ և բոցը պիտի չշողշողայ։ Կարնըրէնի օդապարիկը նստող օդանաւորդ մը բնաւ պիտի չնեղուէր այն արագութենէն։ Մնաց որ ես միտք չունիմ փորձելու նման արագութիւն մը, և եթէ կարենամ խարիսխ նետելով կառչիլ գիշեր ատեն ծառի մը կամ հողի ո և է բարձրացած մասին, երբեք չպիտի թերանամ։ Ասկէ զատ երկու ամսուան պաշար կը տանինք մեզի հետ, և ոչինչ պիտի արգիլէ մեր ճարտար որսորդը մեզի առատ որս հայթայթելու, երբ գետին իջնենք։

— Ա՛հ, պարոն Քէննէտի, դուք հոն վարպետի հարուածներ պիտի արձակէք, ըսաւ երիտասարդ նաւաստին մը, դիտելով սկովտացին նախանձոտ աչքով։

— Առանց հաշուելու, կրկնեց ուրիշ մը, որ ձեր հաճոյքը կրկնուած պիտի ըլլայ մեծ փառքով մը։

— Պարոննե՛ր, պատասխանեց որսորդը... ես շատ զգածուած եմ ձեր շնորհաւորութիւններէն... բայց զանոնք ընդունիլը ինծի չվերաբերիր։

— Հէ՜ ըսին ամէն կողմէ, դուք պիտի չմեկնի՞ք։

— Պիտի չմեկնիմ։

— Դուք պիտի չընկերանա՞ք Տօքթ. Ֆէրկիւսօնի։

— Ոչ միայն պիտի չընկերանամ իրեն, այլ հոս կը գտնուիմ զինքը ետ կեցնելու համար վերջին վայրկեանին»։

Բոլոր նայուածքները ուղղուեցան Տօքթոր Ֆէրկիւսօնի։

— Ականջ մի կախէք ըսածին, աւելցուց տօքթորը հանդարտ կերպարանքով մը։ Այնպիսի բան մըն է այդ, որուն համար պէտք չէ վիճաբանիլ անոր հետ։ Մնաց որ ան կատարելապէս գիտէ որ պիտի մեկնի։

— Յանուն Ս. Բաթրիքի, գոչեց Քէննէտի, կը հաւատեմ...։

— Բան մըմի՛ հաւատար, Տիք բարեկամս, դուն չափուած ես, կշռուած ես, դուն ալ, քու վառօդդ ալ, քու հրացաններդ, գնդակներդ ամէնքը. ուստի ա՛լ ատոր վրայ չխօսինք։»

Արդարեւ այդ օրէն մինչեւ Զանզիպար հասնելնին, Տիք ա՛լ բերանը չի բացաւ։ Ա՛լ ոչ ատոր վրայով խօսեցաւ, ոչ ալ ուրիշ բանի վրայով։ Կատարեալ լուռ մնաց։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Գաբը կ'անցնին.— Աշակողմեան բարձրաւանդակը.— Բրոֆեսոր Ժօէի կողմէ տիեզերագրութեան դաս.— Օդապարիկներու ուղղութեանց վրայով.— Մթնոլորտական հոսանքներու քննութեան վրայով։

Ռեզոլիւթ արագօրէն կը սուրար դէպ ի Բարեյուսոյ գլուխը, օդը գեղեցիկ էր, թէպէտեւ ծովը աւելի սաստկանալու կը միտէր։

Մարտ 30ին, Լոնտոնէն մեկնելէն քսանը եօթը օր ետքը Թապըլ-լեռը հորիզոնին վրայ նշմարուեցաւ։ Գաբ քաղաքը, բլուրներու ստորոտը շինուած, ամփիթատրի ձեւով, տեսնուեցաւ ծովային դիտակներու միջոցաւ և քիչ ատենէն «Ռեզոլիւթ» խարիսխ նետեց նաւահանգիստին մէջ։ Բայց հրամանատարը հոն կանգ առաւ միայն ածուխ առնելու համար, ասիկա օրուան մը գործ եղաւ, և յաջորդ օրը նաւը դէպ ի հարաւ կ'ուղղուէր Ափրիկէի հարաւային ծայրը անցնելու և Մօզամպիքի ջրանցքին մէջ ուղղուելու համար։

Ժօէ առաջին անգամ չէր որ ծովու վրայ կը ճամբորդէր, կարծես նաւուն մէջ իր տունը կը գտնուէր։ Ամէնքը կը սիրէին զինքը իր ազատախօսութեանը և լաւ ընթացքին համար։ Իր տիրոջ հռչակաւորութեան մեծագոյն մասը իր անձին վրայ կը ճառագայթէր. զինքը մտիկ կ'ընէին պատգամախօսի մը պէս, և ուրիշէ մը աւելի չէր խաբուեր։

Ուստի երբ տօքթորը իր նկարագրութեանց դասը

կ'ընէր սպայից ակումբին մէջ, Ժօէ կը ճառէր առաջամասի բարձրաւանդակին վրայ և իր գիտցածին պէս պատմութիւններ կ'ընէր ամէն ժամանակներու մեծագոյն պատմագէտներու եղանակովը։

Բնականաբար օդային ճամբորդութեան վրայ էր խնդիրը։ Ժօէ դժուարութիւն կրեց ձեռնարկը ընդունիլ տալու համար ըմբոստ միտքերու։ Բայց նաեւ գործը անգամ մը ընդունելէ ետքը, նաւազներուն երեւակայութիւնը Ժօէի պատմութիւններէն գրգռուած, անկարելի բան մը չի սեպեց։

Շլացուցիչ պատմողը իր ունկնդիրները կը համոզէր որ այս ճամբորդութիւնէն ետքը ուրիշ շատեր ալ պիտի ընէր։ Ասիկա սկիզբն էր միայն գերմարդկային ձեռնարկներու երկար դասակարգի մը։

«Կը տեսնէք բարեկամներս, երբ մարդ ճաշակը առնէ այս տեսակ շարժումներու, ալ չի կրնար անկէ անցնիլ, ուստի մեր առաջիկայ արշաւանքի միջոցին, փոխանակ կողմնակի երթալու մենք ուղիղ պիտի երթանք դէպ ի առաջ միշտ վեր ելլելով։

— Լաւ, այն ատեն դէպ ի լուսին, ըսաւ ունկնդիր մը հիացած։

— Դէպ ի լուսի՞ն, պատասխանեց Ժօէ, ո՛չ, հաւատա՛ այդ շատ հասարակ բան մըն է, ամէն մարդ կրնայ հոն, լուսնոյ մէջ երթալ։ Մնաց որ հոն ջուր չի կայ, և մարդ ստիպուած է հոն անհագին պաշար տանիլ, նոյն իսկ շիշերով մթնոլորտ, շնչառութեան համար թէպէտ անբաւական կերպով։

— Լաւ կ'ըլլար եթէ հոն ճին ալ գտնուէր, ըսաւ նաւազ մը որ շատ սիրահար էր այդ ըմպելիին։

— Ոչ աւելի, կտրիճս, ո՛չ, լուսինը չէ, այլ մենք պիտի պտտինք այն սիրուն աստղերուն մէջ, այն հիանալի մոլորակներուն մէջ, որոնց վրայ տէրս յա-

ճախ խօսած է ինծի։ Այսպէս մենք պիտի սկսինք Սատուրնոս այցելելով։

— Այն որ օղա՞կ մը ունի, հարցուց նուազներու տանապետը.

— Այո՛, ամուսնութեան օղակ մը։ Միայն չենք գիտեր թէ ի՞նչ եղաւ իր կինը։

— Ի՛նչպէս, ասկէ աւելի բարձրե՞րը պիտի երթանք, ըսաւ նուազ մը ապշահար։ Սատանա՞յ է ուրեմն ձեր տէրը։

— Սատանա՛յ, ասկէ ալ աւելի։

— Բայց, Սատուրնոսէ՞ն ետքը, հարցուց ունկնդիրներուն ամէնէն անհամբերներէն մին։

— Սատուրնոսէն ետքը, լաւ ուրեմն, մենք պիտի այցելենք Արամազդին։ Ո՛ն, խենդ երկիր մը, ուր ցորեկները միայն իննուկէս ժամ է, ինչ որ ծոյլերուն ուզածն է, և ուր տարիները, օրինակի համար, կը տեւեն տասներկու տարի, ինչ որ նպաստաւոր է այն անձերուն համար որոնք վեց ամիսէ աւելի ապրելիք չունին։ Ասիկա քիչ մը կ'երկարէ իրենց գոյութիւնը։

— Տասներկու տարի՛, կրկնեց նուազը։

— Այո՛, պզտիկս, այսպէս այդ երկրին մէջ, դուն դեռ մորդ տարեդարձի տօները պիտի կատարէիր, և պառաւը որ իր յիսնամեակը բոլորեր էր, չորս ու կէս տարուան պէպէք մը պիտի ըլլար։

— Ահա՛ ինչ որ հաւատալի չէ, գոչեցին յառաջամասի բարձրաւանդակի վրայ կեցողները միաբերան։

— Շա՛տ ճշմարիտ, ըսաւ Ժօէ վստահութիւնով։ Բայց ի՞նչ կ'ուզէք, երբ կը պնդէք ապրիլ այս աշխարհին մէջ, բան չէք սորվիր և տգէտ կը մնաք ծովախոզի մը պէս։ Եկէք քիչ մը Ա-

րամազդին մէջ և պիտի տեսնէք։ Օրինակի համար, հոն վերը, չքաղցեստի պէտք ունիք, որովհետեւ ան արբանեակներ ունի, որոնք հեշտ չեն։»

Կը խնդային, բայց կէս մը կը հաւատային, և անոնց կը խօսէր Պոսիդոնի վրայով, ուր ծովայինները ազնուօրէն կ'ընդունուին։ Արէսի մասին, ուր պատերազմիկները գրկաբաց կ'ընդունուին, և ոգեպառ կը վերջանան։ Գալով Հերմէսի, տգեղ աշխարհ մը լեցուն գողերով և վաճառորդներով, և այնպէս մը կը նմանին մէկմէկու որ շատ դժուար է իրարմէ զանազանել։ Եւ վերջապէս Աստղիկի վրայով ճշմարտապէս հրապուրիչ նկարագրութիւններ ըրաւ։

«Եւ երբ մենք վերադառնանք այդ արշաւանքէն, ըսաւ սիրելի պատմիչը, մեզի պիտի ընծայեն Հարաւային Խաչը, որ կը փայլի հոն վերը՝ բարին Աստուծոյ լամբակին վրայ։

— Եւ դուք իրաւամբ պիտի շահիք զայն, ըսին նուազները։»

Այսպէս ուրախութեամբ կ'անցնէին երկար երեկոյթները յառաջամասի բարձրաւանդակին վրայ։ Եւ այս միջոցին տօքթորին կրթիչ խօսակցութիւնները կը շարունակուէին անդին։

Օր մը օդապարիկներուն ուղղութեանը վրայ կը խօսակցէին և Ֆէրկիւսոնէն խնդրեցին որ այս մասին իր կարծիքը յայտնէ։

«Ես չեմ կարծեր որ, ըսաւ ան, պիտի կարենան յաջողիլ օդապարիկները ուզածնուն պէս վարել։ Եւ կը ճանչնամ այս մասին փորձուած բոլոր եղանակները, ոչ մէկը յաջողած է, ոչ մէկը գործնական է։ Դուք աղէկ կը հասկնաք որ ես պարտաւորուեցայ այս խնդրով զբաղելու, որ ինծի համար մեծ շահագրգռութիւն ունէր, բայց ես չկրցայ զայն լուծել

հայթայթուած միջոցներով և մեքենականութեան արդի ծանօթութիւններով։ Պէտք էր հնարել շարժիչ մեքենայ մը որ արտակարգ ոյժ ունենար և միանգամայն անկարելի թեթեւութիւն մը։ Եւ նաև, կարելի պիտի չըլլայ դէմ դնելու ոև է հոսանքի։ Մնաց որ մինչեւ ցարդ աւելի զբաղեցան նաւակին ուղղութիւնովը քան օդապարիկինը։ Սխալ մըն է այդ

— Սակայն մեծ յարաբերութիւններ կան օդանաւի մը և նաւակի մը միջեւ, զոր ըստ կամս կը վարեն։

— Բայց ոչ, պատասխանեց Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, քիչ յարաբերութիւն կայ կամ բնաւ չկայ։ Օդը անհունօրէն նուազ խիտ է քան ջուրը, որուն մէջ նաւը հազիւ կիսովին մխրճուած է, մինչդեռ օդանաւը ամբողջովին խորասուզուած է մթնոլորտին մէջ և անշարժ կը մնայ զինքը շրջապատող ծփանուտին մէջ։

— Ուրեմն, կը կարծէ՞ք որ օդանաւային գիտութիւնը իր վերջին բառը արտասանած է։

— Ո՛չ, ո՛չ, պէտք է ուրիշ բան փնտռել, և եթէ կարելի չէ ուղղել օդապարիկը, զայն պահելու է գոնէ մթնոլորտական նպաստաւոր հոսանքներու մէջ։ Որքան որ վեր բարձրանանք, այս հոսանքները աւելի միակերպ կ՚ըլլան և հաստատուն են իրենց ուղղութեանց մէջ։ Անոնք ա՛լ չեն խաթարուած հովիտներով կամ լեռներով, որոնք երկրագունտին մակերեսը կ՚ակօսեն, և ինչպէս գիտէք, այդ է գլխաւոր պատճառը հովին փոփոխութեան և իր փչումին անհաւասարութեանը։ Ուստի, անգամ մը որ այս գօտիները որոշուին, օդապարիկին կը մնայ միայն տեղաւորուիլ իրեն յարմար հոսանքին մէջ։

— Բայց այն ատեն, կրկնեց հրամանատար Պէնէթ, անոնց հասնելու համար պէտք պիտի ըլլայ

հաստատապէս վեր ելլել կամ վար իջնել. հոն է ճըշմարիտ դժուարութիւնը, սիրելի Տօքթորս։

— Եւ ինչո՞ւ, սիրելի հրամանատարս։

— Համաձայն ըլլանք, դժուարութիւն մը պիտի չըլլայ այդ և արգելք մը բայց եթէ երկարատեւ ճամբորդութեանց համար, և ոչ թէ օդային պարզ պտոյտներու համար։

— Եւ պատճա՞ռը, եթէ կը հաճիք։

— Որովհետեւ դուք վեր չէք կրնար ելլել, բայց եթէ նաւախիճ նետելով, դուք վար չէք կրնար իջնել բայց եթէ կազ կորսնցնելով, և այս գործողութիւններով ձեր կազի և նաւախիճի պաշարները պիտի սպառէին շուտով։

— Սիրելի Պէննէթս, հոդ է ամբողջ խնդիրը։ Հոդ է այն միակ դժուարութիւնը որուն պէտք է ձգտի գիտութիւնը յաղթել։ Օդապարիկներուն ուղղութիւնը խնդիր չէ, հարկ է զանոնք շարժման մէջ դնել վերէն վար, առանց վատնելու կազը որ է իր ուժը, իր արիւնը, իր հոգին եթէ կարելի է այսպէս արտայայտուիլ։

— Դուք իրաւունք ունիք սիրելի տօքթորս, բայց այդ դժուարութիւնը տակաւին չէ լուծուած, դեռ միջոցը չէ գտնուած անոր։

— Ներեցէ՛ք, գտնուած է։

— Որո՞ւ ձեռամբ։

— Իմ միջոցաւս։

— Ձե՞ր միջոցաւը։

— Դուք լաւ կը հասկնաք որ, առանց ասոր, ես պիտի չյանդգնէի ափրիկեան այս ճամբորդութեանը օդապարիկով։ Քսանըչորս ժամէն կազս պիտի չորնար։

— Բայց դուք ատոր մասին չխօսեցա՞ք Անգլիոյ մէջ։

— Ո՛չ. ես հրապարակաւ վիճաբանութեան չբռնուեցայ, ատիկա ինծի անօգուտ կ'երեւար։ Ես գաղտնաբար նախնական քննութիւններ կատարեցի և գոհ մնացի. ուստի պէտք չունէի աւելին ընելու։

— Է՛հ ուրեմն, սիրելիդ իմ Ֆէրկիւսօն, կրնա՞նք հարցնել ձեզի ձեր գաղտնիքին մասին։

— Անշուշտ, Տէ՛րք, և իմ միջոցս շատ պարզ է։»

Ունկնդիրներուն ուշադրութիւնը իր ծայրագոյն կէտին հասաւ և տօքթօրը հանդարտօրէն խօսք առաւ սա բառերով.

Ժ.

Հնագոյն փորձեր. — Տօքթօրին հինգ սնտուկները. — Կազի տիկը. — Ջերմաբաշխ գործիքը. — Վարելու կերպը. — Ստոյգ յաջողութիւն։

«Փորձեցին յաճախ, Տէ՛րք, վեր բարձրանալ կամ վար իջնել ըստ կամս, առանց կորսնցնելու օդապարիկին կազը կամ նաւախիճը։ Ֆրանսացի օդանաւորդ մը, Մէօնիէ, ուզեց հասնիլ այս նպատակին օդը խտացնելով ներքին պահարանի մը մէջ։ Պելժիացի մը, Տօքթ. Վան-Հէք թեւերու կամ թաթերու միջոցաւ, հորիզոնական ոյժ մը կը պարզէր որ անբաւական եղաւ շատ պարագաներու մէջ։ Այս զանազան միջոցներով ստացուած գործնական արդիւնքները աննշան եղան։

«Ուստի ես որոշեցի խնդիրը առաջացնել աւելի։ Եւ նախ կատարելապէս կը ջնջեմ նաւախիճը, միայն թէ ստիպողական պարագայի մէջ չըլլամ, ինչպէս իմ սարուածիս պատռիլը, կամ վայրկենական կերպով վեր բարձրանալու հարկեցուցիչ պարագան. անակնկալ արգելքէ մը խուսափելու համար։

«Իմ վերելակելու կամ վար իջնելու միջոցներս կը կայանան մի միայն ընդլայնելու կամ խտացնելու զանազան բարեխառնութեամբ օդանաւին ներքնամասին մէջ պարունակած կազը։ Եւ ահա թէ ինչպէս կ'ստանամ այս արդիւնքը։

«Դուք տեսաք որ նաւը գրուեցան շատ մը սըն–

տուկներ, որուն գործածութիւնը ձեզի անծանօթ է։ Այս սնտուկները հինգ հատ են։

«Առաջինը կը պարունակէ շուրջ քսանը հինգ կալօն ջուր, որուն կ'աւելցնեմ քանի մը կաթիլ ծծմբային թթու, աւելցնելու համար անոր հաղորդարար զօրութիւնը և զայն կը տարբաղադրեմ Պունսէնի զօրաւոր բարդով մը։ Ջուրը, ինչպէս գիտէք, կը բաղկանայ երկու մաս ջրածին և մէկ մաս թթուածինէ։

«Այս վերջինը, բարդին ազդեցութիւնովը, կ'երթայ իր դրական բեւեռին միջոցաւ երկրորդ սնտուկի մը մէջ։ Երրորդ մը ասոր վերեւը դրուած և կրկին կարողութիւնով, կ'ընդունի ջրածինը որ ժխտական բեւեռին միջոցաւ կը հասնի։

«Ծորակներ, որոնց մէկը միւսին կրկին բացուածքը ունի, կը հաղորդակցեն այս երկու սնտուկները չորրորդով մը, որ կը կոչուի խառնուրդի սնտուկ։ Հոնհ արդարեւ կը խառնուին այս երկու կազերը, որոնք ջուրին տարբաղադրութենէն առաջ կուգան։ Այս խառնուրդի սնտուկին տարողութիւնն է շուրջ քառասունը մէկ խորանարդ ոտք։

«Այս սնտուկին վերին մասին վրայ կայ բլաթինէ խողովակ մը որ ունի ծորակ մը։

«Դուք արդէն հասկցաք, Տէ՛րք, թէ ձեզի նկարագրած սարուածս գրեթէ ջրածին և թթուածին կազի տիկ մըն է, որուն ջերմութիւնը կը գերազանցէ դարբնոցի կրակին տաքութիւնը։

«Ասիկա տեղաւորելէս ետքը կ'անցնիմ սարուածին երկրորդ մասին։

«Օդապարիկիս ներքին մասէն, որ ամրափակ խցուած է կ'ելլեն երկու խողովակներ զատուած փոքր միջոցաւ մը։ Մին ծնունդ կ'առնէ ջրածին

կազի վերին խաւերուն մէջէն, միւսը ստորին խաւերէն։

«Այս երկու խողովակները բռնուած են տեղ տեղ ձգախէժի զօրաւոր յօդակապերով, որ անոնց կը թոյլատրեն օդանաւին տատանումները դիմագրելու։

«Երկուքն ալ կ'իջնեն մինչեւ նաւակը և կը կորսուին գլանաձեւ սնտուկի մը մէջ, որ կը կոչուի ջերմութեան սնտուկ։ Ան գոցուած է երկու ծայրերովը միեւնոյն մետաղէ երկու զօրաւոր ափսէով։

«Օդապարիկին ստորին խաւերէն մեկնող խողովակը կ'երթայ այս գլանաձեւ տուփին մէջ վարի ափսէին միջոցաւ, հոն կը թափանցէ և այն ատեն կ'առնէ օձաձեւ պտուտակի կերպարանք մը։ Որուն վրայէ վրայ դրուած օղակները սնտուկին ամբողջ բարձրութիւնը կը գրաւեն։ Անկէ ելլելէ առաջ օձաձեւ պտուտակը կը հասնի պզտիկ կոնի մը մէջ, որուն գոգաւոր խարիսխը, գնդակերպ գդակի ձեւով դէպ ի վար ուղղուած է։

«Այս կոնին գագաթէն է որ կ'ելլէ երկրորդ խողովակը և կ'երթայ, ինչպէս ըսի ձեզի, օդապարիկին վերին խաւերուն մէջ։

«Փոքր կոնին շրջանակաձեւ գդակը բլաթինէ է, որպէս զի չի հալի տիկին գործունէութեանը միջոցին։ Վասն զի այս վերջինը դրուած է երկաթեայ սնտուկին խորը, օձաձեւ պտուտակին մէջտեղը, և իր բոցին ծայրը թեթեւապէս պիտի գայ լզել այս գդակը։

«Գիտէք, Տէ՛րք թէ՝ ի՞նչ է ջերմաբաշխ գործիքը որ կը ծառայէ յարկաբաժինները տաքցնելու, գիտէք թէ ի՛նչ կերպով կը գործէ այն։ Յարկաբաժինին օդը ստիպուած է անցնելու խողովակներէն և վերադառնալ աւելի բարձր բարեխառնութիւնով մը։ Արդ՝ ինչ որ ձեզի նկարագրեցի քիչ առաջ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ ջերմաբաշխ գործիք մը։

«Արդարեւ ի՞նչ պիտի պատահի։ Անգամ մը որ տիկը վառի օճաձեւին և գոգաւոր կոնին ջրածինը կը տաքնայ և արագօրէն կ'ելլէ խողովակէն որ զայն կը տանի օդանաւին վերին խաւերը, ուսկից կողմը պարապ կը մնայ և ստորին խաւերուն կազը իրեն կը քաշէ, որ իր կարգին կը տաքնայ և շարունակաբար կը տեղափոխուի, այսպէս խողովակներուն և օճաձեւին մէջ առաջ կուգայ կազի վերջին ծայր արագ հոսանք մը, որ օդապարիկէն կ'ելլէ, հոն կը վերադառնայ և կը տաքնայ շարունակ։

«Արդ՝ քանի որ կազերը կ'աւելնան իրենց ծաւալին $^{1}/_{180}$ին չափ տաքութեան աստիճանով․ ուրեմն եթէ բարեխառնութիւնը 18 աստիճանի բարձրացնեմ, օդանաւին ջրածինը պիտի ընդլայնի $^{18}/_{480}$, կամ 1614 խորանարդ ոտք, որով 1064 խորանարդ ոտք օդ աւելի պիտի տեղափոխէ, ինչ որ իր վերելակի զօրութիւնը պիտի աւելցնէ 160 լիպրա։ Ասիկա կը յարմարի նետելու միեւնոյն ծանրութիւնը նաւախիճի։ Եթէ բարեխառնութեան աստիճանը աւելցնեմ 180°, կազը պիտի ընդլայնի $^{180}/_{480}$, ան պիտի տեղափոխէ 16740 խորանարդ ոտք աւելի և իր վեր ելլելու ուժը պիտի աճի 1600 լիպրա։

«Դուք կը հասկնաք, Տեա՛րք, որ կրնամ ուրեմն դիւրութեամբ ստանալ հաւասարակշռութեան խզում։ Օդանաւին ծաւալը այնպէս մը հաշուուած է որ կէս ուռած վիճակի մէջ տեղը կը բռնէ օդի ծանրութեան մը որ հաւասար է ճշդիւ ջրածին կազի պատեանին և նաւակին որ պիտի կրէ ճամբորդները և բոլոր յարակից պիտոյքը։ Ուռուցման այս չափին վրայ ճշդիւ հաւասարակշռութեան մէջ է օդին մէջ, որ ոչ վեր կ'ելլէ ոչ վար կ'իջնէ։

«Վերելքը կատարելու համար տիկին միջոցաւը

կազը կը տանիմ բարձրագոյն բարեխառնութեան մը, զայն շրջապատող օդը և տաքութեան այս աւելութեամբը կ'առնայ աւելի զօրաւոր ձգտում մը և ալ աւելի կ'ուռեցնէ օդապարիկը որ այնքան աւելի վեր կ'ելլէ որքան ջրածինը ընդլայնեմ։

«Վայրէջքը կը կատարուի բնականաբար տիկին տաքութիւնը մեղմացնելով և թողլով որ բարեխառնութիւնը իջնէ։ Ուրեմն վերելքը աւելի արագ պիտի ըլլայ քան վայրէջքը։ Բայց հոգ է յաջող պատահար մը, ես երբեք չահ չունիմ արագօրէն իջնալէն, և ընդհակառակն յոյժ արագ վերելքի քայլով մըն է որ արգելքներէն կը խուսափիմ։ Վտանգները վարն են և ոչ թէ վերը։

«Մնաց որ, ինչպէս ըսի ձեզի. ես ունիմ բաւականաչափ քանակութեամբ նաւախիճ, որ ինծի պիտի թոյլատրէ աւելի արագ վեր բարձրանալու, եթէ հարկ ըլլայ։ Օդապարիկիս վերի բեւեռին վրայ զետեղուած կափոյրը, ապահովութեան գոնակէ մը ուրիշ բան չէ։ Օդապարիկը կը պահէ միշտ ջրածինի իր միեւնոյն բեռը, բարեխառնութեան տարբերութիւնները, որ ես առաջ կը բերեմ փակուած կազին այս միջավայրին մէջ, կը հոգան մինակնին իր վերելքի և վայրէջքի բոլոր շարժումները։

«Հիմա, Տեա՛րք, իբր գործնական մանրամասնութիւն, պիտի աւելցնեմ սա ալ։

«Ջրածինի և թթուածինի բաղադրութիւնը տիկին ծայրը, առաջ կը բերէ մի միայն ջուրի շոգի, ուստի ես երկաթեայ գլանաձեւ սնտուկին ստորին մասը դրի կազը դուրս հանելու խողովակ մը գոնակով մը որ կը գործէ առնուազն երկու մթնոլորտական ճնշումով, հետեւաբար այս ճնշումը ստանալուն պէս շոգին ինքնիրեն խոյս կուտայ։

«Ահաւասիկ հիմա շատ ճշգրիտ թիւեր․

«Քսանը հինգ կալօն զինքը բաղկացնող մասե-

քուն տարբաղադրուած ջուր կուտայ երկու հարիւր լիպրա թթուածին եւ քսանը հինգ լիպրա ջրածին, 1890 խորանարդ ոտք առաջինին, եւ 3780 խորանարդ ոտք երկրորդին, ամէնը 5670 խորանարդ ոտքի խառնուրդ մը։

«Արդ, իմ տիկիս ծորակը, ամբողջովին բացուած, կ'սպառէ 27 խորանարդ ոտք մէկ ժամուան մէջ բոցով մը որ առնուազն վեց անգամ աւելի զօրաւոր է քան թէ լուսաւորութեան մեծ լապտերներունը։ Ուրեմն միջին հաշուով եւ կենալու համար քիչ նշանաւոր բարձրութեան մը մէջ, ես պիտի չսպառեմ ժամը 9 խորանարդ ոտք, իմ ջուրի քսանը հինգ կալոններս ինծի կը ներկայացնեն ուրեմն 630 ժամուան օդային նաւարկութիւն մը կամ քիչ մը աւելի քան 26 օր։

«Ուստի, ինչպէս որ կրնամ իջնել ուզած կամս, եւ նորոգել ճամբուս վրայ իմ ջուրի պաշարս, իմ ճամբորդութիւնս կրնայ ունենալ անսահման տեւողութիւն մը։

«Ահա գաղտնիքս, Տեարք, ան պարզ է, եւ պարզ բաները պէս յաջողելէ ետ չի մնար։ Իմ գործածելիք միջոցս է օդանաւի կազին ընդլայնումը եւ խտացումը, որ չի պահանջեր ոչ խափանարար թեւեր, ոչ ալ մեքենական շարժիչ գործիք։ Ջերմաքաշխ մը տաք բերելու համար բարեխառնութեան փոփոխութիւն, տիկ մը զայն տաքցնելու համար; որ ոչ դժուարագործածելի է եւ ոչ ծանր։ Կը կարծեմ ուրեմն միացուցած ըլլալ յաջողութեան բոլոր լուրջ պայմանները»։

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն այսպէս վերջացուց իր ճառը, եւ ծափահարուեցաւ ջերմօրէն։ Չկար իրեն ընելիք առարկութիւն մը, ամէն ինչ նախատեսուած եւ լուծուած էր։

«Սակայն, ըսաւ հրամանատարը, այդ բանը կընայ վտանգաւոր ըլլալ։

— Փոյթ չէ, պատասխանեց պարզապէս տօքթորը, եթէ անիկա գործադրելի է»։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Զանզիպար ժամանումը.—Անգլիոյ հիւպատոսը.—Երնակիչներուն գէշ տրամադրութիւնները,— Կումպէնի կղզին.—Անձրեւ շինողները.— Օդապարիկին ուռենալը.—Ապրիլ 18ի մեկնումը.—Վերջին հրաժեշտ.— «Վիքթորիա»:

Շարունակական նպաստաւոր հով մը փութացուցած էր «Ռէզօլիւթ»ի ընթացքը դէպի իր որոշուած տեղը։ Մօզամպիքի ջրանցքին մէջէն նաւարկութիւնը մասնաւորապէս խաղաղ եղած էր։ Ծովային ճամբորդութիւնը օդային ճամբորդութեան համար լաւ գուշակ մըն էր։ Ամէն ոք ժամանումի վայրկեանը կը փափաքէր եւ կ'ուզէր Տօքթ. Ֆէրկիւսօնի պատրաստութեանց վերջին ձեռքը դնել։

Վերջապէս նաւը եկաւ Զանզիպար քաղաքին տեսողութեան առջեւը, որ կը գտնուի համանուն կըղզիին վրայ եւ Ապրիլ 15ին, առտուան ժամը 11ին նաւահանգիստին մէջ խարիսխ նետեց։

Զանզիպար կղզին կը պատկանի Մասքաթի Սուլթանին, որ Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ հետ դաշնակից է, եւ ապահովաբար իր գեղեցկագոյն գաղթավայրն է։ Իր նաւահանգիստը կը յաճախեն շրջակայ երկիրներէ շատ մը նաւեր։

Կղզին ափրիկեան ծովեզերքներէն ջրանցքով մը միայն զատուած է, որուն լայնութիւնը երեսուն մղոնը չանցնիր։

Մեծ վաճառականութիւն ունի խէժի, փղոսկրի, և մասնաւորաբար եբենոսի։

«Ռէզօլիւթ» հասնելուն պէս, Զանզիպարի անգլ. հիւպատոսը նաւ եկաւ ինքզինքը դնելու համար տօքթորին տրամադրութեանը տակ, որուն ծրագիրներուն ամիսէ մը ի վեր եւրոպական թերթերը տեղեակ ըրած էին զինքը։ Բայց մինչեւ այն ատեն թերահաւատներուն բազմաթիւ խումբին մաս կը կազմէր։

«Ես կը տարակուսէի, ըսաւ, ձեռքը երկնցնելով Սամուէլ Ֆէրկիւսոնի, բայց հիմա ալ չեմ տարակուսիր»։

Իրեն յատուկ բնակարանը տօքթորին, Տիք Քէննէտիի և բնականաբար քաջ Ճօէին յատկացուց։

Իր խնամքներովը տօքթորը ծանօթացաւ այն զանազան նամակներուն, զորս ստացեր էր Սբէք հարիւրապետէն։ Հարիւրապետը և իր ընկերները սոսկալի կերպով նեղուեր են անօթութենէ և գէշ օդէն, Ուկօկոյի երկիրը հասնելէ առաջ։ Անոնք վերջին ծայր դժուարութիւնով կը յառաջանային և ալ չէին կարծեր թէ պիտի կրնան արագօրէն լուր տալ իրենց վրայով։

«Ահաւասիկ վտանգներ և զրկանքներ որոնցմէ պիտի կըրնանք խուսափիլ» ըսաւ տօքթորը։

Երեք ճամբորդներու բեռները փոխադրուեցան հիւպատոսին տունը։ Մտադիր էին օդապարիկը դուրս հանել Զանզիպարի ծովեզրը։ Նշանատուութեան կայմին մօտը յարմար տեղ մը կար, խոշոր շէնքի մը քովը, որ արեւելեան հովէն պիտի պաշտպանէր զայն։ Այս խոշոր աշտարակը, նման տակառի մը որ իր խարիսխին վրայ կեցած է, և որուն քովը Հայտէլպէրկի մեծ տակառը պարզ տակառիկի մը դիրքը պիտի ունենար, իբր բերդ կը ծառայէր և իր տանիքին վրայ

կը հսկէին Պելուճիներ նիզակներով զինուած, տեսակ մը հեզգ և պոռչտացող պահակազօրք։

Բայց օդանաւին ցամաք հանուելէն ի վեր, հիւպատոսը լուր առաւ թէ կղզիին բնակիչները անոր դէմ պիտի կենային բռնի ուժով։ Մոլեռանդական կիրքերէն աւելի կոյր բան չկայ։ Քրիստոնեայի մը հասած ըլլալուն լուրը, որ օդերուն մէջ պիտի բարձրանար, ցասումով ընդունուեցաւ։ Սեւամորթները Արաբներէն աւելի տագնապած՝ այս ծրագրին մէջ տեսան իրենց կրօնքին դէմ թշնամական դիտաւորութիւններ։ Անոնք կը կարծէին թէ Արեւին և Լուսնին դէմ պիտի շարժէին, քառ որում այս երկու աստղերը մեծ յարգանքի առարկայ են ափրիկեան ժողովուրդներուն համար։ Որոշում տուին ուրեմն այս սրբապիղծ արշաւանքը խափանել։

Հիւպատոսը, այս տրամադրութիւններուն գիտակ, գաղտնի խորհուրդ ըրաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոնէ և Պէննէթ հրամանատարին հետ։ Այս վերջինը չէր ուզեր ընկրկիլ սպառնալիքներու առջեւ. բայց իր բարեկամը բանաւորութեան կոչում ըրաւ այս առթիւ։

«Մենք անշուշտ պիտի յաջողինք թռցնել զայն, ըսաւ անոր, նոյն իսկ Սուլթանին պահակազօրքը մեզի պիտի աջակցի հարկ եղած ատեն, բայց սիրելի հրամանատարս, դիպուած մը կրնայ հասնիլ շուտով. բաւական պիտի ըլլար գէշ հարուած մը, օդապարիկին անդարմանելի պատահար մը առաջ պիտի բերէր, և ճամբորդութիւնը վտանգի պիտի ենթարկուէր անհարկի, ուստի պէտք է շարժիլ մեծ զգուշութեամբ։

— Բայց ի՞նչ ընենք։ Եթէ մենք Ափրիկէի եզերքը ըլլենք, միեւնոյն դժուարութեանց պիտի հանդիպինք։ Ի՞նչ ընենք։

— Ոչինչ այնքան դիւրին է, պատասխանեց հիւպատոսը։ Տեսէ՛ք նաւահանգիստէն անդին գտնուած ատ կղզիները։ Անոնցմէ մէկը հանեցէք ձեր օդանաւը, նաւակներու գօտիով մը շրջապատեցէք զայն և դուք ո՛և է վտանգ պիտի չունենաք ձեր դէմը։

— Կատարեալ, ըսաւ տօքթօրը, և մենք մեր ուզածին պէս պիտի կարենանք մեր պատրաստութիւնները լրացնել։»

Հրամանատարը այս խորհուրդը ընդունեց։ «Ռէզօլիւթ» Գումպէնի կղզիին մօտեցաւ։ Ապրիլ 16ի առտուն օդապարիկը ապահովութեան մէջ դրուեցաւ ցանցառուտի մը մէջ, այն խոշոր ծառերուն մէջտեղը որոնցմով հողը ցցուած է։

Ութսուն ոտք բարձր երկու կայմեր տնկեցին և տեղաւորեցին մէկզմէկէ բաւականաչափ հեռու։ Անոնց ծայրը հաստատուած լիսեռնիկներու շարժում մը, թոյլ տուաւ օդանաւը բարձրացնելու միջահատ պարանի մը միջոցաւ, որ ատեն ամբողջովին պարպուած էր։ Ներքին օդապարիկը կցուած էր արտաքին օդապարիկին գագաթին, այնպէս մը որ անոր պէս վեր պիտի վերցուէր։

Ամէն մէկ օդապարիկի ներքին յաւելուածական մասին վրայ հաստատուեցան ջրածինի երկու ներմուծիչ խողովակները։

Ապրիլ 17ի ցերեկը անցաւ կազ առաջ բերելիք սարուածին կազմութեամբը։ Ան կը բաղկանար երեսուն տակառներէ, որոնց մէջ ջուրին տարբաղադրութիւնը կը կատարուէր հին երկաթեղէններու և ծծմբային թթուի միջոցաւ, որ յարաբերութեան դրուած էր մեծ քանակութեամբ ջուրի հետ։ Ջրածինը կ'երթար ընդարձակ կեդրոնական տակառի մը մէջ իր անցքին ատենը լուացուելէն ետքը, և անկէ կ'անց-

նէր երկու օդանաւերէն ալ ներմուծիչ խողովակներով։ Այս կերպով անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը լեցուէր կատարելապէս որոշուած կազի քանակութեամբ մը։ Այս գործողութեան համար պէտք եղաւ գործածել 1866 կալօն ծծմբային թթու, 16,050 լիպրա երկաթ և 966 կալօն ջուր։

Այս գործողութիւնը սկսաւ յաջորդ գիշեր դէպի առաւօտեան ժամը 3, ան տեւեց գրեթէ ութը ժամ։ Յաջորդ օրը օդապարիկը ծածկուած իր ցանցովը կ'օրօրուէր շնորհալից կերպով նաւակին վերեւը, որ բռնուած էր բազմաթիւ հողալից պարկերով։ Ընդլայնումի սարուածը մեծ խնամով մէջը զետեղուեցաւ և օդանաւէն դուրս երկնցող խողովակները կապուեցան կոնաձեւ տուփին։

Խարիսխները, պարանները, գործիքները, ճամբորդութեան ծածկոցները, վրանը, ուտեստեղէնները զէնքերը պէտք է բռնէին նաւակին մէջ իրենց նշանակուած տեղերը։ Ջուրի պաշարը Զանզիպարէն առնուեցաւ։ Նաւախիճի 200 լիպրան բաժնուեցան 50 պարկերու մէջ և դրուեցան նաւակին խորը, բայց ձեռքի տակ տեղեր։

Այս պատրաստութիւնները երեկոյեան դէպի ժամը 5 կ'աւարտէին։ Պահակներ կը հսկէին անդադար կղզիին շուրջը և «Ռէզօլիւթ»ի նաւակները ջրանցքը կ'ակօսէին։

Սեւամորթները կը շարունակէին իրենց բարկութիւնը ցուցնել կանչերով, ծամածռութեամբ և հայհուչներով, և վհուկները կը պտտէին զայրացած ամբոխին մէջ զանոնք հրահրելով. մի քանի մոլեռանդներ փորձեցին լողալով կղզին ելլել, բայց շատ դիւրութեամբ հեռացուեցան։

Այն ատեն կախարդանքները և գուշակութիւնները

սկսան, անձրեւ բերողները որոնք կը պնդեն թէ ամպերուն կը հրամայեն, կոչ ըրին ուրուականներուն եւ քարէ տեղատարափներուն (սեւամորթները կարկուտին այսպէս կ'ըսեն) եւ զանոնք իրենց օգնութեան կոչեցին, այս բանին համար երկրին ամէն տեսակ ծառերէն տերեւներ քաղեցին, զանոնք խաշեցին քիչ կրակով, անդին ալ ոչխար մը կը մորթէին երկար ասեղ մը խոթելով սիրտին մէջ։ Բայց ի հեճուկս իրենց արարողութեանց երկինքը ջինջ մնաց եւ պարապը եղան իրենց մատաղը եւ աղօթքները։

Երեկոյեան ժամը վեցին վերջին ճաշ մը համախմբեց ճամբորդները հրամանատարին եւ սպաներուն սեղանը։ Քէննէտի, որուն ոչ ոք հարցում կ'ուղղէր այլ եւս, շատ ցած ձայնով կը մրմռար անըմբռնելի բառեր, աչքէ չէր հեռացներ Տօքթ. Ֆէրկիւսոնը։

Մնաց որ այս ճաշը տխուր եղաւ։ Գերագոյն վայրկեանին մերձեցումը ամէնուն դառն մտածումներ կը ներշնչէր։ Ի՞նչ կը վերապահէր ճակատագիրը այս յանդուգն ճամբորդներուն։ Նորէն պիտի գտնուէի՞ն իրենց բարեկամներուն մօտիկը նստած իրենց ընտանեկան օճախը։ Եթէ փոխադրութեան միջոցները պակաս էին, ի՞նչ պիտի ըլլային կատաղի ժողովուրդներու մէջը, այս անհրապոյր, չհետախուզուած երկիրներուն մէջ, անհուն անապատներու մէջտեղը։

Մինչեւ այն ատեն ցիրուցան այս գաղափարները որոնց քիչ կը կապուէին, նոյն ժամուն կը պաշարէին գերագրգռեալ երեւակայութիւնները։ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն միշտ պաղարիւն, միշտ անզգած, խօսեցաւ ասկէ անկէ. բայց ի զուր ջանաց փարատել այս իրերահաղորդ տխրութիւնը, չկրցաւ յաջողիլ ատոր մէջ։

Ըստ որում կը վախնային Տօքթորին եւ ընկերներուն դէմ ո եւ է ցոյցէ, երեքն ալ պառկեցան «Ռէզոլիւթ»ի մէջ։ Առտուան ժամը 6ին իրենց խցիկները կը թողուին եւ կ'երթային Գումպէ ի կղզին։

Օդապարիկը թեթեւօրէն կը տատանէր արեւելեան հովին շունչովը։ Զինքը բռնող հողէ պարկերուն տեղ քսան նաւազներ դրուած էին։ Պէննէթ հրամանատարը եւ իր սպաները ներկայ կը գտնուէին այս հանդիսաւոր մեկնումին։

Նոյն վայրկեանին Քէննէտի շիտակ տօքթորին քով գնաց, անոր ձեռքը բռնեց եւ ըսաւ.

«Լաւ մը որոշա՞ծ ես Սամուէ՛լ, որ կը մեկնիս։

— Անիկա շատ լաւ որոշուած է արդէն, սիրելի Տիքս։

— Ես ըրի այն ամէն բաները որոնք ինձմէ կախում ունէին այս ճամբորդութիւնը արգիլելու համար։

— Ամէն բան, այո՛։

— Ուստի խիղճս հանդարտ է այս մասին եւ քեզի պիտի ընկերանամ։

— Այդ մասին ապահով էի արդէն, պատասխանեց տօքթորը, արագ յուզում մը ցուցնելով իր դէմքին վրայ։»

Վերջին հրաժեշտի վայրկեանը կը հասնէր։ Հրամանատարը եւ իր պաշտօնակալները սրտի զեղումով ողջագուրուեցան իրենց անվեհեր բարեկամներուն հետ, առանց բացառութիւն ընելու արժանաւոր Ճօէին համար, որ ուրախ էր եւ հպարտ։ Բոլոր ներկաները Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի ձեռքը թօթուեցին։

Ժամը 9ին ճամբու երեք ընկերները տեղաւորուեցան նաւակին մէջ։ Տօքթորը վառեց իր տիկը եւ մղեց բոցը, որ արագ տաքութիւն մը առաջ բերէ։

Օդապարիկը գետնի վրայ բռնուած էր կատարեալ հաւասարակշռութեան մէջ, սկսաւ վեր բարձրանալ քանի մը վայրկեանէն։ Նաւազները պարտաւորուեցան իրենց բռնած պարանները կամաց կամաց ձգել։ Նաւակը քսան ոտնաչափ վեր բարձրացաւ գետնէն։

«Բարեկամնե՛րս, գոչեց Ֆէրկիւսոն ոտքի կեցած իր երկու ընկերներուն մէջտեղը և գլուխը բանալով, մեր օդանաւին տանք անուն մը որ իրեն երջանկութիւն բերէ. թո՛ղ ան մկրտուի «Վիքթորիա» անունով։

Ահագնագոռ հուրրա մը թնդացուց «Կեցցէ՛ թագուհին, կեցցէ՛ Անգլիա»։

Այս վայրկեանին օդապարիկին վերելքի ուժը հրաշալի կերպով կ'աճէր։ Ֆէրկիւսոն, Քէննէտի և Ժօէ վերջին մնաք բարով մը ըրին իրենց բարեկամներուն։

«Թո՛ղ տուէք բոլորովին» աղաղակեց տօքթորը։ Եւ «Վիքթորիա» արագօրէն բարձրացաւ օդին մէջ, մինչդեռ «Ռէզօլիւթ»ի չորս թնդանօթները կ'որոտային ի պատիւ անոր։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Նեղուցին անցքը. — Մրիմա. — Տիքի խօսքը եւ Ժօէի առաջարկը. — Սուրճի համար դեղագիր (recette). — Ուզարամօ. — Տարաբաղդ Մէզան. — Տուբէմի լեռը. — Տօքթորին քարտէսները. — Նոբալիկի վրայ գիշեր։

Օդը պայծառ էր, հովը չափաւոր։ Վիքթորիա գրեթէ ուղղահայեաց կերպով բարձրացաւ 1500 ոտք, որ ճանչցուեցաւ ջերմաչափական սիւնին վրայ երկու բթաչափ և 2 գիծով։

Այս բարձրացումի միջոցին, որոշ հոսանք մը օդապարիկը դէպ ի հարաւ արեւմուտք տարաւ։ Ինչ չքեղ տեսարան մը կը թաւալէր ճամբորդներուն աչքին առջեւ։ Զանզիպար կղզին ամբողջովին աչքի առջեւ էր և աւելի մութ գոյնով մը դուրս կը ցայտէր լայնածաւալ համատարածի մը վրայ։ Դաշտերը զանազան գոյներու նմուշներուն երեւոյթը կ'առնէին։ Ծառերու խոշոր փունջեր կը նշանակէին պուրակները և անտառները։

Կղզիին բնակիչները միջատներ կ'երեւէին, կեցցէները և գոռում գոչումները քիչ քիչ կը հեռանային մթնոլորտին մէջ և նաւուն թնդանօթին հարուածները կը դղրդէին միայն օդանաւին ներքին գոգուռոյցին վրայ։

«Ի՛նչ գեղեցիկ է այս ամէնը» գոչեց Ժօէ, լռութիւնը խզելով առաջին անգամ։

Պատասխան չստացաւ։ Տօքթորը զբաղած էր դի-

տելով ծանրաչափական փոփոխութիւնները, և կը նօթագրէր իր վերելքին զանազան մանրամասնութիւնները։

Քէննէտի կը դիտէր և բաւական աչքեր չունէր ամէն բան տեսնելու համար։

Արեւին ճառագայթները օգնութեան հասնելով տիկին, կազին ձգտումը աւելցաւ և Վիքթորիա հասաւ 2500 ոտք բարձրութեան մը։

«Ռէզօլիւթ»ը կ'երեւար ջնջին նաւակի մը մեծութիւնով և ափրիկեան ծովեզերքի արեւմտակողմը կը գտնուէր փրփուրի անհուն ծիրով մը։

«Զէ՞ք խօսիր, ըսաւ Ժօ։

— Կը դիտենք, պատասխանեց տօքթորը իր դիտակը ուղղելով դէպի ցամաք երկիրը։

— Իսկ ես պէտք է որ խօսիմ։

— Կամքիդ պէս ըրէ, Ժօ՛, խօսէ ուզածիդ չափ։

Եւ Ժօ միս մինակը ահագին սպառում ունեցաւ նմանաձայնութիւններու։ Օ՜հերը, ա՜հերը, է՜հերը իր շրթունքներուն մէջէն կը պայթէին։

Ծովէն անցած ատեննին տօքթորը յարմար դատեց այս բարձրութիւնը պահելու, ան կրնար դիտել ծովափը աւելի մեծ տարածութեան մը վրայ. Ջերմաչափը և ծանրաչափը կիսաբաց վրանին ներսիդին կախուած՝ կը գտնուէին միշտ իր տեսողութեան առջեւ, երկրորդ ծանրաչափ մը որ դուրսի կողմէն դրուած էր, պիտի ծառայէր գիշերուան քառորդներուն համար։

Երկու ժամ վերջը Վիքթորիա ութը մղոնէ աւելի արագութեամ՞բ մը մղուած՝ զգալի կերպով ծովեզրին մօտեցաւ։ Տօքթորը որոշեց գետնին մօտենալ, սարուածին բոցը չափաւորեց և ընդհուպ օդապարիկը վար իջաւ հողէն երեք հարիւր քայլ վեր։

Անոնք կը գտնուէին Մրիմայի վերեւը, այս անունով կը կոչուի Ափրիկէի արեւելեան ծովափին մէկ մասը։ Մանկլիէներու խիտ գօտի մը կը պաշտպանէին ծովեզերքները. ցած ճախճախուտը կը թողուր տեսնուիլը անոնց թանձր արմատները, որոնք Հնդկաց Ովկիանոսի ջուրերէն կրծուած էին։ Այն աւազակոյտերը որոնք երբեմն ծովեզերեայ գիծերըկը կազմէին, կը կլորնային հորիզոնին վրայ և Նկիւրի լեռը իր գագաթը կը ցցէր դէպի հիւսիս արեւմուտք։

Վիքթորիա անցաւ գիւղաքաղաքի մը քովէն զոր տօքթորը ճանչցաւ իր քարտէսին վրայ թէ Քաօլէ է։ Բոլոր ժողովուրդը հաւաքուած բարկութեան և վախի ոռնումներ կ'արձակէին։ Ի զուր նետեր արձակեցին օդերու այս ճիւաղին դէմ որ կ'օրորուէր վեհափառօրէն այս բոլոր անզօր կատաղութեանց վերեւը։

Հովը դէպի հարաւ կը քշէր, բայց տօքթորը այս ուղղութենէն անհանգիստ չեղաւ. այլ ընդհակառակը կը թոյլատրէր իրեն հետեւելու Պըրթըն և Սբէք հարիւրապետներուն գծած ճամբուն։

Քէննէտի վերջապէս Ժօյի չափ շաղակրատ եղեր էր, իրարու կը դրկէին փոխադարձաբար զարմացական նախադասութիւններ։

— Ո՞ւր կը մնան պնդակառքերը, կ'ըսէր մին։

— Ո՞ւր կը մնան, շոգենաւերը, կ'ըսէր միւսը։

— Ո՞ւր կը մնան շոգեկառքերը, կը պատասխանէր Քէննէտի, որոնցմով կը կտրեն կ'անցնին երկիրները առանց ուզելու։

— Օդապարիկին վրայ խօսէ, կը կրկնէր Ժօ, ուր մարդ քալելն անգամ չզգար, և բնութիւնը դժուարութիւն կը կրէ ձեր աչքերուն դիմացը պարզուելու։

— Ի՜նչ տեսարան, ի՜նչ սքանչացում, ի՜նչ յափշտակութիւն, երազ մը կախորրանի մէջ։

տելով ծանրաչափական փոփոխութիւնները, և կը նօթագրէր իր վերելքին զանազան մանրամասնութիւնները։

Քէննէտի կը դիտէր և բաւական աչքեր չունէր ամէն բան տեսնելու համար։

Արեւին ճառագայթները օգնութեան հասնելով տիկին, կազին ձգտումը աւելցաւ և Վիքթորիա հասաւ 2500 ոտք բարձրութեան մը։

«Ռէզօլիւթ»ը կ'երեւար ջնջին նաւակի մը մեծութիւնով և ափրիկեան ծովեզերքի արեւմտակողմը կը գտնուէր փրփուրի անհուն ծիրով մը։

« Չէ՞ք խօսիր, ըսաւ Ժօէ։

— Կը դիտենք, պատասխանեց տօքթորը իր դիտակը ուղղելով դէպ ի ցամաք երկիրը։

— Իսկ ես պէտք է որ խօսիմ։

— Կամքիդ պէս ըրէ, Ժօ՛, խօսէ ուզածիդ չափ։

Եւ Ժօէ մէն մինակը ահագին սպառում ունեցաւ նմանաձայնութիւններու։ Օ՜հերը, ա՜հերը, է՜հերը իր շրթունքներուն մէջէն կը պայթէին։

Ծովէն անցած ատեններին տօքթորը յարմար դատեց այս բարձրութիւնը պահելու, ան կրնար դիտել ծովափը աւելի մեծ տարածութեան մը վրայ. Ջերմաչափը և ծանրաչափը կախաբաց վրանին ներսիդին կախուած՝ կը գտնուէին միշտ իր տեսողութեան առջեւ, երկրորդ ծանրաչափ մը որ դուրսի կողմէն դրուած էր, պիտի ծառայէր գիշերուան քառորդներուն համար։

Երկու ժամ վերջը Վիքթորիա ութը մղոնէ աւելի արագութեամբ մը մղուած՝ զգալի կերպով ծովեզրին մօտեցաւ։ Տօքթորը որոշեց գետնին մօտենալ, սարուածին բոցը չափաւորեց և ընդհուպ օդապարիկը վար իջաւ հողէն երեք հարիւր քայլ վեր։

Անոնք կը գտնուէին Մրիմայի վերեւը, այս անունով կը կոչուի Ափրիկէի արեւելեան ծովափին մէկ մասը։ Մանկլիէններու խիտ գօտի մը կը պաշտպանէին ծովեզերքները. ցած ճախճախուտը կը թաղուր տեսնուիլը անոնց թանձր արմատները, որոնք Հնդկաց Ովկիանոսի ջուրերէն կրծուած էին։ Այն աւազակոյտերը որոնք երբեմն ծովեզերեայ գիծերը կը կազմէին, կը կլորնային հորիզոնին վրայ և Նկիւրի լեռը իր գագաթը կը ցցէր դէպ ի հիւսիս արեւմուտք։

Վիքթորիա անցաւ գիւղաքաղաքի մը քովէն զոր տօքթորը ճանչցաւ իր քարտէսին վրայ թէ Քաօլե է։ Բոլոր ժողովուրդը հաւաքուած բարկութեան և վախի ռռնումներ կ'արձակէին։ Ի զուր նետեր արձակեցին օդերու այս ճիւաղին դէմ որ կ'օրօրուէր վեհափառօրէն այս բոլոր անզօր կատաղութեանց վերեւը։

Հովը դէպ ի հարաւ կը քշէր, բայց տօքթորը այս ուղղութենէն անհանգիստ չեղաւ. այլ ընդհակառակը կը թոյլատրէր իրեն հետեւելու Պըրթըն և Սբէք հարիւրապետներուն գծած ճամբուն։

Քէննէտի վերջապէս Ժօէի չափ շաղակրատ եղեր էր, իրարու կը ղրկէին փոխադարձաբար զարմացական նախադասութիւններ։

— Ո՞ւր կը մնան պնդակառքերը, կ'ըսէր մին։

— Ո՞ւր կը մնան, շոգենաւերը, կ'ըսէր միւսը։

— Ո՞ւր կը մնան շոգեկառքերը, կը պատասխանէր Քէննէտի, որոնցմով կը կտրեն կ'անցնին երկիրները, առանց ուզելու։

— Օդապարիկին վրայ խօսէ, կը կրկնէր Ժօէ, ուր մարդ քալելն անգամ չզգար, և բնութիւնը դժուարութիւն կը կրէ ձեր աչքերուն դիմացը պարզուելու։

— Ի՜նչ տեսարան, ի՜նչ սքանչացում, ի՜նչ յափրշտակութիւն, երազ մը կախորրանի մէջ։

— Եթէ մենք ճաշի նստինք, արդեօք ո՛րքան ախորժակնիս պիտի բանայ բաց օդը։

— Գաղափար մըն է այդ, տղաս։

— Ո՛չ, խոհարարութիւնը երկար պիտի չտեւէ, պաքսիմատ և պահածոյ միս։

— Եւ ուզածիդ չափ սուրճ, աւելցուց տօքթորը, քեզի կը թողում որ քիչ մը տաքութիւն առնես սարուածէս, եռին կայ դեռ։ Եւ այս կերպով մենք հրդեհէ վախնալու բան չունինք։

— Ահռելի բան պիտի ըլլար այդ, կրկնեց Քէննէտի։ Վառօդարան մըն է այդ մեր գլխուն վրայ։

— Ոչ բոլորովին, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, բայց վերջապէս, եթէ կազը բոցավառի, քիչ քիչ պիտի հատնէր, և մենք պիտի իջնայինք գետինը, ինչ որ մեզ անհաճոյ է։ Բայց անկերկիւղ եղի՛ք, մեր օդապարիկը կատարելապէս գոցուած է։

— Հաց ուտենք ուրեմն, ըսաւ Քէննէտի։

— Հիմա՛, Տեարք, ըսաւ Ժօէ, ես ալ ձեզի նման անօթի եմ, նախ ձեզի պիտի հրամցնեմ սուրճ մը, որուն վրայով ինծի լուրեր պիտի տաք։

— Բանը այն է որ, ըսաւ տօքթորը, Ժօէ ի մէջ այլ առաքինութեանց, նշանաւոր տաղանդ մը ունի այս հեշտալի ըմպելիքը պատրաստելու համար, ան կը բաղկանայ շատ մը օտար նիւթերու խառնուրդէն, որոնց գաղտնիքը չէ ուզած ինծի ծանօթացնել։

— Է՛հ ուրեմն, տէր իմ, որովհետեւ մենք բաց օդին մէջ ենք, կրնամ լաւ վստահիլ ձեզի դեղագիրս։ Անիկա պարզապէս հաւասար խառնուրդ մըն է Մօքայի, Պուրպօնի և Ռիօ-Նունէզի»։

Քանի մը վայրկեան ետքը, երեք փրփրադէզ գաւաթներ պատրաստուած էին, որմէ ետքը սննդարար նախաճաշ մը եղաւ համեմուած հրաւիրեալներուն

զուարճախօսութեամբը, որմէ ետքը իւրաքանչիւրը իր դիտողութեան վայրը քաշուեցաւ։

Երկիրը նշանաւոր եղած է իր արտակարգ արգաւաւորութեամբը։ Օձապտոյտ և նեղ արահետներ դալարիքէ կամարի մը ներքեւ կը թաղուէին։ Կ'անցնէին արտերու վրայէն, ուր մշակուած էին ծխախոտ, եգիպտացորեն, գարի կատարեալ առոյքութիւնով։ Հոս հոն ընդարձակ որիզուտներ իրենց ուղիղ ցօղուններով և իրենց ծիրանեգոյն ծաղիկներով։ Կը նշմարուէին ոչխարներ և այծեր բանտարկուած մեծամեծ վանդակներու մէջ բարձրացած ցիցերու վրայ ինչ որ զիրենք կը պահպանէր ընձառիւծի ակռաներէն։ Հրաշագեղ բուսականութիւն մը կ'ելլէր այս շռայլ հողին վրայ։ Շատ մը գիւղերու մէջ առաջ կուգային աղաղակներու և ապշահար նայուածքներու տեսարաններ ի տես «Վիքթորիա»յի։ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն խոհեմութեամբ հեռու կը կենար նետերու հասողութենէն, բնակիչները իրենց խրճիթներուն չուրջը համախմբուած՝ երկար ատեն կը հալածէին ճամբորդները իրենց զուր անէծքներով։

Կէս օրին տօքթորը իր քարտէսը նայելով, հաշուեց որ Ուզարամօ երկրին վերեւը կը գտնուէր։ Դաշտը կը թուէր տնկուած քօքայիններով, հնդկաստխիններով, բամբակենիներով, որոնց վերեւէն«Վիքթորիա» կարծես կ'զբօսնուր։ Ժօէ այս բուսականութիւնը բոլորովին բնական կը գտնէր, քանի որ Ափրիկէի մէջ էր։ Քէննէտի կը նշմարէր նապաստակներ և լորամարգիներ, որոնք հրացանի հարուածի մը պէտք ունէին, բայց ատիկա վառօդի կորուստ պիտի պատճառեր, որովհետեւ որսը ինկած տեղէն առնելու անկարելիութիւնը կար։

Օդանաւորդները ժամը 12 մղոն արագութեամբ

կ՚ընթանային և ընդհուպ գտնուեցան 38°30′ երկայնութեան աստիճանով Թուեսա գիւղաքաղաքին վերեւ։

«Հոն է որ, ըսաւ տօքթորը, Պըրթըն և Սբէք բռնուեցան սաստիկ ջերմէ և վայրկեան մը կարծեցին որ իրենց արշաւանքը վտանգուած է։ Եւ տակայն դեռ քիչ հեռացած էին ծովեզերքէն, բայց արդէն յոգնութիւնը և զրկանքները խստօրէն կ՚զգացուէին»։

Արդարեւ այս երկրին մէջ կը տիրէ մշտնջենական տենդ մը, տօքթորը նոյն իսկ չկրցաւ պրծիլ բռնուելէ, բայց եթէ օդապարիկը բարձրացնելով այս խոնաւ գետնին ժանտահոտութենէն վեր, որուն վերբերումը կը սաստկացնէր կիզիչ արեւ մը։

Մերթ ընդ մերթ կարաւաններ կը տեսնուէին որոնք Գրաալի մը մէջ կը հանգչէին սպասելով երեկոյեան զովութեան, իրենց ճամբան շարունակելու համար։ Ասոնք ընդարձակ տարածութեամբ տեղեր են շրջապատուած ցանկապատով և եղէգնուտով ուր առեւտրականները կ՚ապաստանին ոչ միայն վայրի գազաններուն դէմ, այլ նաեւ երկրին աւազակ ցեղերուն դէմ։ Կը տեսնուէր որ բնիկները աստին անդին կը վազվզէին և ցիրուցան կը փախչէին Վիքթորիան տեսնելնուն պէս։ Քէննէտի կը փափաքէր զանոնք աւելի մօտէն դիտել, բայց Սամուէլ դէմ կեցաւ հաստատապէս այս դիտաւորութեան։

«Պետերը հրացաններով զինուած են, ըսաւ ան, և մեր օդապարիկը նշանառութեան շատ դիւրին կէտ մը կրնայ ըլլալ և ընդունիլ գնդակի հարուած մը։

— Միթէ գնդակի մէկ ծակ մը անկում առաջ կրնա՞յ բերել, հարցուց Ճօ։

— Ոչ անմիջապէս, բայց իսկոյն այս ծակը պիտի ըլլար ընդարձակ պատռուածք մը, որմէ դուրս պիտի թռէր մեր բոլոր կազը։

— Այն ատեն, բաւական հեռու կենանք այս անկրօններէն։ Ի՞նչ պիտի խորհէին մեր օդին մէջ սաւառնիլը տեսնելով։ Ես վստահ եմ որ անոնք կը փափաքին մեզ պաշտելու։

— Թողունք որ պաշտեն, պատասխանեց Տօքթորը, բայց հեռուէն։ Միշտ կը շահինք այսպէսով։ Տեսէք երկիրը արդէն երեւոյթը կը փոխէ. գիւղերը աւելի քիչ են. Մանկիէները կ՚աններեւութանան, բուսականութիւնը կանգ կ՚առնէ այս լայնութեան աստիճանին վրայ։ Հողը լեռնային կ՚ըլլայ և մօտակայ լեռներու գոյութիւնը կը յայտնէ։

— Արդարեւ, ըսաւ Քէննէտի, ինծի կը թուի թէ այս կողմէն մի քանի բարձրութիւններ կ՚երեւին։

— Արեւմտեան կողմը Ուրիզարայի առաջին լեռնաշղթաններն են, Տիւթիմի լեռը անտարակոյս, որուն ետին կը յուսամ ապաստանիլ գիշերը անցընելու համար։ Հիմա աւելի ուժ պիտի տամ տիկին բոցին, մենք ստիպուած ենք հինգ կամ վեց հարիւր ոտք բարձրութեան մը վրայ գտնուիլ։

— Ատիկա նոյն իսկ երեւելի գաղափար մըն է, տէր, ըսաւ Ճօ։ Գործողութիւնը ոչ դժուարին է և ոչ յոգնեցուցիչ, ծորակ մը կը դարձնես և ամէն բան կ՚ըլլայ։

— Մենք ահաւասիկ աւելի ու զածնուս պէս ենք, ըսաւ որսորդը երբոր օդապարիկը բարձրացաւ. արեւուն ճառագայթներուն ցոլացումը այս կարմիր աւազանին վրայ անտանելի կ՚ըլլար։

— Ի՛նչ չքեղ ծառեր, գոչեց Ճօ, թէպէտ շատ բնական, բայց շատ գեղեցիկ է։ Անոնցմէ երկոտասանեակ մը պիտի բաւէր անտառ մը կազմելու համար։

— Անոնք պաօպաբներ են, պատասխանեց տօքթորը, նայեցէք, անոնցմէ մէկը այնչափ հաստ կոճղ

ունի որ կրնայ հարիւր ոտք շրջանակ մը ունենալ։ Թերեւս այս միեւնոյն ծառին տակն էր որ կորսուեցաւ Մէզան ֆրանսացին 1845ին, որովհետեւ մենք Տէժ-լա-Մօրա գիւղաքաղաքին վրան ենք, ուր առանձինն գացած էր, ան բռնուեցաւ այս երկրին պետին կողմէ, կապուեցաւ պաօպապի մը ստորոտին եւ այս վայրենի սեւամորթը անոր յօդուածները դանդաղօրէն կտրեց, մինչդեռ պատերազմի երգը կ՚երգուէր անդին, յետոյ կոկորդը ճեղքեց, կեցաւ սրցնելու համար իր բթացած դանակը եւ դժբախտին գլուխը բրցուց զայն կտրելէ առաջ։ Այս խեղճ ֆրանսացին քսանը վեց տարու էր։

— Եւ Ֆրանսա վրէժը չի լուծե՞ց այսպիսի ոճրագործութեան մը, հարցուց Քէննէտի։

— Ֆրանսա բողոքեց, Զանզիպարի Շէյխը ամէն բան ըրաւ մարդասպանը ձեռք անցընելու համար, բայց չի յաջողեցաւ,

— Կը խնդրեմ կանգ չառնել ճամբուն վրայ, ըսաւ Ժօէ, վեր ելլենք տէ՛ր իմ, վեր ելլենք, եթէ ինծի մնայ։

— Այնչափ աւելի կամաւ, Ժօէ, որչափ Տիւթիմի լեռը մեր առջին կը տնկուի։ Եթէ հաշիւներս ճիշդ են, մենք զայն պիտի անցնինք երեկոյեան ժամը 7էն առաջ։

— Մենք գիշերը չպի՞տի ճամբորդենք, հարցուց որսորդը։

— Ո՛չ, որչափ որ կարելի է զգուշութիւններով եւ արթնութեամբ, զայն պիտի ընենք անվտանգ. բայց բաւական չէ Ափրիկէն կտրել անցնիլ, պէտք է տեսնել զայն։

— Մինչեւ հոս դանդաղելու ոեւէ պատճառ չունինք, տէր իմ։ Ամէնէն աւելի մշակուած եւ աշխարհի

ամէնէն բարեբեր մասը, փոխանակ անապատի մը։ Յաւտացէք ուրեմն աշխարհագէտներուն։

Երեկոյեան ժամը 6 ու կէսին ատենները Վիքթորիա գտնուեցաւ Ռիւթիմի լեռան դիմացը, եւ պարտաւորուեցաւ անկէ անցնելու համար բարձրանալ 3009 ոտքէն աւելի, եւ ատոր համար Տօքթորը բարեխառնութիւնը 18 աստիճան միայն բարձրացնելու պէտք տեսաւ։ Կրնանք ըսել թէ ճշդովին կը բանեցնէր իր օդապարիկը ձեռքի վրայ։ Քէննէտի անոր կը նշանակէր վեր ելլելիք արգելքները, եւ Վիքթորիա օդերուն մէջ կը թռէր լեռը քերելով։

Ժամը 8ին օդապարիկը կ՚իջնէր լեռան հակառակ կողմէն վար, որուն զառիվարը տափարակ էր։ Խարիսխները դուրս ձգուեցան նաւակէն, եւ անոնցմէ մին հանդիպելով ահագին նոպալենիի մը ճիւղերուն, հոն կառչեցաւ ուժգին։ Իսկոյն Ժօէ չուանէն վար սահեցաւ եւ զայն կապեց ամուր մը։ Մետաքսէ սանդուխը երկարեցաւ իրեն եւ ինք ծանրապէս վեր ելաւ։ Օդապարիկը գրեթէ անշարժ կը կենար արեւելեան հովերէն պատսպարուած։

Երեկոյեան ճաշը պատրաստուեցաւ. ճամբորդները իրենց օդային պտոյտէն գրգռուած մեծ ախորժակով կերան ճաշերնին։

«Ի՞նչ ճամբայ ըրինք այսօր, հարցուց Քէննէտի, վերջին պատառը կլլելու ատեն։

Տօքթորը գրաւ իր վերջին կէտը, լուսնային դիտակներու միջոցաւ, նայեցաւ այս ընտիր քարտէսին վրայ որ իրեն իբր առաջնորդ կը ծառայէր։ Այդ քարտէսը կը վերաբերէր «Տէր Նէօրսթէյ Անթըրտըքէօնքէն ին Աֆրիքա» ատլասին, Կօթայի մէջ հրատարակուած իր գիտուն բարեկամ Բէթէրմանի միջոցաւ, զոր ինքն իսկ ղրկած էր տօքթորին։ Այս

ատլասը տօքթորին ամբողջ ճամբորդութեանը միջոցին պիտի ծառայէր իբր առաջնորդ, որովհետեւ Պըրթընի եւ Սբէքի ուղեցոյցը կը պարունակէր դէպ ի Մեծ լիճերը, Պարթի ճամբան դէպ ի Սուտան, ստորին Սենեկալը Կիյոմ Լըժանի համեմատ եւ Նիկէրի ալթան Տօքթ. Պէքիի հետեւողութեամբ:

Ֆէրկիւսոնի ձեռքը կը գտնուէր նաեւ այն գիրքը, որ մէկ հատորի մէջ կը համախմբէր Նեղոսի վրայով տարուած բոլոր ծանօթութիւնները:

Ունէր նաեւ այն ընտիր քարտէսները, որոնք Լոնտոնի Աշխարհագրութեան Ընկերութեան Տարեցոյցին մէջ հրատարակուած էին եւ նոր գտնուած ոչ մէկ երկրի աննշան մէկ կէտը իրմէ չէր խուսափեր:

Իր քարտէսը կէտագծելով գտաւ որ իր արեւելեան երկայնութեան ճամբան երկու աստիճան էր, այսինքն 120 մղոն դէպ ի արեւմուտք:

Քէննէտի գիտել տուաւ թէ ճամբան դէպի հարաւ կ'ուղղուէր: Բայց այս ուղղութիւնը գոհ թողուց տօքթորը, որ կ'ուզէր ճանչնալ կարելի եղածին չափ իրմէ առաջ այն կողմերը ճամբորդողներուն հետքերը:

Որոշուեցաւ որ գիշերը պիտի բաժնուէր երեք մասերու, որպէս զի իրենցմէ իւրաքանչիւրը կարենայ կարգաւ հսկել միւս երկուքին ապահովութեանը համար: Տօքթորը պարտաւորուեցաւ առնել ժամը 9ի քառորդը, Քէննէտի՝ կէս գիշերուանը, իսկ Ժօէ առտուան ժամը 3ի հերթը:

Ուստի Քէննէտի եւ Ժօէ իրենց ծածկոյթները վրանին առած՝ տարածուեցան վրանին տակ եւ քնացան հանդարտօրէն մինչ կը հսկէր Տօքթ. Ֆէրկիւսոն:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Օդը կը փոխուի. — Քէննէտի ջերմը կը բռնուի. — Տօքթորին բժշկութիւնը. — Գետնի վրայէ ճամբորդութիւն. — Իմէնճիի աւազանը. — Ռիւպէհօ լեռը. — Վեց հազար ոտք. — Օրուան մը դադարը:

Գիշերը հանդարտ էր. սակայն շաբաթ առտու արթննալու ատեն Քէննէտի սկսաւ գանգատիլ թուլութենէ եւ ջերմի դողերէ: Օդը կը փոխուէր, երկինքը թանձր ամպերով ծածկուած՝ կարծես նոր ջըրհեղեղ մը կը պատրաստէր: Տխուր երկիր մըն է Զուենկոմէրօ, ուր շարունակ անձրեւ կուգայ, բաց ի Յունվար ամսուան վերջին 15 օրերէն:

Տեղատարափ անձրեւ մը չուշացաւ ճամբորդները թրջելէ, իրենց ներքեւը ճամբաները նուլլաներէ կտրուած՝ տեսակ մը վայրկենական հեղեղներ, անանցանելի կ'ըլլային, փշոտ մացառներէ եւ հսկայ բադեղներէ արգիլուելով: Որոշապէս կ'զգային ծծմբական ջրածինի հոտը, որուն վրայով կը խօսի Պըրթըն հարիւրապետը:

«Անոր ըսածին համեմատ, կ'ըսէ Տօքթորը, եւ իրաւունք ալ ունի, ամէն մէկ մացառուտ իր տակը կը ծածկէ դիակ մը:

— Աղտոտ երկիր մը, պատասխանեց Ժօէ, եւ ինծի այնպէս կը թուի որ պարոն Քէննէտի տկար է այսօր գիշերը հոս անցուցած ըլլալուն համար:

— Արդարեւ բաւական սաստիկ ջերմ մը ունիմ ըսաւ Քէննէտի:

— Անիկա զարմանալի բան մը չունի, սիրելի Տիքս, մենք կը գտնուինք Ափրիկէի ամէնէն վատառողջ մէկ շրջանակին մէջ, բայց երկար ատեն պիտի չմնանք հոս։ Օ՛ն, ճամբայ ելլենք»։

Ժօէի մէկ ճարպիկ շարժումին շնորհիւ խարիսխը ազատեցաւ, և սանդուխին միջոցաւ ինքը նաւակ բարձրացաւ։ Տօքթորը ուժգին ընդլայնեց կազը և Վիքթորիա առաւ իր թռիչքը բաւական զօրաւոր հովէ մը մղուած։

Հազիւ քանի մը հիւղակներ կը նշմարուէին այս մահաշունչ մշուշին մէջէն, երկիրը քիչ քիչ կերպարանքը կը փոխէր։ Ափրիկէի մէջ յաճախ կը պատահի որ վատառողջ փոքրիկ տարածութեամբ երկրի մը կը յաջորդէ կատարելապէս առողջարար երկիր մը։

Քէննէտի կը տառապէր յայտնապէս, և ջերմը կ՚ընկճէր իր հուժկու բնութիւնը։

«Եւ սակայն հիւանդ ըլլալու պարագան չէ հիմա, ըսաւ, փաթթուելով իր ծածկոցով և վրանին տակը պառկելով։

— Քիչ մը համբերութիւն, սիրելի Տիքս, պատասխանեց Տօքթ, Ֆէրկիւսօն և դուն պիտի ապաքինիս արագօրէն։

— Պիտի աղէկնա՛մ, Սամուէլ եթէ ճամբորդութեան դեղարանիդ մէջ ունիս ո և է դեղ, որ զիս ոտքի պիտի հանէ, շուտով պատրաստէ զայն, զոր շուտ մը պիտի կլլեմ աչքերս գոցած։

— Ես աւելի լաւագոյնը ունիմ, Սիրելի Տիքս, և ես քեզի պիտի տամ ջերմադեղ մը, որ ոչինչ պիտի արժէ։

— Եւ ի՞նչպէս պիտի ընես։

— Շատ պարզ է այն։ Հիմա այս մեզ շրջապատող ամպերէն շատ դիւրաւ վեր պիտի բարձրանամ և

պիտի հեռանամ այս ժանտահոտ մթնոլորտէն։ Տասը վայրկեան միայն կը խնդրեմ ձեզմէ ընդլայնելու համար ջրածինը»։

Տասը վայրկեան դեռ անցած չէր և ճամբորդները անցեր էին խոնաւ գօտիէն։

«Քիչ մը սպասէ՛ Տիք, և դուն պիտի զգաս մաքուր օդին և արեւուն ազդեցութիւնը։

— Ահաւասիկ դեղ մը, բայց հրաշալի է այն, ըսաւ Ժօէ։

— Ո՛չ, շատ բնական է այն։

— Ո՜հ, բնական ըլլալուն տարակոյս չունիմ։

— Տիքը կը ղրկեմ լաւ օդի մէջ, ինչպէս կ՚ըլլայ այս Եւրոպայի մէջ ամէն ատեն, և ինչպէս Մարթինիքի մէջ ես զինքը պիտի ղրկէի Պիթօն (լեռ մը Մարթինիքի մէջ) դեղին տենդէ խուսափելու համար։

— Ո՜հ, դրախտ մըն է այս օդապարիկը, ըսաւ Քէննէտի, արդէն կազդուրուած։

— Ամէն պարագայի մէջ դէպ ի հոն կը տանի, պատասխանեց լրջօրէն Ժօէ։

Հետաքրքրական տեսարան մըն էր այս վայրկեանին դիտել ամպերու հաւաքումը նաւակին տակ, անոնք կը թաւալէին իրարու վրայ և շքեղ փայլով մը իրար կը խառնուէին արեւին ճառագայթները ցոլացնելով։ «Վիքթորիա» հասած էր 400 ոտք բարձրութեան մը։ Ջերմաչափը կը ցուցնէր բարեխառնութեան բաւական վար աստիճան մը. ալ երկիրը չէր տեսնուեր։ Դէպ ի արեւմուտ յիսուն մղոն հեռու Ռուպեհօ լեռ իր փայլակնացայտ գլուխը կը ցցէր, Ուկօկօ երկրին սահմանը կը կազմէր երկայնութեան 36°20 մղոն արագութեամբ, բայց ճամբորդները այս արագութենէն բան մը չէին զգար, ոչ մէկ ցնցում կը կրէին, նոյն իսկ վայրաշարժի չափ տատանում մը չէին զգար։

Երեք ժամ ետքը տօքթորին նախագուշակութիւնը կ'իրականանար, Քէննէտի ջերմի ոչ մէկ դող կ'զգար և ախորժակով կերաւ։

— Անհաւատալի սիւլֆաթ տը քինին, ըսաւ գոհունակութեամբ մը, պայծառ շնչելով։

— Որոշապէս, ըսաւ Ժօէ, հոս պիտի քաշուիմ ծերութիւնս անցընելու համար»։

Առաւօտեան դէպի ժամը 10ին, մթնոլորտը պայծառացաւ, ամպերուն մէջ պատռուածք մը բրաւ և երկիրը երեւցաւ, Վիքթորիա մօտեցաւ անոր անզգալաբար։ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն հոսանք մը կը փնտռէր որ զինքը աւելի դէպի հիւսիս-արեւելք տանէր, և հանդիպեցաւ անոր գետնէն 600 ոտք բարձրութեան մէջ։ Երկիրը հետզհետէ կը բարձրանար, նոյն իսկ լեռնային կ'ըլլար. Զօնկօմէրօի հողամասը արեւելեան կողմը կ'անհետանար այս լայնութեան վերջին գօգօյեններուն հետ։

Քիչ ատենէն լեռան մը կատարները ցից սեպեր կը ցուցնէին, քանի մը կատարներ հոս հոն կը բարձրանային, պէտք եղաւ հսկել ամէն վայրկեան սրածայր կոներուն, որոնք կ'սպառնային օդապարիկին։

«Ամբարտակներու մէջտեղն ենք, ըսաւ Տիք։

Հանգիստ եղի՛ր բարեկամս, մենք անոնց պիտի չզպինք։»

Արդարեւ տօքթորը կը վարէր օդապարիկը հրաշալի ճարպիկութեամբ։

«Եթէ պէտք ըլլար քալել այս թաց հողին վրայէն, ըսաւ ան, մենք պիտի քաշքշուէինք թանձր ցեխի մը մէջէն, մեր Զանզիպարէն բաժնուելէն ի վեր մեր գրաստներուն կէսէն աւելին արդէն մեռած պիտի ըլլային յոգնութենէ, մենք ալ կմախք դարձած պիտի ըլլայինք և յուսահատութիւնը պատած

պիտի ըլլար մեր սիրտերը. մեր առաջնորդներուն հետ շարունակ մրցման մէջ պիտի ըլլայինք, մեր բեռնակիրները իրենց վայրենութեան պիտի դառնային անսանձ, ցորեկը խոնաւ տաքութիւն մը անտանելի և ճնշող։ Գիշերը ցուրտ մը անժուժելի, և ինչ ինչ ճանճերու խայթումը, որոնց խայթոցները կը ծակեն ամէնէն հաստ կտաւներն անգամ և մարդերը կը խենթեցնեն, ձգենք մէկդի գազանները և վայրենի ժողովուրդները։

— Կը խնդրեմ որ չփորձենք զայն, կրկնեց պարզապէս Ժօէ։

— Ես ոչինչ կը չափազանցեմ, ըսաւ տօքթորը, որովհետեւ ճամբորդներու պատմութիւն մը, որոնք յանդգնութիւնը ունեցեր էին այս երկիրներուն մէջէն անցնելու, ձեր աչքերէն արցունք պիտի հոսեցնէ։

Ժամը 11ի ատենները Իմէնժէի աւազանէն կ'անցնէին. այս բլուրներուն վրայի ցիրուցան ցեղերը ի զուր կ'սպառնային Վիքթորիայի իրենց զէնքերով, և վերջապէս հողամասի վերջին ալեւորումներուն, որոնք Ռիւպէհոյի նախամկիզբն են, անոնք կը կազմեն երրորդ լեռնաշղթան և Իւզակարայի լեռներուն ամէնէն բարձրը։

Ճամբորդները կատարելապէս կ'ըմբռնէին երկրին լեռնագրական կազմութիւնը։ Այս երեք ճիւղաւորումները որոնցմով Տիւթիմի կը կազմէ առաջին սանդխամատը իրարմէ զատուած են ընդարձակ դաշտերով։ Այս բարձր սարերը կը բաղկանան բոլորաձեւ կոներէ, որոնց մէջտեղերը հողը ցանցնուած է աստանդական կոյտերով և խճաքարերով։ Այս լեռներուն ամէնէն սեպ զառիվարութիւնը Զանզիպարի ծովափին դէմը կ'իյնայ։ Արեւմտեան զառիվայրները ուրիշ բան չեն բայց եթէ հակեալ լեռնադաշտեր։

Տափարակ մասերը ծածկուած են սեւ և արգասաբեր հողով մը, ուր բուսականութիւնը շատ ուժով է։ Զանազան ջուրի ընթացքներ դէպ ի արեւելք կը յառաջանան և կը թափին Քինկանի լիճը, ժանտաթզենիներու, հնդկարմաւի, խոշոր դդմենիներու և բալմենիներու հսկայական փունջերու միջեւ։

— Ուշադրութիւն, ըսաւ տօքթորը, Ռուպըհօի կը մօտենանք, որուն անունը կը նշանակէ տեղական բարբառով «հովերու անցք»։ Մենք լաւ կ'ընենք զայն անցնելով բաւական բարձրէն սրածայր գագաթներէն վեր։ Եթէ քարտէսս ճիշդ է, մենք մինչեւ 6000 ոտք բարձրութեան մէջ պէտք է գտնուինք։

— Միթէ մենք յաճախ պատեհութիւն պիտի ունենա՞նք այս վերնագոյն գօտիները հասնելու։

— Քիչ անգամ։ Ափրիկէի լեռներուն բարձրութիւնը չափաւոր ըլլալ կը թուի բաղդատմամբ Եւրոպայի և Ասիոյ լեռներուն։ Բայց ամէն պարագայի մէջ մեր Վիքթօրիան նեղութիւն չպիտի կրէ անոնցմէ անցնելու համար»։

Քիչ ժամանակի մէջ կազը ընդլայնեցաւ տաքութեան ազդեցութեան տակ, և օդապարիկը վերելքի ընթացք մը ունեցաւ շատ գեղեցիկ։ Ջրածինի ընդլայնումը վտանգաւոր բան մը չէր ցուցներ, և օդապարիկին ընդարձակ կարողութիւնը միայն երեք չորրորդ մասով լեցուած էր, ծանրաչափը ութը բթաչափ ճնշումով ցոյց կուտար որ 6000 ոտք բարձրութեան մէջ կը գտնուէին։

— Այսպէս երկար ատեն պիտի երթա՞նք, հարցուց Ժօէ։

— Երկրիս մթնոլորտին բարձրութիւնը 6000 ձողաչափ է, պատասխանեց տօքթորը։ Ընդարձակ օդապարիկով մը հեռուները պիտի երթցուէր, ինչ որ

ըրին Գ. Գ, Գրիօշի և Կէյ-Լիւսաքը բայց այն ատեն արիւնը անոնց բերանէն և ականջներէն դուրս կուգար։ Շնչառութեան օդը կը պակսէր։ Քանի մը տարի առաջ, երկու յանդուգն Ֆրանսացիներ՝ Գ. Գ. Պարրալ և Պիքսիօ շատ բարձրերը վերելակեցին, բայց իրենց օդապարիկը պատռեցաւ։

— Եւ ինկա՞ն, հարցուց աշխուժիւ Քէննէտի։

— Անտարակոյս, բայց ինչպէս որ պիտի իյնային գիտուններ, առանց ոևէ վնաս կրելու։

— Է՛հ ուրեմն, Տեարք, ըսաւ Ժօէ, ազատ էք անոնց անկումը վերսկսելու. բայց գալով ինծի, որ տգէտ մըն եմ, ես կը նախընտրեմ մնալ պարկեշտ միջավայրի մը մէջ, ոչ շատ բարձր, ոչ ալ շատ ցած։ Պէտք չէ բնաւ փառասէր ըլլալ։»

Վեց հազար ոտք բարձրութեան մէջ օդին խտութիւնը արդէն զգալապէս պակսած էր, ձայնը դժուարաւ կը լսուէր, առարկաներու տեսողութիւնն ալ չփոթ էր։ Նայուածքը միայն խոշոր կոյտերը կրնար տեսնել շատ անորոշ կերպով, մարդերը և կենդանիները բացարձակապէս անտեսանելի կ'ըլլան, ճամբաները խրացներ են և լիճերը ջրակոյտեր են։

Տօքթորը և իր ընկերները տարականոն վիճակի մէջ էին. վերջին ծայր արագութեամբ մթնոլորտական հոսանք մը զանոնք կը քշէր կը տանէր երաշտ լեռներէն անդին, որոնց գագաթին վրայ ձիւնի լայնատարած ծածկոյթներ նայուածքները կը շլացնէին. իրենց ցնցող երեւոյթը կը յայտնէր պօսիթօնեան աշխատութիւն մը աշխարհի ստեղծման առաջին օրերուն։

Արեգակը կը փայլէր զենիթին վրայ և իր ճառագայթները շեշտակի կ'իյնային այս ամայի գագաթներուն վրայ։ Տօքթորը այս լեռներուն ճշգրիտ

մէկ պատկերը առաւ, որոնք եղած էին չորս որոշ կատարներով, գրեթէ ուղիղ գծի վրայ, և որոնց ամէնէն հիւսիսայինը ամէնէն երկարն էր։

Քիչ առենէն Վիքթորիա իջաւ Ռիւպէհօ լերան հանդիպակաց կողէն, անտառուտ ծովափի հետեւելով և ցանցնուած շատ մթին կանաչութեամբ ծառերով, յետոյ եկան սեպ կատարներ և հեղեղատներ, տեսակ մը անապատի մէջ որ Իւկօկոյի երկիրէն առաջ կը գտնուէին. աւելի վարը կը տարածուէին դեղնորակ դաշտեր խանձած, հերձոտած և հոս հոն ծածկուած աղի տունկերով և փշոտ մացառներով։

Մէկ քանի պուրակներ որոնք հեռուները անտառներով կը վերջանային, գեղեցկացուցին հորիզոնը։ Տօքթորը գետնին մօտեցաւ, խարիսխները նետուեցան և անոնցմէ մին կառչեցաւ խոշոր լայնատարած ժանտաթզենիի մը ճիւղերուն։

Ժօէ արագօրէն ծառին մէջ սահելով խարիսխը զգուշութեամբ հաստատեց. Տօքթորը թողուց իր տիկը գործունէութեան մէջ, որպէսզի օդանաւին պահել տայ վերելքի որոշ ոյժ մը, և զայն օդին մէջ բռնէ։ Հովը գրեթէ յանկարծ հանդարտած էր։

«Հիմա, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, երկու հրացան առ հետդ, Տիք բարեկամս, մին քեզի և միւսը Ժօէի համար, և երկուքդ ալ ջանացէք բերելու հետերնիդ յամոյրի մէկ քանի համեղ շերտեր, ինչ որ պիտի ըլլայ մեր ճաշը։

— Օ՛ն, որսի, գոչեց Քէննէտի։»

Նաւակէն սանդուխով վար իջաւ։ Ժօէ ճիւղէ ճիւղ ցատկելով անոր կ'սպասէր անդամները շարժելով։ Տօքթորը կրցաւ իր տիկը ամբողջովին մարել, իր

ընկերներուն ծանրութենէն թեթեւցած ըլլալով օդապարիկը։

«Չըլլայ որ վեր թռչիք, Տէր իմ, գոչեց Ժօէ։

— Հանգիստ եղիր, տղա՛ս, հաստատապէս բըռնուած եմ. հիմա իմ նօթերս կարգի պիտի դնեմ։ Յաջող որս կը մաղթեմ և խոհեմ եղիք։ Մնաց որ իմ կեցած տեղէս պիտի դիտեմ երկիրը, և ամէնէն փոքր կասկածելի նշանի մը վրայ, կարճափողի հարուած մը պիտի պարպեմ։ Անիկա նշան մը պիտի ըլլայ վերադարձի։

— Համաձայն ենք, պատասխանեց որսորդը։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Ձգախեժի անտառը. — Կապոյտ յամոյրը. — Համախմբումի նշանը. — Անակնկալ յարձակում մը. — Բարիանի. — Գիշեր մը բաց օդին մէջ. — Մապենկուրու. — Ժիճու լա Մֆուա. — Ջուրի պաշար. — Բազեի ժամանում:

Երկիրը, անջրդի, երաշտ, կաւային հողէ մը կազմուած, որ կը ճեղքրտուէր տաքութենէն, անապատ կը թուէր. հոս հոն կը տեսնուէին կարաւանի հետքեր, մարդոց և անասուններու ճերմկցած ոսկորներ, կէս մը կրծուած և փոշիի մէջ թաթխուած:

Մէկ ու կէս ժամ գնացքէ վերջը, Տիք և Ժօէ կը մխրճուէին խեժեններու անտառի մը մէջ, աչքերնին չորս դին և ձեռքերնին հրացանի բլթակին վրայ: Չէին գիտեր թէ որո՛ւ հետ գործ պիտի ունենային: Առանց լաւ նշանառու մը ըլլալուն, Ժօէ լաւ կը գործածէր հրացէն մը:

«Քալելու համար աղէկ է այս հողը, պարոն Տիք, և սակայն այս երկիրը շատ յարմար չէ» ըսաւ Ժօէ բախելով քուարցի կտորներուն որոնցմով ծածկուած էր:

Քէննէտի նշան ըրաւ իր ընկերոջը լռելու և կանգ առնլու: Հետերնին շուն չունէին և ինչ ալ ըլլար Ժօէի թեթեւաշարժութիւնը, չէր կրնար ունենալ բարակի մը և կամ քերծէի մը հոտառութիւնը:

Հեղեղատի մը անկողնին մէջ, ուր կը գտնուէր տակաւին քիչ մը ջուր, ծարաւնին կ'անցընէին

տասնեակ մը յամոյրներու խումբ մը: Այս շնորհալի կենդանիները վտանգ մը զգալով, անհանգիստ կ'երեւային, ամէն մէկ շշուկի իրենց սիրուն գլուխը կը տնկէին ուժգնութեամբ, իրենց դիւրաշարժ ռունգերովը որսորդներուն հովը հոտուըտալով:

Քէննէտի քանի մը տունկերու չուրջը դարձաւ, մինչդեռ Ժօէ անշարժ կը կենար, յաջողեցաւ հրացանին հասողութեան մտնելու և կրակեց: Խումբը անհետացաւ մէկ ակնթարթի մէջ, միայն արու համոյր մը, ուսէն զարնուած՝ կ'իյնար կայծակնահար: Քէննէտի իր որսին վրայ խոյացաւ:

Երէ մըն էր, հիանալի կենդանի մը ամոյն կապոյտ գորշագոյնի մօտ, փորը և ազդրերուն ներսիդին ձիւնի ճերմկութեամբ:

—Հրացանի յաջող հարուած, գոչեց որսորդը: Ցամոյրի շատ հազուագիւտ տեսակէն է այս և կը յուսամ թէ լաւ մը պիտի կրնանք պատրաստել իր մորթը զայն պահելու համար:

— Ատո՞ր վրայ կը խորհիք, պարո՛ն Տիք:

— Անշուշտ, նայէ ստեւին շքեղ գոյնը:

— Բայց Տօքթ. Ֆէրկիւսօն չպիտի ընդունի երբեք այդպիսի աւելորդ բեռ մը:

— Իրաւունք ունիս Ժօէ, ցաւալի է սակայն, ամբողջովին թողուլ այդքան գեղեցիկ կենդանի մը:

— Ամբո՞ղջովին, ոչ պարոն Տիք, մենք անոր բոլոր սնուցիչ մասերը պիտի առնենք, և եթէ կը թոյլատրէք, ես պիտի կտրեմ զայն այնքան լաւ որքան Լոնտոնի մսագործներուն պատկառելի սէնտիքան պիտի ընէր:

— Կամքդ գիտէ, բարեկամս, դուն գիտես սակայն որ, իմ որսորդի յատկութիւնովս ալ չեմ հետաքրքրուիր որսս զարնելէ ետքը անոր մորթը հանելու:

— Ապահով եմ ատոր, պարոն Տիք, անհանգիստ մի ըլլաք. երեք կտոր քարերէ փուռ մը չինելու, դուք մեծ քանակութեամբ չոր փայտեր պիտի ունենաք, քանի մը վայրկեանէն օգտագործելու համար ձեր վառած ածուխները։

— Այդ երկար չի տեւեր, կրկնեց Քէննէտի։

Իսկոյն իր հնոցը պատրաստելու ձեռնարկեց որ քանի մը վայրկեանէն կը բոցավառէր։

Ժօէ հանած էր յամոյրին միսէն երկոտասանեակ մը կողիկ և երէին ամենակակուղ մասերը, որոնք իսկոյն հոտաւէտ խորովածի վերածուեցան։

— Ահա ինչ որ հաճոյք պիտի պատճառէ Սամուէլի, ըսաւ որսորդը։

— Գիտէ՞ք ինչ բանի վրայ կը խորհիմ, պարոն Տիք։

— Բայց քու ըրածիդ նայելով, պիֆթէքներուդ վրայ։

— Այդ չէ, կը խորհիմ որ եթէ օդանաւը չի գտնէինք, ի՛նչ պիտի ըլլար մեր կերպարանքը։

— Աղէ՛կ գաղափար, կ'ուզես որ Տօքթորը մեզ լքէ՞ր։

— Ո՛չ, բայց եթէ իր խարիսխը տեղէն ելլէր։

— Անկարելի է այդ, մնաց որ Տօքթորը նեղութիւն պիտի չկրէր իր օդապարիկը վար իջեցնելու, որ զայն կը վարէ շատ ճարտարօրէն։

— Բայց եթէ հովը տանէր զայն, եթէ դէպ ի մեզ չկարենար գալ։

— Տեսնենք, Ժօէ, քու ենթադրութիւններդ մէկդի ձգէ, որոնք հաճոյալի ոչինչ ունին։

— Ո՛հ, պարոն, ինչ որ կը պատահի աշխարհիս վրայ, շատ բնական է, արդ, քանի որ ամէն բան կրնայ պատահիլ, պէտք է նախագուշակել ամէնը։

Այս վայրկեանին հրացանի հարուած մը թնդաց օդին մէջ։

— Հէ՛, ըրաւ Ժօէ։

— Իմ կարծափողս է, կը ճանչնամ անոր որոտումը։

— Նշա՞ն մը։

— Վտանգ մը մեզի համար։

— Իրեն համար գուցէ, կրկնեց Ժօէ։

— Օ՛ն, ճամբայ ելլենք։

Որսորդները արագօրէն հաւաքած էին իրենց որսորդութեան արդիւնքը, և ճամբայ ելան այն կէտերէն, զորս Քէննէտի առաջուց նշանագրեր էր։ Գուրակին թանձրութիւնը կ'արգիլէր զիրենք տեսնելու Վիքթորիան, որմէ չէին կրնար շատ հեռանալ։

Երկրորդ հարուած մը լսելի եղաւ։

— Սաիկա աճապարել կը նշանակէ, ըսաւ Ժօէ։ Լաւ, ահա երրորդ որոտում մը։

— Այս ալ անձնական պաշտպանութեան կերպարանք ունի։

— Աճապարե՛նք։

Եւ վազեցին արագօրէն։

Երբ անտառին ծայրը հասան, նախ տեսան Վիքթորիան իր տեղը և Տօքթորը նաւակին մէջ։

— Ի՞նչ կայ ուրեմն, հարցուց Քէննէտի։

— Մեծդ Աստուած, գոչեց Ժօէ։

— Ի՞նչ կը տեսնես կոր։

— Հոն վարը խումբ մը սեւամորթներ, որոնք պաշարեր են օդապարիկը։

Արդարեւ երկու մղոն անդին, երեսունի չափ անձեր կը չարժակէին ոռնալով, ցատկռտելով ժանտաթզենիին ստորոտը։ Մէկ քանին ծառին վրայ մագլցելով կը յառաջանային մինչեւ ամենաբարձր ճիւղերը։ Վտանգը մօտալուտ կը թուէր։

— Տէրս կորսուած է, գոչեց Ժօէ։

— Օ՜ն, Ժօէ, պաղարիւն եղի՛ր և լաւ դիտէ։ Այդ սեւամորթներուն առ նուազն չորսին կեանքը մեր ձեռքին մէջն է։ Օ՜ն յառաջ։

Մղոն մը տեղ կորեր էին ծայրայեղ արագութեամբ երբ հրացանի նոր հարուած մը արձակուեցաւ նաւակէն, այդ հարուածը հանդիպեցաւ խոշոր սատանայի մը որ խարիսխին պարանէն վեր կը չուլլուէր։ Մարմին մը անկենդան ինկաւ ճիւղէ ճիւղ և կախուած մնաց գետնէն քսան ոտնաչափ վեր, իր երկու բազուկները և երկու սրունքները օդին մէջ կ՚օրօրուէին.

— Վա՜յ, ըսաւ Ժօէ կանգ առնելով, ո՞ւր տեղերէն բուսեր է այդ սատանան։

— Մեզի ի՞նչ փոյթ, մենք զարկենք, չո՜ւտ, չո՜ւտ։

— Ո՛հ, պարոն Քէնէտի, գոչեց Ժօէ, խնդալէն մարելով, իր պոչէն կախուեր է, իր պոչէն է նայէ՛, կապիկ մըն է, անոնք կապիկներ են ուրեմն։

— Աւելի գէշ, մարդերէն աւելի վտանգաւոր են, կրկնեց Քէնէտի, յարձակելով ոռնացող խումբին վրայ։

Անոնք խումբ մը շնագլխի տեսակէն կապիկներ էին, աճարկու, կատաղի, վայրենաբարոյ և ահաւոր իրենց շան գլուխի ցռուկովը։ Սակայն հրացանի քանի մը հարուածներ դիւրաւ լմնցուցին անոնց գործը, և այդ խեղկատակ ջոկը ցիրուցան խոյս տուաւ իրենցմէ քանի մը հատը հոն թողլով գետնաթաւալ։

Վայրկեանի մը մէջ Քէնէտի սանդուխին կը կառչէր, Ժօէ սպրդեցաւ ժանտաթզենիին մէջ և խարիսխը քակեց, նաւակը վար իջաւ քիչ մը և հոն մտաւ առանց դժուարութեան։ Քանի մը վայրկեան ետքը Վիքթորիա կը բարձրանար օդին մէջ և կ՚ուղղուէր դէպ ի արեւելք չափաւոր հովէ մը մղուելով։

— Ահաւասիկ յարձակում մը, ըսաւ Ժօէ։

— Մենք կարծեցինք որ բնիկներէ պաշարուած ես։

— Բարեբախտաբար կապիկներ էին անոնք, պատասխանեց տօքթորը։

— Հեռուէն տարբերութիւնը մեծ չէ, սիրելի Սամուէլ։

— Ոչ ալ մօտէն, կրկնեց Ժօէ։

— Ինչ որ ալ ըլլայ, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, կապիկներու այս յարձակումը կրնար ծանր հետեւանքներ առաջ բերել։ Եթէ խարիսխը տեղէն ելած ըլլար անոնց շարժումներէն, ո՛վ գիտէ հովը զիս ո՛ր կողմը տարած պիտի ըլլար։

— Ինչ որ ըսեր էի ձեզի, պարոն Քէնէտի։

— Իրաւունք ունէիր Ժօէ, բայց իրաւունք ունենալով հանդերձ, այս վայրկեանին իսկ պատրաստէ յամոյրին պիֆթէքները, որուն տեսքն իսկ ախորժակս կը բանայ։

— Ես ալ այնպէս կը կարծեմ, յամոյրին միսը շատ ընտիր է։

— Կրնաք դատաստաննիդ ընել, տէ՛ր, սեղանը պատրաստ է։

— Իմ կարծիքովս, ըսաւ որսորդը, այս երէին չերտերը վայրենի բոյր մը ունին, որ արհամարհելի չէ երբեք։

— Լա՛ւ, ես յամոյրով պիտի ապրիմ, մինչեւ կեանքիս վերջը, պատասխանեց Ժօէ լեցուն բերնով, մանաւանդ հետը գաւաթ մը կրոկով, մարսողութիւնը դիւրացնելու համար։

Ժօէ պատրաստեց նոյն ըմպելին, որ ընդունուեցաւ հաւաքաբար։

— Մինչեւ հոս, բաւական աղէկ կ՚երթայ գործերնիս, ըսաւ ան։

— Շատ լաւ, յարեց Բէննէտի։

— Տեսնե՛նք, Պ. Տիք, կը ցաւի՞ք մեզի ընկերացած ըլլալնուդ համար։

— Պիտի ուզէի տեսնել թէ, զիս պիտի կրնայի՞ն արգիլել, պատասխանեց որսորդը լուրջ դէմքով մը։

Երեկոյեան ժամը չորսն էր, Վիքթորիա հանդիպեցաւ աւելի արագ հոսանքի մը, հողը անզգալապէս կը բարձրանար, և քիչ ատենէն ծանրաչափը ցոյց տուաւ 1500 ոտք բարձրութիւն մը ծովուն մակերեւէն վեր։ Տօքթորը ստիպուեցաւ այն ատեն իր օդանաւը բաւական ուժով կազի ընդլայնումի մը ենթարկել և սարուածը անդադար կը բանէր։

Դէպի ժամը 5ին Վիքթորիա կը սաւառնէր Քանիմէի աւազանին վրայ։ Տօքթորը ճանչցաւ անմիջապէս այս 10,000 մղոն տարածութեամբ ընդարձակ մշակուած վայրը, իր գիւղաքաղաքներովը որոնք պտղատուներու և կոչեններու պուրակներուն մէջ ծածկուած էին։ Հոս է Իւկօկոյի երկրին սուլթաններէն մէկուն բնակավայրը, ուր քաղաքակրթութիւնը քիչ մը նուազ յետամնաց է. հոն գերեվաճառութիւնը շատ հազուադէպ է, սակայն մարդ և անասուն ամէնքը միասին կ'ապրին բոլորշի հիւղակներու մէջ որոնք ատաղձ չունին և կը նմանին յարդի դէզերու։

Քանիմէէն ետքը հողը անջրդի և կոշտուտ էր. բայց ժամ մը ետքը, բարեբեր դաշտի մը մէջ բուսականութիւնը իր բոլոր ուժգնութեամբը երեւան եկաւ Մտապուրուէն քիչ հեռու։ Հովը կը մեղմանար քանի որ երեկոյ կ'ըլլար և մթնոլորտը կարծես կը քնանար։ Տօքթորը ի զուր հոսանք մը կը փնտռէր զանազան բարձրութիւններու մէջ, և տեսնելով այս հանդարտ օդը, որոշում տուաւ գիշերը օդին մէջ ան-

ցընել, և աւելի ապահով ըլլալու համար մինչև 1000 ոտք բարձրացաւ։ Վիքթորիա անշարժ կը կենար։ Գիշերը չքեղօրէն աստեղազարդ՝ լռին կը հասնէր։

Տիք և Ժօէ տարածուեցան հանդարտօրէն իրենց անկողիններուն վրայ և խոր քունով քնացան տօքթորին հսկողութեան միջոցին. կէս գիշերին սկովտիացիին էր կարգը։

«Եթէ ամենափոքրիկ դէպք մը իսկ պատահի, արթնցո՛ւր զիս բաւ անոր, և մանաւանդ ծանրաչափը տեսողութենէ մի՛ ձգեր, ան մեր ամէնուս ուղեցոյցն է։»

Գիշերը ցուրտ եղաւ, մինչև 27 աստիճան տարբերութիւն տեսնուեցաւ ցորեկուան և գիշերուան բարեխառնութեան միջև։ Մթութեան հետ անասուններու գիշերային նուագահանդէսը սկսաւ, զորոնք ծարաւը և անօթութիւնը իրենց որջերէն դուրս կը հանեն։ Գորտերը իրենց սոբրանօ ձայները կը հնչեցնէին շնագայլերու կաղկանձիւններով կրկնուած, մինչդեռ առիւծներու ազդու թաւ ձայնը այս կենդանի նուագախումբին ներդաշնակութիւնը կը պահէր։

Առտուն, երբ տօքթորը իր հսկողութեան տեղը գրաւեց, կողմնացոյցը նայեցաւ և տեսաւ որ հովին ուղղութիւնը փոխուած էր գիշեր ատեն։ Վիքթորիա դէպի հիւսիս-արեւելք շեղած էր երեսուն մղոնի չափ երկու ժամուան մէջ. ան կ'անցնէր Մապունկուրուի վրայէն, քարոտ երկիր մը, ուր ցանուցիր կը գտնուէին syénite քարի կոշտեր գեղեցկապէս յղկուած և էշու կոնակի ձեւով գոգաւոր, կոնաձեւ կոյտեր, նման Քարնաքի ժայռերուն։ Գոմէշներու և փիղերու մեծաքանակ ոսկրոտիք կը ճերմկցնէին ասդին անդին. քիչ ծառեր կային, բայց դէպի արե-

ւելք խորունկ անտառներ կ'երևէին, ուր ծածծուած էին մի քանի գիւղեր։

Դէպի ժամը եօթը բոլորշի ժայռ մը, չուրջ երկումղոն տարածութեամբ, տեսնուեցաւ կրիայի մթխարի պատեանի ձևով։

«Լաւ ճամբու մէջ ենք, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, ահա Ժիհուլա Մքօվան, ուր մենք պիտի երթանք կանգ առնենք քանի մը վայրկեան, հոն պիտի նորոգեմ ջուրի պաշարս իմ սարուածիս պէտքին համար, փորձենք կառչիլ տեղ մը։

— Քիչ ծառեր կան, ըսաւ որսորդը։

— Փորձենք սակայն, Ժօէ խարիսխները կը նետէ»։

Օդապարիկը իր վերելքի ուժը կորսնցնելով քիչ քիչ կը մօտենար գետնին. խարիսխները նետուեցան, անոնցմէ միոյն ճանկերը ժայռի մը ծերպին մէջ կառչեցաւ և Վիքթորիա մնաց անշարժ։

Պէտք չէ կարծել որ տօքթօրը կրցաւ բոլորովին մարել իր սարուածը հանգստեան պահերուն։ Օդապարիկին հաւասարակշռութիւնը հաշուուած էր ծովուն մակերեսին հետ, և քանի որ երկիրը միշտ կը բարձրանար հետզհետէ և 600 կամ 700 ոտք բարձրութեան մը մէջ, օդապարիկը ձգտում մը պիտի ունենար հողէն աւելի ցած իջնալու, որուն համար պէտք կ'ըլլար կազի մաս մը ընդլայնելով բանել զայն, միայն այն պարագային որ բնաւ հով չըլլար, տօքթօրը կը թողուր որ նաւակը նստի հողին վրայ, այն ատեն օդապարիկը մեծաքանակ ծանրութենէ մը ազատած, առանց սարուածին օգնութեանը պիտի կըրնար մնալ։

Բարտէնները կը ցուցնէին ընդարձակ ջրակոյտեր Ժիհուլա–Մքօվայի արևմտեան աւազանին մէջ։ Ժօէ մինակը հոն գնաց տակառիկով մը, որ կրնար պա-

րունակել տասնեակ մը կալօն ջուր. շատ դիւրաւ գտաւ նշանակուած տեղը, ամայի գիւղէ մը քիչ մը հեռու. իր ջուրի պաշարը առաւ և վերադարձաւ երեք քառորդ ժամու մէջ. յատկանշական բան մը չէր տեսած, միայն փիղերու անհուն թաքստոցներ, նոյն իսկ քիչ մնաց որ պիտի իյնար անոնցմէ մէկուն մէջ, ուր կը գտնուէր կէս կրծուած կմախք մը։

Ժօէ իր հետը բերաւ տեսակ մը զկեար, զոր կապիկները կուտէին անյագաբար։ Տօքթօրը ճանչցաւ «մպանպու»ի պտուղը, ծառ մը որ շատ առատ է Ժիհուլա Մքօվայի արևմտեան մասին մէջ։ Ֆէրկիւսոն կ'սպասէր Ժօէի տեսակ մը անհամբերութեամբ, որովհետև այս հիւրամերժ երկրին մէջ քիչ մը ատեն մնալն իսկ իրեն վախ կը ներշնչէր։

Ջուրը նաւակը դրուեցաւ առանց դժուարութեան, որովհետև նաւակը իջաւ մինչև հողին վրայ։ Ժօէ կրցաւ քաշել հանել խարիսխը և թեթևութեամբ ու ճարտարօրէն ելաւ տիրոջը քով։ Անմիջապէս տօքթօրը իր բոցը վառեց և Վիքթորիա օդին մէջ սաւառնեցաւ։

Այն ատեն կը գտնուէին Բազէհէն մի քանի մղոն հեռու, որ Աֆրիկէի ներքին կարևոր մէկ քաղաքն է, ուր կը յուսային հասնիլ իրիկուն չեղած, շնորհիւ հարաւ-արևմտեան հոսանքի մը։ Օդապարիկը կ'երթար ժամը տասնըչորս մղոն արագութեամբ, բայց բաւական դժուարին էր իր ընթացքը, չէին կրնար շատ բարձրերը ելլել առանց շատ ընդլայնելու կազը, որովհետև երկիրը կը գտնուէր արդէն 3000 ոտք միջին բարձրութեան մը մէջ։ Ուստի, որքան որ կարելի էր, տօքթօրը նախամեծար կը համարէր իր ընդլայնումը ստիպողական չընել։ Ան հետևեցաւ ուրեմն շատ ճարտարօրէն՝ զառիվերի մը

ժամանակութեանը որ սեպ և ցից էր և մօտէն անցաւ Թէմպօ ու Թուրավէլս գիւղաքաղաքներէն. այս վերջինը մաս կը կազմէ Իւնիամվէզիի, շքեղ երկիր մը՝ ուր ծառերը ամէնէն բարձր հասակը կ'ունենան, ի մէջ այլոց հնդկաթզենիները, որոնք հսկայական կ'ըլլան։

Ժամը երկուքի ատենները, գեղեցիկ օդով մը հրայրեաց արեւի մը տակ, որ օդի ամենաչնչին հոսանքն իսկ կը լափէր, Վիքթորիա կը սաւառնէր Քազէհ քաղաքին վերեւը, որ ծովեզերքէն 350 մղոն հեռու կը գտնուի։

«Մենք Զանզիպարէն ելանք առաւօտեան ժամը 9ին, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն իր նօթագրութեան համեմատ, և երկու օրուան գնացքէ մը ետքը մենք կտրեցինք մեր շեղումներովը միասին, գրեթէ 500 աշխարհագրական մղոն։ Պըրթըն և Սբէք հարիւրապետները չորսուկէս ամիսէն կտրեցին միեւնոյն ճամբան»։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Գազեհ. — Աղմկալից շուկայ. — Վիքթորիայի երեւումը. — Վաճառականները. — Լուսինի որդիները. — Տօքթորին պտոյտը. — Գազեհի բնակչութիւնը. — Սուլթանին կիները. — Արքայական գինարբուք մը. — Ժօ պաշտամունքի առարկայ. — Ինչպէս կը պարեն լուսնոյ մէջ. — Երկու լուսիններ երկինքի մէջ. — Անհաստատութիւն Աստուածային մեծութեանց:

Գազէհ, կեդրոնական Ափրիկէի կարեւոր մէկ կայանը, քաղաք մը չէ բնաւ. ճշգիւ ներքին մասին մէջ քաղաք գոյութիւն չունի։ Գազէհ ուրիշ բան չէ բայց եթէ վեց ընդարձակ խոռոչներու ամբողջութիւն մը։ Հոն պարփակուած են մառաններ, գերիներու խրճիթներ պզտիկ բակերով և խնամով մշակուած պարտիզակներով, սոխեր, գետնախնձոր, սըմբուկ, դդում և սունկ կատարելապէս համեղ, հո՛ն կ'աճին հրաշալիօրէն։

Իւնեամվէզի, լուսնոյ երկրին ամէնաընտիր մասն է, Ափրիկէի բարեբեր և շքեղ դարաստանը. կեդրոնը կը գտնուի Իւնեանեմպէի երկրամասը, հեշտալի նահանգ մը, ուր կ'ապրին ծուլօրէն Օմանցի մէկ քանի ընտանիքներ, որոնք ծագումով բուն Արաբներ են։

Անոնք երկար ատեն զբաղեցան Ափրիկէի ներքին մասերուն և Արաբիոյ մէջ խէժի, փղոսկրի, հնդկական կտաւի և գերիներու առեւտուրով. իրենց կարաւանները հասարակածային այս շրջանակները

կ'ակօսէին. անոնք կ'երթան նաեւ ծովեզերքները լիւքսի եւ հաճոյքի առարկաներ բերելու այս հարուստ վաճառականներուն համար, որոնք կիներու եւ ծառաներու մէջտեղը այս հրաշալի երկրին մէջ կ'ապրին հանդարտօրէն եւ առանց յուզման, միշտ ընկողմանած, ժպտուն, ծխելով կամ քնանալով։

Այս խորշներուն շուրջը, ընիկներու բազմաթիւ տնակներ, շուկաներու ընդարձակ վայրեր, գեղեցիկ ծառեր եւ զով հովանուտներ, ահա Գազէհ։

Հոս է կարաւաններու ընդհանուր ժամադրավայրը. Հարաւայինները իրենց գերիներով եւ իրենց փղոսկրի բեռներով, Արեւմտեանները՝ որոնք կ'արտածեն բամպակը եւ մանրապակեանները Մեծ-լիճերու ցեղերուն։

Ուստի շուկաներուն մէջ, մշտնջենական շարժում մը, անվերջ խառնաշփոթ աղմուկ մը, բաղկացած խառնածին բեռնակիրներու աղաղակէն, թմրուկներու եւ եղջերափողերու ձայնէն, ջորիներու վրնջիւնէն, էշերու զռնչիւնէն, կիներու երգէն, տղայոց կանչուըռտուքէն, կարաւանապետին գաւազանի հարուածներէն, որ չափը կը զարնէ այս հովուական համերգին։ Հոն կը ցուցադրուին անկարգօրէն եւ նոյն իսկ հիանալի անկարգութեամբ պատատ գոյնով կերպասներ, ապակիէ ուլունքներ, փղոսկրներ, ռնգեղջիւրի ակռաներ, շանաձուկերու ժանիքներ, մեղր, ծխախոտ, բամպակ, եւայլն. հոն ամէնէն տարօրինակ սակարկութիւնները տեղի կ'ունենան, ուր ամէն առարկայ իր գրգռած բաղձանքներուն համեմատ արժէքովը կը ծախուի։

Յանկարծ, այս եռուզեռը, այս շարժումը, այս աղմուկը մարեցաւ։ Վիքթորիա օդին մէջ սկսաւ երեւիլ. վեհաշքօրէն կը սաւառնէր եւ կ'իջնար քիչ քիչ

առանց բաժնուելու հորիզոնական գիծէն։ Մարդեր, կիներ, տղաքներ, գերիներ, վաճառականներ, արաբներ եւ սեւամորթեր, ամէնքը աներեւութացան եւ սահեցան խորշներու եւ հիւղակներու ներքեւ։

— Սիրելիդ իմ Սամուէլ, ըսաւ Քէննէտի, եթէ մենք շարունակենք առաջ բերել այսպիսի արդիւնքներ, մենք նեղութիւն պիտի զգանք հաստատելու այդ մարդոց հետ առեւտրական յարաբերութիւններ։

— Սակայն, ըսաւ Ժօէ, առեւտրական խիստ պարզ գործողութիւն մը պիտի ըլլայ ան. հանդարտօրէն վար իջնել եւ ամէնէն թանկագին ապրանքները առնել առանց վաճառորդներուն հետ գործ ունենալու։ Մարդ կը հարստանայ այսպէսով։

— Լաւ, կրկնեց Տօքթորը, այս ընիկները վախ զգացին առաջին վայրկեանին։ Բայց չպիտի ուշանան վերադառնալու աւելորդապաշտութեան կամ հետաքրքրութեան համար։

— Կը կարծէ՞ք տէր իմ։

— Հիմա կը տեսնենք, բայց խոհեմութիւն է անոնց ընաւ չի մօտենալը։ Վիքթորիան ոչ երկաթապատ օդապարիկ մըն է, ոչ ալ զրահապատ, ան պահուած չէ ոչ գնդակէ մը, ոչ ալ նետէ մը։

— Կը մտադրես ուրեմն, սիրելի Սամուէլ, բանակցութի՞ւն կատարել այս Ափրիկեցիներուն հետ։

— Եթէ այդ կարելի ըլլայ, ինչու չէ, պատասխանեց Տօքթորը, պէտք է Գազէհի մէջ գտնուին աւելի կրթուած եւ նուազ վայրենի Արաբներ։ Ես կը յիշեմ որ Պըրթըն եւ Սբէք գովեստով խօսեցան քաղաքին բնակչաց հիւրասիրութեանը վրայով։ Այսպէս կրնանք փորձել մենք ալ։

Վիքթորիա անզգալաբար գետնին մօտեցած ըլլալով, իր խարիսխներէն մին կառչեցաւ ծառի մը կատարին, շուկային մօտիկը։

Բոլոր բնակչութիւնը այս վայրկեանին իրենց ծակերէն երեւցան. գլուխները դուրս կ'ելլէին շրջահայեցութեամբ։ Շատ մը «վականկաներ», որոնք կը ճանչցուէին իրենց նշանակներէն, յանդգնօրէն յառաջացան, անոնք տեղւոյն վհուկներն էին։ Անոնք իրենց գօտիներուն վրայ կը կրէին սեւ պզտիկ դդումներ իւղով օծուած, և մոգական զանազան առարկաներ բոլորովին վարդապետական անմաքրութիւնով։

Քիչ քիչ բազմութիւնը անոնց քովը եկաւ. կիներ և տղաքներ զանոնք կը շրջապատէին, թմբուկները կ'աղմկէին, ձեռքերը իրար չփուեցան և դէպ ի երկինք ուղղուեցան։

— Այս է իրենց աղաչելու եղանակը, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն, եթէ չեմ խաբուիր, մենք կոչուած ենք մեծ դեր մը խաղալու։

— Լաւ ուրեմն, տէր, խաղա՛ զայն։

— Դուն իսկ, իմ քաջ Ժօէս, պիտի ըլլաս թերեւս աստուած մը։

— Է՜հ, պարոն, ատիկա երբեք անհանգիստ չըներ զիս, և խունկը անհաճոյ չէ ինծի։

Այս միջոցիս, կախարդներէն մին, միանկա մը, ձեռ մը ըրաւ և բոլոր պոռչտուքները մարեցան խոր լռութեան մը մէջ։ Ան մի քանի խօսքեր ուղղեց ճամբորդներուն բայց անծանօթ լեզուով մը։

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն հասկցած չըլլալով, դիպուածով քանի մը արաբական բառեր արտասանեց, և անոր անմիջապէս պատասխանեց այս լեզուով։

Ճառախօսը մեծ ճառ մը արտասանեց շատ զարդարուն ոճով, որ խոր լռութեամբ ունկնդրուեցաւ։ Տօքթորը շուտով հասկցաւ որ Վիքթորիան լուսինը նկատուած էր անձնաւորուած, և թէ այս սիրուն դիցուհին հաճեր էր քաղաքին մօտենալ իր երեք Որ-

դիներովը, պատիւ մը որ երբեք չպիտի մոռցուէր, այս Արեգակէն սիրուած երկրին մէջ։

Տօքթորը պատասխանեց մեծ արժանապատուութեամբ որ Լուսինը հազար տարին անգամ մը իր նահանգային պտոյտը կ'ընէ, ինքզինքը ցուցնելու աւելի մօտէն զինքը պաշտողներուն, ուստի կը խնդրէր որ երբեք անհանգիստ չըլլան և չզեղծանին անոր աստուածային ներկայութենէն, ճանչցնելու համար իրենց պէտքերը և բաղձանքները։

Կախարդը ի պատասխան ըսաւ թէ, Սուլթանը, Մվանին, երկար տարիներէ ի վեր հիւանդ ըլլալով, Երկնից օգնութեան կը դիմէ, և կը հրաւիրէ Լուսնոյ Որդիները իր մօտը երթալու։

Տօքթորը հաղորդեց իր ընկերներուն այս հրաւէրը։

— Եւ դուն այդ սեւամորթ թագաւորին քո՞վը պիտի երթաս, ըսաւ որսորդը։

— Անշուշտ, այս մարդիկը լաւ տրամադրուած կ'երեւին. մթնոլորտը հանդարտ է, հովի շունչ մը անգամ չկայ։ Մենք Վիքթորիայի համար վախնալիք բան մը չունինք։

— Բայց, ի՞նչ պիտի ընես դուն։

— Հանգիստ եղի՛ր, սիրելի Տիքս, քիչ մը դեղով մէջէն պիտի ելլեմ գործին։

Յետոյ, բազմութեան ուղղելով իր խօսքը ըսաւ.

— Լուսինը գթալով Իւնեամվէզէի որդիներուն սիրելի վեհապետին վրայ, մեզի յանձնած է անոր բժշկութեան հոգը։ Թող պատրաստ ըլլայ մեզի ընդունելու։

Պոռչտուքները, երգերը, ցուցմունքները կրկնուեցան, և բոլոր այս սեւ գլուխներու ընդարձակ մրջիւնոցը շարժումի սկսաւ։

— Հիմա, բարեկամներս, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւ-

սօն, պէտք է ամէն ինչ նախատեսել: Կրնայ ըլլալ որ, որոշ ատեն մը, ստիպուած կ'ըլլանք արագօրէն մեկնելու: Տիքը պիտի մնայ նաւակին մէջ և սարուածին միջոցաւը, վերևլքի բաւականաչափ ուժ մը պիտի պահէ: Խարիսխը հաստատուն կերպով բռնուած է, վախնալիք բան մը չկայ: Ես գետին պիտի իջնեմ, ժօէն ինծի պիտի ընկերանայ, միայն սանդուխին վարը պիտի մնայ:

— Ինչպէ՛ս, դուն մինա՞կդ պիտի երթաս այդ խափշիկին քովը, ըսաւ Բէննէտի:

— Ինչպէ՛ս: Տէր իմ, գոչեց ժօէ, չե՞ս ուզեր որ ես ընկերանամ քեզ մինչև վերջին ծայրը:

— Ոչ, ես մինակս պիտի երթամ. այս քաջ մարդիկը կ'երևակայեն որ իրենց մեծ դիցուհին, Լուսինը, այցելութիւն տալ եկած է իրենց. ես նախապաշարմունքով պաշտպանուած եմ, ուստի ընաւ վախ մի ունենաք, և մնացէք իւրաքանչիւրդ նշանակած տեղիս մէջ:

— Քանի որ անանկ կ'ուզես, պատասխանեց որսորդը:

— Հսկէ՛ կազին ընդլայնումին վրայ:

— Համաձայն ենք:»

Բնիկներուն աղաղակները կը կրկնուէին, անոնք ազդուօրէն երկնային միջամտութիւնը կը հայցէին:

«Ահաւասիկ, ահաւասիկ, ըսաւ ժօէ: Ես զանոնք քիչ մը խորոտ կը գտնեմ դէպի իրենց բարի լուսինը և իր աստուածորդիները:»

Տօքթորը առած իր ճամբորդութեան դեղարանը, գետինը իջաւ ժօէի առաջնորդութեամբ: Ասիկա լըրջութեամբ և պարագային համեմատ խոհեմութեամբ նստաւ սանդուխին վարի կողմը, ծալապատիկ արաբացւոց սովորութեանը համեմատ, և ամբոխէն մէկ

քանին զինքը շրջապատեցին յարգական շրջանակ մը ձևացնելով:

Այս միջոցին Տօքթ. Ֆէրկիւսօն, առաջնորդուած նուագարաններու ձայնով, ընկերակցութեամբ կրօնականներու զինապարով. յամրաբար յառաջացաւ դէպի արքայական բնակարանը, որ կը գտնուէր քաղաքէն դուրս՝ բաւական հեռուն: ժամը գրեթէ երեքն էր և արևը կը շողար պայծառօրէն, կարծես պարագային համար աւելի աւելին կարելի չէր:

Տօքթորը կը քալէր վեհօրէն. վականկաները զինքը կը շրջապատէին և ամբոխը կը զսպէին: Անմիջապէս եկաւ ընդունեց զինքը Սուլթանին ապօրինի զաւակը. բաւական բարեձև երիտասարդ մը, որ երկրին սովորութեանը համեմատ, հօրենական հարստութեանց միակ ժառանգն էր. հարազատ զաւակները մերժուած ըլլալուն, այն երկրպագութիւն ըրաւ լուսնի որդիին առջևը, որ զինքը վեր վերցուց շնորհալի ձևով մը:

Երեք քառորդ ժամ վերջը, հովանուտ արահետներէ արևադարձային բուսականութեան մը բոլոր առատութեան մէջէն, այս խանդավառ թափորը հասաւ թագաւորին պալատը տեսակ մը քառակուսի շինուածք «իթիթէնիա» կոչուած և բլուրի մը կողին վրայ կառուցուած, տեսակ մը պատշգամ խրճիթի տանիքով կ'երևար արտաքուստ, կրթնած փայտէ գերաններու վրայ, որոնք իբր թէ քանդակուած էին: Կարմրորակ կաւի երկայն գծեր պատերը կը զարդարէին իբր թէ մարդոց և օձերու կերպարանքներ ձևացնելով, բնականաբար այս վերջինները աւելի յաջողած էին քան առաջինները: Այս շինուածքին տանիքը անմիջական կերպով պատերուն վրայ չէր յեներ և օդը կրնար մէջէն շրջան ընել ազատօ-

րէն. Միայն որ պատուհան չունէր և հազիւ դուռ մը:

Տօքթոր Ֆէրկիւսոն մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ պահակներու և պալատականներու կողմէ, որք Վանեամվեզիի գեղեցկագոյն ցեղին կը պատկանէին, կեդր. Ափրիկէի անարատ տիպարով, զօրաւոր և ուժեղ, բարեկազմ և քաջառողջ: Իրենց մազերը, շատ մը պզտիկ հիւսկէններու բաժնուած՝ կ'իյնային իրենց ուսերուն վրայ, սև կամ կապոյտ ճեղքերով կը կտրէին իրենց այտերը քունքերէն մինչև բերաննին: Անոնց ականջները սոսկալի կերպով ձգուած կը կրէին փայտէ սկաւառակներ և կոմէ պնակներ: Անոնք հագած էին ամենավառ գոյներով կերպասներ: Զինուորները կապարճով, աղեղով, ժահրատափարիկով (սիւտլիեն), թունաւորուած նետերով, վազակով, դաշոյնով, սղոցի ակռաներով երկայն դաշոյնով և տապարով սպառազինուած էին:

Տօքթորը պալատէն ներս մտաւ. հոն, հակառակ սուլթանին հիւանդութեանը, արդէն ահռելի վայնասունը կրկնապատկուեցաւ իր ժամանումին ատենը: Ան նշմարեց դրան վերի չեմին վրայ նապաստակի պոչեր, վագերաձիու բաշեր, որոնք կախուած էին յուռութքի ձևով: Ան ընդունուեցաւ Նորին վեհափառութեան կանանց խումբին կողմէ ներդաշնակ «խըրաբթուչ»ի, տեսակ մը ծնծղայ, շինուած պղինձէ սանի մը յատակովը և «քլէնտոյ»ի աղմկահարութիւնովը, տեսակ մը թմբուկ հինգ ոտք բարձրութեամբ և փորուած ծառի մը կոճղին մէջ և որուն դէմ երկու քաջ երաժիշտներ ամէն ճիգ կը թափէին բռունցքի հարուածներով:

Այս կիներուն մեծագոյն մասը շատ սիրուն կ'երևէին և ծիծաղադէմ կը ծխէին մեծ սև ծխամորճներով: Անոնք շատ վայելուչ կ'երևէին իրենց եր-

կար շրջազգեստներուն մէջ: Անոնցմէ վեցեակ մը կիներ խումբին նուազ զուարթներէն չէին, թէպէտ զատ կեցեր էին և անգութ չարչարանքներու համար վերապահուած: Երբ սուլթանը մեռնէր, անոնք ողջ ողջ պիտի թաղուէին իր քովը զինքը զբօսցնելու համար յաւիտենական առանձնութեանը միջոցին:

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն մէկ ակնարկով բոլոր այս բաները տեսնելէ ետքը, յառաջացաւ մինչև վեհապետին փայտէ մահճակալը, հոն տեսաւ քառասուննոց մարդ մը կատարելապէս ապուշցած ամէն տեսակ շուայտանքներով, որ ալ ոչինչ կրնար ընել: Այս հիւանդութիւնը որ տարիներէ ի վեր կը շարունակուէր ուրիշ բան չէր բայց եթէ յարատև արբեցութիւն մը: Այս արքայական գինովը, գրեթէ ուշակորոյս եղած էր և աշխարհի ամբողջ անուշադրին անգամ չպիտի կրնային ոտքի հանել զայն:

Թագաւորին սիրելիները և կիները ծունկի եկած կը խոնարհէին այս հանդիսաւոր այցելութեան պահուն: Տօքթորը քանի մը կաթիլ սրտի կազդուրիչ գեղաջուրով մը վայրկեան մը ոգեւորեց այս ապուշ դարձած մարմինը: Սուլթանը շարժում մը ըրաւ, և դիակի մը համար, որ ա՛լ գոյութեան ոչ մէկ նշան կը ցուցնէր քանի մը ժամէ ի վեր, այս ախտանիշը ընդունուեցաւ կրկնակ աղաղակներով ի պատիւ բժշկին:

Սակայն, որ անոնցմէ բաւական պատուուած էր, արագ շարժումով մը հեռացուց իր շատ ցուցարար երկրպագուները և պալատէն դուրս ելաւ: Ուղղուեցաւ դէպի Վիքթորիա: Ժամը երեկոյեան վեցն էր:

Ժօէ, անոր բացակայութեանը, սանդուխին բատորոտը կ'սպասէր հանդարտօրէն. ամբոխը իրեն կ'ընծայէր իր մեծագոյն պարտականութիւնները:

Իբր ճշմարիտ որդի լուսինին, կը թողուր որ պաշտէին զինքը: Աստուածութեան մը համար, շատ լուրջ մարդու մը դէմքն ունէր, խոնարհ, նոյն իսկ ընտանի երիտասարդ ափրիկուհիներուն համար, որոնք չէին ձանձրանար զայն դիտելով: Ասկէ զատ, անոնց հաճելի ճառեր կ'արտասանէր:

«Պաշտեցէ՛ք, օրիորդներ, պաշտեցէ՛ք կ'ըսէր անոնց, ես բարի սատանայ մըն եմ, թէպէտեւ դիցուհւոյ որդի:»

Եւ յետոյ, երիտասարդ աղջիկները, իրենց ձայները խառնելով սրտայոյզ երգահանութեան մէջ, լուրջ պար մը կատարեցին անոր շուրջը:

«Ո՛հ, կը պարէք, ըսաւ, լաւ ուրեմն, ես ձեզի հետ պիտի չկենամ, հիմա ձեզի պիտի ցուցնեմ իմ երկրիս մէկ պարը:»

Եւ սկսաւ խոլապար մը, դարձդարձիկ պտտկելով, ոտքերովը, ծունկերովը եւ ձեռքերովը շարժուձեւեր ընելով, արտառոց գալարումներով պրկուելով, անհաւատալի դիրքերով, դէմքի ծամածռութիւններով, այսպէս տալով այս ժողովուրդներուն տարօրինակ գաղափար մը, որոնցմով: աստուածները կը պարեն լուսնոյ մէջ:

Արդ՝ այս ափրիկեցիները, կապիկներու պէս նըմանցնող, անոր այս ձեւերը իսկոյն օրինակեցին, իր ցատկռտուքները, երերումները եւն.: Պարին ամէնէն տաք միջոցին Ժօէ նշմարեց Տօքթօրը:

Անիկա կուգար աճապարանօք, անկարգ եւ ոռնացող ամբոխի մը մէջէն: Կախարդները եւ ժողովրդապետները շատ խանդավառուած կը թուէին: Տօքթօրը կը շրջապատէին, զայն կը նեղէին եւ կ'սպառնային:

Տարօրինակ յեղաշրջում: Ի՞նչ անցեր դարձեր էր:

Միթէ սուլթանը ձախողութեամբ հոգին տուա՞ծ էր իր երկնային բժշկին ձեռքերուն մէջ:

Քէննէտի, իր կեցած տեղէն, տեսաւ վտանգը, առանց անոր պատճառը հասկնալու: Օդապարիկը կազին ընդլայնումէն ուժով մը ազդուած, իր կապանքի պարանները կը ձգտէր անհամբեր օդին մէջ բարձրանալու:

Տօքթօրը սանդուխին ստորոտը հասնելու յաջողեցաւ, նախապաշարման վախը դեռ ամբոխը կը բռնէր եւ կ'արգիլէր բռնութիւններ գործելու անոր անձին վրայ, ուստի արագօրէն սանդուխներէն վեր ելաւ եւ Ժօէ անոր հետեւեցաւ թեթեւաշարժութեամբ:

«Ոչ իսկ վայրկեան մը ունինք կորսնցնելիք,ըսաւ անոր իր տէրը: Խարիսխը տեղէն հանելու մի՛ նայիր, չուանը պիտի կտրենք, ետեւէս եկո՛ւր:

— Բայց ի՞նչ եղաւ որ, հարցուց Ժօէ նաւակը շուլլուած միջոցին:

— Ի՞նչ պատահեցաւ, ըսաւ Քէննէտի, կարճափողը ձեռքը բռնած:

— Նայեցէ՛ք, պատասխանեց տօքթօրը, հորիզոնը ցուցնելով:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ, հարցուց որսորդը:

— Չէ՞ք տեսներ, ահա՛ լուսինը:

Արդարեւ լուսինը կը ծագէր կարմրագոյն եւ շըքեղ, հրեղէն գունտ մը կապոյտ յատակի վրայ, ինքն իսկ էր, ինքը եւ «Վիքթօրիա»:

Կամ երկու լուսին կար աշխարհի մէջ, եւ կամ օտարականները խաբեբաներ, ապերախտներ, սուտ աստուածներ էին:

Այսպէս եղած էին ամբոխին բնական մտածումները, ուրկէ ըլլալու էր յեղաշրջումը:

Ժօէն չկրցաւ բռնել խնդուքի անհուն պոռթկում

մը։ Բաղէհի բնակիչները հասկնալով որ որսը ձեռքերնէն կը խուսափէր, երկարատեւ ասնումներ արձակեցին. աղեղները եւ հրացանները ուղղուեցան դէպի օդապարիկը։

Բայց կախարդներէն մին նշան մը ըրաւ։ Զէնքերը վար դրուեցան. ան սողոսկեցաւ ծառին մէջ խարիսխին չուանը բռնելու դիտումով մեքենան գետինը բերելու համար։

Ժօէ խոյացաւ տապար մը ձեռքը բռնած։

— Պէ՞տք է որ չուանը կտրեմ, ըսաւ։

— Սպասէ՛, պատասխանեց Տօքթորը։

— Բայց այս սեւամո՞րթը։

— Մենք պիտի կրնանք թերեւս ազատել խարիսխը, եւ ես կը նայիմ, միշտ ժամանակ կ'ունենանք կտրելու։»

Կախարդը ծառին մէջ հասած ըլլալով՝ այնպէս մը ըրաւ որ ճիւղերը կոտրելով յաջողեցաւ խարիսխը տեղէն հանելու, բայց օդապարիկին կողմէ ուժով մը քաշկռտուելով կախարդը բռնեց սրունքներէն, որ այս անակնկալ թեւաւոր ձիուն վրայ նստած օդին մէջ կը բարձրանար վերնագաւառները։

Ամբոխին ապշութիւնը անհուն եղաւ տեսնելով որ իր վանկականներէնմին միջոցին մէջ կը խոյանար։

— Հուրրա՛, գոչեց Ժօէ, մինչդեռ Վիքթորիա, իր վերելքի ուժին շնորհիւ մեծ արագութեամբ վեր կ'ելլէր։

— Լաւ մը բռնուած է, ըսաւ Քէննէտի, պզտիկ ճամբորդութիւն մը անոր վնաս պիտի չպատճառէ։

— Միթէ այս սեւամորթը պիտի թողունք յանկարծ, հարցուց Ժօէ։

— Օ՛ն անդր, կրկնեց տօքթորը, մենք զինքը հանդարտօրէն վար պիտի դնենք գետինը, եւ կը կարծեմ

որ այդպիսի արկածէ մը ետքը, իր մոգական կարողութիւնը պիտի աւելնայ եզականապէս իր ժամանակակիցներուն մտքին մէջ։

— Կրնան, մինչեւ իսկ զինքը աստուածացնել, գոչեց Ժօէ»։

Վիքթորիա հասած էր 1000 ոտք բարձրութեան մը։ Սեւամորթը չուանէն բռնուած էր սաստիկ ուժով։ Լուռ կը կենար, աչքերը ուղիղ յառած էին։ Սարսափը խառնուած էր զարմացման հետ։ Արեւմտեան թեթեւ հով մը օդապարիկը կը վարէր քաղաքէն անդին։ Կէս ժամ ետքը, Տօքթորը տեսնելով անապատ երկիրը, չափաւորեց սարուածին բոցը եւ գետինին մօտեցաւ։ Հողէն քսան ոտք բարձր սեւամորթը վար ցատկեց, խոյացաւ արագօրէն եւ դէպի Բաղէհ սկսաւ փախչիլ, մինչդեռ յանկարծ թեթեւցած Վիքթորիա կը բարձրանար օդին մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Փոթորիկի նշաններ. — Լուսնոյ երկիրը. — Ափրիկեան ցամաքամասին ապագան. — Վերջին ժամու մեքենան. — Արեւամուտի ատեն երկրին տեսարանը. — Բուսականութիւն եւ կենդանիներ. — Փոթորիկը. — Հրոյ շրջանակը. — Աստեղազարդ երկինք:

— Ահա թէ ի՛նչ կը նշանակէ, ըսաւ Ժօէ, լուսնոյ որդիներ ըլլալը առանց իր հրամանին։ Այս արբանեակը քիչ մնաց որ մեզի պիտի խաղար տգեղ խաղ մը։ Միթէ իմ տէրս դիպուածո՞վ վտանգի ենթարկեց իր համբաւը ձեր բժշկութիւնովը։

— Իրականին մէջ, ըսաւ որսորդը, ի՞նչ է Գաղէնի այս Սուլթանը։

— Ծեր գինով մը, կէս մեռած, պատասխանեց տօքթորը, որուն կորուստը շատ զգալի պիտի չըլլայ։ Բայց ասոր բարոյականը այն է որ պատիւները վաղանցուկ են, և թէ պէտք չէ չափազանց առնել անոնց ճաշակը։

— Աւելի գէշ, կրկնեց Ժօէ։ Ասիկա պատահեցաւ ինծի։ Պաշտամունքի առարկայ ըլլալ, աստուած ըլլալ իր քմահաճոյքին համեմատ։ Բայց ի՛նչ կ'ուզէք որ ըլլայ, լուսինը երեւցաւ և բոլորովին կարմիր, ինչ որ կը ցուցնէ թէ բարկացեր էր։

Այս և ուրիշ խօսակցութիւններու միջոցին, Ժօէ կը դիտէր գիշերային աստղը բոլորովին նոր տեսակէտով մը, երկինքը կը ծածկուէր հիւսիսային կողմը

թանձր ամպերով, այն աղետալի և ճնշող ամպերէն. բաւական ուժգին հով մը, հաւաքուած գետնէն 300 ոտք վերը, կը մղէր Վիքթորիան դէպի հիւսիս-արեւելք։ Անոր վերեւը, կապոյտ կամարը ջինջ էր, բայց ծանր և ճնշող կ'զգացուէր։

Ճամբորդները, երեկոյեան ժամը ութի ատենները, գտնուեցան երկայնութեան 32°40′ և լայնութեան 4°17′ վրայ։ Մթնոլորտային հոսանքները, մօտակայ փոթորիկի մը ազդեցութեանը տակ, զանոնք կը քշէին ժամը երեսունը հինգ մղոն արագութեամբ մը։ Իրենց ոտքերուն տակէն կ'անցնէին արագօրէն Մփիւթօի ալեծածան և բերրի դաշտերը։ Տեսարանը հիանալի էր։

— Մենք Լուսնի երկրին մէջ ենք, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, որովհետեւ ան պահած է այս անունը զոր հնութիւնը տուաւ անոր, անոր համար որ Լուսինը հոն պաշտամունքի առարկայ եղաւ ամէն ատեն։ Ստուգիւ չքնաղ երկիր մըն է և մարդ դժուարաւ պիտի հանդիպէր աւելի գեղեցիկ բուսականութեան մը։

— Եթէ Լոնտոնի շուրջը գտնէին զայն, բնական բան մը պիտի չըլլար, պատասխանեց Ժօէ, բայց շատ հաճելի պիտի ըլլար։ Ինչո՞ւ այս գեղեցիկ իրերը վերապահուած են բարբարոս երկիրներու։

— Եւ գիտե՞ս որ, կրկնեց Տօքթորը, օր մը այս երկրամասը պիտի ըլլայ քաղաքակրթութեան կեդրոնը։ Ապագայի ժողովուրդները թերեւս հոն պիտի երթան, երբ Եւրոպայի երկիրները սպառած պիտի ըլլան իրենց բնակիչները սնուցանելու համար։

— Դուն կը կարծե՞ս որ ըլլայ այդ, ըսաւ Քէննէտի։

— Անտարակոյս, սիրելիդ իմ Տիք, տես դէպքերու ընթացքը, դիտէ՛ ժողովրդոց յաջորդական յա-

րաճուն գաղթականութիւնները, և դուն իմ հանած հետեւութեանս պիտի գաս։ Ասիան աշխարհի առաջին դայեակն է, այնպէս չէ՞։ Թերեւս չորս հազար տարիներ ան աշխատեցաւ, արդիւնաւորեց, բերքեր հասցուց և յետոյ երբ քարերը հոն բուսան, հոն ուր Հոմերոսի ոսկեղէն բերքերը կը բուսնէին, իր զաւակները լքեցին անոր սպառած և թառամած ծոցը. դուն կը տեսնես այն ատեն որ, նետուեցան Եւրոպայի վրայ, որ երիտասարդ և ուժեղ զանոնք սնոյց երկու հազար տարի։ Բայց արդէն իր արգասաւորութիւնը կը կորսուի, իր արտադրական կարողութիւնը կը նուազի ամէն օր. այն նոր հիւանդութիւնները, որոնցմով հարուածուած են ամէն տարի երկրին բերքերը, այն թերի հունձքերը, այն անբաւական աղբիւրները, ասոնք ամէնը ստոյգ մէկ նշանն են կենսունակութեան, որ կը հիւծի մօտակայ սպառումով մը։ Ասոր համար է որ ժողովուրդները կը նետուին Ամերիկայի սնուցիչ ստինքներուն վրայ, իբր անսպառելի աղբիւրի մը։ Իր կարգին այս նոր աշխարհը պիտի ծերանայ, իր կոյս անտառները պիտի իյնան ճարտարարուեստի տապարին տակ, իր հողը պիտի տկարանայ շատ արտադրելուն համար։ Հոն ուր երկու հունձքեր կը քաղուէին ամէն տարի, հազիւ հատ մը պիտի արտադրուի մեծ դժուարութիւնով։ Այն ատեն Ափրիկէ պիտի պարզէ նոր սերունդներուն դարերէ ի վեր իր ծոցին մէջ դիզուած գանձերը։ Օտարներու համար աղետալի այս կլիմաները պիտի մաքրուին մշակութեան հետեւանքով, այս ցիրուցան ջուրերը պիտի միանան հասարակաց անկողնի մը մէջ նաւարկելի պողոտայ մը կազմելու համար։ Եւ այս երկիրը որուն վրայ մենք կը սաւառնինք, շատ արգասաւոր, աւելի հարուստ և աւելի կենսունակ

քան միւսները, պիտի ըլլայ մեծ թագաւորութիւն մը, ուր առաջ պիտի գան շոգիէն և ելեկտրականութենէն աւելի զարմանալի գիւտեր։

— Ա՛հ, պարո՛ն։ ըսաւ Ժօէ, ես պիտի ուզէի տեսնել այդ բանը։

— Դո՛ւն շատ կանուխ ծնած ես, տղա՛ս։

— Մնաց որ, ըսաւ Քէննէտի, ասիկա պիտի ըլլայ գուցէ շատ ձանձրացուցիչ դար մը, երբ ճարտարարուեստը ամէն ինչ պիտի կլլէ իր օգտին համար։ Որչափ որ մարդիկ մեքենաներ հնարեն, մարդիկ անոնցմով պիտի փճացնեն ինքզինքնին։ Ես միշտ խորհած եմ որ, աշխարհի վերջին օրը պիտի ըլլայ այն, ուր ո և է անհուն կաթսայ մը երեք միլիար մթնոլորտով տաքցած մեր երկրագունտը ցատկեցնել պիտի տայ։

— Եւ կ'աւելցնեմ որ, ըսաւ Ժօէ, Ամերիկացիք մեքենաներ հնարելու և անոնցմով աշխատելու մէջ վերջինները չեն։

— Իրաւցնէ, պատասխանեց տօքթօրը, անոնք մեծ կաթսայագործներ են։ Բայց չտարուինք այդպիսի վիճաբանութիւններով, գոհանանք զարմանալով լուսնոյ այս երկրին վրայ, քանի որ զայն տեսնել տրուած է մեզի։

Արեւը իր վերջին ճառագայթները սահեցնելով կուտակուած ամպերուն դէզին տակէն, ոսկի կատարով մը կը զարդարէր հողին փոքրագոյն բարձրութիւնները. հսկայ ծառեր, ծառանման խոտեր, կարճ մամուռներ, ամէնքը ունէին այս լուսաւոր օղամանիկներէն։ Թեթեւօրէն կոհակաձեւ հողը հոս հոն կը սարաւանդէր փոքրիկ բլուրներով. ոչ մէկ լեռ հորիզոնին վրայ, անհուն փշոտ ցցապատնէշներ, անթափանցելի ցանկապատներ, փշոտ եղէգնուտներ կը

բամնէին ցանցառուտները ուր կը տարածուէին բազմաթիւ գիւղեր, հսկայ ափարփիններ զանոնք կը շրջապատէին բնական պարիսպներով շաղապատուելով ծառակներուն բուստաձեւ ճիւղերուն։

Ընդհուպ Մալակազարի գետակը, որ Թանկանիքա լիճին գլխաւոր հարկատուն է, սկսաւ օձապտոյտ երեւալ կանանչութեանց ներքեւէն. ան ապաստան կ'ընծայէր այն բազմաթիւ ջուրի հոսանքներուն, որոնք ծնունդ կ'առնէին ողողումներու ատեն կազմուած հեղեղներէն կամ կաւոտ հողին կեղեւին մէջ փորուած լճակներէ։ Բարձրէն դիտողներու համար, ջրվէժի ցանց մըն էր ան նետուած երկրին ամբողջ արեւմտեան երեսին վրայ։

Խոշոր կռնակներով արջառներ կ'արածէին խոտաւէտ մարգերուն մէջ եւ կ'անհետանային մեծ խոտերուն ներքեւ. չքեղ ծառերով անտառները, աչքերու կ'երեւային ընդարձակ փունջերու պէս. բայց այս փունջերուն մէջ առիւծներ, ընձառիւծներ, բորենիներ, վագրեր կ'ապաստանէին խոյս տալու համար ցորեկուան սաստիկ տաքերէն։ Երբեմն փիղ մը ալեծուփ կը սարսէր պուրակներուն գագաթը, եւ կը լսուէր ծառերու շառաչիւնը որոնք տեղի կուտային անոր փղոսկրներուն։

«Որսի ի՛նչ աղուոր երկիր, գոչեց Քէննէտի խանդավառած, գիպուածով արձակուած գնդակ մը, անպատճառ երէի մը պիտի հանդիպէր։ Միթէ կարելի չէ՞ հատ մը փորձել։

— Ոչ, սիրելի Տիքս, ահա գիշերը վրայ կը հասնի, սպառնալից գիշեր մը ընկերակցութեամբ փոթորիկի մը, մնաց որ փոթորիկները ահարկու են այս երկրին մէջ, ուր հողը տրամադիր է անհուն ելեքտրական մարտկոցի մը պէս։

— Իրաւունք ունիք, տէ՛ր, ըսաւ Ժօէ, տաքութիւնը հեղձուցիչ եղած է, հովը կատարելապէս ինկած է, կ'զգացուի որ բան մը կը պատրաստուի։

— Մթնոլորտը ելեքտրականութեամբ լեցուած է, պատասխանեց տօքթորը, ո և է կենդանի էակ օդին այս վիճակէն կ'զգայ որ տարերքներու մրցումին նախօրեակին մէջ կը գտնուի, եւ ես կը խոստովանիմ որ այս կէտի մասին երբեք չեմ զգածուած։

— Է՛հ ուրեմն, հարցուց որսորդը, գետին իջնելու պարագան չպիտի՞ հանդիպի։

— Ընդհակառակը Տի՛ք, ես աւելի պիտի ուզէի վերերը բարձրանալ։ Միայն կը վախնամ որ ճամբէս կը շեղիմ, այս մթնոլորտային հոսանքներուն խաչաձեւումին ատենը։

— Ուրեմն կ'ուզես լքե՞լ այն ուղղութիւնը, որուն կը հետեւինք ծովեզերքէն սկսելով։

— Եթէ ատիկա կարելի ըլլայ, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, ես աւելի ուղղակի դէպի հիւսիս պիտի դիմեմ մինչեւ 7 կամ 8 աստիճան, պիտի փորձեմ դէպի Նեղոսի ակերուն ենթադրուած լայնութեան աստիճանները, գուցէ պիտի նշմարենք Սբէք հարիւրապետին արշաւանքին մէկ քանի հետքերը, կամ նոյնիսկ Գ. Հէօկլինի կարաւանը։ Եթէ հաշիւներս ճիշդ են, մենք կը գտնուինք երկայնութեան 32° 40′ մէջ, եւ պիտի ուզէի Հասարակածէն ուղիղ վեր ելլել։

— Տե՛ս, գոչեց Քէննէտի, ընդմիջելով իր ընկերը, տե՛ս սա գետաձիերը, որոնք լճակներէն դուրս կը սահին, այս արիւնագոյն մսի կոյտերը եւ սա կոկորդիլոսները որոնք մեծագոչ օդ կը շնչեն։

— Անոնք կը խափանեն օդը, ըսաւ Ժօէ։ Ա՛հ, ի՛նչ հիանալի ճամբորդութեան եղանակ, եւ ո՛րչափ անարգելի են այս չարաճճի կենդանիները։ Պարոն

Սամուէլ, Պ. Բէննէտի, տեսէք սա անասուններուն խումբերը որոնք կը քալեն փութկոտ քայլերով: Անոնք երկու հարիւրէ աւելի են, գայլեր են անոնք:

— Ո՛չ, ժօէ, վայրենի շուներ են. հաչակուոր ցեղ մը որ չի վախնար առիւծներուն վրայ յարձակելէ: Ամէնէն սոսկալի հանդիպումն է ճամբորդի մը համար, անմիջապէս բզիկ բզիկ կ'ըլլայ ան:

Լռութիւնը քիչ քիչ կը տիրէր փոթորիկին ազդեցութեանը տակ, կարծես թէ թանձրացած օդը անկարող կ'ըլլար ձայնը փոխադրելու: Մթնոլորտը վաթկայուած կ'երեւար և գորգերով ծածկուած սրահակի մը պէս կը կորսնցնէր ամէն հնչականութիւն: Թեւաձիգ թռչունը, թագակիր կռունկը, կարմիր և կապոյտ ճայերը, ծաղրուկը, ճանճկերները կը ծածկուէին մեծ ծառերու մէջ: Ամբողջ բնութիւնը մօտակայ ջրհեղեղի մը նշանները կը ցուցնէր:

Երեկոյեան ժամը 9ին Վիքթորիա անշարժ կը կենար Մզէնէի վերեւը, գիւղերու ընդարձակ համաքամայր մը, որ հազիւ կ'որոշուէր ստուերին մէջ. երբեմն մթագոյն ջուրին մէջ մոլորած ճառագայթի մը ցոլքը կը ցուցնէր կանոնաւորապէս ցանցնուած փոսեր, և վերջին ցոլացումով մը նայուածքը կըրնար տեսնել արմաւենիներու, հնդկարմաւներու, ժանտաթզենիներու հսկայ ափսափիներու մթին և հանդարտ ձեւը:

«Կը խղդուիմ կոր, ըսաւ սկովտացին ներշնչելով կարելի եղածին չափ լիաթոք այս անօսրացած օդէն, ա՛լ չենք երթար, վար պիտի իջնե՞նք:

— Բայց փոթորի՛կը, ըսաւ տոքթորը, բաւական անհանգիստ:

— Եթէ կը վախնաս որ հովը կ'առնէ կը տանի քեզ, ինծի կուգայ որ ուրիշ ընելիք չունինք:

— Թերեւս փոթորիկը այս գիշեր չի պայթիր, ըսաւ ժօէ, ամպերը շատ բարձր են:

— Այդ պատճառով է որ կը վարանիմ անոնցմէ վեր բարձրանալու, պէտք պիտի ըլլայ շատ բարձրերը ելլել, երկիրը տեսողութենէ կորսնցնել և չգիտնալ ամբողջ գիշերը թէ կը յառաջանա՞նք և դէպի ո՛ր կողմ:

— Որոշումդ տուր, սիրելիդ իմ Սամուէլ, ստիպողական է այն:

— Ցաւալի է որ հովը ինկաւ, կրկնեց ժօէ, անիկա մեզ փոթորիկէն պիտի հեռացնէր:

— Ցաւալի է այս, բարեկամներ, որովհետեւ ամպերը մեզի համար վտանգաւոր են, անոնք կը պարունակեն հակառակ հոսանքներ: որոնք կրնան զմեզ պարուրել իրենց յորձանուտին մէջ, նաև փայլակներ որոնք կրնան զմեզ հրդեհել: Միւս կողմէ, հովին ուժը կրնայ զմեզ գետին գահավիժել եթէ մենք խարիսխ նետենք ծառի մը գագաթին վրայ:

— Ի՞նչ պիտի ընենք այն ատեն:

— Պէտք է Վիքթորիան միջին բարձրութեան մը մէջ պահել երկրի և երկինքի վտանգներու մէջտեղը: Մենք ջուր ունինք բաւականաչափ մեր սարուածին համար և մեր երկու հարիւր լիպրա նաւախիճը անեղծ կը մնայ, պէտք եղած պարագային զանոնք պիտի գործածեմ:

— Մենք պիտի հսկենք քեզի հետ, ըսաւ որսորդը:

— Ո՛չ, բարեկամներս, պաշարները իրենց տեղը դրէք և պառկեցէ՛ք, ձեզի պիտի արթնցնեմ, երբ պէտք ըլլայ:

— Բայց, տէր իմ, դուք ալ եթէ հանգստանաք լաւ չըլլա՞ր, քանի որ բան մը չսպառնար մեզի տակաւին:

— Ո՛չ, շնորհակալ եմ, տղա՛ս, աւելի աղէկ է որ արթուն մնամ։ Մենք անշարժ ենք, և եթէ պարագաները չփոխուին, վաղը մենք պիտի գտնուինք ճիշդ միևնոյն տեղը։

— Գիշեր բարի՛, պարոն։

— Բարի գիշեր, եթէ կարելի է այս»։

Քէննէտի և Ժօէ երկնցան ծածկոյթներու ներքեւ, և տօքթորը մինակը մնաց անհունութեան մէջ։

Սակայն ամպերու գմբէթը անզգալաբար վար կ'իջնէր, և մթութիւնը խոր էր։ Սեւ երկնակամարը կը բոլորուէր երկրագունտին շուրջը իբր թէ զայն ճզմելու համար։ Յանկարծ, ուժգին փայլակ մը, արագ և սրաթռիչ, ստուերը գծաւորեց, և դեռ պատռուածքը չգոցուած՝ որոտման ահաւոր պայթիւն մը կը դղրդէր երկինքի խորութիւնները։

«Արթնցէ՛ք, գոչեց Ֆէրկիւսոն։»

Երկու քնացողները, այս սոսկալի աղմուկէն արթնալով տօքթորին հրամաններուն կ'սպասէին։

«Վա՞ր կ'իջնենք կոր, հարցուց Քէննէտի։

— Ո՛չ, օդապարիկը պիտի չկրնայ դիմանալ, վեր ելլենք այս ամպերուն ջուր դառնալէն առաջ և հովը չծագած։»

Եւ սարուածին բոցը աւելցուց սաստիկօրէն օձապտոյտ գործիքին մէջ։

Արեւադարձային մրրիկները ի յայտ կուգան իրենց խստութեան համեմատ արագութիւնով մը։ Երկրորդ փայլատակում մը պատռեց ամպը, որուն յաջորդեց ուրիշ քսանի չափ փայլատակումներ։ Երկինքը գծաւորուած էր ելեքտրական փայլակներով, որոնք անձրեւին խոշոր կաթիլները կարկուտի կը վերածէին։

«Ուշը մնացինք, ըսաւ տօքթորը, պէտք է որ

հիմա կտրենք անցնինք կրակի շրջանակ մը, մեր օդապարիկը լեցուն է դիւրավառ օդով։

— Բայց գետին իջնենք, գետին, կը կրկնէր միշտ Քէննէտի։

— Կայծակնահար ըլլալու վտանգը գրեթէ նոյնը պիտի ըլլայ, և մենք շուտով պիտի պատռտուէինք ծառերուն ճիւղերէն։

— Վեր կ'ելլե՛նք, պարոն Սամուէլ։

— Աւելի արագ, ա՛լ աւելի արագ»։

Ափրիկէի այս մասին մէջ, արեւադարձային փոթորիկներու միջոցին, հազուադէպ չէ հաշուելը երեսունէն երեսունը հինգ փայլակներ մէկ վայրկեանի մէջ։ Երկինքը բառին բուն իմաստովը կրակի մէջ է, և որոտման պայթիւնները չեն դադրիր։

Հովը շղթայազերծ կը փչէր ահարկու ուժգնութեամբ մը այս հրկիզեալ մթնոլորտին մէջ, կը գալարէր կարմրցած ամպերը, կրնանք ըսել որ անհուն փքոցի շունչ մըն էր որ կը հրահրէր բոլոր այս հրդեհը։

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն իր սարուածը կը պահէր լեցուն տաքութիւնով. օդապարիկը կ'ընդլայնէր և վեր կ'ելլէր։ Ծունկի վրայ, նաւակին կեդրոնը, Քէննէտի կը բռնէր վրանին վարագոյրները։ Օդապարիկը գլուխ պտոյտ տալու աստիճան կը պտուտկէր և ճամբորդները կը կրէին անհանդարտ տատանումներ։ Օդապարիկին պատեանին մէջ մեծ խոռոչներ կը կազմուէին, հովը կը լեցուէր ուժգնութեամբ և սնդուսը կը թմբէր անոր ճնշմանը տակ։ Տեսակ մը կարկուտ աղմկալից ժխորով մը կ'ակօսէր մթնոլորտը և Վիքթորիայի վրայ կը ճարճատէր։ Ասիկա սակայն կը շարունակէր իր վերելքի ընթացքը։ Փայլակները բոցավառ շօշափողներ կը գծէին իր շրջանակին դէմ, անիկա կատարեալ կրակի մէջ էր։

«Աստուած պահէ, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, իր ձեռքերուն մէջն ենք, ինք միայն կրնայ մեզ փրկել. պատրաստուինք ամէն պատահարի դէմ, նոյն իսկ հրդեհի դէմ. մեր անկումը կրնայ արագ չըլլալ։»

Տօքթորին ձայնը հազիւ լսելի կ'ըլլար. բայց անոնք կրնային տեսնել իր հանդարտ կերպարանքը փայլակներու ակոսացումին մէջէն։ Ան կը դիտէր Սէնթ Էլմայի կրակէն յառաջ եկած փոսփորականութեան երեւոյթները որ օդապարիկին ցանցին կը թռչտէր։ Անիկա կը դարձդարձէր, կը պտուտկէր, բայց միշտ վեր կ'ելլէր։ Քառորդ ժամ ետքը ան անցեր էր փոթորկաբեր ամպերու գօտին. ելեքտրական ազդեցութիւնները իր ներքեւը կը գործէին, նման ընդարձակ հրեղէն պսակի մը՝ կախուած իր նաւակէն։

Հոն էր ամենագեղեցիկ տեսարաններէն մին, զոր բնութիւնը կրցաւ ընծայել մարդուն։ Վարը փոթորիկ, վերը աստեղազարդ երկինք։

Տօքթորը ծանրաչափին նայեցաւ. ան կը ցուցընէր տասներկու հազար ոտք բարձրութիւն մը. գիշերուան ժամը 11ն էր։

«Շնորհիւ Երկնից, ամէն վտանգ փարատած է, ըսաւ ան, բաւական է որ մենք այս բարձրութիւնը պահենք։

— Ահռելի բան էր, պատասխանեց Քէննէտի։

— Լաւ, ըսաւ Ժօէ, ասիկա զանազանութիւն մը յառաջ կը բերէ ճամբորդութեան մէջ, և ես չեմ ցաւիր տեսնելուս համար քիչ մը վերէն փոթորիկ մը։ Սքանչելի՜ տեսարան մըն է այս»։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Լուսնոյ լեռները. — Դալարիէ ովկիանոս մը։

Առաւօտեան ժամը 6ի ատենները, Երկուշաբթի, արեւը կը բարձրանար հորիզոնէն վեր. ամպերը ցրուեցան և բարակ հով մը զովացուց այս առաւօտեան առաջին լոյսերը։

Երկիրը, բոլորովին անուշահոտ, վերերեւաց ճամբորդներուն աչքին։ Օդապարիկը, հակառակ հոսանքներու մէջէն տեղափոխուելով, հազիւ ճամբան փոխած էր. տօքթորը թողլով որ կազը խտանայ, վար իջաւ աւելի հիւսիսային ուղղութիւն մը բռնելու համար։ Երկար ատեն իր փնտռտուքները պարապը ելան, հովը զայն դէպ ի արեւմուտք տարաւ մինչեւ Լուսնոյ երեւելի լեռներուն տեսնուիլը, որոնք կը կլորնան կիսաշրջանակի ձեւով Թանկանիքա լիճին շուրջը. անոնց նուազ խորտուբորտ լեռնաշղթան կապտորակ հորիզոնին վրայ կը տարածուէր. կրնանք ըսել թէ բնական ամրութիւններ էին։ Ափրիկէի կեդրոնական մասին խուզարկուներուն համար անանցանելի. մէկ քանի առանձնացած կոներ մշտնջենական ձիւնի հետքեր կը կրէին։

— Ահաւասիկ մենք կը գտնուինք չի խուզարկուած երկրի մը մէջ։ Պըրթընի հարիւրապետը շատ առաջացած է դէպ ի արեւմուտք, բայց չկրցաւ հասնիլ այս նշանաւոր լեռները, նոյն իսկ անոնց գոյութիւնը ուրացաւ, որ իր ընկերոջ Սբէքի կողմէ հաստատուած

էր. կը պնդէր ան թէ իր ընկերոջ երեւակայութեան մէջ ծնունդ առած էր, մեզի համար, բարեկամներս, ա՛լ տարակոյս չի մնար։

— Անո՞նց վրայէն պիտի անցնինք, ըսաւ Քէննէտի։

— Ոչ, եթէ Աստուած կամենայ, կը յուսամ նպաստաւոր հով մը գտնել որ մեզ դէպ ի հասարակած առաջնորդէ, նոյն իսկ պիտի սպասեմ, եթէ պէտք ըլլայ, եւ Վիքթորիան պիտի վարեմ նաւու մը պէս, որ խարիսխ կը նետէ հակառակ հովի ատեն։

Տօքթորին նախագուշակութիւնները չպիտի ուշանային իրականանալու։ Զանազան բարձրութիւններ փորձելէ ետքը, Վիքթորիա սլացաւ դէպ ի հիւսիս արեւելք միջին արագութիւնով մը։

— Լաւ ուղղութեան մէջ ենք, ըսաւ ծանրաչափը նայելէն ետքը, եւ հազիւ գետնէն երկու հարիւր ոտք բարձր ամենանպաստաւոր դիրքի մը մէջ, ճանչնալու համար այս նոր շրջանակները։ Սբէք հարիւրապետը Ուքրէվէ լիճը գտնելու համար գացած ատենը աւելի դէպ ի արեւելք վեր կ'ելլէր Գազէհի վերեւէն ուղիղ գիծով մը։

— Երկար ատեն այսպէս պիտի երթա՞նք, հարցուց Քէննէտի։

— Կարելի է. մեր նպատակը պիտի ըլլայ անցնիլ գագաթէ մը Նեղոսի ակերու կողմէն, և վեց հազար մղոն ճամբայ ունինք կտրելիք մինչեւ ծայրագոյն կէտը, ուր հասեր էին հիւսիսէն եկող խուզարկուները։

— Եւ մենք գետինը ոտք պիտի չկոխե՞նք, ըսաւ Ժօէ, ոտքերուն թմրութիւնը անցընելու նպատակաւ։

— Այո՛, արդարեւ, միայն որ պէտք պիտի ըլլայ խնայել մեր պաշարները, և ճամբայ ըրած ատեննիս իմ քաջ Տիքս, դուն մեզի թարմ միսով պիտի պատուես։

Անմիջապէս որ դուն ուզես զայն, Սամուէլ բարեկամս։

— Նաեւ նորոգելու պէտք պիտի ունենանք մեր ջուրի պաշարը։ Ո՞վ գիտէ, եթէ մենք չտարուինք դէպ ի անջրդի գաւառներ։ Մարդ չգիտեր ո՛րչափ աւելի նախազգուշութիւններու պէտք ունի։

Կէս օրին Վիքթորիա կը գտնուէր երկայնութեան 29°15′ եւ լայնութեան 3°15′ վրայ։ Ան կ'անցնէր Իւյօֆու գիւղէն Իւնեամվէզիի վերջին հիւսիսային սահմանէն, Ուքրէվէ լիճէն անդին, զոր դեռ չէին կրնար տեսնել։

Հասարակածին մօտի ժողովուրդները քիչ մը աւելի քաղաքակիրթ կ'երեւէին եւ կը կառավարուէին բացարձակ միապետներու միջոցաւ, որոնց բռնապետութիւնը անսահման է, այս ժողովուրդներուն ամենէն հոծ խմբաւորումը Քարակվահի նահանգն է։

Երեք ճամբորդները որոշեցին որ գետին պիտի իջնէին առաջին նպաստաւոր առթիւ։ Հոն պիտի ընէին երկար դադար մը, եւ օդանաւը խնամով աչքէ պիտի անցընէին։ Սարուածին բոցը չափաւորեցին. նաւակէն դուրս ձգուած խարիսխները ընդհուպ սկսան քերել անհուն մարգագետնի մը բարձր խոտերը։ Քիչ մը բարձրէն դաշտը ծածկուած կը թուէր կարճ դալարիքով մը, բայց իրականին մէջ այս դալարիքը 6—8 ոտք բարձրութիւն ունէր։

Վիքթորիա կը քսուէր այս խոտերուն առանց զանոնք ծռեցնելու հսկայ թիթեռնիկի մը պէս։ Ոչ մէկ արգելք կը տեսնուէր, կանանչեղէն ովկիանոս մըն էր առանց ո և է մէկ խութի։

— Մենք այս կերպով երկար ատեն պիտի կրնանք ընթանալ, ըսաւ Քէննէտի. ես չեմ տեսներ ծառ մը, որուն կարենայինք մօտենալ, որսորդութիւնը գի վտանգի մէջ պիտի ձգէ։

— Սպասէ՛, սիրելի Տիքս, դուն չպիտի կրնայիր որսալ այս քենէ բարձր խոտերուն մէջ, վերջապէս պիտի գտնենք նպաստաւոր տեղ մը։

Արդարեւ հիանալի պտոյտ մըն էր ըրածնին, ճըշմարիտ նաւագնացութիւն մը այս կանաչորակ ծովուն վրայ, գրեթէ թափանցիկ եւ հովին շունչէն մեղմօրէն ծփանուտ. նաւակը իր անունը լաւ կ'արդարացնէր, եւ կը թուէր ճեղքել ալիքները, եւ անոր մօտէն, չքեղ գոյներով թռչուններու թռիչքը երբեմն կը տեսնուէր. բարձր խոտերուն մէջէն բազմաթիւ զուարթ կանչերով. խարխախները կ'երկարէին այս ծաղկափիւռ խոտերուն մէջ եւ կը գծէին ակօս մը, որ կը գոցուէր իրենց ետին, նաւի մը ակօսներուն նման։

Ցանկարծ օդապարիկը ուժգին ցնցում մը կրեց, խարխախը ճանկած էր անշուշտ ժայռի մը ճեղքը, որ ծածկուած էր այս լայնատարած գալարիքին ներքեւը։

— Բռնուեցանք, գոչեց Ժօէ։

— Է՛հ, ուրեմն, սանդուխը ձգէ, կրկնեց որսորդը։

Այս խօսքերը դեռ չէին աւարտած երբ սուր աղաղակ մը թնդացուց օդը, եւ հետեւեալ բառերը, բացագանչութիւններով ընդհատուած, դուրս թռան երեք ճամբորդներուն բերնէն։

— Ի՞նչ է այս։

— Տարօրինակ գոչի՛ւն մը։

— Տեսէ՛ք կը քալենք կոր։

— Խարխախը տեղէն ելա՛ւ։

— Բայց ոչ, ան բռնուած է միշտ, յարեց Ժօէ, որ չուանը կը քաշէր։

— Քալողը ժայռն է։

Խոտերուն մէջ լայն շարժում մը կ'երեւէր, եւ ընդհուպ երկար եւ ծուռումուռ կերպարանք մը բարձրացաւ խոտերուն վերեւը։

— Օ՛ձ մը, յարեց Ժօէ։

— Օ՛ձ մը, գոչեց Քէննէտի իր կարճափողը ուղղելով։

— Բայց ոչ, ըսաւ տոքթորը, փիղի կնճիթ մըն է։

— Փիղ մըն է Սամուէ՛լ։

Եւ Քէննէտի այս ըսելով ուսը անցուց հրացանը։

— Սպասէ՛, Տիք, սպասէ՛։

— Անտարակոյս, կենդանին մեզ կը քաշէ կը տանի։

— Եւ լաւ կողմէն, Ժօէ, լաւ կողմէն։

Փիղը կը յառաջանար որոշ արագութեամբ մը, ան հասաւ քիչ ատենէն յանդաստան մը ուր կրցան զինքը տեսնել ամբողջութեամբ. իր հսկայ հասակէն տոքթորը ճանչցաւ սքանչելի տեսակէն արու մը, որ կը կրէր երկու սպիտակ ժանիքներ հիանալի կորութիւնով եւ կրնար ութը ոտք երկարութիւն ունենալ. խարխախին թեւերը ուժով մը բռնուած էին անոնց միջեւ։

Կենդանին ի զուր կը փորձէր ճողոպրել չուանէն իր պատիճովը, որ զայն նաւակին կը կապէր։

— Օ՛ն, յառաջ, յանդուգն, գոչեց Ժօէ, լի ուրախութեամբ, իր կրցածին չափ գրգռելով այս տարօրինակ նաւազը։ Ահա՛ տակաւին ճամբորդելու նոր եղանակ մը։ Ձին աւելի չէր կրնար ընել. փիղ մը, եթէ կը հաճիք։

Բայց մեզ ո՞ւր կը տանի, հարցուց Քէննէտի, իր կարճափողը ճօճելով, որ ձեռքը կ'այրէր։

— Ան մեզ կը տանի մեր ուզած տեղը, սիրելիդ իմ Տի՛ք, քիչ մը համբերութիւն։

— Քիչ մը աւելի շո՛ւտ, քիչ մը աւելի, ինչպէս կ'ըսեն սկովտացի չինականները, կը գոչէր զուարթախօսն Ժօէ։ Դէպ առա՛ջ, դէպ առա՛ջ։

Կենդանին սրաթռիչ վազք մը սկսաւ․ իր պատիճը կ'երկնցնէր դէպ ի աջ և դէպ ի ձախ, և իր ոստումներու միջոցին ուժգին ցնցումներ կը պատճառէր նաւակին։ Տօքթորը տապարը ձեռքը պատրաստ էր կտրելու չուանը, եթէ պէտք ըլլար։

«Բայց մենք չենք զատուիր մեր խարիսխէն, բայց եթէ վերջին վայրկեանին»։

Այս արշաւը փիղի մը ետեւէն տեւեց գրեթէ ժամ ու կէս, կենդանին բնաւ յոգնած չէր երեւէր։ Այս մեծղի թանձրամորթները կրնան չափազանց արագ վազել, և մէկ օրէն միւսը զանոնք կը գտնենք անհուն հեռաւորութեանց մէջ, կէտ ձուկերու պէս, որոնց խոշորութիւնը և արագութիւնը ունին։

— Իրականին մէջ, կէտ մըն է այն որ մենք կրցանք կարթել, և մենք կիտորսներուն ըրածը պիտի ընենք։

Բայց գետնին մէջ փոփոխութիւն մը հարկադրեց տօքթորը իր տեղաշարժութեան եղանակը բարեփոխելու։

Թանձր անտառ մը կ'երեւէր մարգագետնին հիւսիսային կողմը և գրեթէ երեք մղոն հեռու։ Ուստի հարկ էր որ օդապարիկը բաժնուէր իր առաջնորդէն։ Ուստի Քէննէտի պաշտօն առաւ կասեցնել փիղը իր արշաւին մէջ։ Իր կարճափողը առաւ ուսէն, բայց իր դիրքը նպաստաւոր չէր հասնելու համար կենդանիին յաջողութեամբ․ առաջին գնդակ մը գանկին ուղղուած, տափակցաւ թիթեղի թերթի մը պէս․ կենդանին ասկէ բնաւ չազդուեցաւ․ հրացանին պայթիւնէն իր քայլը արագացաւ և իր արագութիւնը կը հասնէր քառատրոփ ընթացող ձիու մը արագութեանը։

«Սատանա՜յ, գոչեց Քէննէտի։

— Ի՜նչ կարծր գլուխ, յարեց Ժօէ։

— Հիմա փորձենք քանի մը կոնաձեւ գնդակներ ուսին և սնակուշտին, կրկնեց Տիք, և խնամով լեցնելով հրացանը կրակեց»։

Կենդանին ահռելի աղաղակ մը արձակեց և շարունակեց վազքը խոլաբար։

«Տեսնենք, ըսաւ Ժօէ, լեցնելով իր հրացաններէն մին, պէտք է որ ձեզի օգնեմ, պարոն Տիք, այս պիտի չվերջանայ»։

Եւ երկու գնդակներ գացին մխուիլ գազանին կողերը։

Փիղը կանգ առաւ, պատիճը ցցեց և ամենայն արագութեամբ ընթացքը շարունակեց դէպի անտառ․ իր խոշոր գլուխը կը թօթուէր և արիւնը կ'սկսէր հոսիլ հեղեղի պէս իր վէրքերէն։

— Շարունակենք մեր կրակը, պարոն Տի՛ք։

— Եւ առատ կրակ մը, աւելցուց տօքթորը, մենք անտառէն քսան ձողաչափէն աւելի հեռուն չենք։

Կրակի եօթը հարուածներ թնդացին անմիջապէս։ Փիղը ահարկու ոստում մը ըրաւ, նաւակը և օդապարիկը ճարճատեցին, կարծես ամէն բան խորտակուած ըլլար․ ցնցումը տօքթորին ձեռքէն տապարը վար ձգեց։

Կացութիւնը երկիւղալի կ'ըլլար հետզհետէ․ խարիսխին պարանը ուժով մը բռնուած, չէր կարելի ոչ զատուիլ, ոչ ալ ճանկորդներուն դանակներովը կտրուիլ․ օդապարիկը արագօրէն կը մօտենար անտառին, երբ կենդանին գնդակ մը ընդունեց աչքին մէջ այն վայրկեանին երբ գլուխը վեր կ'առնէր․ կանգ առաւ, վարանեցաւ, ծունկերը կթոտեցան, կողը որսորդին դարձուց։

«Գնդակ մը սիրտին, ըսաւ Տիք, վերջին անգամ իր կարճափողը պարպելով։

Փիղը տագնապի և օրհասի մռնչիւն մը արձակեց, վայրկեան մը վեր կանգնեցաւ իր պատիճը դարձնելով, յետոյ ինկաւ իր բոլոր ծանրութեամբը ժանիքներուն վրայ, որոնք կոտրտեցան. մեռա՜ծ էր։

«Իր ժանիքը կոտրեցաւ, գոչեց Քէննէտի, փղոսկր մը որ Անգլիոյ մէջ երեսունըհինգ կինէ կ'արժէ հարիւր լիպրան։

— Ատկէ աւելի, յարեց Ժօէ, մինչեւ գետինը իջնելով խարիսխին չուանին վրայէն։

— Ի՞նչ բանի կը ծառայեն քու ցաւերդ, սիրելի Տիքս, պատասխանեց Տօքթ. Ֆէրկիւսոն։ Միթէ մենք փղոսկրի վաճառականնե՞ր ենք։ Միթէ մենք հոս հարստանալո՞ւ համար եկած ենք։»

Ժօէ խարիսխին մօտ գնաց. ան հաստատապէս բռնուած էր ժանիքէն և անշարժ մնացած էր։ Սամուէլ և Տիք ցատկեցին հողին վրայ, մինչդեռ օդապարիկը կէս մը սմքած՝ կ'օրօրուէր կենդանիին մարմնին վերեւ։

«Փառաւո՜ր կենդանի, գոչեց Քէննէտի։ Ի՜նչ մրսակոյտ, երբեք չէի տեսած Հնդկաստանի մէջ այսքան հաստակաւոր փիղ մը։

Ատիկա զարմանալու ոչինչ ունի, սիրելի Տիքս, կեդրոնական Ափրիկէի փիղերը ամէնէն գեղեցիկներն են։ Անտէրսընները, Գըմինկները այնպէս մը վանեցին զանոնք Գափի շրջականներէն որ անոնք գաղթեցին դէպի Հասարակած, ուր մենք անոնց պիտի հանդիպինք յաճախ բազմաթիւ խումբերով։

— Մինչ այս մինչ այն, պատասխանեց Ժօէ, կը յուսամ որ քիչ մը պիտի ճաշակենք ասկէ։ Ես վրաս կ'առնեմ ձեզի հայթայթելու հիւթեղ ճաշ մը այս կենդանիէն։ Պարոն Քէննէտի մէկ երկու ժամ որսորդութիւն պիտի ընէ, տէրս ալ Վիքթորիայի զննութիւնով պիտի զբաղի, ես ալ այդ միջոցին խոհարարութիւն պիտի ընեմ։

— Ահա ինչ որ լաւ կարգադրուած է, ուզածդ ըրէ։

— Իսկ ես, յարեց Քէննէտի, երկու ազատ ժամերս պիտի վայելեմ, զորս Ժօէ ինծի շնորհեց։

— Գնա՛ բարեկամս, բայց անխոհեմութիւն չընես, մի՛ հեռանար։

— Հանգիստ եղիր։

Եւ Տիք, հրացանը առած, անտառը խորասուզուեցաւ։

Այն ատեն Ժօէ սկսաւ գործի։ Նախ հողին մէջ երկու ոտք խորութեամբ փոս մը փորեց, զայն լեցուց չոր ճիւղերով, որոնցմէ առատօրէն կը գտնուէին գետնին վրայ որ փիղերուն չփումէն կոտրած էին և անոնց հետքերը կը տեսնուէին։ Խարոյկը լենալէն ետքը, վրայէն խարոյկ մը դիզեց երկու ոտք բարձր և կրակ տուաւ անոր։

Յետոյ դարձաւ դէպի փիղին դիակը, որ ինկած էր հազիւ տասը ձողաչափ հեռու անտառէն. ճարտարութեամբ պատիճը կտրեց, որ երկու ոտք լայն էր սկսած տեղէն, անկէ ընտրեց ամէնէն բարակ տեղը և անոր միացուց կենդանիին սպունգաձեւ ոտքերէն մին, ասոնք արդարեւ ամէնէն ընտիր մասերն էին, ինչպէս որ է պիզոնին կուզը, արջին թաթը և վարազին խորդը։

Երբ խարոյկը ամբողջովին սպառեցաւ, ներքուստ թէ արտաքուստ, ծակը մաքրելով մոխիրներէ և ածուխներէ շատ բարձր բարեխառնութեան աստիճան մը. փիղին մասերը համեմաւոր խոտերով շրջապատուած՝ դրուեցան այս փուռին խորը, որոնց վրայ լեցուեցան տաք մոխիրները, յետոյ Ժօէ երկ-

բորդ խարոյկ մը շինեց ամէնուն վրայ և երբ փայտը սպառեցաւ, միսը կատարեալ եփած էր։

Այն ատեն Ժօէ քաշեց ճաշը փուռէն, այս համեղաճաշակ միսը դրաւ կանանչ խոտերու վրայ և իր ճաշը պատրաստեց շքեղ գալարիքի մը վրայ, գնաց բերաւ պաքսիմատներ, օղի, սուրճ և մօտակայ առուակէ մը զով և մաքուր ջուր։

Այսպէս պատրաստուած այս խնջոյքը հաճոյալի էր տեսնելը և Ժօէ կը խորհէր առանց շատ հպարտանալու թէ ճաշը կերուած ատեն աւելի հաճոյալի պիտի ըլլար։

«Առանց յոգնութեան ճամբորդութիւն մը և անվտանգ, կը կրկնէր, ճաշ մը իրենց ժամերուն, մըշտնջենական կախօրրան մը, ալ աւելի ի՞նչ կ'ուզէ մարդ։ Եւ այս բարի Քէննէտին դեռ չէր ուզեր միասին գալ։»

Իր կողմէն Տօքթ. Ֆէրկիւսոն լուրջ քննութեան մը ձեռնարկած էր Վիքթորիայի նկատմամբ, որ կրած չարչարանքէն վնասուած չէր երեւար։ Սնդուսը և կիւդդա-բէրքան հրաշալիօրէն դիմադրեր էին։ Հողին ներկայ դիրքովը և օդապարիկին վերելքի ոյժովը, գոհութեամբ տեսաւ որ ջրածինը միեւնոյն քանակութեամբ կը մնար, մինչեւ այն ատեն պատեանն ալ կը մնար ամբողջովին անթափանց։

Ճամբորդները հինգ օրէ ի վեր մեկնած էին Զանզիպարէն՝ բէմիքանին դեռ ձեռք չէին դպցուցած, պաքսիմատի և միսի պաշարները պահուած ըլլալով բաւական էին երկար ճամբորդութեան մը համար, միայն կը մնար նորոգել ջուրին պահեստը։

Խողովակները և սարուածին օձաձեւը կը թուէին կատարեալ վիճակի մէջ ըլլալ. շնորհիւ իրենց քաուչուէ կապանքներուն, պատրաստ էին դիմադրելու

օդապարիկին ամէն ցնցումներուն։ Իր քննութիւնը վերջանալուն տօքթօրը իր նօթերը կարգի դրաւ։ Շատ յաջող մէկ ուրուագիծը հանեց շուրջի դաշտին, հետը ունենալով աչքի առածին չափ երկար մարգագետինը, Գամալտօրներու անտառը և անշարժ օդապարիկը փիղին վիթխարի մարմինին վրայ։

Իր երկու ժամերը լրանալուն Քէննէտի կը վերադառնար իւղոտ կաքաւներու շարքով մը և օրիքսի գլխով մը, gemsbokի տեսակ մը, որ յամօյրներու ամէնէն թեթեւաշարժ տեսակին կը վերաբերի։ Ժօէ վրան առաւ պատրաստելու այս պաշարեղէնի յաւելուածը։

«Ճաշը պատրաստ է» պոռաց անմիջապէս իր ամենագեղեցիկ ձայնովը։

Եւ երեք ճամբորդները միայն նստիլ ունէին կանանչ մարմանդին վրայ. փիղին ոտքերը և պատիճը ամենաընտիր հռչակուեցան. խմեցին Անգլիոյ կենացը, ինչպէս կ'ընէին միշտ, և Հավանայի հեշտաբոյր սիկարները առաջին անգամ ըլլալով խնկաւէտեցին այս հիանալի նահանգը։

Քէննէտի կ'ուտէր, կը խմէր և կը խօսէր չորս հոգիի պէս, գինովցեր էր. լրջօրէն առաջարկեց իր տօքթօր բարեկամին այս անտառին մէջ հաստատուիլ, հոն շինել տերեւներէ խրճիթ մը և հոն սկսիլ Աֆրիկեան Ռօպէնսոններու իշխանապետութիւնը։

Առաջարկը այլապէս հետեւանք չունեցաւ, թէպէտեւ Ժօէ ինքզինքը տրամադրեց Ուրբաթ գերիին դերը։ Դաշտը այնչափ հանդարտ կ'երեւար, այնքան ամայի որ տօքթօրը որոշում տուաւ գիշերը գետնի վրայ անցնելու։ Ժօէ հրեղէն շրջանակ մը պատրաստեց, անհրաժեշտ պատնէշ վայրի գազաններու դէմ։ Բորենիներ, կատուառիւծներ, շնագայլեր, փիղին միսի հոտէն հրապուրուած կը սլքտկային շուրջերնին։

Քէննէտի պարտաւորուեցաւ շատ մը կրկնութիւններով պարպել իր կարճափողը խիստ յանդուգն այցելուներու վրայ. բայց վերջապէս գիշերը վերջացաւ առանց ցաւալի միջադէպի։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Քարակվահ լեռը. — Ուքրեվէ լիճը. — Գիշեր մը կղզիի մը մէջ. — Հասարակածը. — Լիճին անցքը. — Ջրվէժները. — Երկրին տեսարանը. — Նեղոսի ակունքը. — Պէնկա լիճը. — Անտրէա Տէպօնոյի ստորագրութիւնը. — Անգլիոյ զինանշանով դրօշակը:

Հետեւեալ օրը, ժամը 5էն ի վեր կ'սկսէին մեկնումի պատրաստութիւնները: Ժօ, տապարովը, որ բարեբախտաբար գտեր էր, կտրեց փիղին ժանիքները: Վիքթորիա, ազատ մնալով ճամբորդները քաշեց տարաւ դէպ ի հիւսիս արեւելք, տասնըութը մղոն արագութիւնով մը:

Տօքթորը խնամով որոշած էր իր դիրքը աստղերուն միջոցաւը նախորդ երեկոյին, հասարակածի տակ լայնութեան 2°40′ մէջ կը գտնուէր, այսինքն աշխարհագրական 160 մղոն հեռու. անցաւ բազմաթիւ գիւղերէ առանց զբաղելու իր երեւոյթին պատճառած աղաղակներովը. համառօտ տեսութիւններով նօթագրեց այն տեղերուն վիճակը, անցաւ Ռիւպէնէի սարաւանդներէն, որոնք Ուսակարայի կատարներուն չափ սեպ էին, և քիչ մը անդին հանդիպեցաւ Թէնկայի, որ Քարակվահ լեռներուն առաջին գագաթները կը կազմէին, որոնք իր կարծիքովը, Լուսնոյ լեռներուն շարունակութիւնն են: Արդ՝ այն հին առասպելը որ Նեղոսի բխած տեղը այս լեռները կը ցուցնէր, կը մօտենար ճշմարտութեան, որովհետեւ անոնք Ուքրեվէ կ'երկարին, ենթադրեալ ջրամբար մեծ գետին ջուրերուն:

Քաֆիւրայէն, երկրին վաճառականներուն մեծ նահանգը, նշմարեց վերջապէս հորիզոնին վրայ այն հռչակաւոր լիճը, զոր Սբէք հարիւրապետը գտաւ 3 Օգոստոս 1858ին:

Սամուէլ Ֆէրկիւսոն յուզուած կ'զգար ինքզինքը. կը մօտենար գրեթէ իր արշաւանքին գլխաւոր կէտերէն մէկուն և դիտակը աչքին չէր կորսնցներ այս խորհրդաւոր երկրին մէկ անկիւնը, ու իր նայուածքը այսպէս կը մանրամասնէր. իր ներքեւը ընդհանրապէս ուժասպառ երկիր մը, հազիւ քանի մը մշակուած հեղեղատներ. երկիրը միջին բարձրութեամբ կոնաձեւ լեռներով ծածկուած, լիճին մօտերը կը տափարակնար, գարիի դաշտերուն կը յաջորդէին որիզուտները. հոն կ'աճէին այն դառնալեղուները, որոնցմէ կը հանեն տեղացիք գինի, և «մվանի» կոչուած վայրի տունկը, որ խահուէի տեղ կը գործածեն: Ցիտնեակ մը բոլորաձեւ հիւղերու ամբողջութիւնը որոնք ծածկուած էին ծաղկած խոզաններով, կը կազմէր Քարակվահի մայրաքաղաքը:

Դիւրաւ կը նշմարուէին գորշ դեղին գոյնով բաւական գեղեցիկ ցեղի մը ապշահար դէմքերը, անհաւանական դէմքով կիներ ծնրադիր կ'երթային տունկերուն մէջէն, և տօքթորը շատ զարմացուց իր ընկերները անոնց հասկցնելով որ այս շատ գնահատուած գիրութիւնը առաջ կուգար մածունի սովորական գործածութենէն:

Կէս օրին, Վիքթորիա կը գտնուէր հարաւային լայնութեան 1° 45′ վրայ, ժամէ մը հովը զայն պիտի մղէր լիճին վրայ:

Այս լիճը կոչուեցաւ «Վիքթորիա-Նիանզա» (Նի-

անզա կը նշանակէ լիճ) Սբէքի կողմանէ։ Այս տեղւոյն մէջ կրնար չափել իննսուն հազար մղոն լայնութիւն։ Լիճին հարաւային ծայրը հարիւրապետը խումբ մը կղզիներ գտաւ, զորս կոչեց «Պէնկալի Արշիպեղագոս»։ Անիկա լիճին արևելեան կողմը մինչև Մուանզա ծանօթացաւ, ուր սուլթանին կողմէ լաւ ընդունելութիւն գտաւ։ Լիճին այս կողմի եռանկիւնաչափութիւնն ըրաւ, բայց չկրցաւ նաւակ մը գտնել ոչ վրայէն անցնելու համար, ո՛չ ալ Ուքրէվէ մեծ լիճին այցելութեան համար։ Մուանզա բազմամարդ կղզի մըն է և կը կառավարուի երեք սուլթաններու կողմէ և ցած մակընթացութիւնով մը թերակղզի մը կը ձևացնէ։

Վիքթորիան աւելի հիւսիսային կողմէն լիճին մօտեցաւ, ի մեծ ցաւ տօքթորին, որ կ'ուզէր անոր ստորին շրջագիծը որոշել։ Եզերքները փշոտ մացառներով և թուփերով խառնափնթոր, կ'աներևութանային գորշ պայծառ գոյնով բիւրաւոր մժղուկներու տակ։ Այս երկրամասը անբնակելի պիտի ըլլար։ Ջիրաֆներու խումբեր կը տեսնուէին, որոնք կը տապլտկէին եղէգնուտներու մէջ կամ կը մխրճէին լիճին ճերմակորակ ջուրերուն մէջ։ Լիճը բարձրէն դիտելով դէպի արևմուտք ընդարձակ հորիզոն մը կը պարզէր, ծովու նման․ երկու եզերքներուն միջև գտնուած հեռաւորութիւնը բաւական մեծ է, որուն համար հաղորդակցութիւնները չէին կրնար հաստատուիլ․ ասկէ զատ փոթորիկները հոն յաճախադէպ և խիստ էին, որովհետև հովերը կատաղօրէն կը փչէին այս բարձր աւազանին կողմերը։

Տօքթորը դժուարաւ իր ուղղութիւնը գտաւ և կը վախնար դէպի արևելք քշկտուելէ․ բայց բարեբախտաբար հոսանք մը զայն ուղղակի դէպի հիւսիս

տարու և երեկոյեան ժամը վեցին Վիքթորիա հաստատուեցաւ ամայի փոքր կղզիի մը մէջ լայնութեան 0° 30′ երկայնութեան 32° 52′ի վրայ եզերքէն քան մղոն հեռու։

Ճամբորդները կրցան կառչիլ ծառի մը, և հովը հանդարտած ըլլալով երեկոյեան դէմ, հանդարտօրէն կեցան իրենց խարիսխին վրայ։ Չէին կրնար խորհիլ գետինը իջնելու։ Հոս, ինչպէս նաև Նիանզայի եզերաց վրայ, մժղուկներու լեգէոններ հողը կը ծածկէին թանձր խաւով մը․ նոյն իսկ ժօէն վերադարձաւ ծառէն խայթուածներով ծածկուած, բայց չի բարկացաւ, այնքան բնական կը գտնէր այս բանը մժեղներու կողմէ։

Սակայն տօքթորը, նուազ լաւատես, կրցածին չափ չուանը երկնցուց, որպէս զի կարենային խուսափիլ այս անգութ միջատներէն, որոնք վեր կը բարձրանային նեղացուցիչ բզզիւններով։

Տօքթորը լիճին բարձրութիւնը ճշդեց ծովուն մակերեսէն վեր 3750 ոտք, ինչ որ գտած էր Սբէք հարիւրապետը։

«Ահա մենք կղզիի մը մէջ ենք, ըսաւ ժօէ, որ
կը քերուէր իր բռունցները փրցնելու աստիճան։

— Մենք անոր շրջանը շուտով մը պիտի ընէինք, պատասխանեց որսորդը և բացի այս սիրուն միջատներէն, հոն կենդանի էակ մը չնշմարուիր։

— Լիճին մէջ ցանուցիր գտնուած կղզիները, պատասխանեց Տօքթ․ Ֆէրկիւսոն, ճշմարտիւ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ ջրասոյզ եղած բլուրներ․ բայց մենք բարեբախտ ենք որ հոս պատսպարանի մը հանդիպեցանք, որովհետև լիճին եզերքները կը բնակին վայրենի ցեղեր։ Քնացէ՛ք ուրեմն, քանի որ երկինք մեզի հանդարտ գիշեր մը կը պատրաստէ։

— Մի՞թէ դուն ալ նոյնը պիտի չընե՞ս, Սամուէ՛լ։

— Ո՛չ, ես աչքս պիտի չկրնամ փակել. մտածմունքներս պիտի փախցնէին քունս։ Վաղը, բարեկամներս, եթէ հովը նպաստաւոր ըլլայ, չիտակ դէպի հիւսիս պիտի քալենք, և մենք պիտի գտնենք թերեւս Նեղոսի ակերը, այս անթափանցելի մնացած գաղտնիքը։ Մեծ գետին ակունքներուն այսքան մօտիկը չպիտի կրնայի քնանալ։»

Քէննէտի և Ժօէ, որոնք գիտական զբաղմունքներով չէին հետաքրքրուեր, շուտ մը քնացան տօքթորին հսկողութեանը տակ։

Զորեքշաբթի, Ապրիլ 23, Վիքթորիա առաւօտեան ժամը 4ին կը պատրաստուէր ճամբայ ելլելու գորշագոյն երկինքի մը ներքեւ։ Գիշերը դժուարաւ կը բաժնուէր լիճին ջուրերէն, զորս թանձր մառախուղ մը կը պատէր. բայց ընդհուպ սաստիկ հով մը փարատեց այս թանձր մշուշը. Վիքթորիա քանի մը վայրկեան օրօրուեցաւ զանազան ուղղութեամբ, բայց վերջապէս ուղղակի վեր ելաւ դէպի հիւսիս։

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն ուրախութենէն ծափահարեց։

«Մենք լաւ ճամբու մէջ ենք, գոչեց։ Այսօր կամ երբեք պիտի տեսնենք Նեղոսի ակունքը։ Բարեկամնե՛րս, ահա մենք Հասարակածը կ'անցնինք, մենք պիտի մտնենք մեր կիսագունտին մէջ։

— Ո՜հ, ըսաւ Ժօէ, կը կարծէ՞ք, Տէ՛ր իմ, որ Հասարակածը այս տեղէն կ'անցնի։

— Նոյն իսկ այս տեղէն, քա՛ջ տղաս։

— Է՛հ ուրեմն. ի յարգանս ձեզ, պատշաճ կ'երեւի ինծի կոնծել այդ բանին համար, առանց ժամանակ կորսնցնելու։

— Գաւաթ մը կրոկի խմէ՛, պատասխանեց տօք-

թորը ծաղրելով։ Դուն տիեզերագրութիւնը հասկնալու եղանակ մը ունիս, որ երբեք խօլ չէ։»

Եւ ահա այսպէս տօնեցին Հասարակածի անցքը Վիքթորիայի մէջ։

Անիկա կը սուրար արագօրէն։ Արեւմուտքի կողմը կը նշմարուէր ցած և քիչ սեպացեալ ծովափը, խորը Ուկանտայի և Իւղիկոյի աւելի բարձր լեռնադաշտերը։ Հովին արագութիւնը ծայրայեղ կ'ըլլար, ժամը մօտ երեսուն մղոն։

Նիանզայի ջուրերը՝ ուժգնութեամբ բարձրացած, կը փրփրէին ծովու մը կոհակներուն պէս։ Խորու-թեան ինչ ինչ կոհակներէն, որոնք կ'օրօրուէին երկար ատեն հանդարտելնէն ետքը, տօքթորը հասկցաւ որ լիճը մեծ խորութիւն ունենալու էր։ Հազիւ մէկ երկու կոշտ նաւակներ տեսնուեցան այս արագ անցքին ատենը։

«Այս լիճը, ըսաւ տօքթորը, իր բարձր դիրքովը, յայտնապէս բնական ընդունարանն է արեւելեան Աֆրիկէի երկրամասին գետերուն։ Երկինք անոր անձրեւի միջոցաւ կը վերադարձնէ ինչ որ կը քաշէ շոգիներով իր գետակներէն։ Ինծի տայց կ'երեւայ որ Նեղոսը պէտք է անկէց բխած ըլլայ։

— Մենք լաւ պիտի տեսնենք ատիկա, պատասխանեց Քէննէտի»։

Դէպի ժամը իննին, արեւմուտ ծովափը մօտեցաւ, ան ամայի և անտառոտ կ'երեւար։ Հովը բարձրացաւ քիչ մը դէպի արեւելք, և կրցան նշմարել լիճին միւս եզերքը։ Ան կը կորանար շատ բաց անկիւնի մը ձեւով, դէպի հիւսիսային լայնութեան 2° 40′ վրայ։ Բարձր լեռներ իրենց անջրդի կատարները կը ցցէին Նիանզայի այս ծայրը, բայց անոնց միջեւ խոր և օձապտոյտ խոռոչ մը անցք կուտար յորձնուտ գետակի մը։

— Միթէ դուն ալ նոյնը պիտի չընե՞ս, Սամուէ՛լ:

— Ո՛չ, ես աչքս պիտի չկրնամ փակել. մտածմունքներս պիտի փախցնէին քունս: Վաղը, բարեկամներս, եթէ հովը նպաստաւոր ըլլայ, չիտակ դէպի հիւսիս պիտի քալենք, և մենք պիտի գտնենք Թեբեւս Նեղոսի ակերը, այս անթափանցելի մնացած գաղտնիքը: Մեծ գետին ակունքներուն այսքան մօտիկը չպիտի կրնայի քնանալ:»

Քէննէտի և Ժօէ, որոնք գիտական զբաղմունքներով չէին հետաքրքրուեր, շուտ մը քնացան տօքթորին հսկողութեանը տակ:

Չորեքշաբթի, Ապրիլ 23, Վիքթորիա առտուան ժամը 4ին կը պատրաստուէր ճամբայ ելլելու գորշագոյն երկինքի մը ներքեւ: Գիշերը դժուարաւ կը բաժնուէր լիճին ջուրերէն, զորս թանձր մառախուղ մը կը պատէր. բայց ընդհուպ սաստիկ հով մը փարատեց այս թանձր մշուշը. Վիքթորիա քանի մը վայրկեան օրօրուեցաւ զանազան ուղղութեամբ, բայց վերջապէս ուղղակի վեր ելաւ դէպի հիւսիս:

Տօքթ. Ֆէրկիւսօն ուրախութենէն ծափահարեց:

«Մենք լաւ ճամբու մէջ ենք, գոչեց: Այսօր կամ երբեք պիտի տեսնենք Նեղոսի ակունքը: Բարեկամնե՛րս, ահա մենք Հասարակածը կ'անցնինք, մենք պիտի մտնենք մեր կիսագունտին մէջ:

— Ո՛հ, ըսաւ Ժօէ, կը կարծէ՞ք, Տէ՛ր իմ, որ Հասարակածը այս տեղէն կ'անցնի:

— Նոյն իսկ այս տեղէն, քա՛ջ տղաս:

— Է՛հ ուրեմն. ի յարգանս ձեզ, պատշաճ կ'երեւի ինծի կոնծել այդ բանին համար, առանց ժամանակ կորսնցնելու:

— Գաւաթ մը կրօկի խմէ՛, պատասխանեց տօք-

թորը ժպտելով: Դուն տիեզերագրութիւնը հասկնալու եղանակ մը ունիս, որ երբեք խօլ չէ:»

Եւ ահա այսպէս տօնեցին Հասարակածի անցքը Վիքթորիայի մէջ:

Անիկա կը սուրար արագօրէն: Արեւմուտքի կողմը կը նշմարուէր ցած և քիչ ռեպացեալ ծովափը, խորը Ուկանտայի և Իւզիկոյի աւելի բարձր լեռնադաշտերը: Հովին արագութիւնը ծայրայեղ կ'ըլլար, ժամը մօտ երեսուն մղոն:

Նիանզայի ջուրերը. ուժգնութեամբ բարձրացած, կը փրփրէին ծովու մը կոհակներուն պէս: Խորութեան ինչ ինչ կոհակներէն, որոնք կ'օրօրուէին երկար ատեն հանդարտելնէն ետքը, տօքթորը հասկցաւ որ լիճը մեծ խորութիւն ունենալու էր: Հազիւ մէկ երկու կոշտ նաւակներ տեսնուեցան այս արագ անցքին ատենը:

«Այս լիճը, ըսաւ տօքթորը, իր բարձր դիրքովը, յայտնապէս բնական ընդունարանն է արեւելեան Ափրիկէի երկրամասին գետերուն: Երկինք անոր անձրեւի միջոցաւ կը վերադարձնէ ինչ որ կը քաշէ շոգիներով իր գետակներէն: Ինծի ստոյգ կ'երեւայ որ Նեղոսը պէտք է անկէց ելած ըլլայ:

— Մենք լաւ պիտի տեսնենք ատիկա, պատասխանեց Քէննէտի»:

Դէպի ժամը իննին, արեւմուտ ծովափը մօտեցաւ, ան ամայի և անտառուտ կ'երեւար: Հովը բարձրացաւ քիչ մը դէպի արեւելք, և կրցան նշմարել լիճին միւս եզերքը: Ան կը կորանար շատ բաց անկիւնի մը ձեւով, դէպի հիւսիսային լայնութեան $2^{0}\,40'$ վրայ: Բարձր լեռներ իրենց անջրդի կատարները կը ցցէին Նիանզայի այս ծայրը, բայց անոնց միջեւ խոր և օձապտոյտ խոռոչ մը անցք կու տար յորձնուտ գետակի մը:

Իր օդապարիկը վարելով հանդերձ, Տօքթ. Ֆէրկիւսոն կը քննէր երկիրը անյագ նայուածքով մը։

«Տեսէ՛ք, գոչեց, տեսէ՛ք բարեկամներս, Արաբներուն պատմուածքները ճիշդ են։ Անոնք կը խօսէին գետի մը վրայօք, որով Ուքրէվէ լիճը դէպի հիւսիս դուրս կը պարպուէր, և այս գետը գոյութիւն ունի, մենք կ'իջնենք անոր վրայէն, ան կը հոսի մեր օդապարիկին արագութեանը համեմատութեամբ։ Եւ այս ջուրի կաթիլը որ մեր ոտքը ներքեւէն կը խուսափի, անտարակոյս Միջերկրականի ջուրերուն հետ խառնուիլ կ'երթայ։ Ասիկա Նեղոսն է։

— Նեղոսն է այն, կրկնեց Քէննէտի, որ Սամուէլ Ֆէրկիւսոնի խանդավառութենէն բռնուած էր։

— Կեցցէ՛ Նեղոս գոչեց Ժօէ, որ կամաւ միշտ կեցցէ՛ կը պոռար, երբ ուրախութեան մէջ ըլլար։

Ահագին ժայռեր արգելք կ'ըլլային հոս հոն այս խորհրդաւոր գետին ընթացքին։ Ջուրը կը փրփրէր յորձանքներ և սահանքներ կը կազմէր, որոնք տօքթորը կը հաստատէին իր գուշակութեանց մէջ։ Շրջապատող լեռները դէպի հիւսիս կը հակէին բազմաթիւ հեղեղներ, իրենց անկումին մէջ փրփրալով. աչքով կարելի էր հաշուել զանոնք։ Հողէն բխիլը կ'երեւէր ջուրի ցայտերու նուրբ ցանցեր, զիրար խաչաձեւող, իրարու խառնուող, արագութեան մասին մրցող։ Եւ ամէնքը կը հոսէին ծնունդ առնող այս գետակին մէջ, որ գետի կը վերածուէր զանոնք ծնելէն ետքը։

«Ահա Նեղոսը(*) կրկնեց տօքթորը համոզումով,

(*) Բիւզանդացի գիտուն մը Neilosի մէջ կը տեսնէր թուաբանական անուն մը. N կը ներկայացնէր 50, E=5, I=10, L=30, O=70, S=200։ Ինչ որ տարիին օրերը կ'ընէ.

իր անունին ծագումը գիտունները կ'ոգեւորէր իր ջուրերուն ծագումին պէս։ Այդ անունը յունարէնէն, ղպտիրէնէն և սանսքրիտէն առաջ կուգար։ Ամէնէն ետքը ինչ ալ ըլլայ վերջապէս ան պարտաւորուեցաւ իր ակերուն գաղտնիքը մէջտեղ հանելու։

— Բայց, ըսաւ որսորդը, ի՞նչպէս ապահով ըլլալու է այս գետին և հիւսիսի ճամբորդներուն ճանչցած գետին նոյնը ըլլալուն վրայ։

— Մենք պիտի ունենանք ստոյգ ապացոյցներ, անմերժելի և անվրէպ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն, եթէ հովը ժամ մը եւս մեզի նպաստաւոր ըլլայ։

Լեռները կը զատուէին իրարմէ տեղ տալու համար բազմաթիւ գիւղերուն, շուշմայի, մշակեալ արմտերուն, դուրրահի և շաքարեղէգի դաշտերուն։ Այս նահանգներուն բնակիչները յուզուած և թշնամական ընթացք մը ունէին, անոնք աւելի բարկութեան քան պաշտելու կերպարանքն ունէին։ Անոնք աւելի օտարականներ կը գուշակեն և ոչ թէ աստուածներ։ Կ'երեւայ որ Նեղոսի ակունքն ի վեր ելլողներէն կու գային բան մը գողնալու։ Վիքթորիա պարտաւորուեցաւ կենալ հրացաններու հասողութենէն դուրս։

— Հոս մօտենալը դժուարին պիտի ըլլայ, ըսաւ սկովտացին։

— Է՜հ, կրկնեց Ժօէ, աւելի գէշ բնիկներուն համար, մենք զանոնք պիտի զրկենք մեր խօսակցութեան հրապոյրէն։

— Պէտք է սակայն որ ես վար իջնեմ, պատասխանեց Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, ասիկա քառորդ ժամուան գործ մըն է։ Առանց ասոր չեմ կրնար հաստատել մեր արշաւանքին հետեւանքները։

— Անհրաժե՞շտ է այդ, Սամուէլ։

— Անհրաժեշտ, և մենք պիտի իջնենք, մինչեւ իսկ եթէ հրացան պարպել պէտք ըլլայ։

— Ատ իմ գործիս կուգայ, պատասխանեց Քէննէտի գգուելով իր կարճափող հրացանը։

— Երբոր ուզէք, տէր իմ, ըսաւ Ժօէ, կռիւի պատրաստուելով։

— Ատիկա առաջին անգամը չպիտի ըլլայ, պատասխանեց տօքթորը որ գիտութեան սիրոյն զէնք գործածուած ըլլայ։ Այդպիսի բան մը պատահած է Ֆրանսացիի մը. Սպանիոյ լեռներուն մէջ երբ կը չափէր երկրի միջօրէականը։

— Հանգիստ եղիր, Սամուէլ, և ապահովուէ քու թիկնապահներուդ։

— Ատոր պէտքը կա՞յ, պարո՛ն։

— Ոչ տակաւին. նոյն իսկ վեր ալ պիտի բարձրանանք, երկրին ճշգրիտ ձեւը ըմբռնելու համար։

Ջրածին կազը ընդլայնեցաւ և տասը վայրկեանէն Վիքթորիա կը սաւառնէր երկու հազար հինգ հարիւր ոտք գետնէն վեր։

Բարձրէն կ'որոշուէր գետակներու անել ցանց մը, որոնք կը հոսէին գետը, մանաւանդ աւելի արեւմտեան կողմէն կը վազէին բազմաթիւ բլուրներուն մէջէն և բարեբեր դաշտերէն։

— Մենք Գոնտօքօրոյէն հազիւ իննսուն մղոն հեռու կը գտնուինք, ըսաւ տօքթորը իր քարտէսը կէտագրելով, և հազիւ 5 մղոն հեռու հիւսիսէն եկող խուզարկուներուն հասած տեղէն, զգուշութեամբ գետնին մօտենանք։

Վիքթորիա վար իջաւ երկու հազար ոտքի չափ։

— Հիմա, բարեկամներս, պատրաստ գտնուեցէք ո՛ և է պատահարի դէմ։

— Պատրաստ ենք, պատասխանեցին Տիք և Ժօէ։

— Շատ լաւ։

Վիքթորիա ընդհուպ հետեւեցաւ գետին անկողի-

նին հազիւ հարիւր ոտք բարձրէն։ Այս տեղը Նեղոս յիսուն ձողաչափ լայն էր, և բնիկները խառն ի խուռն կը շարժէին իր եզերքներուն վրայ գտնուած գիւղերուն մէջ, 2° վրայ ջրվէժ մը կը կազմէր շուրջ տասը ոտք բարձրութեամբ խարակէ մը և հետեւաբար անանցանելի։

« Ահա այն ջրվէժը զոր Պ. Տըպօնօ ցոյց տուած էր գոչեց տօքթորը։

Գետին աւազանը կը լայննար, բազմաթիւ կղզեակներ ցանցնուած մէջը, զորս Սամուէլ Ֆէրկիւսօն իր նայուածքովը կը լափէր, կարծես կը փնտռէր ցուցանիշ կէտ մը, զոր տակաւին չէր նշմարեր։

Քանի մը սեւամորթներ յառաջացած ըլլալով օդապարիկին ներքեւ նաւակով մը, Քէննէտի զանոնք ողջունեց հրացանի հարուածով մը, որ առանց անոնց հասնելու, հարկադրեց զիրենք գետեզրը հասնելու շուտով։

— Բարի ճամբորդութի՛ւն, մաղթեց անոնց Ժօէ, եթէ ես անոնց տեղը ըլլայի գալու պիտի չհամարձակէի, ես եղականապէս պիտի վախնայի ճիւաղէ մը, որ շանթեր կ'արձակէ ուզած ատենը։

Բայց ահա Տօքթ. Ֆէրկիւսօն, յանկարծ գիտակը առաւ և զայն ուղղեց դէպի կղզեակ մը, որ գետին մէջտեղը կը գտնուէր։

— Չո՛րս ծառեր, գոչեց ան, տեսէ՛ք վարը։

Արդարեւ չորս զատ զատ ծառեր կը բարձրանային անոր ծայրը։

— Անիկա Պէնկա կղզին է, ան է ճշգիւ, աւելցուց տօքթորը։

— Է՛հ աղէկ, ե՞տքը, հարցուց Տիք։

— Հոն է որ պիտի իջնենք, եթէ Աստուած կամենայ։

— Բայց հոն բնակիչ կ՚երեւայ, պարոն Սամուէլ։

— Ժօզ իրաւունք ունի, եթէ չեմ սխալիր, ահա հաւաքոյթ մը քանի չափ բնիկներու։

— Մենք զանոնք պիտի փախցնենք, առնկա գժուար պիտի չըլլայ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն։

— Շատ լաւ, կրկնեց որսորդը։

Արեւը զէնիթին վրայ էր, Վիքթօրիա մօտեցաւ կղզիին։

Մաքառօ ցեղին պատկանող սեւամորթները, ագգո՛ աղաղակներ արձակեցին։ Անոնցմէ մին օդին մէջ կը շարժէր իր կեղեւէ գլխարկը։ Քէննէտի նշանակէտ ընտրեց զայն, կրակեց և գլխարկը թռաւ ճարճատիւնով։

Ընդհանուր խառնաշփոթութիւն մը առաջ բերաւ այս բանը։ Բնիկները նետուեցան գետին մէջ և լողալով անցան մէջէն։ Երկու եզերքներէն գնդակներու կարկուտ մը և նետերու անձրեւ մը եկաւ, բայց առանց վտանգի օդապարիկին համար, որուն խարիսխը ժայռի մը ծերպէն բռնուած էր։ Ժօզ սահեցաւ վար։

— Սանդու՛ղը, գոչեց Տօքթօրը, հետեւէս եկո՛ւր, Տիք։

— Ի՞նչ ընել կ՚ուզես։

— Վար իջնանք, վկայ մը պէտք է ինծի։

— Ե՛ս, ահաւասիկ։

— Ժօզ լաւ պահպանութիւն կ՚ընէ։

— Ապահով եղիք, Տէ՛ր, ես կը պատասխանեմ ամէնուն։

— Եկո՛ւր Տիք, ըսաւ տօքթօրը ոտքը գետինը դնելով։

Տօքթօրը իր ընկերը տարաւ դէպ ի ժայռերու խումբը, որոնք կը ցցուէին կղզիին ծայրը, հոն քիչ

մը ատեն փնտռեց, խուզարկեց թուփերը և սկսաւ ձեռքերը արիւնիլ։

Յանկարծ ուժով մը բռնեց որսորդին բազուկէն.

— Նայէ՛, ըսաւ։

— Գիրե՛ր, գոչեց Քէննէտի։

Ցիրուի, ժայռին վրայ քանդակուած երկու գիրեր կ՚երեւային յստակօրէն, որոշապէս կը կարդացուէին։

(A. D.) Ա. Տ.

— A. D. Ա. Տ., յարեց տօքթօրը, Անտրէա Տըպօնօ. նոյն իսկ ճամբորդին ստորագրութիւնը, որ Նեղոսի ընթացքին ի վեր ամէնէն աւելի առաջացած էր։

— Ահա ինչ որ անվիճելի է, Սամուէլ բարեկամս։

— Հիմա համոզուեցա՞ր։

— Նեղոսն է, մենք չենք կրնար տարակուսիլ անոր։

Տօքթօրը վերջին ակնարկ մը նետեց այս թանկագին սկզբնատառերուն վրայ, որոնց ճշգրիտ ձեւը և մեծութիւնը առաւ։

— Եւ հիմա, ըսաւ ան, երթա՛նք դէպ ի օդապարիկ։

— Շուտ ընենք, ահա մէկ քանի բնիկներ որոնք կը պատրաստուէին նորէն գետէն անցնելու։

— Ա՛լ հիմա հոգերնիս չէ, թո՛ղ հովը մեզ վարէ դէպ ի հիւսիս քանի մը ժամ, մենք Գօնտօքօրօն պիտի բռնենք և պիտի սեղմենք մեր հայրենակիցներուն ձեռքերը։

Տասը վայրկեան վերջը Վիքթօրիա վեհաշուք կերպով կը բարձրանար, մինչդեռ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն ի նշան յաջողութեան կը պարզէր Անգլիոյ զինանշաններով դրօշակը։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Նեղոսը. — Դողդոջուն լեռը. — Երկրին յիշատակը. — Արաբներուն ճեճեարները. — Նիամ-Նիամները. — Ժօէի խելացի մտածումները. — Վիքթորիա խելայեղ կը սրանայ. — Օդապարիկով վերելքները. — Տիկին Պլանշար:

— Ի՞նչ է մեր ուղղութիւնը, հարցուց Քէննէտի, տեսնելով որ իր բարեկամը կողմնացոյցը կը նայի:

— Հիւսիս, հիւսիս-արեւմուտք:

— Զա՛ր սատանայ, բայց ասիկա հիւսիս չէ:

— Ո՛չ, Տի՛ք. և կը կարծեմ որ դժուարաւ Գօնտօգօրօն պիտի բռնենք: Կը ցաւիմ ատոր, բայց վերջապէս մենք միացուցինք արեւելքի հետախուզութիւնները հիւսիսի խուզարկութեանց, պէտք չէ ուրեմն գանգատիլ:

Վիքթորիա քիչ քիչ կը հեռանար Նեղոսէն:

Վերջին նայուածք մը նետեց տօքթորը այս անանցանելի լայնութեան վրայ, զոր ամէնէն անվեհեր ճամբորդները չկրցան երբեք անցնիլ: Ահաւասիկ այն անհամբոյր ցեղերը զորս Պ. Պ. Բէթէրիք, Տ'Արնօ, Միանի և երիտասարդ խուզարկուն Լըժան նշանակած են և ասոնց կը պարտինք լաւագոյն գործերը Վերին Նեղոսի վրայով:

— Այսպէս ուրեմն, հարցուց Քէննէտի, մեր գիւտերը համաձա՞յն են գիտութեան ցուցմունքներուն հետ:

— Բոլորովին համաձայն ենք: Սպիտակ Նեղոսի Պահր էլ Ապիատի ակունքը խորասուզուած են ծովու չափ մեծ լիճի մը մէջ, անկէ է որ ծագում կ'առնէ, բանաստեղծութիւնը հոն պիտի կորսուի անտարակոյս. մարդիկ կը սիրէին երկնային ծագում սահմանել գետերու այս թագաւորին: Նախնիք զայն կը կոչէին Ովկիանոսի անունով և կը հաւատային թէ ուղղակի արեւէն ծագում կ'առնէր, բայց պէտք է խոնարհիլ և ընդունիլ երբեմն երբեմն ինչ որ գիտութիւնը մեզի կը սորվեցնէ, թերեւս միշտ գիտուններ պիտի չգտնուին, բայց միշտ բանաստեղծներ պիտի ըլլան:

— Ջրվէժներ ալ կ'երեւան կոր, աւելցուց Ժօէ:

— Ատոնք Մաքրտօի ջրվէժներն են լայնութեան 3°ին վրայ: Բան մը ճշգրտուած չէ դեռ, ինչո՞ւ չը կրցանք հետեւիլ Նեղոսի ընթացքին քանի մը ժամերէ ի վեր:

— Եւ հոն վարը, մեր առջեւօքը, ըսաւ որսորդը, կը նշմարեմ լերան մը կատարը:

— Անիկա Լօկվէք լեռն է, Արաբներու «դողդոջուն լեռը». Պ. Տըպօնօ բոլոր այս երկիրը այցելած է Լաթիֆ Էֆէնտի կեղծ անունով: Նեղոսի մօտակայ ցեղերը թշնամի են և մէկմէկու դէմ կը կռուին զիրար բնաջնջելու նպատակով: Կրնաք դիւրաւ դատել այն վտանգները, որոնց դէմ ճակատիլ պարտաւորուեցաւ ան:

Հովը այն ատեն Վիքթորիան կը մղէր դէպ ի հիւսիս արեւմուտք. խուսափելու համար Լօկվէք լեռնէն, պէտք եղաւ փնտռել աւելի մեղմ հոսանք մը:

— Բարեկամներս, ըսաւ տօքթորը իր ընկերներուն, ահա հիմա է որ ճշմարտապէս Ափրիկէի արշաւանքը կ'ընենք: Մինչեւ հիմա մեր առաջնորդնե-

րուն հետքերուն հետեւեցանք, ասկէ ետքը պիտի հետեւինք անծանօթին մէջ. քաջասրտութիւնը չէ որ պիտի պակսի մեզի։

— Երբե՛ք, գոչեցին միաբերան Տիք և Ժօէ։

— Յառա՛ջ ուրեմն, թող Աստուած մեր օգնականը ըլլայ։

Երեկոյեան ժամը 10ին հեղեղատներու, անտառներու, ցիրուցան գիւղաքաղաքներու վրայէն, ճամբորդները կը հասնէին Դողդոջուն լերան կողը, որուն հարթ մակերեսներուն վրայէն կը քերէին։

Ապրիլ 23ի յիշատակելի օրուան մէջ, 15 ժամուան գնացքէ մը ետքը, անոնք արագ հովի մը ազդեցութեանը ներքեւ, կտրեր էին աւելի քան 15 հազար մղոնի միջոց մը։

Բայց ճամբորդութեան այս վերջին մասը զանոնք ձգեր էր տխրագին ազդեցութեան մը ներքեւ։ Նաւակին մէջ կատարեալ լռութիւն կը տիրէր։ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն արդեօք իր գիւտերո՞վը ընկղմած էր։ Արդեօք իր երկու ընկերները անծանօթ շրջաններու մէջտեղ անցքին վրա՞յ կը խորհէին։ Անտարակոյս այս ամէնուն հետ խառնուած կ'զգային Անգլիոյ կենդանի յիշատակները և հեռակայ բարեկամները։ Միայն Ժօէ անհոգ փիլիսոփայութիւն մը կը ցուցնէր, բոլորովին բնական գտնելով որ հայրենիքը հոն չըլլայ այն վայրկեանին որ անկէ հեռու կը գտնուէին, բայց ինքն ալ յարգեց Սամուէլ Ֆէրկիւսօնի և Տիք Քէննէտիի լռութիւնը։

Երեկոյեան ժամը 10ին Վիքթորիա կը հանդչէր Դողդոջուն-լերան մէջտեղը. հիւթեղ ճաշ մը ըրին և ամէնքը քնացան յաջորդաբար մէկ մէկու հսկողութեանը ներքեւ։

Յաջորդ օրը, զարթօնքին, աւելի պայծառ գա-

ղափարներ ունեցան. օդը գեղեցիկ էր և հովը նըպաստաւոր էր իրենց։ Ժօէի կողմէ պատրաստուած նախաճաշ մը միտքերը լաւ տրամադրութեան մը տակ պահեց։

Այն պահուն անցած երկրամասնին աւելի ընդարձակ էր քան ամբողջ Եւրոպան Լուսնի լեռներէն մինչեւ Տարֆուր։ «Մենք կ'անցնինք անտարակոյս, ըսաւ տօքթորը, Իւզօկայի թագաւորութեան երկիրներէն։ Աշխարհագիրները պնդած են որ Ափրիկէի ներքին մասանց մէջ գոյութիւն ունի ընդարձակ և տափարակ երկիր մը և կեդրոնը անհուն լիճ մը։ Տեսնենք այս ենթադրութիւնը ճշմարտութեան մօ՞տ է։

— Բայց ի՛նչպէս կրցան այս ենթադրութիւնը ընել, հարցուց Քէննէտի։

— Արաբներու պատմութիւններէն։ Այս մարդիկը շատ պատմասէր են և միանգամայն շատ վիպասէր։ Մի քանի ճամբորդներ որոնք Քազէհ կամ մեծ լիճերը հասած են, տեսած են կեդրոնական երկիրներէ հասնող գերիներ, անոնցմէ տեղեկութիւններ քաղած են իրենց երկիրներուն վրաօք և անոնց պատմածներէն հետեւութիւններ հանելով ենթադրութիւններ ալ ըրած են։ Այս բոլոր ըսուածներուն մէջ, ճշմարտութիւն մը կայ, և կը տեսնես որ Նեղոսի ծագման մասին ալ ըսուածներէն չեն խաբուած։

— Շատ ճիշդ է պատասխանեց Քէննէտի։

— Այս հաւաստիքներու միջոցաւ է որ, քարտէսներու յատակագիծներ փորձուած են, ուստի պիտի հետեւինք անոնցմէ մէկուն և զայն ճշդենք ի հարկին։

— Միթէ բոլոր այս երկիրներուն մէջ բնակիչ կա՞յ, հարցուց Ժօէ։

— Անշուշտ և գէշ բնակուած է։

— Ես կը կասկածէի ատոր վրայ։

— Այս ցիրուցան ցեղերը Նիամ-Նիամ ընդհանուր անունով կը ճանչցուին, եւ այս անունը ուրիշ բան չէ բայց եթէ նմանաձայնական բառ մը. ան ծամելու աղմուկէն ծագում առած է։

— Շատ ճիշդ է, ըսաւ Ժօէ, Նիամ, Նիամ։

— Քաջ Ժօէս, եթէ դուն անմիջական պատճառն ըլլայիր այս ծագումին, դուն այդ բառը ճիշդ պիտի չգտնէիր։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես։

— Թէ այս ցեղերը ճանչցուած են իբր մարդակեր։

— Ասիկա ճշմարի՞տ է։

— Շատ ճիշդ, նաեւ աւելցուցեր էին թէ այս բընիկները պոչ մը ունէին ո եւ է չորքոտանիի նման, բայց շուտով հասկցուեցաւ թէ, այդ յաւելուածը ուրիշ բան չէր բայց եթէ իրենց հագած կենդանիներուն մորթին պոչերը։

— Աւելի աղէկ, պոչ մը աւելի հաճելի է մժեղները որսալու համար։

— Այդ կարելի է Ժօէ, բայց մէկդի դնենք զայն առակներու կարգը, նման այն շնագլուխներուն, զորս Պրիւն Ռօլէ հետախոյզը կ'ըսէր թէ ունին մէկ քանի ցեղեր։

— Շանագլուխնե՞ր, հաչելու ընդունակ եւ նոյն իսկ մարդակեր ըլլալու։

— Ինչ որ դժբախտաբար ստուգուած է, շատ փափաքող մարդու միս ուտելու։

— Ես կ'ուզեմ որ, ըսաւ Ժօէ, շատ փափաքող չըլլան իմ անձիս։

— Սա նայէ՛, ըսաւ որսորդը։

— Այսպէս է, պարոն Քէննէտի։ Եթէ երբեք ես պարտաւորուիմ ուտուելու սովի ատեն, կ'ուզեմ որ ատիկա ձեր օգտին համար ըլլայ։ Բայց այդ խափշիկները սնուցանե՛լ, չար սատանայ, պիտի մեռնէի ամօթէս։

— Լա՛ւ, քաջ Ժօէս, ըսաւ Քէննէտի, ահա ինչ որ մենք հաշուի կ'առնենք զքեզ, երբ պէտք ըլլայ։

— Պատրաստ եմ ձեր հրամաններուն, տեա՛րք։

— Ժօէ այնպէս մը կը խօսի, կրկնեց տօքթորը, որ մենք խնամք տանինք իրեն լաւ մը գիրցնելով զինքը։

— Կարելի է, պատասխանեց Ժօէ, մարդս շատ անձնասէր է։»

Կէս օրէ վերջ երկինք ծածկուեցաւ տաք մշուշով մը որ գետնէն կը ծորէր։ Մառախուղը հազիւ որոշել կու տար երկրի վրայի առարկաները, ուստի վախնալով որ կը բախին ո եւ է անակնկալ լեռան կատարի, տօքթորը ժամը 5ի միջոցին նշան տուաւ կանգ առնելու։

Գիշերը անցաւ առանց դէպքի, բայց պէտք եղաւ անքնութիւնը կրկնապատկել այս խոր մթութեան միջոցին։

Մուսոնը ծայրագոյն խոնաւութեամբ փչեց հետեւեալ առտուն։ Հովը կը մխրճուէր օդապարիկին ներքին խոռոչներուն մէջ, եւ սաստիկօրէն կը տարուբերէր այն յաւելուածական մասը, ուրկէ ներս կը թափանցէին ընդլայնման խողովակները. ուստի ստիպուեցան չուաններով ամուր մը կապել, գործողութիւն մը՝ զոր Ժօէ շատ ճարտարօրէն կատարեց։

Միեւնոյն ատեն հաստատեց որ օդանաւին մուտքի դուռը լաւ մը գոցուած էր։

«Ասիկա կրկնապէս կարեւորութիւն ունի մեզի, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, մենք նախ խոյս կուտանք թանկագին կազի մը կորուստէն, յետոյ երբեք չենք

թողուլ մեր շուրջը դիւրավառ հետք մը, որուն կրակ տալով պիտի աւարտենք մեր գործը։

— Անիկա մեր ճամբորդութեան ցաւալի մէկ պատահարը պիտի ըլլար, ըսաւ Ժօէ։

— Միթէ մենք գետին պիտի իյնայի՞նք, հարցուց Տիք։

— Ո՛չ, պիտի չգահավիժէինք։ Կազը հանդարտօրէն պիտի վառէր և մենք կամաց կամաց պիտի իջնէինք։ Նմանօրինակ դէպք մը պատահած է ֆրանսացի օդանաւորդի մը, Տիկին Պլանշարի. անիկա հրդեհեց իր օդապարիկը, նետելով հրթիռներ, բայց վար չինկաւ, և անիկա ապահովաբար պիտի չմեռնէր եթէ իր նաւակը չի բախէր ծխանի մը, ուրկէ գետին նետուեցաւ։

— Յուսանք որ այդպիսի բան մը մեզի չհանդիպիր, ըսաւ որսորդը. մինչև հոս մեր արշաւանքը ինծի վտանգաւոր չերևցաւ, և ես պատճառ մը չեմ տեսներ որ մեզի արգելք ըլլայ մեր նպատակին հասնելու։

— Ես ալ այդպիսի բան մը չեմ տեսներ, սիրելի Տիքս. միայն որ արկածները միշտ պատահած են օդանաւորդներու անխոհեմութեամբը կամ իրենց գործիքներուն գէշ շինուածքէն։ Այսու հանդերձ շատ մը հազարաւոր օդանաւորդական վերելքներէն հազիւ տասնեակ մը մահ պատճառողներ եղած են։ Ընդհանրապէս հողի բարդութիւնները և մեկնումները ամէնէն աւելի վտանգ առաջ կը բերեն։ Ուստի, այդպիսի պարագաներու մէջ պէտք չէ զանց ընենք ոչ մէկ զգուշական միջոց։

— Ահա նախաճաշի ժամն է, ըսաւ Ժօէ, մենք պիտի գոհանանք պահածոյ միսով և սուրճով, մինչև որ Պ. Քէննէտի առիթ մը գտնէ մեզի հրամցընելու երէի լաւ կտոր մը։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Երկնային շիշը.— Թզենի-արմաւենիներ.— Մամութ ծառեր.— Պատերազմական ծառը.— Թեւաւոր ամոլներ.— Երկու ցեղերու կռիւը.— Ջարդ.— Երկնային միջամտութիւն։

Հովը ուժգին և անկանոն կ'ըլլար։ Վիքթորիա կը սրանար ճիշդ նաւու մը պէս քամիի, օդին մէջ։ Մերթ դէպի հիւսիս և մերթ դէպի հարաւ նետուելով չէր կրնար հանդիպիլ հաստատուն շունչի մը։

«Մենք շատ շուտ կ'ընթանանք առանց շատ յառաջանալու. ըսաւ Քէննէտի, դիտելով մագնիսացած ասեղին յաճախակի թրթռումները։

— Վիքթորիա կը սրանայ առնուազն ժամը 30 մղոն արագութեամբ, ըսաւ Սամուէլ Ֆէրկիւսոն, ծռեցէք և պիտի տեսնէք թէ ինչպէս դաշտը կ'աներևութանայ արագօրէն մեր ոտից ներքև։ Նայեցէ՛ք սա անտառին որ գահավիժելու կերպարանքն ունի մեր առջևը։

— Անտառը արդէն բացատ եղած է, պատասխանեց որսորդը։

Եւ բացատը գիւղ մը պիտի ըլլայ, կրկնեց Ժօէ, քանի մը վայրկեան ետքը։ Եւ ահա՛ սևամորթներու դէմքեր որո՛նք ապշահար կը նային։

— Շատ բնական բան է ատիկա, պատասխանեց Տօքթորը։ Ֆրանսայի գիւղացիները, օդապարիկին

առաջին երեւոյթին, վրան հրացան պարպած են, զայն կարծելով օդային ճիւաղներ. ուստի, ներելի է Սուտանցիի մը իր աչքերը մեծ մեծ բանալու:

— Իսկ ես, ըսաւ Ժօէ, երբ Վիքթորիա գիւղի մը վրայէն անցնի, հարիւր ոտք գետնէն բարձրութիւնով, ես անոնց պիտի նետեմ պարապ շիշ մը, ձերթոյլտուութեամբը Տէ՛ր իմ, եթէշիշը առանց կոտրելու վար իյնայ, զայն պիտի պաշտեն. եթէ կոտրի, անոր կտորներովը յուռթներ պիտի շինեն իրենց:»

Եւ այս ըսելով, շիշ մը վար նետեց, որ հազարաւոր կտորի վերածուեցաւ, մինչդեռ բնիկները կը գահավիժէին իրենց կլորակ խրճիթներուն մէջ մեծ աղաղակներ արձակելով:

Քիչ մը հեռուն. Քէննետի աղաղակեց:

«Դիտեցէ՛ք սա եզական ծառը, վերի կողմէն տեսակ մըն է, վարէն ուրիշ տեսակ մը:

— Լաւ, ըսաւ Ժօէ, ահա երկիր մը ուր ծառերը կը բուսնին իրարու վրայ:

— Պարզապէս թզենիի կոճղ մըն է. պատասխանեց տօքթօրը, որուն վրայ տարածուած է քիչ մը բուսահող: Գեղեցիկ օդով օր մը հով նետեց արմաւենիի հունտ մը և արմաւենին բուսաւ իբր թէ բաց դաշտի մէջ ըլլար:

— Նշանաւոր եղանակ մըն է այդ, ըսաւ Ժօէ, և թէ ես զայն Անգլիա պիտի մտցնեմ, ափսոս մեծ հետաքրքրութիւն առաջ պիտի բերէ Լոնտոնի փարքերուն մէջ, առանց հաշուի առնելու որ այս բանը միջոց մը պիտի ըլլայ պտղատու ծառերը շատցնելու. բարձունքին մէջ պարտէզներ պիտի ունենան, և բոլոր փոքր կալուածատէրները պիտի վայելեն զայն:

Այն վայրկեանին հարկ եղաւ Վիքթորիան վեր բարձրացնել անցնելու համար հարիւր ոտքէ աւելի

բարձր ծառերու անտառէ մը, հնամենի պանիաններու տեսակէն:

— Ահա շքեղ ծառեր, գոչեց Քէննէտի, ես չեմ ճանչնար այս պատկառելի անտառներէն աւելի գեղեցիկ տեսարաններ, տե՛ս Սամուէլ:

— Այս պանիաններուն բարձրութիւնը արդարեւ հրաշալի է, սիրելի Տիքս, և սակայն Նոր-Աշխարհի անտառներուն հետ բաղդատելով զարմանալու բան մը չէ այս:

— Ինչպէ՛ս, ուրեմն աւոնցմէ բարձր ծառե՞ր ալ կան:

— Անտարակոյս, աւելի բարձրներ կան այն ծառերուն մէջ զոր կը կոչենք «Մամութ-ծառեր»: Այսպէս Գալիֆորնիոյ մէջ գտնուեցաւ եղեւին մը չորս հարիւր յիսուն ոտք բարձր. բարձրութիւն մը որ կը գերազանցէ անգլիական Խորհրդարանի աշտարակը և նոյն իսկ Եգիպտոսի մեծ բուրգը, անոր խարիսխը ունէր 120 ոտք շրջագիծ և փայտին խաւերը իրեն կուտային չորս հազար տարուան գոյութիւն մը:

— Ա՜հ, Տէ՛ր, ափսոս այն ատեն զարմանալի բան մը չունի, մարդ երբ չորս հազար տարուան կեանք ունենայ, ինչ աւելի բնական կ'ըլլայ քան ունենալ գեղեցիկ հասակ մը:

Բայց տօքթորին պատմութեանը և Ժօէի պատասխանին ատենը անտառը արդէն տեղի տուած էր չատ մը հիւղակներու համախմբումին, որոնք շրջանակաձեւ դրուած էին հրապարակի մը բոլորտիքը, մէջտեղը կար միակ ծառ մը և Ժօէ զայն տեսնելով գոչեց.

— Է՜հ ուրեմն, եթէ չորս հազար տարիներ են որ անիկա այսպիսի ծաղիկներ առաջ կը բերէ, իմ շնորհաւորութիւններս չեմ ըներ անոր:

Եւ կը ցուցնէր հսկայ ժանտաթզենի մը, որուն կոճղը ամբողջովին աներեւոյթ կ'ըլլար մարդկային ոսկորներու կոյտի մը տակ։ Ժօէի ըսած ծաղիկները նոր կտրուած գլուխներ էին, կախուած կեղեւին մէջ հաստատուած դաշոյններէ։

«Մարդակերներու պատերազմական ծառը», ըսաւ տօքթորը։ Հնդիկները գանկին մորթը կը հանեն, Ափրիկեցիները ամբողջ գլուխը։

— Նորոյթի գործ է այդ, ըսաւ Ժօէ։

Բայց արդէն արիւնաշաղախ գլուխներու գիւղը կ'աներեւութանար հորիզոնէն, քիչ մը հեռուն ուրիշ գիւղ մը ու նուազ յուզիչ տեսարան մը կ'ընծայէր, կէս մը կերուած դիակներ, փոշիի մէջ ինկած կմախքներ, մարդկային մարմնոյ անդամներ հոս ու հոն, ցիր ու ցան, ճարակ թողուած էին բորենիներու և շնագայլերու։

Ասոնք անտարակոյս ոճրագործներու մարմիններ են, ինչպէս որ Եթովպիոյ մէջ կ'ըլլայ, զանոնք վայրի գազաններու կեր կ'ընեն, որոնք գործը կը լմցնեն իրենց ուզածին պէս լափելով զանոնք, իրենց ակռաներովը յօշոտելէն ետքը։

— Կախաղանէն աւելի անգութ չէ այդ, ըսաւ սկովտացին։ Աւելի գձուձ բան է այդ, ահա ամէնը։

— Ափրիկէի հարաւակողմերը, կրկնեց Տօքթորը, կը գոհանան ոճրագործը արգելափակելով իրեն սեփական հիւղակին մէջ իր անասուններովը և թերեւս իր ընտանիքովը։ Յետոյ կրակ կուտան հիւղակին և ամէնքը միասին կ'այրին։ Ասիկա անգթութիւն կը կոչեմ, բայց Քէննէտիի հետ կը խոստովանիմ որ, եթէ կախաղանը նուազ անգութ է, ան բարբարոսական արարք մըն է։

Ժօէ, իր տեսողութեան ընտիր յատկութիւնովը,

նշմարեց գիշակեր թռչուններու քանի մը խումբեր, որոնք հորիզոնին վրայ կը թռչտէին։

— Ասոնք արծիւներ են, գոչեց Քէննէտի, զանոնք իր դիտակովը դիտելէն ետքը, չքեղ թռչուններ, որոնց թռիչքը մերինին չափ արագ է։

— Աստուած պահէ մեզ անոնց յարձակումէն, ըսաւ տօքթորը։ Անոնք մեզի համար աւելի երկիւղալի են քան թէ գիշատիչ գազանները կամ վայրենի ցեղերը։

— Պա՛հ, ըսաւ որսորդը, մենք անոնցմէ պիտի ազատինք հրացանի հարուածներով։

— Սիրելի Տիքս, ես կը նախընտրեմ քու ճարտարութեանդ դիմում չընել. մեր օդապարիկին սընդուսը չկրնար դիմանալ անոնց կտուցի հարուածներէն մէկուն։ Բարեբախտաբար կը կարծեմ որ այս ահարկու թռչունները աւելի սարսափած են քան հրապուրուած մեր մեքենայէն։

— Է՛հ, բայց գաղափար մըն է ասիկա, ըսաւ Ժօէ, քանի որ գաղափարները երկոտասնեակներով կուգան միտքիս մէջ, եթէ մենք յաջողէինք զոյգ մը ողջ արծիւներ բռնելու, մենք զանոնք պիտի կապէինք մեր նաւակին և անոնք պիտի քաշէին տանէին օդին մէջէն։

— Այդ միջոցը լրջօրէն առաջարկուած է, պատասխանեց Տօքթորը, բայց զայն քիչ գործնական կը գտնեմ բնականէն այնքան ըմբոստ կենդանիներու միջոցաւ։

— Մենք զանոնք պիտի վարենք, կրկնեց Ժօէ, սանձի տեղ աչապահ դնելով, որ իրենց տեսողութիւնը պիտի կրճատէր, միականի վիճակումին պիտի երթային աջ կամ ձախ կողմը, իսկ կոյր եղած ատեննին պիտի կանգ առնէին։

— Թոյլ տո՛ւր ինձ, քաջ ժօէս, որ նախընտրեմ նպաստաւոր հով մը քու լծած արծիւներէդ, այս միջոցը նուազ սուղ պիտի արժէր անուցանելու համար և աւելի ապահով պիտի ըլլար։

— Կը թոյլատրեմ զայն ձեզի, Տէ՛ր, բայց ինծի կը պահեմ իմ գաղափարս։

Կէս օր էր, Վիքթորիա, բաւական առենէ ի վեր, աւելի չափաւոր ընթացք մը ունէր, երկիրը անոնց ներքեւը կը քալէր, ա՛լ չէր խոյս տար։

Յանկարծ պոռչտուքներ և սուլումներ հասան ճամբորդներու ականջին։ Անոնք վար ծռեցան և նշմարեցին բաց դաշտին մէջ տեսարան մը որ զիրենք յուզեց։

Երկու թշնամի ցեղեր իրարու դէմ կը կռուէին կատաղօրէն և նետերու տարափ մը կը թափէին օդին մէջ։ Կռուողները զիրար փողոտելու պատրաստ, չէին տեսած Վիքթորիայի գալուստը։ Անոնք երեք հարիւր հոգիի չափ կային և մէկզմէկու կը բախէին անել խառնուրդով մը։ Անոնցմէ մեծագոյն մասը վիրաւորներու կարմիր արիւնովը ներկուած, որուն մէջ թաթախուած էին, քստմնելի տեսք մը ունէին։

Երբ օդապարիկը երեւցաւ, մէկէն կանգ առին, ոռնումները կրկնապատկուեցան, քանի մը նետեր արձակուեցան դէպ ի նաւակը, և անոնցմէ մէկը այնքան մօտ հասաւ որ ժօէ ձեռքովը զայն բռնեց։

— Անոնց հասողութենէն հեռանանք, գոչեց Տօքթ. Ֆէրկիւսոն. անխոհեմութիւն չընենք, ներելի չէ մեզի այդ։

Կոտորածը կը շարունակուէր երկու կողմէն տապարի և նիզակի հարուածներով. երբ թշնամի մը գետին թաւալէր, իր հակառակորդը կը փութար անոր գլուխը կտրելու. այս թոհուբոհին խառնուած կիներ

արիւնաշաղախ գլուխները կը վերցնէին և զանոնք կը դիզէին կռուի դաշտին երկու ծայրերը, յաճախ իրարու դէմ կը կռուէին նուաճելու համար այս զզուելի յաղթանակը։

— Սոսկալի տեսարան, գոչեց Քէննէտի խոր զզուանքով մը։

— Ասոնք տգեղ մարդուկներ են, գոչեց ժօէ։ Մնաց որ, եթէ ասոնք համազգեստ կրելու ըլլան, անոնք պիտի նմանէին աշխարհի միւս բոլոր պատերազմիկներուն։

— Ես սաստիկ փափաք մը կ'զգամ միջամտելու ատոնց կռիւին, կրկնեց որսորդը իր կարճափողը ճօճելով։

— Ո՛չ բնաւ, պատասխանեց Տօքթորը, մեզի վերաբերած գործին միայն խառնուինք. դուն գիտե՞ս միթէ ո՛վ իրաւունք ունի և ով անիրաւ է, որպէս զի նախախնամական դեր կատարենք։ Որչափ որ կարելի է շուտով փախչինք այս յուզումնաւիթ տեսարանէն։ Եթէ մեծ հրամանատարները կարենային նուաճել այսպէս իրենց արշաւած տեղերուն տեսարանը, անոնք գուցէ պիտի յաջողէին կորսնցնելու արիւնի և աշխարհակալութեանց ճաշակը։

Այս վայրենի ցեղերէն մէկուն պետը կ'որոշուէր ըմբշամարտի հասակովը, որուն միացած էր հերակլեան ուժ մը։ Մէկ ձեռքովը իր նիզակը կը մխրճէր իր թշնամիներուն խիտ կարգերուն մէջ, և միւսովը կացինի հարուածներով մեծ խրամատներ կը բանար անոնց մէջ. մէկ վայրկեանի մէջ իրմէ հեռու նետեց իր արիւնաներկ նիզակը, խոյացաւ վիրաւորի մը վրայ, որուն բազուկը կտրեց մէկ հարուածով, առաւ այս բազուկը իր միւս ձեռքովը և զայն իր բերանը տանելով ակռաներովը խածաւ։

— Ա՛հ, ըսաւ Քէննէտի, ահռելի գազա՛ն, ա չեմ սպաներ։

Եւ պատերազմիկը, ճակտէն գնդակահար ըլլալով ինկաւ դէպ ի ետեւ։

Իր անկման միջոցին, խոր պակուցում մը տիրեց իր մարդոց վրայ։ Այս գերընական մահը զիրենք սարսափահար ըրաւ և իրենց հակառակորդներուն եռանդը գրգռեց, և մէկ երկվայրկեանի մէջ պատերազմի դաշտը լքուեցաւ պատերազմիկներուն կէսէն աւելիին կողմանէ։

— Օ՛ն, երթանք աւելի բարձր հոսանք մը փնտռելու, ըսաւ Տօքթորը, այս տեսարանէն սրտաբեկ եղած եմ։

Բայց այնքան շուտ չմեկնեցաւ և կրցաւ տեսնել յաղթական ցեղը, որ նետուեցաւ մեռեալներուն վրայ և իրարու հետ մրցեցան այս դեռ տաք միսին համար զոր յօշոտեցին անյագաբար։

— Բո՛ւհ, ըսաւ Ժօէ, գարշելի բան է այս։

Վիքթորիա կը բարձրանար ընդլայնելով։ Այս զառանցող հրոսախումբին ոռնումները զայն հալածեցին քանի մը վայրկեան, բայց վերջապէս դէպ ի հարաւ մղուելով հեռացաւ այս կոտորածի և մարդակերութեան տեսարաններէն։

Ցամաքը այն ատեն կը ցուցնէր այլազան անհարթութիւններ բազմաթիւ ջուրի ընթացքներով, որոնք դէպ ի արեւելք կը հոսէին, անտարակոյս անոնք կը թափէին Նիւ լիճին գետակիցներուն կամ Պահր էլ Կազէլի մէջ, որուն վրայով Մ. Կիյօմ Լըժան տուած է այնքան հետաքրքրական մանրամասնութիւններ։

Գիշերը վրայ հասնելով, Վիքթորիա խարիսխ նետեց երկայնութեան 27°ին և հիւսիսային լայնութեան 4°20′ին վրայ 150 մղոն գնացքէ մը ետքը։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Տարօրինակ ճճնկոցներ.—Գիշերային յարձակում մը.—Հրացանի երկու հարուած.— Օգնութի՛ւն։— Ֆրանսերէն պատասխան.—Ազատման յատակագիծը։

Գիշերը շատ մութ էր։ Տօքթորը չէր կրցած ճանչնալ երկիրը, շատ բարձր ծառի մը կառչած էր, որուն շփոթ ձեւը հազիւ կ'որոշէր մութին մէջ։ Իր սովորութեանը համեմատ 9 ժամուան առաջին քառորդ մասը ինք հսկեց և կէս գիշերին Տիք եկաւ անոր տեղը անցնելու։

«Լաւ հսկէ՛, Տի՛ք, մեծ խնամքով։

— Նոր բա՞ն մը կայ, ի՞նչ է։

— Ոչ, սակայն մեր ներքեւը տարտամ շշուկներ լսեցի, ես չեմ ալ գիտեր թէ հովը ո՛ւր բերած է մեզ, չափազանց խոհեմութիւնը մեզի չկրնար վնասել։

— Դուն վայրի գազաններուն ոռնումները լսած ըլլա՞ս։

— Ո՛չ, ինծի բոլորովին ուրիշ բան թուեցաւ, վերջապէս զիկ շշնկոց մը առնելուդ պէս, արթնցո՛ւր մեզ։

— Ապահով եղի՛ր։»

Տօքթորը վերջին անգամ մըն ալ ուշադիր մտիկ ընելէն ետք, բան մը չլսելով, իր ծածկոյթին մէջ թաղուեցաւ և իսկոյն քնացաւ։

Երկինքը ծածկուած էր խիտ ամպերով, բայց ոչ

մէկ շունչ օդը չէր խռովեր։ Վիքթորիա մէկ խարիսխով բռնուած, ոչ մէկ տարածում կը ցուցնէր։

Քէննէտի, արմուկը նաւակին վրայ դրած, որպէս զի գործունէութեան մէջ գտնուող տիկը դիտէ, այս հանդարտ մթութիւնը կը դիտէր, հորիզոնը կը քննէր, և ինչպէս որ կը պատահի անհանգիստ կամ նախազգացում ունեցող մարդոց, իր նայուածքը կը կարծէր տեսնել երբեմն երբեմն տարտամ լոյսեր։ Նոյնիսկ վայրկեան մը իրեն այնպէս թուեցաւ որ, այդ լոյսերէն մին մէկ կամ երկու հարիւր քայլ հեռուէն տեսաւ, բայց անիկա փայլակ մըն էր, որմէ ետքը ա՛լ ոչինչ տեսաւ։

Անտարակոյս անիկա լուսաւոր զգացողութիւն մըն էր, որ աչքը կ'ընդգրկէ խոր մթութեանց մէջ։

Քէննէտի կ'ապահովուէր և կ'իյնար իր անորոշ դիտողութեանց մէջ, երբ սուր սուլում մը ճեղքեց օդը։

Արդեօք անասունի մը կամ գիշերային թռչունի մը ճի՞չն էր, թէ մարդկային շրթունքներէ կ'արտասանուէր։

Քէննէտի կացութեան բոլոր ծանրութիւնը գիտնալով, իր ընկերները արթնցնելու վրայ էր, բայց ինքնիրեն ըսաւ թէ, ամէն պարագայի մէջ, մարդ ըլլայ թէ անասուն, անոնք հասողութենէ հեռու կը գտնուէին։

Ուստի այցելեց իր զէնքերուն և գիշերային դիտակովը իր նայուածքը խորասուզեց նորէն միջոցին մէջ։

Ընդհուպ տեսնել կարծեց իր ներքեւը տարտամ ձեւեր, որոնք կը սահէին դէպի ծառը. լուսնի մէկ ճառագայթովը, որ փայլակի մը պէս ծորեցաւ երկու ամպերու մէջէն, որոշապէս ճանչցաւ խումբ մը մարդեր որոնք ստուերին մէջ կը շարժէին։

Շանագլխի կապիկներու արկածը իր միտքը ինկաւ, և ձեռքը դրաւ տօքթորին ուսին վրայ։ Անիկա արթնցաւ իսկոյն։

«Լռութի՛ւն, ըսաւ Քէննէտի, խօսինք ցած ձայնով։

— Միթէ բա՞ն մը կայ։

— Այո, արթնցնենք Ժօէն»։

Ժօէն արթննալուն պէս, որսորդը պատմեց ինչ որ տեսած էր։

«Դարձեալ այդ անիծեալ կապիկները, ըսաւ Ժօէ։

— Կարելի է, բայց պէտք է նախազգուշութիւնները ձեռք առնել։

— Ժօէ և ես, ըսաւ Քէննէտի, ծառին մէջ կ'իջնենք սանդուխով։

— Եւ այս ատեն, կրկնեց տօքթորը, իմ միջոցներս ձեռք պիտի առնեմ որպէսզի կարենանք արագօրէն վեր բարձրանալ։

— Համաձայն ենք։

— Վար իջնենք, ըսաւ Ժօէ։

— Ձեր զէնքերը միայն վերջին պարագային գործածեցէ՛ք, անօգուտ է մեր ներկայութիւնը իմացընել այս տեղերուն մէջ։»

Տիք և Ժօէ նշանացի պատասխանեցին և անշշուկ սողոսկեցան ծառին մէջ և դիրք բռնեցին խիտ ճիւղերու խուրձի մը վրայ ուր կառչած էր խարիսխը։

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր սաղարթներուն մէջէն մտիկ կ'ընէին համր և անշարժ։ Տերեւի մը ամենադոյզն դողդոջունին, որ յառաջ եկաւ, Ժօէ բռնեց սկովտիացիին ձեռքէն։

«Ձէ՞ք լսեր։

— Այո, ձայնը մօտէն կուգայ։

— Եթէ օձ մը ըլլայ այն, այն շչիւնը զոր լսեցիր...

— Ոչ, մարդկային բան մը ունէր այն։

— Վայրենիներ ըլլալու են, ըսաւ ինքնիրեն Ժօէ։ Այս սողուններ կը զզուեցնեն զիս։

— Աղմուկը կ'աւելնայ, կրկնեց Քէննէտի, քանի մը վայրկեան ետքը։

— Այո, վեր կ'ելլեն, կը մագլցին։

— Հսկէ՛ այս կողմէն, միւսը ես վրաս կ'առնեմ։

— Լա՛ւ։»

Երկուքն ալ առանձնացած էին հաստ ճիւղի մը գագաթին վրայ պաօպապի մը. տերեւներու խտութենէն առաջ եկած մթութիւնը խոր էր. սակայն Ժօէ Քէննէտիի ականջին ծռելով և անոր ցուցնելով ծառին ստորին մասը ըսաւ. «Սեւամորթնե՛ր»։

Ցած ձայնով արտասանուած քանի մը բառեր նոյն իսկ հասան մինչեւ երկու ճամբորդները։

Ժօէ իր հրացանը ուսը զարկաւ։

«Սպասէ՛» ըսաւ Քէննէտի։

Արդարեւ, վայրենիներ պաօպապէն վեր ելեր էին, ամէն կողմէ կը հասնէին սողուններու պէս ճիւղերուն վրայ սահելով, յամրաբար մագլցելով բայց ապահովաբար. այն ատեն ինքզինքնին կը մատնէին իրենց մարմնոյն վրայ քսած գարշահոտ իւղովը։ Ընդհուպ երկու գլուխներ երեւցան Քէննէտիի և Ժօէի աչքերուն. նոյն իսկ իրենց կեցած ճիւղին մօտ։

«Ուշադրութի՛ւն, ըսաւ Քէննէտի, կրա՛կ»։

Երկու հարուածները թնդացին որոտումի նման և մարեցան ցաւի աղաղակներու մէջէն։ Մէկ վայրկեանի մէջ ամբողջ հրոսախումբը անյայտացած էր։

Բայց ոռնումներուն մէջէն, յառաջ եկած էր տարօրինակ աղաղակ մը, անակնկալ և անկարելի։ Մարդկային ձայն մը յայտնապէս արտասաներ էր

սա բառերը ֆրանսերէն լեզուով «Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն»։

Քէննէտի և Ժօէ ապշահար նաւակը հասան արագօրէն։

— Լսեցի՞ք, ըսաւ անոնց Տօքթորը։

— Անշուշտ, այս գերբնական աղաղակը, օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն։

— Ֆրանսացի՛ մը այս բարբարոսներուն ձեռքը։

— Ճամբո՛րդ մը։

— Թերեւս միսիոնար մը։

— Թշուառը, աղաղակեց որսորդը, զայն կ'սպաննեն, զայն կը նահատակեն։

Տօքթորը ի զո՜ւր կը ջանար ծածկել իր յուզումը։

— Կարելի չէ տարակուսիլ, ըսաւ ան։ Դժբախտ Ֆրանսացի մը ինկած է այս վայրենիներուն ձեռքը, բայց մենք պիտի չմեկնինք առանց կարելին ընելու զինքը ազատելու համար։ Մեր հրացանի հարուածներուն վրայ ան ճանչցաւ անակնկալ օգնութիւն մը, նախախնամական միջամտութիւն մը, մենք պիտի չի ստենք այս վերջին յոյսը, ձեր կարծիքն ալ ա՞յս է արդեօք։

— Մեր ալ կարծիքն է այդ, Սամուէլ, և մենք պատրաստ ենք անոր հնազանդելու։

Ուստի մեր գործողութիւնները միացնենք, և առտուն կանուխ ջանանք զայն յափշտակելու։

— Բայց ի՞նչպէս պիտի հեռացնենք այդ թշուառական սեւամորթները, հարցուց Քէննէտի։

— Ես կը կարծեմ որ, ըսաւ Տօքթորը, իրենց ձգել հեռանալովը. անոնք հրազէններու գոյութենէն անտեղեակ են, հետեւաբար պէտք է օգուտ քաղենք իրենց սարսափէն, բայց պէտք է լուսնալուն սպասել գործելէ առաջ և մենք պիտի կազմենք մեր փրկութեան յատակագիծը տեղւոյն դիրքին համաձայն։

— Այս խեղճ դժբախտը պէտք չէ որ հեռու գըտնուի, ըսաւ Ճօէ, քանի որ...

— Օգնութի՜ւն, օգնութի՜ւն. կրկնեց ձայնը աւելի տկարացած։

— Բարբարոսնե՜րը, գոչեց Ճօէ սրտատրոփ, բայց եթէ զայն սպաննեն այս գիշեր։

— Հաւանական չէ, բարեկամներս, այս վայրենի ցեղերը իրենց գերիները կ'սպաննեն կէս օրուան միջոցին. անոնք արեւի պէտք ունին։

— Եթէ ես կարենայի գիշերէն օգուտ քաղել, ըսաւ Քէննէտի, սողոսկելու համար դէպ ի այն դժբախտը։

— Ձեզի կ'ընկերանամ, Պարոն Տիք։

— Կեցէ՜ք բարեկամներս, կեցէ՜ք։ Ձեր այդ գաղափարը պատիւ կը բերէ ձեր սրտին եւ արիութեանը, բայց մեզ ամէնուս ալ վտանգ առաջ կը բերէ, եւ վնաս առաջ կը բերէ մեր ազատել ուզած անձին։

— Ի՞նչու համար պիտի վնասուինք, կրկնեց Քէննէտի, այս վայրենիները սարսափահար եղած են եւ ցրուած, անոնք ա՛լ պիտի չվերադառնան։

— Տիք, կ'աղաչեմ, հնազանդէ՛ ինծի, ես հասարակաց փրկութեանը համար կը շարժիմ, եթէ դիպուածաւ զքեզ բռնեն, դուն կորսուած պիտի ըլլաս։

— Բայց այդ անբախտը որ կ'սպասէ, որ կը յուսայ, ոչ ոք անոր օգնութեան չի դիմեր, ան պէտք է հաւատայ որ իր զգացումները փթացած են եւ թէ բան մը չէ լսած։

— Կրնանք զայն վստահացնել, ըսաւ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն։

Եւ ոտքի ելլելով, մթութեան մէջ, եւ իր ձեռքերովը ձայնափող շինելով, պոռաց ազդուօրէն օտարականին լեզուովը։

— Ո՛վ որ ալ ըլլաս, վստահ եղիր, երեք բարեկամներ կը հսկեն ձեր վրայ։ Սոսկալի ռռնում մը պատասխանեց անոր, անտարակոյս խղդելով բանտարկեալին պատասխանը։

— Կը խղդեն զայն, պիտի փղոտեն, գոչեց Քէննէտի։ Մեր միջամտութիւնը ուրիշ օգուտ չունեցաւ բայց եթէ իր չարչարանքի ժամուն փութացումը, պէտք է շարժիլ։

— Բայց ի՞նչպէս ընենք, Տի՛ք, այս խոր աղջամուղջին մէջ։

— Ո՛հ, եթէ լոյս ըլլար... գոչեց Ճօէ։

— Է՛հ, եթէ լոյս ըլլա՛ր, ըսաւ Տօքթորը եզական ձայնով մը։

— Ատկէ աւելի պարզ ի՞նչ կայ, Սամուէլ, պատասխանեց որսորդը, ես գետին պիտի իջնեմ եւ պիտի ցրուեմ այդ խուժանը հրացանի հարուածներով։

— Եւ դուն ի՞նչ պիտի ընէիր, Ճօէ, հարցուց Ֆէրկիւսոն։

— Ես, Տէր իմ, աւելի խոհեմութեամբ պիտի շարժէի, հասկցնելով բանտարկեալին որ փախչի յարմար ուղղութիւնով։

— Եւ ինչպէս պիտի հասցնէիր իրեն այդ կարծիքդ։

— Այս նետին միջոցաւը, զոր կորզեցի թռած ատենը, որուն պիտի կապեմ տոմս մը, կամ պարզապէս բարձր ձայնով պիտի խօսիմ հետը, քանի որ այդ սեւամորթները չեն հասկնար մեր լեզուն։

- Բարեկամներս, ձեր յատակագիծը անգործադրելի է. այդ դժբախտին համար ամէնէն մեծ դժուարութիւնը պիտի ըլլայ ինքզինքը ազատելը, ընդունելով հանդերձ որ իր դահիճներուն ժրութիւնը պիտի խաբէ։ Գալով քեզի, սիրելի Տիքս, աւելի քաջա-

սրտութիւնը և օգտագործելով մեր հրազէններուն առաջ բերելիք սոսկումը, գուցէ կարենաս յաջողցնել ծրագիրդ, բայց եթէ ձախողի՛ս, կորուստդ առաջ բերած պիտի ըլլաս և մենք մէկի տեղ երկու անձեր պիտի ունենանք ազատելիք։ Ո՛չ, պէտք է որ ամէն յաջողութիւն մեր կողմը ըլլայ և հարկ է որ այսպէս շարժինք։

— Բայց պէտք է շուտ գործել, կրկնեց որսորդը։

— Կարելի է, պատասխանեց Սամուէլ, այս բանին վրայ շեշտելով։

— Տէ՛ր, դուն կարո՞ղ ես ցրուել այս մթութիւնը։

— Ո՞վ գիտէ, Ժօ։

— Ո՛հ, եթէ այդպիսի բան մը ընէիք, ձեզի աշխարհի առաջին գիտնականը պիտի համարէի։

Տօքթորը լուռ քանի մը վայրկեան, կը մտածէր։ Իր երկու ընկերները զայն կը դիտէին յուզումով։ Անոնք գերագրգռուած էին այս արտակարգ կացութեան առջև, ընդհուպ Ֆէրկիւսօն խօսք առնելով.

— Ահա իմ յատակագիծս, ըսաւ, մենք ունինք դեռ 200 լիպրա նաւախիճ, որովհետև մեր բերած պարկերը դեռ անվթար են. ենթադրենք որ այս քանտարկեալը, որ տառապանքներէ մաշած անձ մըն է, մեզ մէկուն չափ հազիւ ծանրութիւն ունի, մեզի պիտի մնայ տակաւին 60 լիպրա մը նետել, աւելի արագ վեր ելլելու համար։

— Ի՞նչպէս կը խորհիս գործել, հարցուց Քէննէտի։

— Տե՛ս, Տիք, դուն կ'ընդունիս որ եթէ ես յաջողիմ հասնիլ մինչև կալանաւորը և թէ նետեմ իր ծանրութեան հաւասար նաւախիճ, ես բնաւ փոփոխութիւն պիտի չբերեմ օդապարիկին հաւասարակշռութեան մէջ, բայց այն ատեն եթէ կ'ուզեմ ստանալ արագ ամբարձում մը խուսափելու համար այս

սեւամորթ ցեղերէն, աւելի ազդու միջոցներ պէտք է գործածեմ. արդ՝ դահավիժելով այս աւելորդ նաւախիճը ուզուած վայրկեանին, մեծ արագութեամբ բարձրանալուս վրայ ստոյգ եմ։

— Ատիկա ճիշդ է։

— Այո՛, բայց անպատեհութիւն մը կայ, այն է, աւելի ուշ իջնելու համար, պէտք է որ կորսնցնեմ կազի քանակութիւն մը, որ համեմատական ըլլայ վար նետած նաւախիճիս յաւելումին։ Արդ, այս կազը որ թանկագին է մեզի համար, երբ կորսնցնենք պիտի չցաւինք, քանի որ մարդու մը փրկութեանը պիտի ծառայէ այն։

— Իրաւունք ունիս, Սամուէլ, մենք ամէն բան պէտք է զոհենք զայն ազատելու համար։

— Շարժինք ուրեմն և այդ պարկերը դնենք նաւակին եզերքները, այնպէս մը որ վար կարենան նետուիլ մէկէն ի մէկ։

— Բայց այս մթութի՞ւնը։

— Ան կը ծածկէ մեր պատրաստութիւնները և միայն անոնց լմննալէն ետքը պիտի փարատի։ Ինամք տարէք բոլոր զէնքերը ձեռքի տակ ունենալու, թերևս պէտք ըլլայ պարպելու զանոնք, և մենք կարճափողով մէկ հարուած, երկու հրացաններով չորս հարուած, երկու վեցհարուածեաններով 10, ամէնը 17 հարուած, որոնք կրնան պարպուիլ քառորդ վայրկեանի մէջ։ Բայց թերևս պէտք չունենանք բոլոր այս շառաչիւններուն։ Պատրա՞ստ էք։

— Պատրաստ ենք, պատասխանեց Ժօ։

Պարկերը դրուած էին, զէնքերը պատրաստ։

— Լա՛ւ, ըսաւ Տօքթորը, աչքերնիդ ամէն կողմ ըրէ՛ք, Ժօին թող վրան առնէ նաւախիճները նետելը, և Տիք քանտարկեալը յափշտակելու, բայց հրաման

սըրտութիւնը և օգտագործելով մեր հրազէններուն առաջ բերելիք սոսկումը, գուցէ կարենաս յաջողցնել ծրագիրդ, բայց եթէ ձախողի՛ս, կորուստ առաջ բերած պիտի ըլլաս և մենք մէկի տեղ երկու անձեր պիտի ունենանք ազատելիք։ Ո՛չ, պէտք է որ ամէն յաջողութիւն մեր կողմը ըլլայ և հարկ է որ այլապէս չարժինք։

— Բայց պէտք է շուտ գործել, կրկնեց որսորդը։

— Կարելի է, պատասխանեց Սամուէլ, այս բառին վրայ շեշտելով։

— Տէ՛ր, դուն կարո՞ղ ես ցրուել այս մթութիւնը։

— Ո՞վ գիտէ, Ժօէ։

— Ո՛հ, եթէ այդպիսի բան մը ընէիք, ձեզի աշխարհի առաջին գիտնականը պիտի համարէի։

Տօքթորը լռեց քանի մը վայրկեան, կը մտածէր։ Իր երկու ընկերները զայն կը դիտէին յուզումով։ Անոնք գերագրգռուած էին այս արտակարգ կացութեան առջև, ընդհուպ Ֆէրկիւսոն խօսք առնելով.

— Ահա իմ յատակագիծս, ըսաւ, մենք ունինք դեռ 200 լիպրա նաւախիճ, որովհետև մեր բերած պարկերը դեռ անվթար են. ենթադրենք որ այս բանտարկեալը, որ տառապանքներէ մաշած անձ մըն է, մենէ մէկուն չափ հազիւ ծանրութիւն ունի, մեզի պիտի մնայ տակաւին 60 լիպրա մը նետել, աւելի արագ վեր ելլելու համար։

— Ի՞նչպէս կը խորհիս գործել, հարցուց Քէննէտի։

— Տե՛ս, Տիք, դուն կ'ընդունիս որ եթէ ես յաջողիմ հասնիլ մինչև կալանաւորը և թէ նետեմ իր ծանրութեան հաւասար նաւախիճ, ես բնաւ փոփոխութիւն պիտի չբերեմ օդապարիկին հաւասարակշռութեան մէջ, բայց այն ատեն եթէ կ'ուզեմ ստանալ արագ ամբարձում մը խուսափելու համար այս

սեւամորթ ցեղերէն, աւելի ազդու միջոցներ պէտք է գործածեմ. արդ՝ գահավիժելով այս աւելորդ նաւախիճը ուզուած վայրկեանին, մեծ արագութեամբ բարձրանալուս վրայ ստոյգ եմ։

— Ատիկա ճիշդ է։

— Այո՛, բայց անպատեհութիւն մը կայ, այն է, աւելի ուշ իջնելու համար, պէտք է որ կորսնցնեմ կազի քանակութիւն մը, որ համեմատական ըլլայ վար նետած նաւախիճիս յաւելումին։ Արդ, այս կազը որ թանկագին է մեզի համար, երբ կորսնցնենք պիտի չցաւինք, քանի որ մարդու մը փրկութեանը պիտի ծառայէ այն։

— Իրաւունք ունիս, Սամուէլ, մենք ամէն բան պէտք է զոհենք զայն ազատելու համար։

— Շարժինք ուրեմն և այդ պարկերը դնենք նաւակին եզերքները, այնպէս մը որ վար կարենան նետուիլ մէկէն ի մէկ։

— Բայց այս մթութի՞ւնը։

— Ան կը ծածկէ մեր պատրաստութիւնները և միայն անոնց լմննալէն ետքը պիտի փարատի։ Խնամք տարէք բոլոր զէնքերը ձեռքի տակ ունենալու, թերևս պէտք ըլլայ պարպելու զանոնք, և մենք կարճափողով մէկ հարուած, երկու հրացաններով չորս հարուած, երկու վեցհարուածեաններով 10, ամէնը 17 հարուած, որոնք կրնան պարպուիլ քառորդ վայրկեանի մէջ։ Բայց թերևս պէտք չունենանք բոլոր այս շառաչիւններուն։ Պատրա՞ստ էք։

— Պատրաստ ենք, պատասխանեց Ժօէ։

Պարկերը դրուած էին, զէնքերը պատրաստ։

— Լա՛ւ, ըսաւ Տօքթորը, աչքերնիդ ամէն կողմ ըրէ՛ք, Ժօէն թող վրան առնէ նաւախիճները նետելը, և Տիք բանտարկեալը յափշտակելու, բայց հրաման

սրտութիւնը եւ օգտագործելով մեր հրացաններուն առաջ բերելիք սոսկումը, գուցէ կարենաս յաջողցնել ծրագիրդ, բայց եթէ ձախողի՛ս, կորուստդ առաջ բերած պիտի ըլլաս եւ մենք մէկի տեղ երկու անձեր պիտի ունենանք ազատելիք։ Ո՛չ, պէտք է որ ամէն յաջողութիւն մեր կողմը ըլլայ եւ հարկ է որ այսպէս շարժինք։

— Բայց պէտք է շուտ գործել, կրկնեց որսորդը։

— Կարելի է, պատասխանեց Սամուէլ, այս բառին վրայ շեշտելով։

— Տէ՛ր, դուն կարո՞ղ ես ցրուել այս մթութիւնը։

— Ո՞վ գիտէ, Ժօէ։

— Ո՛հ, եթէ այդպիսի բան մը ընէիք, ձեզի աշխարհի առաջին գիտնականը պիտի համարէի։

Տոքթորը լռեց քանի մը վայրկեան, կը մտածէր։ Իր երկու ընկերները զայն կը դիտէին յուզումով։ Անոնք գերագրգռուած էին այս արտակարգ կացութեան առջեւ, ընդհուպ Ֆէրկիւսոն խօսք առնելով․

— Ահա իմ յատակագիծս, ըսաւ, մենք ունինք դեռ 200 լիպրա նուախիճ, որովհետեւ մեր բերած պարկերը դեռ անվթար են․ ենթադրենք որ այս բանտարկեալը, որ տառապանքներէ մաշած անձ մըն է, մեզի չափ հազիւ ծանրութիւն ունի, մեզի պիտի միայն տակաւին 60 լիպրա մը նետել, աւելի արագ վեր ելլելու համար։

— Ի՞նչպէս կը խորհիս գործել, հարցուց Քէնէտի։

— Տե՛ս, Տիք, դուն կ'ընդունիս որ եթէ ես յաջողիմ հասնիլ մինչեւ կալանաւորը եւ թէ նետեմ իր ծանրութեան հաւասար նուախիճ, ես բնաւ փոփոխութիւն պիտի չբերեմ օդապարիկին հաւասարակշռութեան մէջ, բայց այն ատեն եթէ կ'ուզեմ ստանալ արագ ամբարձում մը խուսափելու համար այս

սեւամորթ ցեղերէն, աւելի ազդու միջոցներ պէտք է գործածեմ․ արդ՝ գահավիժելով այս աւելորդ նուախիճը ուզուած վայրկեանին, մեծ արագութեամբ բարձրանալուս վրայ ստոյգ եմ։

— Ատիկա ճիշդ է։

— Այո՛, բայց անպատեհութիւն մը կայ, այն է, աւելի ուշ իջնելու համար, պէտք է որ կորսնցնեմ կազի քանակութիւն մը, որ համեմատական ըլլայ վար նետած նուախիճիս յաւելումին։ Արդ, այս կազը որ թանկագին է մեզի համար, երբ կորսնցնենք պիտի չցաւինք, քանի որ մարդու մը փրկութեանը պիտի ծառայէ այն։

— Իրաւունք ունիս, Սամուէլ, մենք ամէն բան պէտք է զոհենք զայն ազատելու համար։

— Շարժինք ուրեմն եւ այդ պարկերը դնենք նաւակին եզերքները, այնպէս մը որ վար կարենան նետուիլ մէկէն ի մէկ։

— Բայց այս մթութի՞ւնը։

— Ան կը ծածկէ մեր պատրաստութիւնները եւ միայն անոնց լմննալէն ետքը պիտի փարատի։ Խնամք տարէք բոլոր զէնքերը ձեռքի տակ ունենալու, թերեւս պէտք ըլլայ պարպելու զանոնք, եւ մենք կարճափողով մէկ հարուած, երկու հրացաններով չորս հարուած, երկու վեցհարուածեաններով 10, ամէնը 17 հարուած, որոնք կրնան պարպուիլ քառորդ վայրկեանի մէջ։ Բայց թերեւս պէտք չունենանք բոլոր այս շառաչիւններուն։ Պատրա՞ստ էք։

— Պատրաստ ենք, պատասխանեց Ժօէ։

Պարկերը դրուած էին, զէնքերը պատրաստ։

— Լա՛ւ, ըսաւ Տոքթորը, աչքերնիդ ամէն կողմ ըրէ՛ք, Ժօէն թող վրան առնէ նուախիճները նետելը, եւ Տիք բանտարկեալը յափշտակելու, բայց հրաման

չտուած բան մը պէտք չէ ընել։ Ժօէն նախ թող երթայ խարիսխը ազատէ և շուտով նաւակը մտնէ։

Ժօէ անմիջապէս չուանէն վար սահեցաւ և քանի մը վայրկեանէն վեր ելաւ։ Վիքթորիա ազատ մնալով կը ծածանէր օդին մէջ, գրեթէ անշարժ։

Այս միջոցին, Տօքթորը ապահովուեցաւ բաւականաչափ կազի քանակութեամբ խառնուրդի սնտուկին մէջ, պէտք եղած ատեն սարուածին պաշար հայթայթելու համար առանց պէտք ըլլալու Պունսէնի բարդին գործունէութեանը դիմելու։ Երկու կատարելապէս մեկուսացած հաղորդիչ թելեր ձեռքը առաւ, որոնք պիտի ծառայէին ջուրին տարբաղադրութեանը, յետոյ իր ճամբորդութեան պայուսակը պրպտելով, անկէ հանեց երկու կտոր ածուխ որոնց ծայրերը տաշուած էին, որոնք դրաւ մէն մի թելին ծայրը։

Իր երկու բարեկամները կը դիտէին զինքը առանց հասկնալու, բայց լուռ կը մնային։ Երբ Տօքթորը լմնցուց իր աշխատանքը, ոտքի կեցաւ նաւակին մէջտեղը, մէն մի ձեռքով բռնեց երկու ածուխները և իրարու մօտեցուց երկու ծայրերը։

Յանկարծ փայլուն և շլացուցիչ լոյս մը առաջ եկաւ ածուխի երկու կտորներուն միջեւ. ելեկտրական լոյսի անհուն խուրձ մը գիշերուան մթութիւնը կը խորտակէր բառական իմաստով։

— Ո՜հ, ըսաւ Ժօէ, իմ տէ՛րս...

— Ո՛չ մէկ բառ, ըսաւ Տօքթորը։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Լոյսին խուրձը.— Միսիոնարը.— Լուսաւոր ճառագայթի մը մէջ ամբարձում.—Լազարիսթ քահանան.— Տօքթորին խնամքները.—Անձնուրաց կեանք մը.—Անցք հրաբուխէ մը։

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն միջոցին դէպի զանազան կէտերը ուղղեց իր զօրաւոր լուսարձակը և զայն կեցուց տեղւոյ մը վրայ ուրկէ սոսկումի աղաղակներ լսուեցան։ Իր երկու ընկերները հոն նետեցին անյագ նայուածք մը։

Այն պաօպապը որուն վերեւը կը կենար Վիքթորիան գրեթէ անշարժ, կը բարձրանար բացատի մը կեդրոնը։ Շուշմայի և շաքարեղէգի արտերու մէջտեղը կ'որոշուէին յիսնեակ մը ցած և կոնաձեւ խրճիթներ, որոնց շուրջը կը վխտար բազմաթիւ ցեղ մը։

Օդապարիկին ներքեւէն հարիւր ոտք անդին կը կանգնէր ուղղորդ գերան մը։ Այս գերանին ստորոտը պառկած էր մարդկային արարած մը, երեսուն տարեկանի մօտ երիտասարդ մը, սեւ երկայն մազերով, կիսամերկ, նիհար, արիւնահոս վէրքերով ծածկուած, գլուխը կուրծքին վրայ ծռած, ինչպէս Քրիստոս խաչին վրայ. գանկին գագաթին վրայ քանի մը աւելի կարճ մազեր կը ցուցնէին դեռ կէս մը աւրուած խոշտանգանքի տեղ մը։

«Միսիոնա՛ր մը, քահանա՛յ մը գոչեց Ժօէ։

— Խե՛ղճ դժբախտ, պատասխանեց որսորդը։

— Տի՛ք, մենք զա՛ն պիտի ազատենք, ըսաւ Տօքթորը, պիտի ազատենք։

Սեւամորթներու ամբոխը օդապարիկը նշմարելով, որ կը նմանէր խոշոր մոլորակի մը լուսեղէն փայլուն պոչով մը, սոսկումով վարանեցաւ։ Անոր աղաղակներէն կալանաւորը գլուխը վեր առաւ։ Իր աչքերը փայլեցան արագ յոյսով մը, և առանց լաւ մը հասկնալու թէ ի՛նչ կ'անցնէր կը դառնար, երկնցուց ձեռքերը այս անակնկալ փրկիչներուն։

«Կ'ապրի, կ'ապրի աղաղակեց Ֆէրկիւսոն, գովե՛լ է Աստուած։ Այս վայրենիները ընկղմած են չքեղ սոսկումի մը մէջ, մենք զայն պիտի ազատենք։

— Պատրաստ ենք, Սամուէ՛լ։

— Ժօէ, մարէ՛ սարուածը։»

Տօքթորին հրամանը գործադրուեցաւ, հազիւ զգալի հով մը մեղմով կը մղէր Վիքթորիան կալանաւորին վերեւը, միեւնոյն ատեն ալ անզգալաբար վար կ'իջնէր կազի խտացումովը։ Շուրջ տասը վայրկեան, ան մնաց ծածանելով լուսաւոր ալիքներու մէջտեղը։ Ֆէրկիւսոն ամբոխին վրայ կ'արձակէր իր լուսաճաճանչ խուրձը, որ հոս հոն կը գծէր լուսեղէն կենդանի տախտակներ։ Խուժանը՝ աննկարագրելի վախի մը ազդեցութեանը տակ, քիչ քիչ աներեւութացաւ իր հիւղակներուն մէջ և գերանին շուրջ առանձնութիւնը տիրեց։ Տօքթորը ուրեմն իրաւունք ունէր Վիքթորիայի գերբնական երեւումին վրայ վստահելու, որ արեգակի ճառագայթներ կ'արձակէր այս խիստ մթութեան մէջ։

Նաւակը գետնին մօտեցաւ։ Սակայն քանի մը սեւամորթներ, աւելի յանդուգն, հասկնալով որ իրենց զոհը ձեռքերնուն կը թռէր, վերադարձան մեծ գոռում գոչումներով։ Քէննէտի իր հրացանը առաւ,

բայց Տօքթորը անոր հրամայեց երբեք չի պարպել։

Քահանան ոտքի կենալու կարողութիւն չունենալով՝ ծունկի եկած էր, նոյն իսկ գերանին չէր կապուած, որովհետեւ իր տկարութիւնը անօգուտ կ'ընէին կապերը։ Այն վայրկեանին որ նաւակը գետնին մօտ կը հասնէր, որսորդը իր զէնքը ձգելով և բռնելով քահանան բազուկներէն անցուցած մարմինին, զայն դրաւ նաւակին մէջ նոյն վայրկեանին իսկ, երբ Ժօէ երկու հարիւր լիպրա նաւախիճը զուրս կը նետէր յանկարծօրէն։ Տօքթորը կ'սպասէր վերելակել ծայրագոյն արագութիւնով մը, բայց հակառակ իր նախզգուշութեանց, օդապարիկը գետնէն 3-4 ոտք վեր ելնելէն ետքը անշարժ մնաց։

«Ո՞վ մեզ կը բռնէ, գոչեց սոսկումի աղաղակով մը։

Քանի մը վայրենիներ կը վազէին կատաղի աղաղակներ արձակելով։

«Ո՛հ, գոչեց Ժօէ վար կախուելով։ Այս անիծեալ սեւերէն մէկը կառչեր է նաւակին տակը։

— Տի՛ք, Տի՛ք, գոչեց Տօքթորը, ջուրի սնտուկը։»

Տիք հասկցաւ իր բարեկամին միտքը, և ջուրին սնտուկներէն մէկը առնելով, որ կը կշռէր հարիւր լիպրայէն աւելի, վար նետեց նաւակին եզերքէն։

Վիքթորիան յանկարծ թեթեւնալով երեք հարիւր ոտքի ոստում մը ըրաւ օդին մէջ, խուժանին ոռնումներուն մէջ, որմէ խոյս կուտար կալանաւորը շլացուցիչ լոյսի ճառագայթի մը մէջ։

«Հուրրա՛» գոչեցին Տօքթորին երկու ընկերները»

Յանկարծ օդապարիկը նոր ոստում մը ըրաւ որ զինքը տարաւ հազար ոտքէ աւելի բարձրութեան մը մէջ։

«Ի՞նչ է այս, հարցուց Քէննէտի, որ քիչ մնաց հաւասարակշռութիւնը պիտի կորսնցնէր։

— Բան մը չէ, այն անպիտանն է որ զմեզ կը լքէ» պատասխանեց հանդարտօրէն Սամուէլ Ֆէրկիւսոն։

Եւ ժօէ վար ծռելով արագօրէն, կրցաւ տեսնել որ վայրենին, թեւերը տարածած, միջոցին մէջ դարձդարձիկ իջնելով կը ջախջախուէր գետնին վրայ։ Տօքթորը իրարմէ զատեց այն առեն ելեքտրական երկու թելերը, և խոր մթութիւն տիրեց։ Առտուան ժամը մէկն էր։

Մարած ֆրանսացին վերջապէս բացաւ աչքերը։

«Ազատած էք, ըսաւ անոր Տօքթորը։

— Ազատա՛ծ, ըսաւ անգլիերէն, տխուր ժպիտով մը, ազատած անգութ մահէ մը։ Եղբարք իմ, շնորհակալ եմ ձեզ, բայց իմ օրերս համրուած են, նոյն իսկ իմ ժամերս. և ա՛լ շատ ժամանակ չունիմ ապրելու։»

Եւ միսիոնարը ուժասպառ ինկաւ իր թմրութեան մէջ։

«Կը մեռնի կոր, ըսաւ Տիք։

— Ո՛չ, ոչ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն անոր վրայ ծռելով, բայց շատ տկար է, զայն վրանին տակ պառկեցնենք։»

Մեղմիւ տարածեցին իրենց ծածկոյթներուն տակ այս նիհարցած մարմինը որ ծածկուած էր սպիներով և արիւնահոս վէրքերով, ուր երկաթը և կրակը թողուցեր էին քսան տեղ անոնց յուսալի նշանները։ Տօքթորը թաշկինակով մը մաս մը ծաւատ չինեց և տարածեց վէրքերուն վրայ զանոնք լուալէ ետքը։ Այս խնամքները ճարտարօրէն և բժիշկի մը վարպետութիւնով տուաւ անոր, յետոյ իր դեղարանին մէջէն կազդուրիչ դեղ մը առնելով անկէ քանի մը կաթիլ հոսեցուց քահանային շրթունքներուն վրայ։

Անիկա թեթեւակի իր գթալի շրթունքները սեղմեց և հազիւ ուժը ունեցաւ ըսելու «շնորհակա՛լ եմ, շնորհակա՛լ»։

Տօքթորը հասկցաւ որ անոր բացարձակ հանգիստ տալու է. վրանին վարագոյրները վերցուց և եկաւ բռնելու օդապարիկին ուղղութիւնը։ Օդանաւը իր նոր հիւրին ծանրութիւնը հաշուի առնելով հարիւր ութսուն լիպրայի չափ նուախիճ պարպած էր, որուն պատճառաւը, առանց սարուածին օգնութեանը ուղիղ կը կենար։ Օրուան առաջին ճառագայթներուն հոսանք մը զայն թեթեւակի կը մղէր մեղմիւ դէպի արեւմտեան հիւսիս։ Ֆէրկիւսոն գնաց դիտելու քանի մը վայրկեան նուաղած քահանան։

«Պիտի կրնա՞նք այս ընկերը պահելու, զոր երկինք մեզի ղրկեց, ըսաւ որսորդը. յոյս կա՞յ։

— Այո՛, Տիք. խնամք տանելով այս խիստ մաքուր օդին մէջ։

— Ո՛րքան տառապած է այս մարդը, ըսաւ ժօէ յուզումով։ Գիտէ՞ք որ հոն մենէ աւելի յանդուգն գործեր կը տեսնէր, այս վայրենիներուն մէջը մինակ գալով։

— Անտարակո՛յս, ըսաւ որսորդը։

Ամբողջ օրը Տօքթորը չուզեց որ գժբախտին քունը ընդմիջուի. երկար նուաղում մըն էր այն ընդմիջուած հեծեծանքներու մրմունջներով, որոնք Ֆէրկիւսոնի անհանգստութիւն կը պատճառէին։

Երեկոյեան դէմ, Վիքթորիա կանգ կ'առնէր մըթութեան մէջտեղը, և այն գիշերը մինչդեռ ժօէ և Քէննէտի հիւանդին սնարին քովը կը հսկէին յաջորդաբար, Ֆէրկիւսոն ալ հսկեց ամէնուն ապահովութեանը վրայ։

Յաջորդ առտու, Վիքթորիա շատ քիչ դէպի ա-

րեւմուտք չեղած էր. օրը պայծառ և չքեղ կը թուէր։ Հիւանդը կրցաւ իր նոր բարեկամները կանչել լաւագոյն ձայնով։ Վրանին վրադոյրները վեր առին և զուարթութեամբ շնչեց առաւօտեան կենդանաբար օդը։

— Ի՞նչպէս էք, հարցուց անոր Ֆէրկիւսօն։

— Լաւ եմ թերեւս, պատասխանեց ան, բայց դուք, բարեկամներս, ես ձեզի երազի մէջ միայն կրնայի տեսնել։ Հազիւ կրնամ յիշել թէ ինչ անցեր դարձեր էր, ո՞վ էք դուք, որպէս զի ձեր անունները չմոռնամ իմ վերջին աղօթքիս մէջ։

— Մենք անգլիացի ուղեւորներ ենք, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, մենք փորձեցինք Ափրիկէն կտրել անցնիլ օդապարիկով, և մեր անցքի առենը բարեբախտութիւնը ունեցանք ձեզի ազատելու։

— Գիտութիւնն ալ իր հերոսները ունի, ըսաւ միսիոնարը։

— Բայց կրօնքն ալ իր մարտիրոսները ունի, ըսաւ որսորդը։

— Դուք միսիոնա՞ր էք, հարցուց Տօքթորը։

— Ես Լազարիստ քահանայ մըն եմ։ Աստուած ղրկեց ձեզ դէպ ի ինձ, օրհնեալ ըլլայ Տէրը։ Կեանքս զոհ եղած պիտի ըլլար։ Բայց դուք Եւրոպայէն կուգաք, խօսեցէք անոր վրայով, Ֆրանսայի վրայով։ Հինգ տարիէ ի վեր լուր չունիմ։

— Հինգ տարի՛, միայնակ, այս վայրենիներո՛ւն մէջ, գոչեց Քէննէտի։

— Անոնք փրկուելիք հոգիներ են, ըսաւ երիտասարդ քահանան, տգէտ և բարբարոս եղբայրներ, զորս միայն կրօնքը կրնայ կրթել և քաղաքակրթել։

Սամուէլ Ֆէրկիւսօն, միսիոնարին բաղձանքին համեմատ խօսեցաւ երկարօրէն Ֆրանսայի վրայով։

Քահանան մտիկ կ'ընէր անոր անյագօրէն, և արցունքներ հոսեցան աչքերէն։ Խեղճ երիտասարդը կարգաւ կը բռնէր Քէննէտիի և Ճօէի ձեռքերը իրեններուն մէջ, որոնք ջերմէ կ'այրէին։ Տօքթորը անոր քանի մը գաւաթ թէյ պատրաստեց, զոր հաճոյքով խմեց։ Այն առեն ոտքի ելլելու ուժը զգաց քիչ մը իր մէջը և ժպտելու այս ջինջ երկինքին մէջ։

— Դուք յանդուգն ճամբորդներ էք, ըսաւ ան, և դուք պիտի յաջողիք ձեր յանդուգն ձեռնարկին մէջ, դուք վերստին պիտի տեսնէք ձեր բարեկամները, ազգականները, ձեր հայրենիքը, դուք...

Երիտասարդ քահանային տկարութիւնը այնչափ մեծ եղաւ այն առեն որ պէտք եղաւ զայն նորէն պառկեցնել։ Քանի մը ժամուան ուժասպառութիւն մը զայն մեռելի պէս բռնեց Ֆէրկիւսօնի ձեռքերուն մէջ, որ չէր կրնար իր յուզումը զսպել և կ'զգար որ անոր գոյութիւնը վտանգի մէջ էր։ Արդեօք այնքան շո՞ւտ պիտի կորսնցնէր զայն որ տանջանքներէ ազատած էր։ Նորէն մարտիրոսին սոսկալի վէրքերը պատեց, պարտաւորուեցաւ զոհելու իր ջուրի պաշարին մեծագոյն մասը անոր կիզիչ անդամներուն և զայն շրջապատեց ամէնէն գորովալի և իմաստուն խնամքներով։ Հիւանդը քիչ քիչ կը վերածնէր իր բազուկներուն մէջ և զգայողութիւնը կը վերստանար եթէ ոչ իր կեանքը։

Տօքթորը իր ընդհատուած խօսքերը շարունակեց ըսելով, «Խօսեցէ՛ք ձեր մայրենի լեզուովը, ես զայն կը հասկնամ, և ասիկա նուազ պիտի յոգնեցնէ ձեզ»։

Միսիոնարը Պրըթանիը գաւառին Բրատօն գիւղէն աղքատ երիտասարդ մըն էր, իր առաջին բնազդումները զինքը կը մղէին դէպի կրօնական ասպարէզը։ Այս գրկանքի կեանքին ուզեց միացնել նաև վտանգի

կեանքը, մտնելով միսիոնարական դասին մէջ, որուն փառաւոր հիմնադիրը եղաւ Սէն Վէնսան տը Փոլ: Քսան տարեկան հասակին թողուց իր հայրենիքը երթալու համար Ափրիկէի անհիւրընկալ ափունքը: Անկէ ալ քիչ քիչ անցնելով արգելքները՝ գրկանքներուն դիմագրաւելով, քալելով և աղօթելով յառաջացաւ մինչեւ վերին Նեղոսի գետակիցները բնակող ցեղերուն մէջ:

Երկու տարի իր կրօնքը չկրցաւ ընդունիլ տալ, իր եռանդը չճանչցան և իր գթութիւնները գէշ կերպով ընդունուեցան, և մնաց գերի Նիամպարայի ամէնէն անագորոյն ցեղերուն մէջ, բիւրաւոր յոռի վարմունքի նշաւակ եղած. բայց միշտ կ'ուսուցանէր, կը կրթէր, կ'աղերսէր:

Այս ցեղը ցրուելէն և զայն մեռածի պէս թաղելէն ետքը ցեղ ցեղի դէմ մղուած յաճախակի կռիւներէ ետքը. փոխանակ ետ դառնալու եկած տեղը, շարունակեց իր աւետարանական քարոզութիւնները:

Իր ամէնէն հանդարտ ժամանակամիջոցը եղաւ այն ուր զինքը խենդի մը տեղ դրեր էին: Ան ընտանեցած էր նոյն տեղերու գաւառաբարբառներուն և քրիստոնէութիւն կը քարոզէր:

Վերջապէս, դեռ երկու երկար տարիներ ալ կրտրեց անցաւ այն բարբարոս շրջանակներէն, մղուած այն գերմարդկային ուժէն որ Աստուծմէ կը բխի: Տարիէ մը ի վեր Նիամ Նիամներու այն ցեղին մէջ կ'ապրէր որ «Պարաֆրի» կը կոչուի և ամէնէն վայրենի ցեղն է: Քանի մը օրէ ի վեր ցեղապետնին մեռած ըլլալով, անոր վերագրեցին այս անակնկալ մահը և որոշում տուին զոհել զինքը: Արդէն քառա-

սուն ժամէ ի վեր կը շարունակուէր իր չարչարանքը, և ինչպէս Տօքթորը ենթադրած էր, ան պէտք էր մեռնէր կէս օրուան արևուն մէջ: Երբ լսեց հրազէններու աղմուկը, բնութիւնը զինքը ազատեց. «Օգնութի՜ւն, օգնութի՜ւն» աղաղակեց և կարծեց երազ տեսնել, երբ երկինքէն եկած ձայն մը անոր ուղղեց մխիթարական խօսքեր:

«Ես չեմ ցաւիր, աւելցուց քահանան, իմ գոյութեանս վրայ, որ կը խուսափի. կեանքս Աստուծոյ կը պատկանի»:

— Յուսա՛ տակաւին, պատասխանեց Տօքթորը, մենք քու քովդ ենք, մենք զքեզ մահուընէ պիտի ազատենք, ինչպէս որ ազատեցինք չարչարանքներէ:

— Ես այդքան բանմը չեմ խնդրեր Աստուծմէ, պատասխանեց համակերպող քահանան: Օրհնեա՛լ ըլլայ Աստուած, որ մեռնելէ առաջ ինծի տուաւ բարեկամ ձեռքեր սեղմելու այս ուրախութիւնը և լսելու իմ հայրենիքիս լեզուն:»

Միսիոնարը նորէն տկարացաւ, օրը անցաւ այսպէս յուսոյ և երկիւղի միջեւ. Քէննէտի խիստ յուզուած էր և Ժօէ իր աչքերը կը սրբէր անդին դարձած:

Վիքթորիա շատ դանդաղ կ'երթար և հովը կարծես կ'ուզէր խնայել իր թանկագին բեռան:

Ժօէ իրիկուան դէմ նշմարեց արևմուտքի կողմը անհուն լոյս մը աւելի բարձրագիր լայնութեանց մէջ, հիւսիսայգի տեսարան մըն էր կարծես: Երկինքը կրակի մէջ էր: Տօքթորը եկաւ զննել ուշադրութեամբ այս երեւոյթը:

«Գուցէ գործունէութեան մէջ եղող հրաբուխ մըն է, ըսաւ ան:

— Բայց հովը մեզ կը տանի անոր վրայ, կրկնեց Քէննէտի:

— Աւելի աղէկ, մենք անոր վրայէն պիտի անցնինք ապահով բարձրութեան մը մէջ։»

Երեք ժամ վերջը, Վիքթորիա կը գտնուէր ճիշդ լերան վրայ, իր ճշգրիտ դիրքն էր 24° 15′ երկայնութեան և 4° 42′ լայնութեան աստիճանը, անոր առջեւը, բոցավառ խառնարան մը հալած լաւայի հեղեղներ կը հոսեցնէր, և ժայռերու բեկորներ կը նետէր մեծ բարձրութեամբ, հեղուկ կրակի հոսանքներ կային, որոնք շլացուցիչ ջրվէժներով կ'իյնային։ Շքեղ և վտանգաւոր տեսարաններ, որովհետեւ հովը, հաստատուն կերպով մը օդապարիկը կը տանէր դէպի այդ հրդեհանման մթնոլորտը։

Պէտք եղաւ անցնիլ անոր վրայէն, ըստ որում այդ արգելքին բոլորտիքէն կարելի չէր անցնիլ. սարուածը իր բոլոր կարողութեամբը բոցավառեր էր և Վիքթորիա բարձրացաւ 6000 ոտք, իր և հրաբուխին միջեւ ձգելով 300 ձողաչափ միջոց մը։

Իր ցաւի անկողնին մէջէն օրհասական քահանան, կրցաւ դիտել այս կրակէ խառնարանը ուրկէ ճարճատմամբ խոյս կուտային հազարաւոր շլացուցիչ խուրձեր։

«Որքա՜ն գեղեցիկ է, ըսաւ ան, և Աստուծոյ զօրութիւնը ո՜րքան անհուն է մինչեւ իր ամէնէն ահաւոր ցուցմունքներուն մէջ։»

Լաւայի այս տարածէկ հոսումը լերան կողերը կը ծածկէր կրակէ ճշմարիտ գորգով մը։ Արեւադարձային կիզիչ տաքութիւն մը մինչեւ նաւակը կը հասնէր, և Տօքթ. Ֆէրկիւսոն փութաց խոյս տալ արտորնօք այս վտանգաւոր կացութենէն։

Երեկոյեան ժամը 10ին, լեռը միայն կարմիր կէտ մը մնացած էր հորիզոնին վրայ և Վիքթորիա հանդարտօրէն կը շարունակէր իր ճամբորդութիւնը նուազ բարձր շրջանակի մը մէջէն։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Ժօէի բարկութիւնը.— Արդարին մահը.— Երաշտութիւն.— Քուարցի կոշտերը.— Ժօէի բանդագուշանքները.— Թանկագին նաւախիճ մը.— Ոսկեբեր լեռներէ բարձրացում.— Ժօէի յուսահատութեան սկզբնաւորութիւնը։

Շքեղ գիշեր մը կը տարածուէր երկրի վրայ։ Քահանան քնացաւ խաղաղ ուժասպառութեան մը մէջ։

«Ինքզինքը պիտի չկրնայ գտնել, ըսաւ Ժօէ։ Խե՜ղճ երիտասարդ, հազիւ երեսուն տարու է։

— Մեր բազուկներուն մէջ պիտի շիջանի, ըսաւ Տօքթորը յուսահատութեամբ։ Իր արդէն տկարացած շնչառութիւնը երթալով կը տկարանայ, և ես անկարող եմ զինքը փրկելու։

— Լիրբ մուրացկաններ, կը գոչէր Ժօէ, որ այս յանկարծական բարկութիւնները կ'ունենար երբեմն երբեմն։ Եւ խորհիլ որ այս արժանաւոր քահանան գտած է տակաւին խօսքեր գանգատելու համար անոնց վրայօք, զանոնք չքմեղացնելու, անոնց ներելու համար։

— Աստուած իրեն համար շատ գեղեցիկ գիշեր մը կ'ընէ Ժօէ, թերեւս իր վերջին գիշերն է։ Այսուհետեւ քիչ պիտի տառապի և իր մահը խաղաղ քուն մը միայն պիտի ըլլայ։»

Օրհասականը արտասանեց քանի մը կիսատ խօսքեր. Տօքթորը մօտեցաւ, հիւանդին շնչառութիւնը

խեղդուկ կ'ըլլար, օդ կ'ուզէր, վարագոյրները ամբողջովին վեր առնուեցան, և ան ներշնչեց հաճոյքով, թեթեւ շունչերը այս ջինջ գիշերուան. աստղերը անոր կ'ուղղէին իրենց դողդոջուն լոյսերը, և լուսինը զայն կը շրջապատէր իր ճառագայթներով, ճերմակ պատանքի մէջ։

— Բարեկամներս, ըսաւ տկարացած ձայնով, ես կը բաժնուիմ։ Թո՞ղ վարձատրողն Աստուած առաջնորդէ ձեզի դէպ ի նաւահանգիստ, թո՛ղ ձեզի վճարէ իմ երախտագիտութեանս պարտքը։

— Յուսա՛ տակաւին, ըսաւ անոր Քէննէտի, ատիկա անցնող տկարութիւն մըն է։ Դուք պիտի չմեռնիք, միթէ ամառուան այս գեղեցիկ գիշերին մարդ կը մեռնի՞։

— Մահը հոն է, ըսաւ միսիոնարը, ես գիտեմ զայն։ Թողուցէք որ զայն դիմացս դիտեմ։ Մահը, յաւիտենականութեան սկիզբը, ուրիշ բան չէ բայց եթէ երկրային մտահոգութեանց վախճանը։ Զիս ծունկի վրայ կեցուցէք, եղբայրներս, կ'աղաչեմ ձեզի։»

Քէննէտի զայն վեր վերցուց, մարդուն գութը կը շարժէր տեսնելով անոր վատուժ անդամներուն իր ներքեւը ծալլուիլը։

«Աստուա՛ծ իմ, Աստուա՛ծ իմ, գթա՛ ինծի» գոչեց օրհասական քահանան։

Իր դէմքը պայծառացաւ, հեռու այս երկրէն, որուն ուրախութիւնները երբեք չճանչցաւ, այս գիշերին մէջ որ իրեն կու տար իր քաղցրագոյն պայծառութիւնները, երկինքի այս ճամբուն վրայ դէպ ի ուր ան կը բարձրանար իբր հրաշալի վերափոխումով, ան կը թուէր արդէն վերապրիլ նոր կեանքով մը։

Իր վերջին շարժումը եղաւ գերագոյն օրհնութիւն

մը տալ մէկ օրուան իր բարեկամներուն, և ինկաւ Քէննէտիի բազուկներուն մէջ, որուն դէմքը արցունքի խոշոր կայլակներով կ'ողողուէր։

«Մեռա՛ւ, ըսաւ Տօքթորը, ծռելով անոր վրայ. մեռա՛ւ։

Եւ երեքն ալ համաձայնօրէն ծունկի եկան լռին աղօթելով։

— Վաղը առտու, կրկնեց Ֆէրկիւսօն, մենք զինքը պիտի թաղենք Ափրիկեան այն հողամասին մէջ, որ իր արիւնովը ներկուած է։

Գիշերուան մնացորդ մասը մեռեալին մարմինին հսկեցին կարգով Տօքթորը, Քէննէտի և Ժօէ, և ոչ մէկ խօսք խռովեց այս կրօնական լռութիւնը, ամէն ոք կուլար։

Յաջորդ օրը, օդը հարաւային էր և Վիքթորիա կը քալէր բաւական դանդաղօրէն ընդարձակ լեռնադաշտի մը վերեւէն. հոս մարած խառնարաններ, հոն անմշակ հեղեղատներ։ Չկար կաթիլ մը ջուր այս երաշտ կատարներուն վրայ, կուտակուած ապառաժներ, անկանոն կոշտեր, ճերմակագոյն կրաքարեր. ամէն ինչ խոր ամլութիւն մը կը ցուցնէր։

Դէպ ի կէս օր, Տօքթորը, մեռեալը թաղելու համար, որոշեց վար իջնալ հեղեղատի մը մէջ, նախնական կազմութեամբ ներքնահրային ժայռերու մէջտեղ։ Շրջակայ լեռները պէտք էին ապահովել զինքը և թոյլ տալ իրեն որ տանի իր նաւակը մինչեւ հողին վրայ. որովհետեւ չկար հոն ծառ մը որ իրեն ծառայէր իբր կայան։

Բայց ինչպէս որ արդէն հասկցուցեր էր Քէննէտիի, քահանային ազատումին առթիւ իր նաւախիճին կորուստովը, ան հիմա ուրիշ կերպով չէր կրնար վար իջնել, բայց եթէ կազի համեմատական քանա-

կութիւն մը կորսնցնելով, ուստի բացաւ օդապարիկին արտաքին ծորակը։ Ջրածինը խոյս տուաւ, և Վիքթորիա հանդարտօրէն իջաւ հեղեղատին վրայ։

Երբ նաւակը գետնին քսուեցաւ, Տօքթորը իր ծորակը գոցեց, Ժօէ ցատկեց գետին, մէկ ձեռքովը արտաքին եզերքը բռնած և միւսովը հաւաքեց խել մը քարեր, որոնք շուտով իր բուն ծանրութեան տեղը բռնեցին, այն ատեն կրցաւ գործածել երկու ձեռքերն ալ և քիչ ատենէն նաւակին մէջ դիզեց 509 լիպրայէն աւելի, որմէ ետքը Տօքթորը և Քէննէտի կրցան իջնել իրենց կարգին։ Վիքթորիա գտած էր իր հաւասարակշռութիւնը և իր վերելակի ուժը անկարող էր զինքը վեր բարձրացնելու։

Մնաց որ պէտք չեղաւ գործածելու այս քարերէն մեծ քանակութիւն մը, քանի որ Ժօէի հաւաքած կոշտերը վերջին ծայր ծանր էին, ինչ որ վայրկեան մը Ֆէրկիւսոնի ուշադրութիւնը արթնցուց։ Հողին վրայ ցիր ու ցան կը գտնուէին քուարծներ և ողորկ ժայռեր։

«Ահա եզական գիւտ մը», ըսաւ մտովի Տօքթորը։

Այս միջոցին Քէննէտի և Ժօէ գացին քանի մը քայլ անդին ընտրելու համար փոսին տեղը։ Վերջին ծայր տաք մը կար այս խոր հեղեղատին մէջ, կարծես տեսակ մը հնոց ըլլար ան։ Կէս օրուան արեւը իր կիզիչ ճառագայթները հալած կապարի նման կը թափէր վար։ Նախ պէտք եղաւ հողը աւլել ժայռերու բեկորներէն, որոնք առատութեամբ կը գտնուէին հոն, յետոյ փոս մը փորեցին բաւական խորունկ, որպէս զի վայրենի գազանները չկարենան դիակը դուրս հանել։

Մարտիրոսին մարմինը հոն դրուեցաւ յարգանօք։ Հողը լեցուցին անոր մահկանացու մնացոր-

դին վրայ, և վրան իբր դամբան դրուեցան խոշոր քարակոյտեր։

Տօքթորը սակայն անշարժ կը կենար և իր մտածմանց մէջ խորասուզուած։ Իր ընկերներուն կոչը չէր լսեր, ան չէր գար անոնց հետ ապաստանարան մը փնտռելու ցորեկուան տաքին դէմ։

— Ի՞նչ բանի վրայ կը խորհիս, Սամուէ՛լ, հարցուց անոր Քէննէտի։

— Բնութեան տարօրինակ մէկ այլանդակութեանը վրայ. դիպուածին եզական մէկ արդիւնքին վրայ։ Գիտէ՞ք ինչ հողի մէջ թաղուեցաւ այս անձնուրաց մարդը, այս սրտով աղքատը։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, Սամուէլ, հարցուց սկովտացին։

— Այս քահանան որ աղքատ ապրելու ուխտ ըրած էր, հիմա կը հանգչի ոսկիի հանքի մը մէջ։

— Ոսկիի հա՛նք մը, գոչեցին Քէննէտի և Ժօէ։

— Ոսկիի հանք մը, պատասխանեց հանդարտօրէն Տօքթորը, այս կոշտերը, զորս ոտնակոխ կ'ընէք անարժէք քարերու պէս, մեծապէս մաքուր հանածոներ են։

— Անկարելի՛ է, անկարելի՛ է, կրկնեց Ժօէ։

— Դուք երկար ատեն պիտի չփնտռէիք այս թերթաքարի ծերպերուն մէջ առանց հանդիպելու ոսկիի կարեւոր հատիկներու։

Ժօէ խենդի մը պէս նետուեցաւ այս ցիրուցան բեկորներուն։ Քէննէտի անոր նմանելէ հեռի չէր։

— Հանդարտէ՛, քաջ Ժօէս, ըսաւ անոր իր տէրը։

— Տէ՛ր, ձեր ուզածին պէս կը խօսիք։

— Ինչպէ՛ս, թրջած փիլիսոփայի մը պէս...

— Է՛հ, պարո՛ն, չկայ փիլիսոփայութիւն մը որ բռնէ...

— Տեսնենք, խորհէ՛ քիչ մը։ Ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ բոլոր այս հարստութիւնը։ Չենք կրնար զայն տանիլ հետերնիս։

— Չե՞նք կրնար տանիլ հետերնիս, օրինակի համար։

— Քիչ մը ծանր է մեր նաւակին համար։ Նոյն իսկ կը վարանէի այս գիւտը հաղորդելու քեզի, վախնալով որ քու ցաւերդ կը գրգռեմ։

— Ինչպէ՜ս, ըսաւ Ժօէ, լքանե՞նք այս գանձերը։ Բախտ մըն է այն մեզի, մեզի յատուկ, զայն թողո՛ւլ։

— Զգուշացի՛ր, բարեկամս, միթէ ոսկիին տենդը քեզի պիտի բռնէ՞։ Միթէ հիմակուան նոր թաղած մեռելդ քեզի չի սորվեցո՞ւց մարդկային իրաց ունայնութիւնը։

— Այդ բոլորը ճշմարիտ է, պատասխանեց Ժօէ, բայց վերջապէս ոսկի է։ Պարոն Քէննէտի, ինծի պիտի չօգնե՞ս ժողվելու քիչ մը այս միլիոններէն։

— Ի՞նչ պիտի ընէինք զանոնք, խեղճ Ժօէս, ըսաւ որսորդը որ չկրցաւ խնդուքը զսպել։ Հոս հարստութիւն փնտռելու եկած չենք և մենք պարտաւոր չենք զանոնք հետերնիս տանելու։

— Քիչ մը ծանր են միլիոնները, աւելցուց Տօքթորը, և առիկա դիւրաւ գրպանը չի դրուիր։

— Բայց վերջապէս, պատասխանեց Ժօէ, իր վերջին ջեղջումներէն գրգռուած, չե՞նք կրնար աւազի տեղ այս հանածոներէն առնել իբր նաւախիճ։

— Լա՛ւ, առոր կը հաւանիմ, ըսաւ Ֆէրկիւսոն, բայց դուն դէմքդ չատ պիտի չկախես, երբ մենք նետենք քանի մը հազարաւոր լիպրա եզերքէն վար։

— Հազարաւոր լիպրա՛, կը կրկնէր Ժօէ, կարելի՞ է միթէ որ այս բոլորը ոսկի ըլլար։

— Այո՛, բարեկամս, չտեմարան մըն է այս, ուր

բնութիւնը դիզած է իր գանձերը դարերէ ի վեր, հոս կայ ամբողջ երկիրներ հարստացնելու չափ բան։ Աւստրալիա մը և Գալիֆորնիա մը միացած անապատի մը խորը։

— Եւ այս բոլորը անօգո՞ւտ պիտի մնայ։

— Թերևս, ամէն պարագայի մէջ, ահա ինչ որ պիտի ընեմ քեզ մխիթարելու համար։

— Առիկա դժուար պիտի ըլլայ, կրկնեց Ժօէ, վշտացած դէմքով մը։

— Մտի՛կ ըրէ՛, այս ոսկեհանքին ճշգրիտ դիրքը պիտի առնեմ, զայն քեզի պիտի տամ, և երբ Անգլիա վերադառնաս, մասնակից պիտի ընես քու քաղաքացիներդ, եթէ դուն կը կարծես որ այնքան ոսկի կարենայ անոնց երջանկութիւնը կազմել։

— Օ՜ն, Տէր իմ, լաւ կը տեսնեմ որ իրաւունք ունիք. ես կը հրաժարիմ, քանի որ միջոցը չկայ այլապէս ընելու։ Մեր նաւակը լեցնենք այս թանկագին հանածոյով։ Ինչ որ մնայ մեր ճամբորդութեան վերջաբանին, միշտ շահ մը պիտի ըլլայ։

Եւ Ժօէ գործի սկսաւ, սիրտը զուարթ, քիչ ատենէն դիզած էր քուարծի կտորներ հազար լիպրայէ չափ, որուն մէջ ոսկին պարունակուած էր մեծ կարծրութեամբ պատեանի մը մէջ։

Տօքթորը կը դիտէր զայն ժպտելով, անոր այս աշխատութեանը միջոցին իր քարտէսը հանեց և միսիոնարին գամբարանին դիրքը 22°23′ երկայնութեան և 4°55′ հիւսիսային լայնութեան մէջ գտաւ։

Յետոյ վերջին նայուածք մը նետելով հողի այն ուռոյցին վրայ որուն ներքև կը հանգչէր երիտասարդ ֆրանսացիին մարմինը, վերադարձաւ դէպի նաւակ։ Ան ուզեց համեստ և կոշտ խաչ մը տնկել այն լքեալ շիրմին վրայ, Ափրիկէի անապատներուն մէջտեղը, բայց ոչ մէկ ծառ չէր աճեր այն շրջակաները։

— Տեսնենք, խորհէ՛ քիչ մը։ Ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ բոլոր այս հարստութիւնը։ Չենք կրնար զայն տանիլ հետերնիս։

— Չե՞նք կրնար տանիլ հետերնիս, օրինակի համար։

— Քիչ մը ծանր է մեր նաւակին համար։ Նոյն իսկ կը վարանէի այս գիւտը հաղորդելու քեզի, վախնալով որ քու յաւերդ կը գրգռեմ։

— Ինչպէ՛ս, ըսաւ Ժօէ, լքանե՞նք այս գանձերը։ Բախտ մըն է այն մեզի, մեզի յատուկ, զայն թողո՛ւլ։

— Զգուշացի՛ր, բարեկամս, միթէ ոսկիին տենդը քեզի պիտի բռնէ՞։ Միթէ հիմակուան նոր թաղած մեռելդ քեզի չի սորվեցո՞ւց մարդկային իրաց ունայնութիւնը։

— Այդ բոլորը ճշմարիտ է, պատասխանեց Ժօէ, բայց վերջապէս ոսկի է։ Պարոն Քէննէտի, ինծի պիտի չօգնե՞ս ժողվելու քիչ մը այս միլիոններէն։

— Ի՞նչ պիտի ընէինք զանոնք, խեղճ Ժօէս, ըսաւ որսորդը որ չկրցաւ խնդուքը զսպել։ Հոս հարստութիւն փնտռելու եկած չենք և մենք պարտաւոր չենք զանոնք հետերնիս տանելու։

— Քիչ մը ծանր են միլիոնները, աւելցուց Տօքթորը, և առիկա գիւրաւ գրպանը չի դրուիր։

— Բայց վերջապէս, պատասխանեց Ժօէ, իր վերջին զեղջումներէն գրգռուած, չե՞նք կրնար աւազի տեղ այս հանածոներէն առնել իբր նաւախիճ։

— Լա՛ւ, ատոր կը հաւանիմ, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, բայց դուն դէմքդ շատ պիտի չկախես, երբ մենք նետենք քանի մը հազարաւոր լիպրա եղերքէն վար։

— Հազարաւոր լիպրա՛, կը կրկնէր Ժօէ, կարելի՞ է միթէ որ այս բոլորը ոսկի ըլլար։

— Այո՛, բարեկամս, շտեմարան մըն է այս, ուր

բնութիւնը դիզած է իր գանձերը դարերէ ի վեր, հոս կայ ամբողջ երկիրներ հարստացնելու չափ բան։ Աւստրալիա մը և Գալիֆօրնիա մը միացած անապատի մը խորը։

— Եւ այս բոլորը անօգո՞ւտ պիտի մնայ։

— Թերևս, ամէն պարագայի մէջ,ահա ինչ որ պիտի ընեմ քեզ մխիթարելու համար։

— Ատիկա դժուար պիտի ըլլայ, կրկնեց Ժօէ, վշտացած դէմքով մը։

— Մտիկ ըրէ՛, այս ոսկեհանքին ճշգրիտ դիրքը պիտի առնեմ, զայն քեզի պիտի տամ, և երբ Անգլիա վերադառնաս, մասնակից պիտի ընես քու քաղաքացիներդ, եթէ դուն կը կարծես որ այնքան ոսկի կարենայ անոնց երջանկութիւնը կազմել։

— Օ՛ն, Տէր իմ, լաւ կը տեսնեմ որ իրաւունք ունիք. ես կը հրաժարիմ, քանի որ միջոցը չկայ այլապէս ընելու։ Մեր նաւակը լեցնենք այս թանկագին հանածոյով։ Ինչ որ մնայ մեր ճամբորդութեան վերջաւորին, միշտ շահ մը պիտի ըլլայ։

Եւ Ժօէ գործի սկսաւ, սիրտը զուարթ, քիչ ատենէն դիզած էր քուարծի կտորներ հազար լիպրայէ չափ, որուն մէջ ոսկին պարունակուած էր մեծ կարծրութեամբ պատեանի մը մէջ։

Տօքթորը կը դիտէր զայն ժպտելով, անոր այս աշխատութեանը միջոցին իր քարտէսը հանեց և միոնարին դամբարանին դիրքը 22°23′ երկայնութեան և 4°55′ հիւսիսային լայնութեան մէջ գտաւ։

Յետոյ վերջին նայուածք մը նետելով հողի այն ուռոյցին վրայ որուն ներքև կը հանգչէր երիտասարդ Ֆրանսացիին մարմինը, վերադարձաւ դէպ ի նաւակ։ Ան ուզեց համեստ և կոշտ խաչ մը տնկել այն լքեալ չիրմին վրայ, Ափրիկէի անապատներուն մէջտեղը, բայց ոչ մէկ ծառ չէր աճեր այն շրջակաները։

«Աստուած զայն պիտի ճանչնայ», ըսաւ ան։

Բաւական լուրջ մտազբաղում մը Ֆէրկիւսոնի մտքին մէջ կը պտտէր, այս ոսկիին շատը պիտի տար քիչ մը ջուր գտնելու համար, սեւամորթին բարձրանալու պարագային վար նետած սնտուկին տեղը բռնելու համար, բայց անկարելի բան էր այս անջրդի երկրին մէջ։ Ասիկա մեծ մտահոգութիւն կ'առթէր, անդադար իր սարուածը ջուրով լեցնելու ստիպուած ըլլալով՝ կ'սկսէր կարճ կապել ծարաւի պէտքերուն համար, ուստի որոշում տուաւ չփախցնել ոչ մէկ պատեհութիւն իր պաշարը վերանորոգելու համար։

Երբ նաւակ վերադարձաւ, զայն լեփ լեցուն գտաւ ագահ Ժօէի գիզած քարերովը, հոն ելաւ առանց բան մը ըսելու։ Քէննէտի իր սովորական տեղը բռնեց, և Ժօէ անոնց հետեւեցաւ, ցանկութեան աչք մը նետելով հեղեղատին գանձերուն վրայ։ Տօքթորը վառեց իր սարուածը, օձապտոյտ խողովակը տաքցաւ, ջրածինի հոսանքը քանի մը վայրկեանէն գոյացաւ, կազը ընդլայնեցաւ, բայց օդապարիկը տեղէն չի շարժեցաւ։

Ժօէ անհամբերութիւն ցոյց կուտար, բայց բառ մը չարտասանեց։

— Ժօէ՛, ըսաւ Տօքթորը։

Ժօէ չի պատասխանեց։

— Ժօէ՛, չե՞ս լսեր։

Ժօէ նշանացի հասկցուց որ կը լսէր, բայց չէր ուզեր հասկնալ։

— Դուն պիտի հաճիս, կրկնեց Ֆէրկիւսոն, գետին նետելու որոշեալ չափով այդ հանածոյէն։

— Բայց, Տէ՛ր, դուք թոյլատրեցիք ինծի որ...

— Ես քեզի թոյլատրեցի նաւախիճին չափովը առնել, ահա ամէնը։

— Սակայն...

— Կ'ուզես ուրեմն որ, մենք յաւիտենապէս մնա՞նք այս անապատին մէջ։

Ժօէ յուսահատ նայուածք մը նետեց դէպ ի Քէննէտի, բայց որսորդը մարդու մը դէմքը առաւ, որ բան մը չէր կրնար ընել ատոր։

— Է՛հ, ուրեմն Ժօէ։

— Ձեր սարուածը չի բանիր կոր, կրկնեց յամառը։

— Իմ սարուածս վառուած է, դուն զայն լաւ կը տեսնես, բայց օդապարիկը այն ատեն միայն վեր պիտի ելլէ, երբոր դուն նաւախիճը պարպես քիչ մը։

Ժօէ ականջը քերեց, առաւ քուարցի կոշտ մը, ամէնէն պզտիկը, զայն կշռեց, ձեռքին մէջ շօշափեց և յատկեցուց, երեք կամ չորս լիպրա ծանրութիւն ունէր, զայն վար նետեց։

Վիքթորիա չշարժեցաւ տեղէն։

«Հէ՜, ըրաւ, դեռ վեր չե՞նք ելլեր։

— Ոչ տակաւին, պատասխանեց Տօքթորը, շարունակէ՛ նետել։

Քէննէտի կը խնդար։ Ժօէ նետեց նորէն տասնեակ մը լիպրա։ Օդապարիկը միշտ անշարժ կը մնար։

Ժօէի գոյնը նետեց։

— Խե՛ղճ տղաս, ըսաւ Ֆէրկիւսոն, Տիքը, դուն և ես երեքս կը կշռենք, եթէ չեմ սխալիր, գրեթէ չորս հարիւր լիպրա։ Պէտք է ուրեմն որ մեր ծանրութեան չափով ծանրութենէ մը ազատիս, քանի որ մեր տեղը կը բռնէ։

— Չորս հարիւր լիպրա՞ նետելու է, գոչեց Ժօէ ողորմելի կերպով։

— Եւ մեզի հետ բան մըն ալ տակաւին նետելու է։ Օ՛ն, քաջութիւն.

— Արժանաւոր տղան, խոր հառաչանքներ ար-

ծակելով սկսաւ նաւախիճ պարպել։ Ատեն ատեն ը կենար։

«Վեր կ'ելլե՞նք կոր, կը հարցնէր ան։

— Մենք վեր չենք ելլեր, կը պատասխանէր անոր անփոփոխելիօրէն։

— Կը շարժի՞ կոր, հարցուց վերջապէս։

— Չեղաւ տակաւին, կը կրկնէր Ֆէրկիւսօն։

— Վեր կ'ելլէ կոր, ապահով եմ անոր։

— Նետէ՛ դեռ կը կրկնէր Քէննէտի։

Այն ատեն Ժօէ վերջին կոշտ մը առնելով յուսահատութեամբ զայն դուրս նետեց նաւակէն։ Վիքթորիա քանի մը ոտք բարձրացաւ և սարուածին օգնութեամբը քիչ ատենէն շրջակայ գագաթներէն վեր բարձրացաւ։

«Հիմա, Ժօէ, ըսաւ Տօքթորը, քեզի կը մնայ դեռ աղուոր հարստութիւն մը, եթէ մենք յաջողինք պահելու այդ պաշարը մինչեւ մեր ճամբորդութեան վախճանը. դուն հարուստ պիտի ըլլաս քու մնացեալ օրերուդ մէջ։»

Ժօէ ոչինչ պատասխանեց և մեղկօրէն տարածուեցաւ իր հանածոյք անկողնին վրայ։

«Տե՛ս, սիրելիդ իմ Տիք, կրկնեց Տօքթորը, թէ ի՛նչ է զօրութիւնը այս մետաղին աշխարհի լաւագոյն մանչուն վրայ. ո՛րքան ցանկութիւն, ո՛րքան ընչաքաղցութիւն, ո՛րքան ոճիրներ յառաջ պիտի բերէր այդպիսի հանքի մը ծանօթութիւնը։ Ասիկա տխրառիթ բան է»։

Երեկոյին Վիքթորիա առաջացած էր 90 մղոն դէպի արեւմուտք. այս միջոցին Զանզիպար կղզիէն ուղիղ գծով 1400 մղոն հեռացած էր։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Հովը կը դադրի.— Անապատին մերձաւորութիւնը.— Ջուրի պաշարին մնացած մասը.— Հասարակածի գիշերները.— Սամուէլ Ֆէրկիւսօնի անհանգստութիւնները.— Քէննէտի եւ Ժօէի ազդու պատասխանները. —Գիշեր մը եւս:

Վիքթորիա, կառչած առանձին և գրեթէ չորցած ծառի մը, գիշերը անցուց կատարեալ հանդարտութեան մէջ։ Ճամբորդները կրցան ճաշակել քիչ մը այն քունէն որուն այնքան մեծ պէտք ունէին։ Նախորդ օրերու յուզումները անոնց տխուր յիշատակներ թողուցեր էր։

Առաւօտուն դէմ, գիշերը իր ջինջ պայծառութիւնը և տաքութիւնը ստացաւ։ Օդապարիկը բարձրացաւ օդին մէջ. անօգուտ շատ մը փորձերէ ետքը, հոսանքի մը հանդիպեցաւ թէեւ քիչ արագ, սակայն զայն տարաւ դէպի հիւսիսային արեւմուտք։

Մենք ա՛լ չենք յառաջանար, ըսաւ Տօքթորը, եթէ չեմ սխալիր, մենք լրացուցինք մեր ճամբորդութեան կէսը գրեթէ տասը օրուան մէջ, բայց մեր քալած ուղղութեան վրայ մեզի դեռ ամիսներ պէտք են լրացնելու համար։ Ասիկա մեզի համար այնչափ ցաւալի է որքան ջուրի պակասին սպառնալիքը տեւէ։

— Բայց մենք ջուր պիտի գտնենք, պատասխանեց Տիք, անկարելի է որ մենք ո և է գետակի չհան-

պինք կամ ո՛և է տառուակի կամ լճակի, երկրի այս ընդարձակ տարածութեանը մէջ։

— Ես զայն կը բաղձամ։

— Արդեօք ժօէի բեռնե՞րն են որ մեր ընթացքը պիտի ուշացնէր։

Քէննէտի այսպէս կը խօսէր չարչրկելու համար քաջ տղան. կամաւ կ'ընէր այս, քանի որ ժօէի բանդագուշանքը իմացեր էր, բայց բան մը յայտնի չընելով, ուժով կը կենար իր ըսածին վրայ, ծիծաղելով ապա։

ժօէ անոր ողորմուկ նայուածք մը ուղղեց. բայց Տօքթորը չպատասխանեց։ Անիկա կը խորհէր, գաղտնի արհաւիրքով, Սահարայի ընդարձակ ամայութեանցը վրայ։ Հոն շաբաթներ կ'անցնին, և կարաւանները չեն հանդիպիր հորի մը՝ պապակնին անցընելու համար։ Ուստի խնամոտ ուշադրութեամբ կը հսկէր հողին նուազագոյն տափարակութեանը վրայ անգամ։

Այս նախազգուշութիւնները և վերջին պատահարները զգալի կերպով բարեփոխած էին երեք ուղեւորներուն մտքի տրամադրութիւնը։ Անոնք քիչ կը խօսէին, անոնք աւելի կը մխրճուէին իրենց յատուկ մտածումներու մէջ։

Արժանաւորն ժօէ ա՛լ միեւնոյնը չէր յորմէ հետէ իր նայուածքները մխրճուած էին այն ոսկեղէն ովկէանոսին վրայ. անիկա լուռ կը կենար, ընչաքաղցութեամբ կը դիտէր նաւակին մէջ դիզուած այս քարերը, որոնք այսօր անարժէք բայց վաղը թանկագին պիտի ըլլային։

Մնաց որ Ափրիկէի այս մասին երեւոյթը մտահոգիչ էր։ Քիչ քիչ անապատը կ'սկսէր։ Այլ եւս ո՛չ գիւղ մը, ոչ իսկ մի քանի խրճիթներու հաւաքոյթ

մը։ Բուսականութիւնը կը դադրէր, հազիւ մի քանի ագագուն տունկեր։ Ինչպէս Սկովտիոյ ցախապատ հողամասերուն մէջ, ճերմակ աւազներու և հրաքարերու սկզբնաւորութիւն մը, մէկ քանի հերձիններ (սագրզ աղանը) և փշոտ թուփեր։ Այս ամլութեանց մէջտեղը երկրագնտի նախատարրական ոսկերոտին կ'երեւար կենդանի և սուր ժայռերու ձեւով ձուկի փուշի ձեւով։ Երաշտութեան այս նշանակները մտածել կուտար Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի։

Չէր երեւար որ կարաւան մը երբեք դիմադրուած ըլլայ այս անապատային երկիրը, վասնզի ան թողած պիտի ըլլար բնակութեան տեսանելի հետքեր, իր մարդերուն կամ կենդանիներուն ճերմկած ոսկերոտիքը։ Բայց ոչինչ նշան, և այնպէս կ'զգացուէր որ ընդհուպ աւազի անհունութիւն մը պիտի տիրէր այս ամայացած շրջանակին։

Սակայն չէին կրնար ընկրկիլ, պէտք էր դէպ առաջ երթալ։ Տօքթորը լաւագոյն բան մը չէր խնդրեր. ան կը բաղձար որ փոթորիկ մը ըլլէր զինքը քշել տանելու համար այս երկրէն անդին։ Եւ ո՛չ մէկ ամպ կ'երեւէր երկինքի երեսը։ Այս օրին վերջանալուն՝ Վիքթորիա հազիւ երեսուն մղոն տեղ գացած էր։

Եթէ ջուրը չպակսեցաւ, անկէ հազիւ երեք կալոն մնացեր էր։ Ֆէրկիւսոն մէկ քով դրաւ կալոն մը ջուր, որ յատկացուած էր հրատոչոր ծարաւը յագեցնելու որ 50 աստիճանի տաքութիւն մը անհանդուրժելի կ'ընէր։ Ուստի երկու կալոն միայն կը մնար սարուածը բանեցնելու համար. անոնք կրնային միայն չորս հարիւր ութսուն ոտք խորանարդ կազ արտադրել և սարուածը կ'սպառէր մէկ ժամուան մէջ ինը խորանարդ ոտք գրեթէ։ Ուստի յիսունը չորս ժամէ աւելի տեղ չէին կրնար երթալ։

Այս բոլորը մաթեմաթիքական խիստ ճշդութեամբ հաշուըրուած էին։

«Ցխուռնը չորս ժամ, ըսաւ իր ընկերներուն. արդ քանի որ լաւ մը որոշած եմ գիշերները չճամբորդել, վախնալով որ կը կորսնցնենք վտակ մը, աղբիւր մը, ջրակոյտ մը, ձեզի կը մնայ երեքուկէս օրուան ճամբորդութիւն մը, և այդ միջոցին պէտք է ամէն գնով ջուր գտնել։ Ես կարծեցի ձեզի զգացուցած ըլլալ այս ծանր կացութիւնը, բարեկամնե՛րս, որովհետև միայն մէկ կալօն ջուր պահած եմ մեր ծարաւին համար, և մենք պարտաւոր ենք լուրջ օրապահիկի մը սկսիլ։

— Ծոմապահ ըլլանք, պատասխանեց որսորդը, բայց տակաւին յուսահատելու չենք. դուք կ'ըսէք որ երեք օր ունինք դեռ մեր առջևը։

— Այո, սիրելի Տիքս։

— Լա՛ւ ուրեմն, քանի որ մեր ցաւերը չեն կըրնար բան մը ընել անոր, երեք օրուան մէջ ժամանակ պիտի ըլլայ մաս մը առնել անկէ, կրկնենք արթնութիւնը։»

Երեկոյեան ճաշին, ջուրը ճիշդ ու ճիշդ չափուեցաւ, օղիի քանակութիւնը աւելցաւ բոնճերուն մէջ, բայց պէտք էր այս հեղուկին վրայ վստահութիւն չունենալ, քանի որ աւելի խանգարելու յարմար է քան զովանալու»։

Նաւակը հանդչեցաւ գիշեր ատեն անհուն լեռնագաշտի մը վրայ որ կը ներկայացնէր խիստ տափարակութիւն մը։ Իր բարձրութիւնը հազիւ ութը հարիւր ոտք էր ծովուն մակերեսէն վեր։ Այս պարագան յոյս մը ներշնչեց Տօքթորին, որ իրեն յիշեցուց աշխարհագէտներու ենթադրութիւնը Ափրիկէի կեդրոնին մէջ ջուրի ընդարձակ տարածութեան մը

գոյութեանը վրայօք։ Եթէ այս լիճը գոյութիւն ունենար, պէտք էր հասնիլ անոր. բայց ո՛չ մէկ փոփոխութիւն չէր ըլլար անշարժ երկինքին մէջ։

Տօքթորը պիտի կրնար խուսափիլ այս սաստիկ տաքութենէն բարձրանալով վերնագաւառներուն մէջ. բայց պէտք էր սպառել ջուրի մեծ քանակութիւն մը, ինչ որ անկարելի էր այն ատեն։ Ան գոհացաւ իր օդապարիկը գետնէն հարիւր ոտք բարձր բռնելով. հոն տկար հոսանք մը զայն կը մղէր դէպի արեւմտեան հորիզոնը։

Նախաճաշը բաղկացաւ քիչ մը չոր միսով և «բէմիքանով». դէպ ի կէսօր, Վիքթորիա հազիւ քանի մը մղոն տեղ կտրած էր։

— Մենք չենք կրնար աւելի արագ երթալ, ըսաւ Տօքթորը, մենք չենք հրամայեր, այլ կը հնազանդինք։

— Ո՜հ, սիրելիդ իմ Սամուէլ, ըսաւ որսորդը, ահա այն անպատեհութիւններէն մին, ուր առաջ մղող գործիք մը արհամարհելի պիտի չըլլար։

— Անտարակոյս, Տի՛ք, ընդունելով սակայն որ ջուր չծախսէ շարժման մէջ դրուելու համար, որովհետեւ այն ատեն կացութիւնները ճիշդ նոյնը պիտի ըլլար. միայն որ մինչեւ ցարդ ոչ մէկ բան հնարուեցաւ որ գործածելի ըլլար։ Օդապարիկները տակաւին այն վիճակին մէջ են, ինչ որ էին նաւերը շոգիին գիւտէն առաջ։ Վեց հազար տարի տեւեց երեւակայելու համար նաւուն անիւները և պտուտակները, մենք ունինք ուրեմն շատ ժամանակ դեռ սպասելու։

— Անիծեա՜լ տաքութիւն, ըսաւ Ճօ, սրբելով իր քրտնաթաթախ ճակատը։

— Եթէ մենք ջուր ունենայինք, այս տաքութիւնը մեզի օգտակար պիտի կրնար ըլլալ, վասն զի

օդանաւին ջրածինը պիտի ընդլայնէր և նուազ գօրաւոր բոց մը պիտի արտադրէր օձապտոյտ խողովակներուն մէջ։ Իրաւ է որ եթէ դեռ մեր ջուրը լմննալու մօտ չըլլար, մենք պէտք պիտի չունենայինք խնայողութիւն ընելու։ Ա՜հ, անիծեալ վայրենի որ մեզի զրկեց մեր թանկագին սնտուկէն։

— Դուն չե՞ս ցաւիր ըրածիդ վրայ, Սամուէլ։

— Ո՛չ, Տի՛ք, քանի որ մենք կրցանք ճողոպրիլ այն թշուառականէն և սոսկալի մահէ մը, բայց մեր նետած հարիւր լիպրա ջուրը մեզի օգտակար պիտի ըլլար հիմա, անով մենք տասներկու կամ տասներեք օրուան ընթացք մը ապահոված պիտի ըլլայինք և անտարակոյս այս անապատը անցնելու դիւրութիւն պիտի ունենայինք։

— Միթէ մենք մեր ճամբորդութեան կէսը ըրա՞ծ ենք, հարցուց Ժօ։

— Իբր հեռաւորութիւն, այո՛, իբր տեւողութիւն ոչ, եթէ հովը մեզ լքէ։ Արդ՝ անիկա ձգտում մը ունի բոլորովին դադրելու։

— Օ՜ն, Տէ՛ր, կրկնեց Ժօ, պէտք չէ որ գանգատինք, մինչև հիմա շատ աղէկ գացինք, և ես ինչ որ ալ ըլլայ, անկարելի է որ յուսահատիմ։ Մենք ջուր պիտի գտնենք, ես եմ ըսողը ձեզի։

Սակայն հողը մղոն առ մղոն կը գոգանար, ոսկեբեր լեռները հետզհետէ կը տափակնային դէպ ի դաշտը, վերջին սարաւանդներն էին անոնք սպառած բնութեան մը։ Ցիր ու ցան խոտեր արեւելքի գեղեցիկ ծառերուն տեղը բռնած էին. վատթար կանանչութեան մը մէկ քանի խուրձեր կը յամառէին տակաւին աւազներու տիրապետութեան դէմ մրցելու. հեռաւոր կատարներէ ինկած մեծամեծ ժայռեր, իրենց անկումի տեղն խորտակուած՝ սրածայր կո-

պիճներով կը տարածուէին, որոնք քիչ ատենէն խոշոր աւազահատիկներու պիտի վերածուէին և յետոյ ամենանուրբ փոշիի։

— Ահաւասիկ Ափրիկէն, ինչպէս որ դուն կը ներկայացնէիր, Ժօ, ես իրաւունք ունէի երբ կ'ըսէի քեզ, համբերէ՛։

— Լաւ ուրեմն, Տէ՛ր, գոչեց Ժօ, ահա ինչ որ բնական է, տաքութիւն և աւազ, անտեղի բան պիտի ըլլար ուրիշ բան փնտռելը այս տեսակ երկրի մը մէջ։ Կը տեսնէ՞ք, աւելցուց ծիծաղելով, ես վըստահութիւն չունէի ձեր անտառներուն և մարգագետիններուն վրայով. Սխալ հասկցաք ըսածս, յոգնութիւնը չէր արժեր այսքան հեռուները գալու Անգլիոյ դաշտը հանդիպելու համար։ Ահա առաջին անգամ է որ ինքզինքս Ափրիկէի մէջ կը կարծեմ, և ես չեմ ցաւիր քիչ մը անոր ճաշակը առնելու համար։

Երեկոյեան դէմ, Տօքթորը հաստատեց որ Վիքթորիա քսան մղոնէն աւելի տեղ չէր ըրած այս կիզիչ օրուան մէջ։ Տաք խաւար մը զայն պատեց արեւը անհետանալուն պէս հորիզոնին ետեւ, որ ուղիղ գիծի մը յստակութեամբը քաշուած էր կարծես։

Հետեւեալ օրը Մայիս մէկ էր, հինգշաբթի օր մը. բայց օրերը մէկմէկու կը յաջորդէին յուսահատեցուցիչ միօրինակութիւնով մը, առաւօտը իր նախորդ օրուան առաւօտէն տարբերութիւն չունէր, կէս օրը առատ առատ կը շռայլէր իր նոյն ճաճանչները միշտ անսպառելի, և գիշերը կը խտացնէր իր ստուերին մէջ այս ցրուած տաքութիւնը, զոր յաջորդ օրը պիտի կտակէր յաջորդ գիշերուան։ Հազիւ զգալի հովը հեւք մըն էր քան շունչ մը, և մարդ կրնար նախզգալ այն վայրկեանը ուր այս հեւքը պիտի մարէր ինքնիրեն։

Տօքթորը այս կացութեան տխրութեան դէմ կը

օդանաւին ջրածինը պիտի ընդլայնէր և նուազ զօրաւոր բոց մը պիտի արտադրէր օձապտոյտ խողովակներուն մէջ։ Իրաւ է որ եթէ դեռ մեր ջուրը լմննալու մօտ չըլլար, մենք պէտք պիտի չունենայինք խնայողութիւն ընելու։ Ա՛հ, անիծեալ վայրենի որ մեզի զրկեց մեր թանկագին սնտուկէն։

— Դուն չե՞ս ցաւիր ըրածիդ վրայ, Սամուէլ։

— Ո՛չ, Տի՛ք, քանի որ մենք կրցանք ճողոպրիլ այն թշուառականէն և սոսկալի մահէ մը, բայց մեր նետած հարիւր լիպրա ջուրը մեզի օգտակար պիտի ըլլար հիմա, անով մենք տասներկու կամ տասներեք օրուան ընթացք մը ապահոված պիտի ըլլայինք և անտարակոյս այս անապատը անցնելու դիւրութիւն պիտի ունենայինք։

— Միթէ մենք մեր ճամբորդութեան կէսը ըրա՞ծ ենք, հարցուց Ժօէ։

— Իբր հեռաւորութիւն, այո՛, իբր տեւողութիւն ոչ, եթէ հովը մեզ լքէ։ Արդ՝ անիկա ձգտում մը ունի բոլորովին դադրելու։

— Օ՛ն, Տէ՛ր, կրկնեց Ժօէ, պէտք չէ որ գանգատինք, մինչեւ հիմա շատ աղէկ գացինք, և ես ինչ որ ալ ըլլայ, անկարելի է որ յուսահատիմ։ Մենք ջուր պիտի գտնենք, ես եմ ըսողը ձեզի։

Սակայն հողը մղոն առ մղոն կը գոգանար, ոսկեբեր լեռները հետզհետէ կը տափակնային դէպ ի դաշտը, վերջին սարաւանդներն էին անոնք սպառած բնութեան մը։ Ցիր ու ցան խոտեր արեւելքի գեղեցիկ ծառերուն տեղը բռնած էին. վատթար կանանչութեան մը մէկ քանի խուրձեր կը յամառէին տակաւին աւազներու տիրապետութեան դէմ մրցելու. հեռաւոր կատարներէ ինկած մեծամեծ ժայռեր, իրենց անկումի ատեն խորտակուած՝ սրածայր կո-

պիճներով կը տարրողնէին, որոնք քիչ ատենէն խոշոր աւազահատիկներու պիտի վերածուէին և յետոյ ամենանուրբ փոշիի։

— Ահաւասիկ Ափրիկէն, ինչպէս որ դուն կը ներկայացնէիր, Ժօէ, ես իրաւունք ունէի երբ կ'ըսէի քեզ, համբերէ՛։

— Լաւ ուրեմն, Տէ՛ր, գոչեց Ժօէ, ահա ինչ որ բնական է, տաքութիւն և աւազ, անտեղի բան պիտի ըլլար ուրիշ բան փնտռելը այս տեսակ երկրի մը մէջ։ Կը տեսնէ՞ք, աւելցուց ծիծաղելով, ես վստահութիւն չունէի ձեր անտառներուն և մարգագետիններուն վրայով. Սխալ հասկցաք ըսածս, յոգնութիւնը չէր արժեր այսքան հեռուները գալու Անգլիոյ դաշտը հանդիպելու համար։ Ահա առաջին անգամ է որ ինքզինքս Ափրիկէի մէջ կը կարծեմ, և ես չեմ ցաւիր քիչ մը անոր ճաշակը առնելու համար։

Երեկոյեան դէմ, Տօքթորը հաստատեց որ Վիքթորիա քսան մղոնէն աւելի տեղ չէր ըրած այս կիզիչ օրուան մէջ։ Տաք խաւար մը զայն պատեց արեւը աներեւութանալուն պէս հորիզոնին ետեւ, որ ուղիղ գիծի մը յստակութեամբը քաշուած էր կարծես։

Հետեւեալ օրը Մայիս մէկ էր, հինգշաբթի օր մը, բայց օրերը մէկմէկու կը յաջորդէին յուսահատեցուցիչ միօրինակութիւնով մը, առաւօտը իր նախորդ օրուան առաւօտէն տարբերութիւն չունէր, կէս օրը առատ առատ կը շռայլէր իր նոյն ճաճանչները միշտ անսպառ, և գիշերը կը խտացնէր իր ստուերին մէջ այս սփռուած տաքութիւնը, զոր յաջորդ օրը պիտի կտակէր յաջորդ գիշերուան։ Հազիւ զգալի հովը հեւք մըն էր քան շունչ մը, և մարդ կրնար նախզգալ այն վայրկեանը ուր այս հեւքը պիտի մարէր ինքնիրեն։

Տօքթորը այս կացութեան տխրութեան դէմ կը

հակադգէր։ Ան կը պահէր կուռի վարժ սրտի մը համգարտութիւնը և պաղարիւնը։ Դիտակը ձեռքը՝ կը հարցաքննէր հորիզոնին բոլոր կէտերը. ան կը տեսնէր անզգալի կերպով նուազիլը վերջին բլուրներուն և վերջին բուսականութեան ջնջնուիլը և իր առջեւ կը տարածուէր անապատին անհունութիւնը։ Իր վրայ ծանրացող պատասխանատուութիւնը զինքը շատ կը նեղէր, թէպէտեւ բան մը յայտնի չէր ըներ դէմքէն։ Այս երկու մարդերը, Տիք և Ժօէ երկուքն ալ բարեկամներ, զանոնք հեռուները քաշած տարած էր, գրեթէ բարեկամութեան և պարտականութեան ուժովը։ Լա՞ւ վարուա՞ծ էր արդեօք, միթէ արգիլուած ճամբաները փորձած չէ՞ր, միթէ այս ճամբորդութեան մէջ չէ՞ր փորձեր անցնիլ անկարելիութեան սահմանները։ Արդեօք Աստուած աւելի վերջի դարերու վերապահած չէ՞ր այս ապերախտ երկրամասին ծանօթութիւնը։

Բոլոր այս մտածումները, ինչպէս կը պատահի յուսահատութեան ժամերուն, իր գլխուն մէջ բազմապատկուեցան, և գաղափարներու անդիմադրելի զուգորդութիւնով մը, Սամուէլ տրամաբանութենէ և բանականութենէ հեռուն կը տարուէր։ Հաստատելէ ետքը ինչ որ պէտք չէր ըներ, ինք իրեն կը հարցնէր թէ ի՞նչ պարտ էր ընել այն ատեն։

Անկարելի՞ պիտի ըլլար արդեօք իր քայլերուն վրայ ընկրկելու։ Արդեօք վերին հոսանքներ չկայի՞ն, որոնք զինքը պիտի տանէին նուազ անջրդի գաւառներ։ Ապահով ըլլալով անցած երկիրներուն վրայով, դժբախտաբար չէր կրնար ըսել թէ ինչ պիտի ըլլայ... դալիք երկիրը անծանօթ կը մնար իրեն։ Ուստի, իր բարձր խղճմտանքը, զինքը թելադրեց ազատօրէն արտայայտուելու իր ընկերակիցներուն. անոնց յստակօրէն ներկայացուց կացութիւնը, անոնց

ցուցուց թէ ի՛նչ ըրած էր մինչեւ այն ատեն, և ինչ կը մնար ընելու տակաւին, ի պահանջել հարկին կրնայի՞ն դառնալ ետ, իրենց փորձել դարձ եա, ի՞նչ էր իրենց կարծիքը։

— Ես իմ տիրոջս կարծիքէն զատ ուրիշ կարծիք չունիմ, պատասխանեց Ժօէ։ Ինչ որ այն տառապի կրնամ ես ալ անով տառապիլ, և իրմէ ա՛լ աւելի։ Ան ուր որ երթայ, ես ալ հոն պիտի երթամ։

— Եւ դո՞ւն, Քէննէտի։

— Ես, սիրելիդ իմ Սամուէլ, ես յուսահատող մարդ չեմ, ոչ ոք գիտէր ինծի չափ ձեր ձեռնարկին վտանգները, բայց ես այլ եւս չուզեցի զանոնք տեսնել, այն վայրկեանէն որ դուն կը դիմագրաւէիր անոնց։ Ուրեմն հոգիով և մարմնով քուկդ եմ այլ եւս։ Ներկայ կացութեան մէջ, իմ կարծիքս է, պէտք է յարատեւել և երթալ մինչեւ ծայրը։ Մնաց որ դարձի վտանգները շատ մեծ են։ Ուստի դէպ ի առաջ, դուն կրնաս վստահիլ մեզի։

— Շնորհակալ եմ, արժանայարգ բարեկամներս, պատասխանեց Տօքթորը, ճշմարտապէս յուզուած։ Ես կ'սպասէի այդքան անձնուիրութեան, բայց պէտք էին ինծի այս քաջալերական խօսքերը, կրկին շնորհակալութիւն։

Եւ այս երեք մարդերը իրարու ձեռք սեղմեցին սրտի զեղումով։

— Ինձ մտիկ ըրէ՛ք, կրկնեց Ֆէրկիւսօն։ Իմ հաշիւներուս համեմատ, կուինէի ծոցէն երեք հարիւր մղոնէն աւելի հեռու չենք, ուստի անապատը չը կրնար անհունօրէն տարածուիլ մեր առջին, քանի որ ծովեզերքը բնակչութիւն կայ և ծանօթ է մինչեւ որոշ խորութիւն մը դէպ ի ներքին երկիրներուն մէջ։ Եթէ պէտք ըլլայ, մենք պիտի ուղղուինք դէպ ի այն ծովեզերքը, և անկարելի է որ մենք չհանդի-

պինք ոսէ ովասիսի և հորի ուրկէ կը նորոգենք մեր ջուրի պաշարները։ Բայց մեզի պակասը հովն է, և առանց անոր մենք բռնուած պիտի ըլլանք տափակ հանդարտութենէ մը բաց օդին մէջ,

— Սպասենք համակերպութեամբ, ըսաւ որսորդը։

Բայց ամէնքը կարգաւ ի զուր հարցաքննեցին միջոցը այս անվերջանալի օրուան մէջ, բան մը չերեւցաւ որ կարենար ծնցնել յոյս մը։ Հովին վերջին շարժումները աներեւութացան մարը մտնող արեւին հետ, որուն հորիզոնական ճառագայթները երկարեցան կրակէ երկայն գիծերով այս անհուն տափարակութեանը վրայ։ Անապատն էր այն։

Ճամբորդները չէին անցած տասնըհինգ մղոն հեռաւորութիւն մը, թէպէտ ծախսած էին նախորդ օրուան պէս հարիւր երեսուն և հինգ խորանարդ ոտք կազ սարուածը բանեցնելու համար և ութը կալոնէն երկու կալոն ջուր զոհուած էր կիզիչ ծարաւնին յագեցնելու համար։

Գիշերը հանդարտ անցաւ, շատ հանդարտ։ Տոքթորը չքնացաւ,

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Անակնկալ օդապարիկը. — Կարաւանի մը հետքերը. — Ջրհոր մը։

Յաջորդ օրը երկինքի նոյն պայծառութիւնը, մթնոլորտի միեւնոյն անշարժութիւնը։ Վիքթորիա բարձրացաւ մինչեւ հինգ հարիւր ոտք բարձրութեան մը, բայց հազիւ զգալապէս դէպ ի արեւմուտք ուղղուեցաւ։

— Մենք անապատին բացերն ենք, ըսաւ Տոքթորը։ Ահա անհուն աւազուտը։ Ի՛նչ տարօրինակ տեսարան։ Բնութեան ի՛նչ եզական տրամադրութիւն։ Ինչո՞ւ համար հոն վարը չափազանց բուսականութիւն, հոս ծայրայեղ չորութիւն, և ասիկա միեւնոյն լայնութեան աստիճանին տակ, արեւուն միեւնոյն ճառագայթներուն ներքեւ։

— Ինչո՞ւ համար։ զիս քիչ կը հետաքրքրէ, սիրելիդ իմ Սամուէլ, պատասխանեց Քէննէտի։ Պատճառը նուազ կ՚զբաղեցնէ զիս քան իրողութիւնը։ Ասիկա այսպէս է, ահա կարեւորը։

— Պէտք է քիչ մը փիլիսոփայի պէս խորհիլ, սիրելի Տիքս, և այս չարիք մը չի բերեր։

— Իմաստասիրենք, ես ալ կ՚ուզեմ այդ, մենք ժամանակ ունինք ատոր, արդէն հազիւ թէ կը քալենք։ Հովը փչելէ կը վախնայ, ան կը քնանայ։

— Ասիկա պիտի չտեւէ, ըսաւ Ժօէ, ինծի կը թուի թէ արեւելքի կողմը ամպերու քանի մը կոյտեր կը նշմարուին։

— Ժօէ իրաւունք ունի, պատասխանեց Տօքթորը։

— Լա՛ւ, ըսաւ Բէննէտի, արդեօք այդ ամպերը մեզի պիտի հասնի՞ն, ընտիր անձրեւով մը և յաջող հովով մը, որ մեր դէմքերը պիտի թրջէ։

— Պիտի տեսնենք Տիք, պիտի տեսնենք։

— Սակայն այսօր ուրբաթ է, Տէ՛ր, և ես ուրբաթ օրերուն վրայ չեմ վստահիր։

— Լաւ, կը յուսամ որ այսօր քու նախապաշարումէդ կը զերծանիս։

— Ես կը փափաքիմ որ այդպէս ըլլայ, Տէ՛ր, ո՛ւֆ, ըրաւ դէմքը սրբելով, տաքութիւնը լաւ բան է, մանաւանդ ձմեռ ատեն, բայց ամառը պէտք չէ զեղծանիլ անով։

— Մի՞թէ դուն չե՞ս վախնար արեւին տաքութենէն մեր օդապարիկին համար, հարցուց Բէննէտի Տօքթորին։

— Ո՛չ, սնդուսին վրայ քսուած կուդդա-բէրքան աւելի բարձր տաքութեան մը կրնայ դիմադրել։ Իսկ օձաձեւ խողովակին միջոցաւ ներքին երեսին առաջ բերած տաքութիւնը յիսունը ութը աստիճանը չանցնիր Ռէօմիւրով, և պատեանը երբեք չաղդուիր։

— Ա՛մպ մը, ճշմարիտ ամպ մը, գոչեց նոյն վայրկեանին Ժօէ, որուն սուր տեսողութիւնը, ամէն դիտակ կ'արհամարհէր։

Արդարեւ թանձր խուրձ մը և հիմա որոշ, կը բարձրանար յամրաբար հորիզոնէն վեր, անիկա խորունկ և ուռած կ'երեւէր. փոքր ամպերու խճողում մըն էր, որ անփոփոխելի կերպով իրենց առաջին ձեւը կը պահէին, որմէ Տօքթորը հետեւցուց թէ գոյութիւն չունէր ոչ մէկ օդի հոսանք իրենց համախմբումին մէջ։

Այս խիտ կոյտը առտուան ժամը ութի ատենները

երեւցած էր, և միայն ժամը տասնեւմէկին արեւին սկաւառակին հասեր էր, որ ամբողջովին անհետացաւ այս թանձր վարագոյրին ետին. նոյն իսկ այն վայրկեանին ամպին ստորին դէզը հորիզոնին գիծը կը թողուր, որ լուսապայծառ կ'երեւար։

— Անիկա առանձնացած ամպ մըն է, ըսաւ Տօքթորը, պէտք չէ դայն հաշուի առնել։ Նայէ՛, Տիք, իր ձեւը ճիշդ ու ճիշդ այն է, ինչ որ էր այս առտու։

— Իրաւցնէ Սամուէլ, հոն ոչ անձրեւ կայ, ոչ հով, մեզի համար գոնէ։

— Երկիւղալի է այդ, որովհետեւ շատ մեծ բարձրութեան մը մէջ կը կենայ այն։

— Լաւ, Սամուէլ, եթէ մենք երթանք փնտռել այդ ամպը, որ չուզեր մեր վրայ պայթիլ։

— Կ'երեւակայեմ որ ատիկա մեծ բանի մը պիտի չծառայէ, պատասխանեց Տօքթորը, ատիկա կազի մսխում մը առաջ պիտի բերէ, և հետեւաբար աւելորդ ջուրի սպառում։ Բայց մեր կացութեան մէջ, պէտք չէ բան մը զանց ընել։ Հիմա վեր կ'ելլենք։

Տօքթորը մեծ մղումով սարուածին բոցը աւելցուց օձաձեւ խողովակներուն մէջ. ուժգին տաքութիւն մը առաջ եկաւ, և իսկոյն օդապարիկը բարձրացաւ իր ընդլայնուած ջրածինին ազդեցութեամբը։

Հողէն դրեթէ հազար հինգ հարիւր ոտք բարձրութեան մէջ հանդիպեցաւ ամպին անթափանց կոյտին և մտաւ խիտ մշուշի մը մէջ, նոյն բարձրութիւնը անփոփոխ պահելով, բայց հոն չգտաւ հովի նուազագոյն շունչ մը իսկ, նոյն իսկ այս մշուշը խոնաւութենէ զուրկ էր և անոր դէմ դրուած առարկաները հազիւ փոքր թացութիւն մը ունեցան։ Վիքթորիա այս շոգիին մէջ պարփակուած, հազիւ զգալի ընթացք մը ունեցաւ, բայց այս եղաւ ամէնը։

Տօքթորը տխրութեամբ կը հաստատէր այս գործողութեամբը ձեռք բերած չափաւոր արդիւնքէն, երբ լսեց Ժօէն որ կը գոչէր ամենաստատիկ անակնկալի շեշտերով.

— Ա՜հ, օրինակի համար։

— Ի՞նչ է այդ Ժօէ։

— Տէ՛ր, Գ. Քէննէտի, ահա տեսէ՛ք ինչ որ տարօրինակ է։

— Ի՞նչ կայ ուրեմն։

— Մենք մինակ չենք հոս, չահագրգռուողներ կան. մեր գիւտը գողցան մենէ։

— Խենդեցա՞ր, ինչ է, հարցուց Քէննէտի։

Ժօէ կը ներկայացնէր ապշահար մարդու մը արձանը, անշարժ կեցած էր։

— Արդեօք արեգակը այս խեղճ տղուն խե՞լքը խանգարեց, ըսաւ Տօքթորը դէպ ի անոր դառնալով։

Ինծի՞ կ՚ըսես, բայց նայեցէ՛ք Տէր, ըսաւ Ժօէ, միջոցին մէջ կէտ մը ցուցնելով։

— Սէն-Բաթրիք վկայ, գոչեց Քէննէտի ինքն ալ, ասիկա հաւատալի բան չէ։ Սամուէլ, Սամուէլ նայէ՛։

— Կը տեսնեմ, պատասխանեց հանդարտօրէն Տօքթորը։

— Ուրիշ օդապարիկ մը, ուրիշ ճամբորդներ մեզի պէս։

Արդարեւ, երկու հարիւր ոտք անդին, օդապարիկ մը կը ծփէր օդին մէջ իր նաւակովը և ճամբորդներովը միասին։ Անիկա ճշդովին Վիքթորիայի ուղղութիւնը բռնած էր։

— Է՛հ ուրեմն, ըսաւ Տօքթորը, մեզի կը մնայ միայն նշան տալ անոր, դրօշակը ա՛ռ Քէննէտի և ցուցնենք մեր գոյները։

Կ՚երեւայ թէ երկրորդ օդանաւին ճամբորդները

ունեցած էին միեւնոյն գաղափարը միեւնոյն վայրկեանին, որովհետեւ միեւնոյն դրօշակը նոյն և նման կը կրկնէր նոյն բարեւը ձեռքի մը մէջ որ կը շարժէր նմանօրինակ կերպով։

— Ի՞նչ կը նշանակէ այս, հարցուց որսորդը։

— Անոնք կապիկներ են, գոչեց Ժօէ, անոնք կը ծաղրեն զմեզ։

— Ասիկա կը նշանակէ որ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն խնդալով, դուն իսկ ես որ այս նշանը կուտաս, սիրելի Տիքս, ասիկա ըսել կ՚ուզէ որ մենք իսկ ենք այս երկրորդ նաւակին մէջինները, այս օդանաւը ճիշդ ու ճիշդ մեր Վիքթորիան է։

— Գալով ատոր, Տէր իմ, բացի ձեր յարգութենէն, ըսաւ Ժօէ, երբեք ինծի պիտի չկրնաք հաւատացնել այդ բանը։

— Եզերքը ե՛լ Ժօէ, շարժէ՛ թեւերդ և դուն պիտի տեսնես...։

Ժօէ հնազանդեցաւ. տեսաւ ճիշդ ու ճիշդ իր շարժումները և վայրկենապէս գործադրեց։

— Ասիկա կրկներեւոյթի արդիւնք է, ըսաւ Տօքթորը, և ոչ ուրիշ բան, հեռանկարի պարզ երեւոյթ մը, որ առաջ կուգայ օդի խաւերուն անհաւասար անօսրութենէն և ահա ամէնը։

— Հրաշալի է այդ, կը կրկնէր Ժօէ, որ չէր կրնար մտքին մէջ սեղմեցնել և կը կրկնէր իր փորձերը բազուկներովը փոխն ի փոխ։

— Ի՜նչ հետաքրքրական տեսարան, կրկնեց Քէննէտի։ Ասիկա հաճոյք կը պատճառէ տեսնելու մեր քաջ Վիքթորիան։ Գիտէ՞ք որ լաւ կերպարանք մը ունի և կը կենայ վեհաշուք կերպով։

— Դուք պարապ տեղը բացատրեցիք եղելութիւնը ձեր ուզած կերպովը, կրկնեց Ժօէ, եզական արդիւնք մըն է այն բոլորովին։»

Բայց ընդհուպ այն պատկերը ջնջուեցաւ աստիճանաբար. ամպերը բարձրացան մեծ բարձրութեան մը մէջ, լքելով Վիքթորիան, որ չփորձեց ալ անոնց հետեւելու, և ժամ մը վերջը, աներեւութացան երկինքի մէջ։

Հազիւ զգալի հովը, կարծես աւելի նուազեցաւ։ Տօքթորը, յուսահատած հողին մօտեցաւ։

Ճամբորդները, որոնք այս միջադէպով իրենց մտադրութիւններէն ազատած էին, նորէն տխուր մտածմանց մէջ սուզեցան, տոչորող տաքութենէ մը ընկճուած։

Ժամը չորսին մօտերը Ժօէ նշմարեց գոգաձեւ տարկայ մը աւազի անհուն դաշտավայրին վրայ, և խոկոյն կրցաւ հաստատել որ երկու արմաւենիներ կը բարձրանային քիչ մը անդին։

«Արմաւենինե՛ր, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, ուրեմն աղբիւր մը, ջրհոր մը կայ հոն։»

Դիտակ մը առաւ և ապահովուեցաւ որ Ժօէի աչքերը չէին խաբած զինք։

«Վերջապէս, կրկնեց ան, ջո՛ւր, ջո՛ւր և մենք փրկուած ենք, որովհետեւ, որչափ որ քիչ քալէինք, միշտ կը յառաջանանք, և մենք պիտի վերջացնէինք հասնելով...

— Լաւ, Տէ՛ր, ըսաւ Ժօէ, եթէ ասոր համար ջուր խմէ՞նք։ Օդը բոլորովին հեղձուցիչ է։

— Խմե՛նք տղաս»։

Ոչ ոք հրամցնելու չսպասեց։ Ամբողջ պինդ մը լմնցուցին, ինչ որ ջուրի պահեստը վերածեց միայն երեքուկէս պինդի։

«Ո՜հ, ասիկա բարիք մըն է, ըսաւ Ժօէ։ Ո՜րչափ լաւ բան է։ Երբեք Բէրքինսի գարեջուրը այնչափ հաճոյք պատճառած չէ ինծի։

— Ահա ծոմապահութեան օգուտները, պատասխանեց Տօքթորը։

Ժամը վեցին Վիքթորիա կը թեւածէր արմաւենիներուն վրայ։ Անոնք երկու ճղած ծառեր էին, ազազուն և գոսացած, ծառի երկու ուրուականներ, առանց սաղարթի, աւելի մեռած քան կենդանի։ Ֆէրկիւսօն զանոնք դիտեց սոսկումով։

Անոնց արմատին քով կ'երեւային ջրհորի մը կէս մաշած քարերը, բայց այս քարերը արեւուն ջերմութենէն փխրուած՝ կարծես ամենանուրբ փոշի մը կը կազմէին։ Հոն խոնաւութեան ոչ մի նշան կար։ Սամուէլի սիրտը սեղմուեցաւ և իր երկիւղներուն մասնակից պիտի ընէր ընկերները, երբ անոնց բացագանչութիւնները իր ուշադրութիւնը հրաւիրեցին։

Արեւմտեան կողմը աչքի կորուստին չափ տեղ կը տարածուէր ճերմկցած ոսկերոտիքներու երկար գիծ մը. կմախքի մասունքներ աղբիւրը կը շրջապատէին, կարաւան մը մինչեւ այն կողմերը հասեր էր, իր անցքը նշանակելով այս երկար ոսկերոտիներովը, ամէնէն տկարները քիչ քիչ ինկեր էին աւազին վրայ, աւելի զօրաւորները մինչեւ այս խիստ բաղձալի աղբիւրը հասնելէն ետքը, անոր եզերացը վրայ գտեր էին սոսկալի մահ մը։

Ճամբորդները իրարու նայեցան ժգունելով.

«Վար չիջնենք, ըսաւ Քէննէտի, փախչի՛նք այս քստմնելի տեսարանէն, հոս կաթիլ մը ջուր չկայ առնելիք։

— Ո՛չ։ Տիք, պէտք է ստոյգ գիտակցութիւնը ունենանք։ Գիշերը հոս անցընենք քան թէ այլուր։ Մենք պիտի հետախուզենք այս ջրհորը մինչեւ յատակը. հոն աղբիւր մը եղեր է առաջները, թերեւս անկէ քիչ մը բան կը մնայ դեռ։»

Վիքթորիա գետինը իջաւ. Ժօէ և Քէննէտի գրին նաւակին մէջ իրենց ծանրութեան համահաւասար աւազ և վար իջան։ Վազեցին դէպի ջրհորը և ներս մտան սանդուխէ մը որ փոշիացեր էր այլ եւս։ Ջուրը ցամքած կը թուէր երկար տարիներէ ի վեր։ Անոնք փորեցին չոր և փխրուն աւազի մը մէջ, աւազներուն ամէնէն անջրդին, հոն ոչ մէկ հետք կար խոնաւութեան։

Տօքթորը տեսաւ անոնց վեր ելլելը տնապատին մակերեսին վրայ քրտնաթաթախ, նկուն, նուրբ փոշիով ծածկուած, ընկճուած, վհատած և յուսաբեկ։

Հասկցաւ անոնց փնտռտուքին անօգուտ ըլլալը, անոր կ'սպասէր արդէն. բան մը չըսաւ։ Ան կ'զգար որ այն վայրկեանէն սկսեալ պարտաւոր էր քաջասիրտ ըլլալ երեք մարդու համար և կորով ունենալ։

Ժօէ հետը կը բերէր կաշի կտրած տիկի մը մասերը, զորս բարկութեամբ նետեց հողին վրայ ցիրցան ոսկերոտիններուն մէջ։

Ճաշի ատեն ոչ մէկ խօսք փոխանակուեցաւ ճամբորդներուն միջեւ, կ'ուտէին դժկամակութիւնով։

Եւ սակայն տակաւին ճշմարտիւ չէին կրած ծարաւի նեղութիւնները, և միայն ապագային համար կը յուսահատէին։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Հարիւր տասներեք աստիճան. — Տօքթորին խորհրդածութիւնները. — Յուսահատական փնտռտուք. — Սարուածը կը մարի. — Հարիւր քսան երկու աստիճան. — Անապատը կը հետազօտեն. — Գիշերուան մէջ պտոյտ մը. — Ամայութիւն. — Ուժասպառութիւն. — Ժօէի ծրագիրները. — Օր մըն ալ կ'անցընեն։

Վիքթորիային նախորդ օրուան մէկ կտրած ճամբան տասը մղոնը չէր անցներ, և կանգուն կենալու համար ծախսած էին հարիւր վաթսուն երկու խորանարդ մեթր կազ։

Շաբաթ առտու, Տօքթորը մեկնումի նշանը տուաւ։

— Սարուածը միայն վեց ժամ կրնայ բանիլ, ըսաւ ան։ Եթէ այս վեց ժամուան մէջ մենք չգտնենք ոչ աղբիւր մը կամ ոչ ջրհոր մը, Աստուած միայն գիտէ թէ ի՛նչ պիտի ըլլանք։

— Տէ՛ր, քիչ հով կայ այս առտու, ըսաւ Ժօէ, բայց կարելի է պիտի ելլէ, աւելցուց ան տեսնելով Ֆէրկիւսոնի գէշ տրամադրուած տխրութիւնը։

Պարա՛պ յոյս։ Օդին մէջ խաղաղ հանդարտութիւն մը կար, այն հանդարտութիւններէն մէկը որ արեւադարձային ծովերու մէջ նաւերը շղթայուածի նման կը բռնեն։ Տաքութիւնը անհանդուրժելի կ'ըլլայ, և ջերմաչափը շուքին մէջ, վրանին տակ հարիւր տասերեք աստիճան կը ցուցնէր, այսինքն սանթիկրատով քառասունը հինգ։

ժօէ և Քէննէտի մէկմէկու քով տարածուած, կը փնտռէին եթէ ոչ քունի մէջ, գոնէ թմրութեան մէջ կացութեան մոռացումը։ Բռնազատեալ անգործութիւն մը անոնց և տաժանելի պարապոյթ մը։ Այն մարդը աւելի ցաւալի է որ չկրնար վանել իր մտածումները աշխատութիւնով մը կամ նիւթական զբաղումով մը. բայց հոս չկար բան մը աշխատելիք կամ պարապելիք, պէտք կ'ըլլար կացութիւնը ընդունիլ առանց կարենալ բարելաւելու։

Ծարաւի տուայտանքները սկսան անգթօրէն զգացնել զիրենք։ Օղին, փոխանակ այս ստիպողական պէտքը յագեցնելու, կ'աւելցնէր ընդհակառակը, և իրաւացիօրէն արժանի կ'ըլլար «վագրերու կաթ» անունին, զոր անոր կուտան Ափրիկէի բնիկները։

Հազիւ երկու բինդ տաք հեղուկ մը ունէին։ Ամէն մէկը իր նայուածքովը խանդաղատանօք կը նայէր այս այնքան թանկագին քանի մը կաթիլներուն. ոչ ոք չէր համարձակեր անոր մէջ թաթխելու իր շրթունքները։ Երկո՛ւ բինդ ջուր, անապատին մէջտեղերը։

Այն ատեն Տօքթ. Ֆէրկիւսոն, իր մտածմանց մէջ ընկղմած, կը հարցնէր ինքնին թէ արդեօք խոհեմութեամբ չարժա՞ծ էր։ Միթէ աւելի արժէքաւոր չէ՞ր ըլլար պահելով այն ջուրը, զոր կորսնցուցած էր տարբաղադրելով մթնոլորտին մէջ կենալ կարենալու համար։ Անտարակոյս քանի մը մղոն ճամբայ ըրած էր։ Բայց արդեօք աւելի՞ առաջ գացած էր։ Երբ լայնութեան այս աստիճանին տակ վաթսուն մղոն ետ գացած ըլլար, ի՛նչ փոյթ իրեն, քանի որ այս տեղւոյն մէջ ջուրը կը պակսէր իրեն։ Եթէ վերջապէս հովը ելլէր, դէպի վա՞ր պիտի փչէր արդեօք, թէ հակառակ կողմը։ Բայց յոյսը Սամուէլը կը մղէր

դէպի առաջ։ Եւ սակայն, ի զուր վատնուած այն երկու կալօն ջուրը, ինը օր այս անապատին մէջ մնալու կը բաւէր։ Եւ այն ինը օրերուն մէջ ի՛նչ փոփոխութիւններ կրնային առաջ գալ։ Կարելի էր նաև, պահելով այն ջուրը, միայն նաւախիճ նետելով վեր բարձրանալ և յետոյ կազի կորուստով վար իջնել. բայց իր օդապարիկին կազը, անոր արիւնը և անոր կեանքն էր։

Այս հազարաւոր խորհրդածութիւնները իր գլխուն մէջ իրար կը բախէին, զոր երկու ձեռքերուն մէջ առած՝ ամբողջ ժամեր վար չէր առներ։

«Պէտք է վերջին ճիգ մը ընել, կ'ըսէր ինքնիրեն առաւօտեան ժամը իննի ատեններ։ Պէտք է փորձել վերջին անգամ մթնոլորտական հոսանք մը գտնելու, որ զմեզ առնէ տանի, պէտք է մեր վերջին ապաւէններն ալ փորձենք»։

Եւ երբ իր ընկերները կը քնանային, օդանաւին ջրածինը բարձր բարեխառնութեան մը հասցուց, և անիկա ուռեցաւ կազին ընդլայնումովը և շիտակ վեր ելաւ արևուն ուղղահայեաց ճառագայթներուն մէջէն։ Տօքթօրը ի զուր փորձեց գտնել հովի շունչ մը հարիւր ոտքէն մինչև հինգ հազար ոտք բարձրութեան մը մէջ. իր մեկնած կէտը յամառօրէն մնաց իր ներքևը, բացարձակ հանդարտութիւն մը կը տիրէր մինչև շնչելի օդին վերջին սահմանները։

Վերջապէս սնուցիչ ջուրը սպառեցաւ, սարքուածը մարեցաւ կազ չըլլալուն համար, Պունսէնի բարդը գործելէ դադրեցաւ, և Վիքթորիա ճմռթկուելով յամրաբար իջաւ աւազին վրայ, նոյն իսկ այն տեղը ուր նաւակը փոսացուցած էր։

Կէս օր էր, կը գտնուէին երկայնութեան 19°35′ և լայնութեան 6°51′ վրայ, Չատ լիճէն հինգ հարիւր

մղոն և Ափրիկէի արեւմտեան ծովեզերքէն չորս հարիւր մղոն հեռու։

Գետինը իջած ատեննին, Տիք և Ժօէ դուրս ելան զիրենք ճնշող թմրութենէն։

— Մենք կեցեր ենք, ըսաւ սկովտիացին։

— Ատոր պէտք ունինք, պատասխանեց Սամուէլ լուրջ ձայնով մը։

Իր ընկերները հասկցան զինքը։ Ցամաքին մակերեսը այն ատեն կը գտնուէր ծովուն մակերեւոյթին հաւասար, իր շարունակական գողացումին հետեւանքով, որով օդապարիկը կը կենար կատարեալ հաւասարակշռութեան մէջ և բացարձակ անշարժութեամբ։

Ճամբորդներուն ծանրութիւնը փոխանակուեցաւ աւազի հաւասարաչափ բեռով և ոտքերնին ցամաքին վրայ դրին. ամէն մէկը իր խորհրդածութեանց մէջ սուզուեցաւ և շատ մը ժամեր չխօսեցան։ Ժօէ ճաշը պատրաստեց, որ կը բաղկանար պաքսիմատէ և բէմիքանէ, որոնց հազիւ թէ դպան, տաք ջուրի ումպ մը վերջ դրաւ այս տխուր ճաշին։

Գիշերը ոչ ոք հսկեց, բայց ոչ մէկն ալ քնացաւ։ Տաքութիւնը հեղձուցիչ եղաւ։ Հետեւեալ օրը, կէս բինք ջուրէն աւելի չէր մնացած, Տօքթորը զայն պահեստի դրաւ և որոշեցին անոր չդպչիլ բայց եթէ յետին վայրկեանին։

— Կը խեղդուիմ կոր, գոչեց ընդհուպ Ժօէ, տաքութիւնը կը կրկնապատկուի, ասիկա զիս չզարմացներ, ըսաւ ան ջերմաչափը նայելով, հարիւր քառասուն աստիճան (60° սանթիկրատով)։

— Աւազը զմեզ կ'այրէ կը մրկէ, պատասխանեց որսորդը, իբր թէ հնոցէ մը դուրս ելած ըլլար։ Եւ այս կրակէ երկինքին վրայ ոչ մէկ ամպ կ'երեւի, խենդենալիք բան է։

— Չի յուսահատիր, ըսաւ Տօքթորը այս մեծ տաքութիւններուն կը յաջորդեն անխուսափելի կերպով փոթորիկներ այս լայնութեան աստիճաններուն մէջ, և անոնք կը հասնին փայլակի արագութեամբ, հակառակ երկինքի ջինջ պայծառութեանը, մեծ փոփոխութիւններ կրնան առաջ գալ, առնուազն մէկ ժամէն։

— Բայց վերջապէս, կրկնեց Քէննէտի, ատոր մէկ նշանը պիտի ըլլար։

— Է՛հ, ըսաւ Տօքթորը, ինծի կ'երեւայ թէ ծանրաչափը թեթեւ ձգտում մը ունի վար իջնելու։

— Աստուած լսէ ձայնդ, Սամուէ՛լ, որովհետեւ ահաւասիկ մենք գամուած մնացած ենք այս հողին Թռչունի մը պէս որուն թեւերը կտրած են։

— Սակայն սա տարբերութեամբ որ սիրելի Տիքս, մեր թեւերը անաղարտ մնացած են, և կը յուսամ որ անոնք պիտի կրնան մեզի ծառայել տակաւին։

— Ո՛հ, հո՛վ, հո՛վ, գոչեց Ժօէ, որուն միջոցաւ մենք պիտի երթանք առուակի մը կամ ջրհորի մը քով և ա՛լ բանի մը պակասութիւնը չպիտի ունենանք, մեր սննդեղէնները բաւական են, և ջուրով մենք ամիս մը պիտի սպասենք առանց նեղուելու։ Բայց ծարաւը անգութ բան է։

Ծարաւը, բայց նաեւ անապատին շարունակական զննութիւնը, միտքը կը յոգնեցնէր, չկար հողի անհարթութիւն մը, ոչ իսկ աւազակոյտ մը, կամ կոպիճ մը որուն վրայ նայուածքը ուղղուէր։ Այս միօրինակութիւնը կը զզուեցնէր և յառաջ կը բերէր անատի ախտ կոչուած նեղութիւնը։ Երկինքի այս չոր կապոյտին անայլայլութիւնը և աւազին այս անհուն դեղնութիւնը սոսկումը կ'ամբողջացնէ։ Այս հրավառ մթնոլորտին մէջ տաքութիւնը թրթռուն կ'երեւար, իբր բոցավառ հնոցի մը վերեւ, միտքը կը յուսահա-

տէր տեսնելով այս անսահման հանդարտութիւնը և չէր տեսներ ոչ մէկ պատճառ որով այդօրինակ կացութիւն մը դադրի, վասն զի անհունութիւնը տեսակ մը յաւիտենականութիւն է:

Ուստի գժբախտները, այս արիացեալ գօտիին տակ ջուրէ զրկուած՝ սկսան զգալ բանդագուշանքի նշաններ, անոնց աչքերը կը խոշորնային, նայուածքնին պղտոր կ'ըլլար:

Երբ գիշերը վրայ հասաւ, Տօքթորը որոշեց կռուիլ այս վրդովիչ տրամադրութեան դէմ արագ գնացքով մը, ուզեց անցնիլ այս աւազի դաշտէն քանի մը ժամուան մէջ, ոչ թէ բան մը փնտռելու, այլ քալելու համար միայն:

— Եկէ՛ք, ըսաւ իր ընկերներուն, հաւատացէ՛ք որ ասիկա ձեզի լաւ պիտի ըլլայ:

— Անկարելի է, պատասխանեց Քէննէտի, պիտի չկարենայի քայլ մը իսկ առնել:

— Ես աւելի լաւ կը սեպեմ քնանալը, ըսաւ Ժօէ:

— Բայց քունը կամ հանգիստը ձեզի աղիտաբեր պիտի ըլլան բարեկամնե՛րս, հակազդեցէ՛ք այս թմրութեան դէմ, օ՛ն, եկէ՛ք:

Տօքթորը չկրցաւ անոնց հաւանութիւնը առնել, և առանձինն մեկնեցաւ գիշերուան աստեղազարդ թափանցկութեան մէջտեղը: Իր առաջին քայլերը տաժանագին եղան, տկարացած և քալելու անվարժ մարդու մը պէս. բայց ընդհուպ հասկցաւ որ այս մարզանքը իրեն փրկարար պիտի ըլլայ: Ան յառաջացաւ հազարաւոր մղոն տեղ դէպ ի արեւմուտք, և իր միտքը կը կազդուրուէր արդէն, երբ, յանկարծ, գլխու պտոյտ մը բռնուեցաւ և կարծեց որ անդունդի մը վրայ խոնարհած էր, զգաց որ իր ծունգերը կը կթոտէին, այս լայնատարած ամայութիւնը

սարսափեցուց զինքը, անիկա կարծեց զինքը մաթեմաթիքական կէտը, անսահման շրջանակի մը կեդրոնը, այսինքն ոչինչ: Վիքթորիա ամբողջովին կ'աներեւութանար ստուերին մէջ: Տօքթորը անընկճելի սոսկումով մը բռնուեցաւ, ան որ անզգած, անվեհեր ուղեւոր մըն էր, ուզեց ետ դառնալ իր քայլերուն վրայ, բայց ի զո՛ւր, կանչե՛ց, ոչ իսկ արձագանգ մը իրեն պատասխանող, և իր ձայնը ինկաւ միջոցին մէջ, ինչպէս քար մը անյատակ անդունդի մը մէջ: Տկարացած ինկաւ ուղղին վրայ միայնակ, անապատին խոր լռութեան մէջտեղը:

Կէս գիշերին, զգայութիւնը վերստացաւ իր հաւատարիմ ժօէի բազուկներուն մէջ, որ անհանգիստ եղած իր տիրոջը երկարատեւ բացակայութենէն, նետուեր էր անոր հետքերուն վրայ որոնք դաշտին մէջ յստակօրէն կը յայտնուէին, զայն մարած գտեր էր:

— Ի՞նչ ունեցաք, Տէ՛ր իմ, հարցուց ան:

— Ոչինչ, քաջ ժօզս, վայրկեանի մը տկարութիւն, ահա ամէնը:

— Արդարեւ բան մը չէ, Տէ՛ր, բայց ոտքի ելէ՛ք, իմ վրաս կրթնեցէ՛ք և երթանք դէպ ի Վիքթորիա:

Տօքթորը, ժօէի բազուկը մտած, ելած ճամբէն ետ վերադարձաւ:

— Անխոհեմութիւն էր, Տէ՛ր, այսպէս արկածախնդիր չեն ըլլար: Դուք կրնայիք կողոպտուիլ, աւելցուց խնդալով: Օ՛ն, Տէ՛ր, լրջօրէն խօսինք:

— Խօսէ՛, մտիկ պիտի ընեմ քեզի:

— Պէտք է բացարձակապէս ճար մը գտնել: Մեր կացութիւնը չկրնար քանի մը օր տեւել, և եթէ հովը չհասնի, մենք կորսուած ենք:

Տօքթորը չի պատասխանեց:

— Լա՛ւ ուրեմն, պէտք է որ մէկը անձնազոհ ըլ-

լայ հասարակաց օգտին համար, և բոլորովին բնական բան է որ անիկա ես ըլլամ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, ի՛նչ է քու ծրագիրդ:

— Շատ պարզ է ծրագիրս, կ'առնեմ ուտելիքս, կը քալեմ միշտ դէպ ի առաջ, մինչեւ որ հասնիմ տեղ մը, ինչ որ չկրնար պակսիլ: Այս միջոցին, եթէ երկինք ձեզի ղրկէ նպաստաւոր հով մը, դուք ինծի չսպասէք, պիտի մեկնիք: Իսկ ես, եթէ յաջողիմ հասնելու գիւղ մը, օգուտ պիտի քաղեմ քանի մը արաբական բառերէ, որոնք ինծի պիտի տաս գրաւոր, և ես ձեզի օգնութիւն պիտի բերեմ, կամ ես հոն պիտի թողում մորթս: Ի՞նչ կ'ըսէք իմ դիտաւորութեանս մասին:

— Անմիտ բան է, բայց արժանի քու քաջ սրտիդ, Ժօէ: Անիկա անկարելի է, դուն մեզ չպիտի թողուս:

— Վերջապէս Տէ՛ր, պէտք է փորձել ո՛ և է բան: Անիկա չկրնար ձեզի վնաս մը պատճառել, որովհետեւ դարձեալ կը կրկնեմ, դուք ինծի պիտի չսպասէք, և ամենայն ճշդութեամբ կրնամ յաջողիլ:

— Ո՛չ, Ժօէ, ո՛չ, մենք իրարմէ չպիտի բաժնուինք. այս բանը վիշտ մը պիտի ըլլայ ուրիշ ցաւերու վրայ աւելցող: Գրուեր է որ այս այսպէս ըլլայ, և շատ հաւանականաբար գրուած է որ այլապէս պիտի ըլլայ աւելի ետքը: Այսպէս, սպասենք համակերպելով:

— Թող այնպէս ըլլայ, Տէ՛ր, բայց ձեզի կանխաւ կ'ըսեմ մէկ բան: Դեռ օր մը կուտամ ձեզի. աւելի պիտի չսպասեմ: Այսօր կիրակի է, կամ աւելի երկուշաբթի, քանի որ առտուան ժամը մէկն է. եթէ եթէ երեքշաբթի չկարենանք մեկնիլ, պիտի փորձեմ բաղդս. ասիկա անդառնալիօրէն որոշուած ծրագիր մըն է:

Տօքթորը չպատասխանեց, ընդհուպ, նաւակ վերադարձաւ և հոն նստաւ Քէննէտիի քովը: Անիկա խորասուզուած էր բացարձակ լռութեան մէջ, որ քուն չէր կրնար ըլլալ:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Զարհուրելի տաքութիւն. — Բանդագուշանքներ. — Ջուրի վերջին կաթիլները. — Յուսահատութեան գիշեր. — Անձնասպանութեան փորձ. — Սիմունը. — Ովասիսի. — Առու եւ մատակ առիւծ:

Տօքթորին առաջին խնամքը եղաւ, հետեւեալ օրը, ծանրաչափը նայիլ: Հազիւ սնդիկին սիւնը կրած էր զգալի իջուածք մը:

— Ոչի՛նչ, բաւ. ինքնիրեն, ոչի՛նչ:

Նաւակէն դուրս ելաւ և ելաւ օդը զննելու. նոյն տաքութիւնը, նոյն յստակութիւնը, նոյն անողոք վիճակը:

— Պէ՞տք է ուրեմն յուսահատիլ, գոչեց ան:

Ժօէ բառ մը չըսաւ, իր մտածմանց մէջ ընկղմած, և խորհելով իր արշաւանքի ծրագրին վրայով:

Քէննէտի ոտքի ելաւ շատ հիւանդ վիճակի մէջ, և նշաւակ մտահոգիչ գերագրգռութեան մը: Սոսկալի կերպով ծարաւէ կը նեղուէր: Իր լեզուն և ուռած շրթունքները հազիւ կրնային ձայն մը արտաբերել:

Դեռ կար քանի մը կաթիլ ջուր. իւրաքանչիւրը գիտէր զայն, իւրաքանչիւրը անոր վրայ կը խորհէր և կ'զգար որ դէպ ի այն կը հրապուրուէր, բայց ոչ ոք քայլ մը կը համարձակէր առնել:

Այս երեք ընկերները, երեք բարեկամները, իրարու կը նայէին խոլոր մոլոր աչքերով, անասնային անյագութիւնով մը, որ մանաւանդ Քէննէտիին վրայ

յայտնի կ'երեւէր։ Իր զօրեղ կազմը աւելի շուտ կ'ըն-կճուէր այս անհանդուրժելի զրկանքներէն. ամբողջ օրը զառանցանքի նշաններ ցոյց տուաւ. կ'երթար կուգար խաղոտ աղաղակներ արձակելով, բռունցք-ները խածնելով, պատրաստ երակները բանալու և անոնցմէ արիւն խմելու համար։

«Ո՜հ, գոչեց, ծարաւի երկիր, աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ կոչուէիր յուսահատութեան երկիր։»

Ցետոյ ինկաւ խոր ուժասպառութեան մէջ. ա՛լ ուրիշ բան չէր լսուէր, բայց եթէ շնչառութեան սու-լումները իր պապակած շրթունքներէն։

Երեկոյեան դէմ, Ժօճն ալ իր կարգին բռնուեցաւ յիմարութեան սկզբնաւորութենէ մը. այս աւազի ընդարձակ դաշտը իրեն կը թուէր անհուն լիճ մը, յստակ և վճիտ ջուրերով, քանի մը անգամ նետուե-ցաւ այն հրավառ հողին վրայ խմելու գիտումով և կը կանգնէր փոշեթաթախ բերանով։

— Անէ՜ծք, ըսաւ բարկութենով, աղի ջուր է եղեր։

Այն ատեն, երբ Ֆէրկիւսոն և Քէննէտի անշարժ տարածուած էին, բռնուեցաւ անդիմադրելի մտա-ծումով մը սպառելու այն քանի մը կաթիլ ջուրը, որ պահեստի դրուած էր։ Այս մտածումով յառաջա-ցաւ դէպի նաւակը, ծունկերուն վրայ քաշքշուելով, խանդաղատանօք նայեցաւ այն շիշին, ուր այս հե-ղուկը կը գտնուէր. տարօրինակ նայուածք մը նե-տեց անոր վրայ, զայն բռնեց և տարաւ շրթունքնե-րուն։

Նոյն վայրկեանին «ջո՜ւր, ջո՜ւր» բառերը արտա-սանուեցան սրտաճմլիկ շեշտով մը։

Քէննէտին էր որ կը քաշքշուէր իր քովը. խեղճը գթութիւն կը հայցէր, ծունկի եկած կ'աղա-

չէր, կուլար։ Ժօճ նոյնպէս լալով շիշը անոր ներ-կայացուց, և մինչև վերջին կաթիլը Քէննէտի բա-պարպեց մէջինը։

«Շնորհակալ եմ», ըսաւ։

Բայց Ժօճ չլսեց զայն, անոր պէս աւազին վրայ ինկած էր։

Թէ ի՛նչ պատահեցաւ այն ահաւոր գիշերուան մէջ մարդ չի գիտեր։ Բայց երեքշաբթի առտու, կրակէ տուշին տակ զոր արեւը կը հոսեցնէր, տարաբախտ-ները զգացին որ իրենց անդամները քիչ քիչ կը չոր-նային։ Երբ Ժօճ ուզեց ոտքի ելլել, անկարելի եղաւ այս իրեն համար։

Աչքերը իր շուրջը նետեց։ Նաւակին մէջ, Տօք-թորը ընկճուած, բազուկները կուրծքին վրայ խա-չաձեւած, կը դիտէր միջոցին մէջ երեւակայական կէտ մը ապուշ յառումով մը։ Քէննէտի ահարկու ե-րեւոյթ մը ունէր. գլուխը կը շարժէր աջ ու ձախ, վանդակի մէջ փակուած վայրենի գազանի մը պէս։

Յանկարծ, որսորդին ակնարկները տարուեցան դէպի իր կարճափողը, որուն բունը նաւակին եզեր-քէն դուրս ելած էր։

Ա՜հ. գոչեց ոտքի ելլելով գերմարդկային ճիգով։

Ձեռքին վրայ նետուեցաւ խելակորոյս, յիմարի պէս, և փողը ուղղեց դէպի իր բերանը։

«Պարո՛ն, պարո՛ն», ըսաւ Ժօճ, նետուելով անոր վրայ։

— Ձգէ՛, գնա, կորսուէ՛, ըսաւ սկովտիացին հը-ռնչելով։

Երկուքը կը կռուէին կատաղութեամբ։

«Կորսուէ՛, գնա՛, ապա թէ ոչ կ'սպաննեմ քեզ», կրկնեց Քէննէտի։

Բայց Ժօճ անոր կը կառչէր ույժով. այսպէս տա-

պըլտիկեցան առանց որ Տօքթորը զանոնք նշմարելու, և մէկ վայրկեանի մէջ, կուլի միջոցին կարճափողը պայթեցաւ յանկարծ։ Որոտման ձայնէն Տօքթորը ոտքի ելաւ ուրուականի մը պէս, իր չուրջը դիտեց։

Բայց մէկէն իր նայուածքը ոգեւորուեցաւ, իր ձեռքը տարածեց դէպի հորիզոն, և ձայնով մը, որ ա՛լ ոչինչ ունէր մարդկային, գոչեց։

«Հո՛ն, հո՛ն, հո՛ն վարը։»

Իր ձեւերուն մէջ այնպիսի ազդուութիւն մը կար որ, Ժօէ և Քէննէտի զատուեցան իրարմէ, և երկուքն ալ դիտեցին։

Դաշտը կը խռովէր ծովու մը պէս որ կը կատղի փոթորիկի առեն. աւազի կոհակներ իրարու կը բախէին խիտ փոշիի մը մէջտեղ. անհուն սիւն մը կուգար հարաւ արեւելքէն վերջին ծայր արագութեամբ մը դարձդարձիկ ընթանալով. արեւը կ'աներեւութանար անթափանց ամպի մը ետեւ, որուն տարապայման չուքը կ'երկարէր մինչեւ Վիքթորիայի քով, ուրը աւազի հատիկներ կը սահէին հեղուկ մասնիկներու պէս, և այս բարձրացող ծովախաղացը քիչ քիչ կը մօտենար։

Յուսոյ ազդու նայուածք մը փայլեցաւ Ֆէրկիւսոնի աչքերուն մէջ։

«Սիմո՛ւնը, աղաղակեց։

— Սիմունը, կրկնեց Ժօէ, առանց իմաստը հասկընալու։

— Աւելի լաւ, գոչեց Քէննէտի յուսահատ կատաղութիւնով մը, աւելի լաւ, պիտի մեռնինք։

— Աւելի լաւ, կրկնեց Տօքթորը, ընդհակառակը պիտի ապրինք։»

Սկսաւ արագօրէն դուրս նետել նաւակէն նաւախիճի տեղ ծառայող աւազը։

Իր ընկերները վերջապէս հասկցան զինքը, միացան անոր և անոր քովերը տեղաւորուեցան։

«Եւ հիմա Ժօէ, ըսաւ Տօքթորը, դուրս նետէ քու հանածոներէդ յիսուն լիպրայի չափ։»

Ժօէ չվարանեցաւ և սակայն արագ ցաւի մը պէս բան մը զգաց։ Օդապարիկը վեր բարձրացաւ։

«Ժամանակին էր» գոչեց Տօքթորը։

Արդարեւ սիմունը կը հասնէր կայծակի արագութիւնով։ Քիչ մը ուշ Վիքթորիա խորտակուած պիտի ըլլար, կտոր կտոր և ոչնչացած ջարդուփշուր։ Անհուն թաթառը անջր պիտի հասնէր, աւելի կարկուտով մը ծածկուեցաւ։

«Նաւախիճ նետէ՛ տակաւին գոչեց Տօքթորը Ժօէի։

— Ահաւասիկ, պատասխանեց այս վերջինը վար նետելով քուարցի խոշոր կտոր մը։»

Վիքթորիա վեր ելաւ արագօրէն, թաթառէն վեր, բայց օդին անհուն տեղափոխութեան մէջ բռնուած՝ այս փըրփրացող ծովուն վերեւը անհաշուելի արագութեամբ մը փըրքշուեցաւ։

Սամուէլ, Տիք և Ժօէ չէին խօսեր, կը դիտէին, կը յուսային, զովացած մանաւանդ այս յորձանապտոյտ հովին մէջ։

Ժամը երեքին մրրիկը կը դադրէր, աւազը վար իյնալով կը կազմէր անթիւ քանակութեամբ բլուրներ. երկինքը իր առջի հանդարտութիւնը կը վերստանար։

Վիքթորիա, անշարժ մնացած, կը թեւածէր ովասիսի մը վերեւ, կանանչ ծառերով ծածկուած կղզի մը և բարձրացած այս ովկիանոսին մակերեւոյթին վրայ։

«Ջո՛ւր, ջուրը հոն է» գոչեց Տօքթորը։

Խսկոյն բանալով վերին ծորակը. ջրածինին անցք

տուաւ և իջաւ յամրաքայլ ովասիսէն երկու հարիւր քայլ անդին։

Ժամը չորսին ճամբորդները անցեր էին երկու հարիւր քառասուն մղոնի անջրպետ մը։

Նաւակը անմիջապէս հաւասարակշռութեան մէջ դրուեցաւ, և Քէննէտի Ժօէին հետ նստուեցաւ հողին վրայ։

«Ձեր հրացանները առէք, գոչեց Տօքթորը, ձեր հրացանները և խոհեմ եղէ՛ք»։

Տիք յափշտակեց իր կարճափողը, և Ժօէ հրացաններէն մին առաւ։ Արագօրէն յառաջացան մինչև ծառերը և թափանցեցին այն զով կանանչութեանը տակ, որ իրենց կ'իմացնէր առատահոս աղբիւրներու հետքեր։ Անոնք զգուշութիւն չըրին խոշոր ոտքերու հետքերուն, թարմ հետքերու, որոնք հոս հոն խոնաւ հողին վրայ նշաններ կը ցուցնէին։

Ցանկարծ մռնչիւն մը թնդաց իրենցմէ քսան ոտք անդին։

«Առիւծի մը մռնչիւնն է, ըսաւ Ժօէ։

— Աւելի լաւ, պատասխանեց որսորդը զայրագին, մենք պիտի կռուինք, Մարդ ուժով կ'ըլլայ երբ պէտք ըլլայ կռուելու։

— Խոհեմութիւն, պարոն Տիք, խոհեմութիւն, մէկերնուս կեանքէն կախում ունի ամէնուս կեանքը։«

Բայց Քէննէտի մտիկ չըրաւ անոր, կը յառաջանար, աչքը բոցավառած, կարճափողով զինուած, ահաւոր իր յանդգնութեանը մէջ։ Արմաւենիի մը տակ, սև բաշերով խոշոր առիւծ մը կեցած էր յարձակումի դիրքով։ Հազիւ թէ նշմարեց որսորդը որ ընդոստ ցատկեց, բայց դեռ գետնի չի մօտեցած՝ սիրտին ուղղուած գնդակ մը զինքը կայծակնահար ըրաւ և մեռած ինկաւ.

«Հուրրա՛, հուրրա՛, գոչեց Ժօէ։

Քէննէտի գահավիժեցաւ ջրհորին վրայ, սահեցաւ խոնաւ սանդուխներուն վրայ, և ծռեցաւ զով աղբիւրի մը առջև, որուն մէջ թրջեց իր շրթունքները անյագօրէն։ Ժօէ հետևեցաւ անոր, և ուրիշ բան չլսուեցաւ բայց եթէ լեզուի կափկափումներ, ճիշդ անասուններու պէս որոնք ծարաւնին կ'անցընեն։

«Զգուշանանք, պարոն Տիք, ըսաւ Ժօէ շունչ առնելով, չզեղծանինք»։

Բայց Տիք, առանց պատասխանելու, կը խմէր միշտ։ Կը մխրճէր իր գլուխը և թևերը բարերար ջուրին մէջ, կը գինովնար։

«Եւ պարոն Ֆէրկիւսօ՞նը» ըսաւ Ժօէ։

Այս միակ բառը Քէննէտիին խելքը գլուխը բերաւ։ Հետը բերած շիշ մը լեցուց և խոյացաւ հորին սանդուխներուն վրայ։ Բայց ի՛նչ եղաւ իր ապշութիւնը։ Խոշոր դիմահար մարմին մը անոր անցքը կը խափանէր։ Ժօէ, որ Տիքին ետևէն կուգար, պարտաւորուեցաւ ընկրկելու անոր հետ։

«Բանտարկուած ենք։

— Անկարելի է, ի՞նչ ըսել է այս։»

Տիք խօսքը չէր լմնցուցած, սոսկալի մռնչիւն մը անոր հասկցուց թէ ի՛նչ նոր թշնամիի հետ գործ ունէր։

«Ուրիշ առիւծ մը, գոչեց Ժօէ։

— Մատակ առիւծ մը, ո՛հ, անիծեալ գազան. սպասէ՛ ըսաւ որսորդը արագօրէն լեցնելով իր կարճափողը։

Վայրկեան մը ետքը, կրակ ըրաւ, բայց կենդանին աներևութացած էր։

«Դէպ առաջ, գոչեց։

— Ո՛չ, պարոն Տիք, ոչ, դուք զայն չպիտի գտնէիք մէկ հարուածով. իր մարմինը մինչեւ հոս թաւալած ըլլալու էր. անիկա հոն կեցած է պատրաստ ցատկելու համար մեզի այն առաջին անձին վրայ որ պիտի երեւայ, և անիկա կորսուած է։

— Բայց ի՞նչ ընենք, պէտք է դուրս ելլել, հապա Սամուէլը՞ որ մեզի կը սպասէ։

— Կենդանիին հրապուրենք. առէք իմ հրացանս և տուէք ինծի ձեր կարճափողը։

— Ի՞նչ է ձեր ծրագիրը։

— Հիմա կը տեսնէք։

Ժօէ իր կտաւէ բաճկոնակը հանելով զայն անցուց հրացանին ծայրը և ներկայացուց իբր խայծ բացուածքին վերեւը։ Կատաղի գազանը յարձակեցաւ վրան։ Քէննէտի անոր կ'սպասէր, և մէկ գնդակով անոր ուսը ջախջախեց։ Մատակ առիւծը մռնչելով թաւալեցաւ սանդուխին վրայ ժօէն տապալելով։ Անիկա կը կարծէր արդէն կենդանիին խոշոր թաթերը զգալ իր վրան, երբ երկրորդ պայթիւն մը թնդաց, և Տօքթ. Ֆէրկիւսոն երեւցաւ բացուածքին վրայ, հրացանը ձեռքը որ տակաւին կը ծխար։

Ժօէ ոտքի ելաւ արագօրէն, անցաւ գազանին մարմնոյն վրայէն և տարաւ տիրոջը լեցուն շիշը։

Զայն իր շրթունքներուն տանիլը, կիսովին պարպելը Ֆէրկիւսոնի համար վայրկեանի մը գործ եղաւ. և երեք ճամբորդները շնորհակալ եղան Աստուծոյ իրենց սրտին խորէն, որ զիրենք այնքան հրաշալի կերպով ազատած էր։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Հաճոյալի երեկոյթ մը.—Ժօէի խոհանոցը.— Հում միսի վրայ ճննական տեսութիւն.—Ճէյմս Պրիւսի պատմութիւնը.—Ժօէի երազները.—Մեկնումի պատասութիւններ.—Ուրականը։

Քէննէտի այս փոքր կալուածին ամէն կողմը պըտըտած էր և մացառները խուզարկած. երեք ճամբորդները միակ կենդանի էակներն էին այս երկրային դրախտին, տարածուեցան իրենց ծածկոյթներուն ներքեւ և անցուցին խաղաղ գիշեր մը, որ իրենց բերաւ անցեալ վիշտերու մոռացում մը։

Յաջորդ օրը, 7 Մայիս, արեւը կը փայլէր իր բոլոր պայծառութիւնովը, բայց իր ճառագայթները չէին կրնար թափանցել տուերի թանձր վարագոյրէն, քանի որ բաւականաչափ ուտեստեղէն ունէին, Տօքթորը որոշեց այդ տեղը սպասել նպաստաւոր հովի մը։

Ժօէ հոն տարեր էր առձեռն խոհանոցը, և խոհակերական զանազան գործողութիւններով կ'զբաղէր, ջուրը անհոգ շռայլութիւնով ծախսելով։

«Ի՞նչ տարօրինակ յաջորդութիւն վիշտերու և հաճոյքներու, գոչեց Քէննէտի, այս առատութիւնը այնքան զրկումներէ ետքը, այս ճոխութիւնը որ կը յաջորդէ թշուառութեան։ Ո՛հ, ես շատ մօտ էի խենդենալու։

— Սիրելի Տիքս, ըսաւ անոր Տօքթորը, առանց

ժօէի գուն հոս պիտի չըլլայիր եւ պիտի չկրնայիր ճառել մարդկային իրաց սնանկութեանը վրայ։

— Քաջ բարեկամս, ըսաւ Տիք, ձեռքը Ժօէի երկարելով։

— Եղածը բան մը չէր, պատասխանեց ան։ Պարո՛ն Տիք, փոխադարձութեան պայմանով, նախամեծար սեպելով հանդերձ որ պատեհութիւնը չներկայանայ նոյնը ինծի ընելու համար։

— Ո՛րչափ խեղճ է մեր բնութիւնը, կրկնեց Ֆէրկիւսօն, այդքան քիչ բանի համար թողուլ որ ընկճուինք։

— Տէ՛ր, քիչ մը ջուրի համար ըսել կ'ուզէք։ Պէտք է որ այս տարրը շատ կարեւոր ըլլայ մեր կեանքին համար։

— Անտարակոյս Ժօէ՛, եւ ուտելիքէ զուրկ մարդերը աւելի երկար կրնան դիմանալ քան ջուրէ զուրկ եղողները։

— Կը հաւատամ ատոր, մնաց որ, ի հարկին մարդիկ կ'ուտեն հանդիպած բաներնին, նոյն իսկ իրենց նմանները, թէպէտեւ ասիկա պէտք է ըլլայ այնպիսի ճաշ մը որ երկար ատեն մարդուն սրտին վրայ պիտի կենար։

— Վայրենիները սակայն բնաւ չեն զգածուիր, ըսաւ Քէննէտի։

— Այո՛, բայց անոնք վայրենի են եւ վարժուած հում միս ուտելու։ Ահա սովորութիւն մը որ զզուելի է ինձ։

— Արդարեւ շատ զզուելի բան է, կրկնեց Տօքթորը, այնպէս որ Ափրիկէի առաջին ճամբորդներուն պատմութիւնները անհաւատալի երեւցած են։ Անոնք կ'ըսէին թէ՝ շատ մը ցեղեր մէկմէկու հում միսը ուտելով կը սնանէին, եւ ընդհանրապէս այս ըս-

տածներուն հաւատք չընծայեցին։ Այս պարագաներուն մէջ էր որ Ճէյմս Պրիւսի պատահեցաւ եզական արկած մը։

— Պատմէ՛ մեզի ատիկա, Տէ՛ր, ժամանակ ունինք ձեզի մտիկ ընելու, ըսաւ Ժօէ, մեղկօրէն ընկողմանելով թարմ խոտին վրայ։

— Ամենայն սիրով. Ճէյմս Պրիւս սկովտացի մըն էր Սթիրլինկի կոմսութեան մէջ, որ 1768-1772 կտրեց անցաւ ամբողջ Աբիսինիան մինչեւ Թիանա լիճը, Նեղոսի ակունքը փնտռելու համար։ Յետոյ վերադարձաւ Անգլիա, ուր հրատարակեց իր ճամբորդութեանց պատմութիւնը 1790ին միայն։ Իր պատմութիւնները վերջին ծայր անհաւատալի նկատուեցան, ինչ որ անտարակոյս մերիններն ալ պիտի համարուին։ Եթովպացւոց սովորութիւնները այնքան տարբեր էին անգլիական բարքերէն եւ սովորութիւններէն որ, ոչ ոք չէր ուզեր անոնց հաւատալ։ Բաց ի ուրիշ մանրամասնութիւններէ, Ճէյմս Պրիւս ըսած էր նաեւ թէ արեւելեան Ափրիկէի ժողովուրդները հում միս կ'ուտէին։ Այս իրողութիւնը ամէն մարդ իր դէմը հանեց։ Ան կրնար խօսիլ իր ուզածին պէս, մինչեւ հոն պիտի չերթային ճշմարտութիւնը ստուգելու համար աչքովին տեսնելու։ Պրիւս քաջասիրտ մարդ մըն էր եւ շատ բարկացոտ, Այս տարակոյսները զինքը կը գրգռէին վերջին աստիճան։ Օր մը, Էտիմպուրկի մէկ սրահին մէջ, Սկովտիացի մը իր ներկայութեանը ամենօրեայ կատակաբանութեանց մէկ նմուշը ըրաւ, եւ հում միսի տեղ, յստակօրէն յայտարարեց որ այդ բանը ոչ կարելի էր եւ ոչ ճշմարիտ։ Պրիւս բան մը չըսաւ, դուրս ելաւ եւ ներս մտաւ քանի մը վայրկեան ետքը հում «պիւֆթէք»ով մը համեմուած աղով եւ պղպեղով Ափրիկեցիներուն սո-

վորութեանը համեմատ։ «Պարո՛ն, ըսաւ սկովտիա-
ցին, իմ պատմածիս վրայ տարակուսելով, ինծի
նկատմամբ ծանր անարգանք մը ըրիք, զայն անիրա-
կանալի կարծելով կատարելապէս կը սխալիք։ Եւ
զայն ցուցնելու համար ամէնուն, դուք անմիջապէս
պիտի ուտէք այս պիֆթէքը և կամ ձեր խօսքերը
ետ պիտի առնէք»։ Սկովտիացին վախցաւ և հնա-
զանդեցաւ առանց դէմքը շատ ծամռկելու կատարել
պատուէրը։ Այն ատեն Ճէյմս Պրիւս մեծ պաղարիւ-
նով մը աւելցուց. «Նոյն իսկ ընդունելով որ դէպքը
ճիշդ չըլլայ, դուք ա՛լ չպիտի պնդէք որ գոնէ ան-
կարելի է բանս»։

— Լա՛ւ փոխադարձութիւն, ըսաւ Ժօ։ Եթէ
սկովտիացին դժուարամարսութիւն ունեցաւ, ար-
ժանի պատիժը գտաւ։ Եւ եթէ Անգլիա վերադարձած
ատեններս, տարակոյսի ներքեւ ձգեն մեր ճամբոր-
դութիւնը...։

— Է՛հ, ուրեմն, ի՞նչ պիտի ընես Ժօ։

— Դժուարահաճներուն պիտի կերցնեմ Վիքթո-
րիայի կտորները, առանց աղի և պղպեղի։

Եւ ամէնքը խնդացին Ժօի բամծներուն վրայ։
Օրը այսպէս անցաւ, հաճելի խօսակցութիւններով։
Ուժին հետ յոյսն ալ կը վերածնէր, յոյսին հետ յան-
դգնութիւննին կ'աւելնար։ Անցեալը կը ջնջուէր
ապագային առջեւէն նախախնամական արագութիւ-
նով մը։

Ժօ չպիտի ուզէր երբեք թողուլ այս հիանալի
ապաստանարանը. իր երազներուն թագաւորութիւնն
էր, ինքզինքը իր տունը կը զգար։ Պէտք եղաւ որ
իր տէրը իրեն տար ճշգրիտ վերացում մը և մեծ
լրջութեամբ արձանագրեց իր ճամբորդութեան տետ-
րին մէջ երկայնութեան 15°43′ և լայնութեան 8°31′։

Քէննէտի միայն մէկ բանի վրայ կը ցաւէր, այն է
այս փոքրիկ անտառին մէջ չկրնալ որսալուն համար։
Ըստ իրեն, վայրի գազաններ չկային այն տեղուանքը։

— Սակայն, սիրելի Տիքս, ըսաւ, Տօքթորը, շատ
շուտով կը մոռնաս, հապա այն արու և էգ առիւծները։

— Ա՛հ, սա, ըսաւ սկովտացին, ճշմարիտ որսորդի
արհամարհանքովը, զարնուած կենդանիին համար
կ'ըսես։ Բայց, ստուգիւ, անոնց ներկայութիւնը այս
ովասիսին մէջ կրնայ ենթադրել տալ որ մենք շատ
հեռուները չենք գտնուիր բարեբեր նահանգներէ։

— Միջակ փորձ, Տի՛ք, այս կենդանիները, անօ-
թութենէ կամ ծարաւէ մղուած, յաճախ կը կտրեն
կ'անցնին նշանաւոր հեռաւորութիւններ։ Այս գիշեր,
աղէկ կ'ընենք, եթէ արթուն կերպով հսկենք և
կրակ վառենք։

— Այս տա՞ք օդին, ըսաւ Ժօ, վերջապէս եթէ
կարեւոր է այն, կ'ընենք։ Բայց ճշմարիտ վիշտ պիտի
զգայի այրելով այս սիրուն պուրակը, որ մեզի այն-
քան օգտակար եղաւ,

— Մանաւանդ ուշադրութիւն պիտի ընենք անօ-
տառ, չայրելու, պատասխանեց Տօքթորը, որպէս զի
ուրիշներ ալ կարենան ապաստան գտնել հոս, օր մը,
անապատին մէջտեղը։

— Կը հսկենք, Տէ՛ր, բայց կը կարծէ՞ք որ այս
ովասիսը ծանօթ եղած ըլլայ։

— Անտարակոյս, հանգստավայր մըն է այն կա-
րաւաններուն համար, որոնք Ափրիկէի կեդրոնը կը
յաճախեն, և անոնց այցելութիւնը կրնայ քեզի հա-
ճելի չըլլալ, Ժօ։

— Միթէ այս կողմերը այն սոսկալի Նիամ-Նիամ-
ներէն կա՞ն արդեօք.

— Անտարակոյս, ատիկա բոլոր այս կողմերու

ժողովրդոց անունն է, և միևնոյն կլիմային տակ նոյն ցեղերը նման սովորութիւններ պէտք է ունենան:

— Բո՛ւհ, ըրաւ Ժօէ: Ամէն բանէ ետքը, ասիկա շատ բնական բան է: Եթէ վայրենիները ազնուականներու ճաշակը ունենային, ի՛նչ պիտի ըլլար տարբերութիւնին: Օրինակի համար, ահա քաջ մարդիկ, որոնք նազ չպիտի ընէին սկովտիացիին պիֆթէքը լափելու համար, նոյն իսկ սկովտացին ալ անկէ ետքը:

Այս շատ բանաւոր մտածումին վրայ, Ժօէ գնաց պառկելու իր խարոյկը գիշերուան համար, զայն կարելի եղածին չափ նուրբ շինելով: Բարեբախտաբար այս զգուշութիւնները անօգուտ եղան և ամէն մէկը կարգաւ քնացաւ խոր քունով:

Յաջորդ օրը օդը նորէն չի փոխուեցաւ, գեղեցիկ օդ կը նշանակէր յամառութեամբ ծանրաչափը: Օդապարիկը անշարժ կը կենար, առանց ոև է թրթռում հովի ջնջին շունչ մը ցոյց տալու:

Տօքթորը կ'սկսէր անհանգիստ ըլլալ, եթէ ճամբորդութիւնը այսպէս երկարելու ըլլար, ուտեստեղէնները անբաւական պիտի ըլլային: Ջուրի պակասութիւնը զարմանելէ ետքը, արդեօք անօթութենէ մեռնելո՞ւ պիտի դատապարտուէին:

Բայց ապահով եղաւ տեսնելով որ սնդիկը շատ զգալի կերպով վար կ'իջնար ծանրաչափին մէջ: Մթնոլորտին մէջ մօտակայ փոփոխութեան մը ստոյգ նշանները կային: Ուստի որոշեց իր մեկնումի պատրաստութիւնները տեսնել առաջին առիթէն օգտուելու համար: Ջուրին և սառուածին սնտուկները երկուքն ալ ամբողջովին լեցուեցան:

Ֆէրկիւսօն պարտաւորուեցաւ վերահաստատել յետոյ օդապարիկին հաւասարակշռութիւնը, և Ժօէ ստիպ-

ուեցաւ զոհելու իր թանկագին հանածոներէն կարեւոր մաս մը: Առողջութեան հետ փառասիրութեան գաղափարները եկեր էին վերստին իրեն և իր տիրոջը հնազանդելէ առաջ քիթը բերանը ծամռեց, բայց Ֆէրկիւսօն իրեն հասկցուց որ այնչափ կարեւոր ծանրութիւն մը չէր կրնար հետը առնել, պէտք էր կամ ջուրը նախընտրել և կամ ոսկին: Ժօէ ա՛լ չվարանեցաւ, և աւազին վրայ նետեց իր թանկագին քարերէն մեծ քանակութիւն մը:

— Ահա՛, ըսաւ, մնաք ետքը եկողներուն համար. անոնք շատ պիտի զարմանան ասանկ տեղ մը հարստութիւն գտնելնուն համար:

— Է՛հ, ըսաւ Քէննէտի, եթէ ճամբորդող ոև է գիտուն մը հանդիպի այս նմուշներուն...:

— Տարակոյս մի՛ ունենար, սիրելի Տիքս, որ շատ պիտի զարմանայ և պիտի հրատարակէ իր հիացումը թերթերով, օր մը մենք պիտի լսենք թէ Ափրիկէի աւազներուն մէջտեղը ոսկեբեր քուարծի հանք մը գտնուած է:

— Եւ առոր պատճառը Ժօէն պիտի ըլլայ:

Ոև է գիտուն մը խաբած ըլլալու գաղափարը մխիթարեց քաջ տղան և զայն ժպտեցուց:

Օրուան մնացեալ մասը Տօքթորը ի զուր սպասեց մթնոլորտին մէջ փոփոխութեան մը: Բարեխառնութիւնը բարձրացաւ և առանց ովասիսին հովանիներուն, անտանելի պիտի ըլլար այն: Ծանրաչափը արեւին մէջ ցոյց տուաւ 149°: կրակի ճշմարիտ անձրեւ մը օդը կը լեցնէր: Ասիկա ամէնէն բարձր տաքութիւնն էր որ գիտուած էր ցայնվայր:

Ժօէ, առջի իրիկուան պէս տրամադրեց bivacը և Տօքթորին ու Քէննէտիին հսկողութեան պահերուն նոր ոչ մէկ դէպք չպատահեցաւ: Բայց առաւօտեան

ժամը 3ին, երբ կարգը Ժօլինն էր, բարեխառնութիւնը յանկարծ իջաւ, երկինքը ամպերով ծածկուեցաւ և մթութիւնը աւելցաւ։

— Արթնցէ՛ք, գոչեց Ժօլ, արթնցնելով իր երկու ընկերները, արթնցէ՛ք, ահաւասիկ հովը։

— Վերջապէս, ըսաւ Տօքթորը, երկինքը դիտելով, փոթորիկ մըն է։ Վիքթորիան գացէ՛ք, Վիքթորիան։

Հոն հասնելու ժամանակն էր։ Վիքթորիան կը կքէր ուրականին ճիգին ներքեւ և կը վարէր նաւակը որ աւազը կը գծաւորէր։ Եթէ դիպուածով նաւախիճին մէկ մասը գետինը նետուած ըլլար, օդապարիկը մեկնած պիտի ըլլար, և զայն վերագտնելու ամէն յոյս առ յաւէտ կորսուած պիտի ըլլար։

Բայց արագոտն Ժօլ, մեծ վազքով սրացաւ և նաւակը կեցուց, մինչդեռ օդապարիկը աւազին վրայ կը պառկէր պատռելու կերպով։ Տօքթորը իր սովորական տեղը բռնեց, վառեց իր սարուածը և դուրս նետեց աւելորդ ծանրութիւնները։

Ճամբորդները վերջին անգամ դիտեցին ովասիսին ծառերը, որոնք կը կքէին փոթորիկին ազդեցութեանը տակ, և իսկոյն արեւելեան հովէն մղուած գետնէն երկու հարիւր ոտք բարձրութեամբ գիշերուան մէջ աներեւութացաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Ֆրանսացի հեղինակի մը քմահաճոյ գաղափարները.— Սբէքի եւ Պըրթընի արշաւանքները Պարթի արշաւանքին հետ կապուած։

Իրենց մեկնումին վայրկեանէն սկսելով, ճամբորդները քալեցին մեծ արագութեամբ, ուշ մնացեր էին այս անապատը ձգելու, որ քիչ մնացեր էր իրենց այնքան աղետալի ըլլալու։

Առտուան ժամը ինը քառորդ անցած, բուսականութեան մէկ քանի նշաններ տեսնուեցան, ինչպէս ծփուն խոտեր այս աւազէ հատիկներուն վրայ, որոնք Քրիստափոր Գոլոմպոսի պէս, ցամաքի մօտաւորութիւնը կը յայտնէին։ Կանանչ ընձիւղներ երկչոտութեամբ կը ցցուէին կոպիճներու մէջէն, որոնք այս ովկիանոսին խութերը պիտի կազմէին։

Դեռ քիչ բարձր բլուրներ հորիզոնին վրայ կոնաձեւ կը բարձրանային, անոնց դիմանկարը մշուշէն ստուերոտած, կը նկարուէին տարտամօրէն, միօրինակութիւնը կ'անհետանար։

Տօքթորը ուրախութեամբ կ'ողջունէր այս նոր միջավայրը, և դիտող պահնորդ կեցող նաւազի մը պէս. գոչելու պատրաստ էր «Երկի՛ր, երկի՛ր»։

Ժամ մը ետքը, ցամաքը կը տարածուէր իր աչքերուն տակ, վայրենի կերպարանքով մը, բայց ոչ նուազ տափաք, նուազ մերկ. մէկ քանի ծառեր գորշ երկինքին վրայ կը նշմարուէին։

«Ուրեմն մենք քաղաքակիրթ երկրի մէ՞ջ ենք, ըսաւ որսորդը։

— Քաղաքակի՞րթ, պարոն Տիք, ատիկա խօսելու եղանակ մըն է, դեռ բնակիչներ չեն երևար։

— Երկար պիտի չտևէ, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, մեր քալած ճամբուն վրայ։

— Միթէ մենք միշտ սևամորթներու երկրին մէ՞ջն ենք, Պ. Սամուէ՛լ։

— Միշտ Ժօէ՛. նաև Արաբներու երկիրը։

— Արաբներո՞ւ, պարո՛ն։ ճշմարիտ Արաբներու իրենց ուղտերո՞վ։

— Ո՛չ, առանց ուղտի. այդ կենդանիները հազուագիւտ են, չըսելու համար անծանօթ են այս երկիրներուն մէջ։ Պէտք է դէպի հիւսիս քանի մը աստիճան վեր ելնել անոնց հանդիպելու համար։

— Ցաւալի է։

— Եւ ինչո՞ւ Ժօէ։

— Որովհետև եթէ հովը ներհակ ըլլար, անոնք կրնային մեզի օգտակար ըլլալ։

— Ի՞նչպէս։

— Տէ՛ր, գաղափար մըն է որ կուգայ ինծի, ըսաւ Ժօէ, կրնայինք զանոնք նաւակին կցել։ և անոնց քաշել տալ։ Ի՞նչ կ'ըսէք այս գաղափարիս։

— Խե՛ղճ Ժօէս, այդ գաղափարը ուրիշ մը ունեցած է քու քենէ առաջ, այն գործադրուած է ֆրանսացի սրամիտ հեղինակի մը կողմէ... վէպի մը մէջ, ստոյգ է։ Ճամբորդներ զիրենք օդապարիկով քաշել կուտան ուղտերու. առիւծ մը կը հասնի որ ուղտերը կը լափէ, կը կլլէ նուաճիդ պարանը և անոնց տեղը ինք կը քաշէ, այսպէս յաջորդաբար։ Դուն կը տեսնես որ բոլոր այս՝ բարձր եղանակ մը ունի և հասարակաց բան մը չունի մեր շարժման եղանակին հետ։»

Ժօէ, քիչ մը նուաստացած այն մտածումով որ իր գաղափարը արդէն իրագործուեր է, փնտռեց թէ ո՛ր կենդանին կրնայ լափել առիւծը, բայց չգտաւ և նորէն սկսաւ երկիրը քննելու։

Միջակ տարածութիւնով լիճ մը կը տարածուէր իր նայուածքին տակ, ամփիթատրաձև բլուրներով շրջապատուած, որոնք դեռ լեռ կոչուելու իրաւունք չէին ստացած։ հոն օձապտոյտ կը տարածուէին բազմաթիւ և արգաւանդ հովիտներ, որոնց բարձրաբերձ ծառերու չեղջակոյտը շատ այլազան էր։

«Ո՛հ ինչ գեղեցիկ երկիր, ըսաւ Տօքթորը։

— Ահաւասիկ կենդանիները։ մարդերն ալ հեռու պէտք չէ ըլլան, ըսաւ Ժօէ,

— Ա՛հ, սա փառաւոր փիղերը տեսէ՛ք, գոչեց Քէննէտի։ Միթէ միջոցը չկա՞յ քիչ մը որսորդութիւն ընելու։

— Եւ ի՞նչպէս կանգ առնենք, սիրելի Տիքս, այս ուժգնութեամբ հոսանքէ մը։ Ո՛չ, քիչ մը ճաշակէ Տանտալոսի տանջանքէն, քիչ ետքը վնասիդ փոխարէնը կը հանես։»

Արդարև որսորդի մը երևակայութիւնը գրգռելիք շատ մը նշաններ կային. Տիքի սիրտը կը բաբախէր կուրծքին մէջ և իր մատները կը գալարէին իր կարճափող հրացանին վրայ։

Այս երկրին կենդանիները բուսականութեան ճոխութեանը կը հաւասարէին։ Վայրի եզը խիտ արօտավայրի մը մէջ կը տապլտկէր։ Գորշագոյն, սև, դեղին փիղեր, ամենամեծ հասակով, թաթառի մը պէս կ'անցնէին անտառներուն մէջէն խորտակելով, կրծելով, տակնուվրայ ընելով, իրենց անցքը նշանակելով քանդումներով։ Բլուրներուն անտառուտ կողերէն կը մղուէին ջրվէժներ և ջուրի ընթացքներ՝

դէպի հիւսիս յառաջանալով. հոն, ձիագետինները կը լոգնային մեծ աղմուկով, և տասներկու ոտք երկայն կովաձուկեր, ձուկի ձևով մարմիններին կը տարածէին եզերքներուն վրայ դէպի երկինք ցցելով իրենց բոլորշի ստինքները՝ որոնք կաթով ուռած էին։

Ամբողջութիւնը հազուագիւտ գառագեղի մը կը նմանէր հրաշալի ջերմանոցի մը մէջ, ուր անթիւ թռչուններ գոյնզգոյն երանգներով կը փայփլէին ծառանման տունկերուն մէջէն։

Բնութեան այս առատաձեռնութենէն Տօքթորը ճանչցաւ Ատամօվայի վեհաշուք թագաւորութիւնը։

«Արդի գիւտերուն վրայ ոտնձգութիւն կ'ընենք։ Ես ձեռք առի ճամբորդներուն ընդհատուած հետքերը, բարեկամնե՛րս, երջանիկ պատեհութիւն մըն է այս, քանի որ մենք պիտի կարենանք կցել Պըրթըն և Սբէք հարիւրապետներուն աշխատութիւնները Տօքթ. Պարթհի արշաւանքներուն։ Մենք Անգլիացիները թողուցինք Համպուրկցի մը գտնելու համար և ընդհուպ մենք պիտի հասնինք այս յանդուգն գիտունին յառաջացած ծայրագոյն կէտին։

— Ինծի այնպէս կը թուի որ, ըսաւ Քէննէտի, այդ երկու արշաւանքներուն միջև կը գտնուի ընդարձակ տարածութեամբ երկիր մը, եթէ չափենք մեր բռած ճամբուն վրայ։

— Դիւրին է հաշուելը, ա՛ռ քարտէսը, և տես թէ ի՛նչ է երկայնութեան աստիճանը Սբէքի հասած Ուքրէվէ լիճին հարաւային ծայրին։

— Անիկա գրեթէ երեսունը եօթներորդ աստիճանին վրայ է։

— Հապա՛ Եօլա քաղաքը, որուն վրայէն պիտի անցնինք այս երեկոյ և որուն հասած է Պարթ, ո՞ր աստիճանին վրայ է։

— Երկայնութեան գրեթէ 12 աստիճանին վըրայ։

— Ուրեմն ատիկա կ'ընէ քսանը հինգ աստիճան, որուն մէկ հատը վաթսուն մղոն է։ որով 1500 մղոն կ'ըլլայ ընդ ամէնը։

— Պզտիկ սիրուն վերջաւորութիւն մը, ըսաւ Ժօէ, այն անձերուն համար որոնք ոտքով պիտի երթան։

— Ատիկա պիտի ըլլայ սակայն։ Լիվինկսթըն և Մօֆաթ կը յառաջանան միշտ դէպի ներքին մասերը։ Նիասսա լիճը զոր գտան իրենք, շատ հեռու չէ Թանկանիքայէն, զոր Պըրթըն գտաւ. անտարակոյս մինչև դարուս վերջը այդ անհուն երկրամասերը պիտի ծանօթացուին։ Բայց, աւելցուց Տօքթորը իր կողմնացոյցը նայելով, կը ցաւիմ որ հովը զմեզ դէպի արևմուտք կը տանի, ես պիտի ուզէի դէպի հիւսիս յառաջանալ։»

Տասներկու ժամուան գնացքէ մը ետքը, Վիքթօրիա հասաւ Նիկրիտիոյ սահմաններուն վրայ։ Այս երկրամասին առաջին բնակիչները, Շուա Արաբներ, կ'անցընէին թափառաշրջիկ հօտերը։ Ատլանթիքա լեռներուն լայնածաւալ գագաթները հորիզոնին վերևէն կ'անցնէին. ասոնք այնպիսի լեռներ են որոնց վրայ Եւրոպեան ոչ մէկ ոտք չէ կոխած, և որոնց բարձրութիւնը գրեթէ հազար երեք հարիւր ձողաչափ հաշուուած է։ Իրենց արևմտեան զառիվայրերը դէպի ովկիանոս հոսող Ափրիկէի ամէն գետերուն ծնունդ կուտան, ինչպէս որ Լուսնոյ լեռները արևելեան կողմի գետերուն։

Վերջապէս ճշմարիտ գետ մը ճամբորդներուն աչքին զարկաւ, և անոր մօտակայ ջրակոյտերէն Տօքթորը ճանչցաւ Պէնուէն, որ Նիկէրի մեծ գետակիցնե-

բէն մին է, զոր տեղացիք կը կոչեն «Ջուրերու աղբիւր» »

Այս գետը, ըսաւ Տօքթորը իր ընկերներուն, օր մը պիտի ըլլայ յարաբերութեանց բնական ուղին Նիկրիդիոյ ներքին մասերուն հետ. արդէն «Բլէխտ» շոգենաւակը մեր քաջ նաւապետներէն միոյն հրամանատարութեանը տակ, անցաւ գետէն և հասաւ մինչեւ Եօլա քաղաքը։ Դուք կը տեսնէք որ արդէն ծանօթ երկրի մէջ կը գտնուինք։

Բազմաթիւ գերիներ արտերու աշխատութիւնով կ'զբաղէին, Դուրրա (սօրղօ) կը ցանէին, տեսակ մը կորեկ, որ իրենց սնունդին հիմը կը կազմէ, Վիքթորիայի անցքին առեն ամէնէն տխմար ապշութիւնով կը դիտէին, որ Մէտէօրայի մը պէս կը սուրար։ Երեկոյին ան կանգ առաւ Եօլայէն քառասուն մղոն հեռու, և անոր առջեւը, բայց հեռո՛ւն, կը կանգնէին Մանտիֆ լերան երկու սրածայր գագաթները։

Տօքթորը խարիսխները նետել տուաւ և կառչեցաւ ծառի մը կատարին. բայց շատ սուր հով մը կը տատանեցնէր Վիքթորիան այնպէս որ հորիզոնական դիրք մը առած ըլլալով նաւակին դիրքը վերջին ծայր վտանգաւոր կ'ընէր։ Ֆէրկիւսօն աչքը չգոցեց գիշերը, յաճախ այնպիսի առեններ ունեցաւ որ կապուած պարանը կտրել և փախչիլ մտաբերեց այդ տատանումներէն զերծանելու համար։ Վերջապէս փոթորիկը հանդարտեցաւ և օդանաւին տատանումները անհանգստացուցիչ բան մը չունեցան։

Յաջորդ օրը հովը աւելի չափաւոր երեւցաւ, բայց ճամբորդները Եօլա քաղաքէն կը հեռացնէր, որ Ֆուլլաններու կողմէ նոր շինուած ըլլալով Ֆէրկիւսօնի հետաքրքրութիւնը կը շարժէր. սակայն

պէտք եղաւ բաղդին համակերպիլ հիւսիսային կողմը բարձրանալու համար, և նոյն իսկ քիչ մըն ալ դէպ ի արեւելք։

Քէննէտի առաջարկեց կենալ քիչ մը այս որսաշատ երկրին մէջ։ Ժօէ կը պնդէր որ թարմ միսի պէտքը զգալի եղած էր, բայց այս երկրին վայրենի բարքերը, ժողովուրդին զգացումները, հրացանի մէկ քանի հարուածներ դէպ ի Վիքթորիա պարպուած, ստիպեցին Տօքթորը շարունակելու իր ճամբան։ Այն միջոցին այնպիսի երկրամասէ մը կ'անցնէին որ ջարդի և հրդեհի թատերավայր եղած էր, ուր պատերազմական ընդհարումները յարատեւ են, և որոնց մէջ Սուլթանները իրենց թագաւորութիւնը կը շարունակեն ամէնէն նողկալի կոտորածներու միջոցաւ։

Շատ մը գիւղեր, բազմամարդ և երկար բնակարաններով կը տարածուէին մեծ արօտավայրերու միջեւ, որոնց թանձր խոտը մանիշակագոյն ծաղիկներով ցանցնուած էր։ Տնակները, ընդարձակ բեթակներու նման, ապաստանած էին փշոտ ցանկապատերու ետեւ։ Բլուրներուն վայրենի աւազանները կը յիշեցնէին Սկովտիոյ բարձրաւանդակներու «կլէն»-ները, և Քէննէտի քանի մը անգամ դիտել տուաւ զանոնք։

Հակառակ իր ջանքերուն Տօքթորը դէպ ի հիւսիս արեւելք կ'ուղղուէր, դէպ ի Մանտիֆ լեռը որ ամպերու մէջ կ'անհետանար։ Այս լեռներուն բարձր կատարները կը զատեն Նիկէրի աւազանը Չատ լիճի աւազանէն։ Ընդհուպ երեւաց Պաժէլէն իր տասնըութը գիւղերով, որոնք իր կողերուն կառչեր էին, իբր տղաքներու բոյներ իրենց մօրը գրկին վրայ, նայուածքներու համար շքեղ տեսարան որ կ'ընդգրկէր այս ամբողջութիւնը. բացատները ծածկուած կը թուէին բրինձի և պիստակի արտերով։

Ժամը երեքին Վիքթորիա կը գտնուէր Մէնտիֆ լերան դէմը։ Զկրցան անկէ խուսափիլ, պէտք եղաւ անցնիլ անկէ։ Տօքթորը շնորհիւ մեծ տաքութեան մը որ 180°ի հասած էր, օդապարիկին տուաւ վերելքի նոր ուժ մը գրեթէ հազար վեց հարիւր լիպրայի, ան բարձրացաւ ութը հազար ոտքէն աւելի։ Այս բարձրացումը իրենց ճամբորդութեան միջոցին ունեցած մեծագոյն բարձրութիւնն էր, և բարեխառնութիւնը այնպէս մը իջաւ որ Տօքթորը և իր ընկերները պարտաւորուեցան իրենց ծածկոյթներուն դիմել։ Ֆէրկիւսոն աճապարեց իջնելու, որովհետեւ օդանաւին պատեանը ճեղքուելու աստիճան ձգտած էր, ան սակայն ժամանակ ունեցաւ հաստատելու որ լեռը հրաբխային էր, որուն մարած խառնարանները խոր անդունդներ են միայն։ Թռչնոց ծիրտերու մեծ համախմբումներ Մէնտիֆի կողերուն կուտային կրային ժայռերու երեւոյթը, և հոն կը գտնուէին ամբողջ Անգլիան պարարտացնելու չափ աղբեր։

Ժամը հինգին Վիքթորիա հարաւային հովերէ պատսպարուած յամրաբար լերան զառիվայրներէն կ'անցնէր և կանգ կ'առնէր բնակութենէ հեռու ընդարձակ բացատի մը մէջ։ Հազիւ թէ գետնին մօտեցան, զգուշութիւններ ձեռք առնուեցան զայն հոն ուժով ամրապնդելու համար, և Քէննէտի իր հրացանը ձեռքը, խոյացաւ հակած դաշտին մէջ և չուշացաւ վերադառնալու կէս երկոտասնեակ վայրի բադերով և տեսակ մը կտցարով, զորս Ժօէ իր ուզածին պէս պատրաստեց։ Ճաշը հաճոյալի եղաւ և գիշերը անցաւ խոր հանդարտութեան մէջ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Մօզֆէյա.—Շէյխը.—Լօկկումի մայրաքաղաքը.—Թուոլ. Քէրնաքի վրայ հանդարտութիւն.— Կառավարիչը եւ իր արքունիքը.—Յարձակում.— Հրդեհիչ աղաւնիներ։

Հետեւեալ օրը, 11 Մայիս, Վիքթորիա իր արկածալից արշաւը սկսաւ, ճամբորդները անոր վրայ կը վստահէին ինչպէս նաւազները իրենց նաւուն վրայ։

Սոսկալի ուրականներէ, արեւադարձային տաքութիւններէ, վտանգաւոր մեկնումներէ, աւելի վտանգաւոր վայրէջքներէ ամենուրեք և միշտ յաջողութեամբ ազատուեր էին։ Կրնանք ըսել թէ Ֆէրկիւսոն զայն կը վարէր ճարպիկութեամբ. ուստի առանց գիտնալու հասնելիք կէտը, Տօքթորը ա՛լ վախ չունէր ճամբորդութեան ելքին համար։ Միայն այս բարբարոս և մոլեռանդ երկրին մէջ խոհեմութիւնը զինքը կը հարկադրէր ամէնէն լուրջ զգուշութիւնները ձեռք առնել, ուստի պատուիրեց իր ընկերներուն որ աչքերնին չորս բանան ամէն գալիքին և ամէն ժամուն։

Հովը զանոնք կը տանէր քիչ մը աւելի հիւսիս և դէպի ժամը 9ին նշմարեցին Մօզֆէյա մեծ քաղաքը որ շինուած է երկու բարձր լեռներու միջեւ դարատափի մը վրայ, անառիկ դիրքով մը, ուր մտնելու համար միակ ճամբան կը կազմէր նեղ անցք մը ճահիճի մը և անտառի մը միջեւ։

Նոյն վայրկեանին, չէյխ մը, ընկերացած ձիաւոր գունդի մը, վառ գոյներով հագուստներ հագած և առաջնորդուած թմբկահարներէ և վազողներէ որոնք իր անցքին միջոցին ճիւղերը կը բաժնէին իրարմէ, իր մուտքը կ'ընէր դէպի քաղաք։

Տօքթորը վար իջեցուց օդապարիկը գիտելու համար աւելի մօտէն բնիկները, բայց որչափ որ օդապարիկը իրենց աչքին առջեւ կը խոշորնար, խոր սարսափի մը նշանները ցոյց կուտային և չուշացան կծիկնին գնելու իրենց սրունքներուն ամբողջ արագութիւնովը ինչպէս նաև իրենց ձիերուն վազքովը։

Միայն չէյխը չշարժեցաւ, առաւ իր պատրուգաւոր երկայն հրացանը, զայն լեցուց և սպասեց խրոխտաբար։ Տօքթորը հազիւ հարիւր յիսուն ոտք մօտեցած էր երբ իր ամէնէն գեղեցիկ ձայնովը անոր արաբերէն բարեւ մը տուաւ։

Բայց երկինքէն իջնող այս խօսքերուն չէյխը ձիէն վար իջաւ, ճամբուն փոշիին վրայ երկրպագութիւն ըրաւ և Տօքթորը չկրցաւ զայն վեր հանել իր պաշտումի դիրքէն։

«Անկարելի է որ, ըսաւ ան, այս մարդերը մեզ գերմարդկային էակներ կարծած չըլլան, որովհետեւ առաջին Եւրոպացիներուն հասած միջոցին իրենց քով, զանոնք կարծեցին գերմարդկային ցեղէ մը։ Եւ երբ այս չէյխը խօսի այս մեր հանդիպումին վրայ, պիտի չթերանայ եղելութիւնը խոշորցնելու արաբական վառ երեւակայութեան մը բոլոր գանձերովը։ Դատեցէք ուրեմն որ աւանդութիւնները օր մը ինչե՛ր պիտի պատմեն մեր վրայօք։

— Ցաւալի պիտի ըլլայ այդ թերեւս, պատասխանեց որսորդը, քաղաքակրթութեան տեսակէտէն, աւելի լաւ պիտի ըլլար պարզ մարդեր երեւնալը· անիկա ուրիշ գաղափար մը տուած պիտի ըլլար իրենց եւրոպական կարողութեան վրայ։

— Համաձայն եմ ձեզի, սիրելի Տիքս, բայց ի՞նչ կրնանք ընել այդ մասին։ Դուն երկարօրէն պիտի բացատրէիր երկրին գիտուններուն օդանաւի մը մեքենականութիւնը, որոնք պիտի չգիտնային քեզ հասկնալ և պիտի ընդունէին միշտ գերմարդկային միջամտութիւն մը։

— Տէ՛ր, ըսաւ Ժօէ, դուք մեզի խօսեցաք առաջին Եւրոպացիներուն վրայ, որոնք այս երկիրը խուզարկեցին, որո՛նք են անոնք, եթէ կը հաճիք։

— Սիրելի տղա՛ս, մենք ճիշդ Տէնհամ գնդապետին ճամբուն վրան ենք· նոյն իսկ Մօզֆէյայի մէջ էր որ ընդունուեցաւ Մանտարայի սուլթանէն· ան Պօրնուն ձգած էր կ'ընկերանար չէյխին, Ֆէլլաններուն դէմ արշաւանքի մը մէջ ներկայ գտնուեցաւ, քաղաքին դէմ յարձակումին, որ քաջաբար դիմադրեց իր նետերովը արաբական գնդակներուն և փախուստի մատնեց չէյխին բանակը, բոլոր ասոնք պատրուակ մըն էին միայն սպաննութեանց, կողոպուտի և յափշտակութեան· գնդապետը կատարելապէս կողոպտուեցաւ, մերկացուեցաւ և առանց ձիու մնաց։

Մօզֆէյա քաղաքը երկար ատենէ ի վեր հորիզոնէն հեռացած էր։ Տօքթորը իր ընկերները հետեւցնել տուաւ Պարթի քարտէսին վրայէն։

«Դուք կը տեսնէք որ, ըսաւ ան, այս գիտունին աշխատութիւնները վերջին ծայր ճշգրիտ են· մենք կ'ուղղուինք ճշդիւ Լօկումի նահանգը, և թերեւս նոյն իսկ Քէրնաքի վրայ, որ իր մայրաքաղաքն է։ Հոն է որ մեռաւ խեղճ Թուլը, որ հազիւ 22 տարեկան էր· երիտասարդ անգլիացի մըն էր, որ քանի

մը շաբաթէ ի վեր Տէնհամ գնդապետին միացած էր Աֆրիկէի մէջ, և քիչ ատենէն հոն մեռաւ։

Մէկ քանի մակոյկներ, յիսուն ոտք երկայնութիւնով, կ'իջնէին Շարիի ընթացքն ի վար։ Վիքթորիա, գետնէն 1000 ոտք վերէն, բնիկներուն ուշադրութիւնը այնքան չէր գրաւեր, բայց հովը, որ մինչեւ այն ատեն բաւական ուժով կը փչէր, սկսաւ մեղմանալ։

— Միթէ մենք նորէն մեռելական հանդարտութիւնո՞վ մը պիտի բռնուինք, ըսաւ Տօքթորը։

— Լաւ, Տէ՛ր իմ, մենք միշտ պիտի չունենանք ոչ ջուրի պակասութիւն, ոչ ալ անապատի երկիւղը։

— Ո՛չ, բայց աւելի երկիւղալի բնակչութիւն։

— Ահա, ըսաւ Ժօէ, քաղաքի նմանող տեղ մը։

— Քէրնաքն է այն։ Հովին վերջին շունչերը մեզի դէպ ի հոն կը մղեն, և եթէ այս յարմար ըլլայ մեզի, մենք պիտի կրնանք անոր ճշգրիտ յատակագիծը հանել։

— Մենք պիտի չմօտենա՞նք անոր, հարցուց Քէննէտի։

— Ատկէ դիւրին բան չկայ Տի՛ք, մենք շիփ շիտակ քաղաքին վրան ենք, թոյլ տուր որ քիչ մը դարձնեմ սարուածին ծորակը, և պիտի չուշանանք վար իջնելու։

Վիքթորիա, կէս ժամ վերջը անշարժ կը կենար գետնէն երկու հարիւր ոտք վեր։

— Ահաւասիկ մենք Քէրնաքի աւելի մօտ ենք, ըսաւ Տօքթորը, ինչ չափ հեռու որ պիտի ըլլար Լոնտոնի մէջ Ս. Պօղոսի գունդին մէջ կեցող մարդ մը։ Այսպէս մենք կրնանք տեսնել մեր ուզածին պէս։

— Ի՞նչ է ուրեմն այս թակերու աղմուկը որ կը լսուի ամէն կողմէ։

Ժօէ դիտեց ուշադրութեամբ և տեսաւ որ այս աղմուկը յառաջ եկած էր բազմաթիւ ստայնանկներէ որոնք կը ծեծէին բաց օդին մէջ խոշոր ծառերու կոճղերէ կախուած իրենց կտաւները։

Լօկումի մայրաքաղաքը այն ատեն կ'երեւար իր ամբողջութեամբը, իբր տարածուն յատակագծի մը վրայ, անիկա ճշմարիտ քաղաք մըն էր կարգով շարուած տուներով և լայն փողոցներով, ընդարձակ հրապարակի մը մէջտեղը կը գտնուէր գերիներու շուկայ մը, ուր գնորդներու մեծ բազմութիւն մը կար, որովհետեւ վերջին ծայր փոքր ոտքերով և ձեռքերով մանուարէնները շատ յարգի էին և ծախու կը հանուէին շահաւորապէս։

Վիքթորիան տեսնուելուն պէս, շատ անգամ պատահած արդիւնքը նորէն առաջ եկաւ. նախ պոռչտուքներ, յետոյ խոր հիացում. գործերը դադրեցան, աշխատութիւնները առկախ մնացին, աղմուկը լռեց։ Ճամբորդները կը կենային կատարեալ անշարժութեան մէջ և չէին կորսնցներ այն բազմամարդ քաղաքին ո և է մէկ մանրամասնութիւնը, նոյն իսկ գետնին վաթսուն ոտք մնալով վար իջան։

Այն ատեն Լօկումի կառավարիչը իր բնակարանէն դուրս ելաւ, իր կանանչ դրօշակը պարզած և ընկերակցութեամբ երաժիշտներու, որոնք իրենց գործիքները պայթեցնելու չափ կը փչէին, բաց ի իրենց թոքերէն, գոմէշներու խժաձայն եղջիւրներով։ Բազմութիւնը անոր շուրջը հաւաքուեցաւ։ Տօքթ. Ֆէրկիւսօն, ուզեց իր ձայնը լսելի ընել, չկրցաւ յաջողիլ սակայն։

Այս ժողովուրդը բարձր ճակատով, գռուզ մազերով, իր արծուեքիթով, կը թուէր խրոխտ և ուշիմ. բայց Վիքթորիայի ներկայութիւնը զայն կը

յուզէր եղականապէս։ Կը տեսնուէին ձիաւորներ որոնք ամէն ուղղութեամբ կ'արշաւէին, և իսկոյն յայտնի եղաւ որ կառավարիչին զօրագունդերը կը հաւաքուէին կռուելու համար այդ արտակարգ թշնամիին դէմ։ Ժօէ ի զուր ամէն գոյնով թաշկինակներ պարզեց, ոչ մէկ արդիւնք առաջ եկաւ։

Սակայն չէյխը, շրջապատուած իր արքունիքէն, լռութիւն հրամայեց, և ճառ մը խօսեցաւ, որմէ Տօքթորը բան մը չհասկցաւ, Պակերմիի խառնուրդ արաբերէնը միայն ձեւերու տիեզերական լեզուովը հասկցաւ որ հրաւէր մըն էր արագօրէն մեկնելու, բայց հովի չգոյութենէն, այս բանը անկարելի կ'ըլլար։ Օդանաւին անշարժութիւնը կառավարիչին զայրոյթը գրգռեց և իր պալատականները սկսան ոռնալ ստիպելու համար ճիւաղը որ մեկնի։

Այս պալատականները եզական անձնաւորութիւններ էին, իրենց հինգ կամ վեց շապիկներովը մարմիննուն վրայ գոյնզգոյն փաթթուած։ Անոնք խոշոր փորեր ունէին, որոնց մէկ քանիները կը թուէին կեղծ ըլլալ։ Տօքթորը զարմանք պատճառեց իր ընկերներուն, անոնց հասկցնելով որ ատիկա իրենց վեհապետին նկատմամբ մեծարանք մըն է։ Իրենց որովայնին կլորութիւնը մարդոց փառասիրութիւնը կը յայտնէր։ Այս խոշոր մարդերը կը շարժտկէին և կը պոռային, մանաւանդ անոնցմէ մին, որ պէտք էր նախարարապետն ըլլար, իր տհագին խոշորութեանը նայելով։ Սեւամորթներու խուժոնը իր ոռնումները կը միացնէր արքունիքի աղաղակներուն, կրկնելով իր շարժումները կապիկներու ձեւովը, ինչ որ առաջ կը բերէր միակ և վայրկենական շարժում մը տասը հազար բազուկներու։

Այս աչք վախցնելու միջոցներուն, որոնք անբա-

ւական համարուեցան՝ ուրիշներ ալ միացուեցան աւելի սոսկալիներ։ Աղեղներով և նետերով զինուած զօրքեր պատերազմի շարքով դասակարգուեցան, բայց արդէն Վիքթորիա կ'ուռէր և կը բարձրանար հանդարտօրէն իրենց հասողութենէն վեր։ Կառավարիչը այն ատեն առաւ պատրուգաւոր հրացան մը և զայն ուղղեց դէպ ի օդապարիկը։ Բայց Քէննէտի կը հսկէր զայն և իր կարճափողի մէկ գնդակովը, խորտակեց զէնքը չէյխի ձեռքին մէջ։

Այս անակնկալ հարուածէն, ընդհանուր խուճապ մը ծագեցաւ. ամէն մէկը շուտափոյթ իրենց տնակները քաշուեցան, և օրուան մնացեալ մասը քաղաքը մնաց բացարձակ ամայութեան մէջ։

Գիշերը եկաւ։ Հովը ա՛լ չէր փչէր։ Հարկ եղաւ որոշում տալ գետնէն երեք հարիւր ոտք բարձրութեան մէջ անշարժ կենալու։ Ոչ մէկ կրակ չէր փայլէր շուքին մէջ. մահուան լռութիւն մը կը տիրէր։ Տօքթորը խոհեմութիւնը կրնապատկեց, այս հանդարտութիւնը դաւ մը կրնար պարունակել։

Եւ Ֆէրկիւսոն իրաւունք ունեցաւ հսկելուն մէջ։ Դէպ ի կէս գիշեր, ամբողջ քաղաքը բոցավառ երեւցաւ. հարիւրաւոր կրակէ գիծեր վիրար կը խաչաձեւէին հրթիռներու պէս, կազմելով բոցեղէն լուսագիծերու խառնաշփոթ ձեւեր։

— Ահա ինչ որ եզական բան է, ըսաւ Տօքթորը։

— Բայց, Տէր Աստուած, պատասխանեց Քէննէտի, կարծես հրդեհը վեր կը բարձրանայ և մեզի կը մօտենայ։

Իրաւցնէ, սոսկալի աղաղակներու աղմուկովը և հրացաններու որոտումներով այս հրեղէն կոյտը կը բարձրանար դէպ ի Վիքթորիա։ Ժօէ պատրաստուեցաւ նաւախիճ նետելու։ Ֆէրկիւսոն չուշացաւ այս երեւոյթին բացատրութիւնը տալու։

Հազարաւոր աղաւնիներ, պոչերնին դիւրավառ նիւթերով օծուած, արձակուեր էին դէպ ի Վիքթորիա: Թռչունները սարսափահար կը բարձրանային մթնոլորտին մէջ, գծելով իրենց օձապտոյտ կրակները: Քէննէտի սկսաւ իր բոլոր զէնքերը պարպել այս կոյտին վրայ, բայց ի՞նչ կրնար ընել անթիւ անհամար բանակի մը դէմ: Արդէն աղաւնիները կը շրջապատէին նաւակը և օդապարիկը, որուն պատեանը կը ցոլանար լոյսերու մէջ և կարծես կրակէ ցանցով մը շրջապատուած ըլլար:

Տօքթորը չվարանեցաւ և քուարծի կոյտ մը նետելով ինքզինքը բանեց այս վտանգաւոր թռչուններուն հասողութենէն հեռու: Մինչև երկու ժամ զանոնք տեսան հոս ու հոն գիշերուան մէջ, յետոյ քիչ քիչ անոնց թիւը պակսեցաւ և մարեցան:

«Հիմա կրնանք հանդարտ քնանալ, ըսաւ Տօքթորը:

— Գէշ խելք չէր վայրենիներուն ըրածը, ըսաւ Ժօէ:

— Այո, անոնք շատ անգամ կը գործածեն այս աղաւնիները, հրդեհելու համար գիւղերու խրճիթները, բայց այս անգամ գիւղը կը թռչէր բարձրէն իրենց հրդեհիչ թռիչքէն հեռու:

— Արդարև օդապարիկ մը վախնալիք թշնամի չունի, ըսաւ Քէննէտի:

— Ունի, ըսաւ Տօքթորը:

— Որո՞նք են անոնք, ուրեմն:

— Այն անխոհեմները, զորս կը կրէ իր նաւակին մէջ: Այսպէս, բարեկամներս, միշտ արթնութիւն, ամենուրեք արթնութիւն:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Մեկնում գիշերուան մէջ. — Երեքն ալ. — Քէննէտիի բնազդները. — Նախազգուշութիւն. — Շարիի ընթացքը. — Չատ լիճը. — Ջուրը. — Գետաձին. — Կորսուած գնդակ մը:

Դէպ ի առտուան ժամը 3, Ժօէ պահակ կեցած ըլլալով տեսաւ վերջապէս քաղաքին պարզուիլը իր ոտքին ներքև: Վիքթորիա կը շարունակէր իր ընթացքը, Քէննէտի և Տօքթորը արթնցան:

Այս վերջինը կողմնացոյցը նայեցաւ և գոհունակութեամբ հասկցաւ որ հովը զանոնք կը տանէր դէպի հիւսիս-արևելք:

— Յաջող է գործերնիս, ըսաւ ան, ամէն ինչ յաջող է մեզի համար, մենք Չատ լիճը պիտի գըտնենք նոյն իսկ այսօր:

— Միթէ ջուրի մեծ տարածութի՞ւն մըն է այն, հարցուց Քէննէտի:

— Նշանաւոր, սիրելի Տիքս, իր մեծագոյն երկայնութեան և լայնութեան մէջ, այս լիճը կրնայ հարիւր քսան մղոն տարածութիւն ունենալ:

— Անիկա զանազանութիւն պիտի դնէ մեր ճամբորդութեան մէջ, պտտելով հեղուկ մակերեսի մը վերև:

— Բայց ինծի կ'երևայ որ մենք գանգատելիք բան մը չունինք, անիկա շատ այլազան է, և մանաւանդ տեղի կ'ունենայ կարելի լաւագոյն պայմաններու մէջ:

— Անտարակոյս, Սամուէլ, բաց ի անապատին զրկանքներէն, մենք չի հանդիպեցանք, ոչ մէկ լուրջ վտանգի։

— Ստոյգ է որ մեր քաջ Վիքթորիան միշտ հրաշալի կերպով դիմացաւ։ Այսօր Մայիս 12ն է, մենք մեկնեցանք Ապրիլ 18ին, ուրեմն քսան և հինգ օրուան ընթացք մը ունեցանք։ Տակաւին տասը օր մըն ալ և մենք հասած պիտի ըլլանք։

— Ո՞ւր։

— Բան մը չեմ գիտեր այդ մասին, բայց ի՛նչ փոյթ մեզի։

— Իրաւունք ունիս, Սամուէլ, վստահինք Նախախնամութեան մեզի առաջնորդելու հոգը և մեր առողջութեան պահպանութիւնը, ինչպէս որ ենք հիմա ահաւասիկ։ Մենք աշխարհի ամէնէն վատառողջ երկիրներէն անցած ըլլալու կերպարանքը չունինք։

— Մենք ի վիճակի ենք նոյն իսկ գիտնալու, և ահա ինչ որ ըրինք։

— Կեցցեն օդային ճամբորդութիւնները. գոչեց Ժօէ, ահաւասիկ մենք քսան հինգ օրուան ճամբորդութենէ մը ետքը քաջառողջ ենք, լաւ կերանք, լաւ հանգչեցանք թերեւս, վասն զի սրունքներս կը սկսին ժանգոտիլ, և ես չպիտի նեղուիմ զանոնք յոգնեցնելով երեսնեակ մը մղոն։

— Դուն այդ հաճոյքը պիտի վայելես Լոնտոնի փողոցներուն մէջ, Ժօէ, բայց հետեւանքը բերելու համար ըսեմ թէ մենք մեկնեցանք երեք հոգի ինչպէս Տէնհամ, Գլաբէրթըն, Պէրուէկ, նաեւ ինչպէս Պարթհ, Ռիչարտսըն և Վօկէլ, և մեր նախորդներէն աւելի յաջող, քանի որ մենք երեքս դեռ զիրար չենք կորսնցուցած։ Բայց շատ կարեւոր է որ մենք իրարմէ

չզատուինք։ Եթէ մենէ մէկը հողին վրայ ըլլայ, Վիքթորիա պէտք է վեր բարձրանայ պատահած անակնկալ վտանգէ մը ճողոպրելու համար, ո՛վ գիտէ թէ արդեօք մենք նորէն պիտի տեսնէի՞նք զայն անգամ մըն ալ։ Ուստի անգամ մըն ալ կ'ըսեմ, բացէ ի բաց Քէննէտիին, ես չեմ ուզեր որ անիկա հեռանայ որս ընելու պատրուակին տակ։

— Սակայն դուն ինծի թոյլ պիտի տաս, Սամուէլ բարեկա՛մս, որ այդ հաճոյքը վայելեմ, չարիք մը չկայ մեր պաշարը նորոգելուն մէջ. մնաց որ մեր մեկնելէն առաջ հիանալի որսորդութեանց շարք մը ընել խոստացար ինծի, և մինչեւ հոս ես շատ քիչ բան ըրի Անտէրսըններու և Գըմինկներու շաւղին հետ բաղդատելով։

— Բայց, սիրելի Տիքս, յիշողութիւնդ կը խաբէ զքեզ, կամ համեստութիւնը մոռցնել կուտայ քեզ քու քաջագործութիւններդ. ինծի այնպէս կը թուի թէ, առանց խօսելու որսի միսէ ճաշացուցակին վրայ, դուն արդէն ունիս քու խղճիդ վրայ յամոյր մը, փիղ մը և երկու առիւծներ։

— Լա՛ւ, ի՞նչ է այդ ափրիկեան որսորդի մը համար, որ կը տեսնէ անցնիլը բոլոր կենդանիներուն իր հրացանին ծայրէն։ Նայէ՛, նայէ՛ սա ընձուղտներու խումբը։

— Ատոնք ընձուղտնե՞ր են, ըսաւ Ժօէ, բռունցքի չափ բաներ են։

— Որովհետեւ մենք հազար ոտք բարձր ենք անոնցմէ, բայց մօտէն նայելով պիտի տեսնես որ անոնք եռապատիկ բարձր են քենէ հասակով։

— Եւ ի՞նչ կ'ըսես սա վիթերու երամին, կրկնեց Քէննէտի, և սա ջայլամները, որոնք հովի արագութեամբ կը փախչին։

— Ատոնք ջայլամնե՞ր են, ըսաւ Ժօէ, հաւի պէս բաներ են, հաւէն աւելի մեծ չեն։

— Տեսնե՛նք, Սամուէ՛լ, չե՞նք կրնար ատոնց մօտենալ։

— Կրնանք մօտենալ, Տիք, բայց ոչ գետին իջնել։ Ի՞նչ օգուտ ունի այն ատեն, այս կենդանիները սպաննելը, քանի որ պիտի չկրենանք առնել զանոնք։ Եթէ խնդիրը առիւծ մը, վագր մը, բորենի մը սպաննելու մէջ ըլլայ, պիտի հասկնայի զայն, քանի որ վտանգաւոր գազան մը պակաս պիտի ըլլար, բայց յամոյր մը, վիթ մը, առանց ուրիշ օգուտի, բայց միայն քու որսորդի բնազդներուդ պարզ գոհացումը, ատիկա չպիտի արժէր ստուգիւ բան մը։ Ամէն բանէ աւելի, բարեկա՛մս, մենք պիտի կենանք գետնէն հարիւր ոտք բարձր, և եթէ դուն ո և է վտանգաւոր գազան մը սպաննես, մեզի հաճոյք պիտի պատճառես անոր սրտին ուղղելով գնդակ մը։

Վիքթորիա իջաւ քիչ քիչ և կեցաւ սակայն ապահով բարձրութեան մը մէջ։ Այս վայրենի և շատ բազմամարդ երկրին մէջ, պէտք էր չվստահիլ անակնկալ վտանգներու համար։

Ճամբորդները այն ատեն ուղղակի կը հետեւէին Շարիի ընթացքին. այս գետին հրապուրիչ ափունքները կ'անհետանային այլազան երանգներով ծառերու հովանիին տակ, բաղեղներ և սողոսկող տունկեր օձապտոյտ կ'երկարէին ամէն կողմէ և առաջ կը բերէին գոյներու հետաքրքրական խառնաշփոթութիւն մը։ Կոկորդիլոսները կը խայտային բաց արեւուն մէջ, կամ կը մխրճուէին ջուրերուն տակ, մողէսի աշխուժութիւնով, անոնք խաղացած ատեննին եզերքն ի վեր կ'երթային բազմաթիւ դալարագեղ կղզիներուն, որոնք գետին ընթացքին արգելք կ'ըլլային։

Այսպէս անցան բնականէն հարուստ երկրի մը մէջտեղէն, Մաֆաղայի նահանգէն։ Առտուան դէպի ժամը 9ին Տօքթ. Ֆէրկիւսոն և ընկերները կը հասնէին վերջապէս Չատ լիճին հարաւային եզերքը։ Հոն էր ուրեմն ափրիկեան այս Կասպից ծովը, որուն գոյութիւնը երկար ատեն առակի կարգ անցած էր, այս ներքին ծովը որուն յաջողեցան միայն Տէնհամի և Պարթի արշաւանքները։ Տօքթորը փորձեց անոր արդի արտաքին ձեւը հաստատել, 1847ի ձեւէն շատ տարբեր արդէն։ Արդարեւ այս լիճին քարտէսը գծելը անկարելի է, ան շրջապատուած է տղմուտ ճահիճներով, որոնք գրեթէ անանցանելի են, որոնց մէջ Պարթհ խորհեցաւ կորսուիլ. այս ճահիճները մէկ տարիէն միւսը եղէգներով և 15 ոտք բարձր պապիրուսներով ծածկուած, նոյն իսկ լիճը կը ձեւացնեն, յաճախ նաեւ իր եզերքներուն վրայ շինուած քաղաքները ջրամոյն եղած են, ինչպէս Նկօրնուն եղաւ 1856ին, և հիմա գետաձիերը և ալիկադօրները կը լողան նոյն իսկ այն տեղը ուր Պօրնուի տուները կը բարձրանային։

Արեւը կը հոսեցնէր իր շողշողուն ճառագայթները այս հանդարտ ջուրին վրայ և հիւսիսային կողմը երկու տարրերը միեւնոյն հորիզոնին մէջ իրար կը խառնուէին։ Տօքթորը ուզեց հասկնալ ջուրին տեսակը, զոր երկար ատեն աղի կարծեր էին. ոչ մէկ վտանգ կար լիճին մակերեսին մօտենալուն մէջ, և նաւակը եկաւ քերելու թռչունի մը պէս հինգ ոտք բարձրութեան մէջ։

Ժօէ շիշ մը մխրճեց մէջը և զայն վեր առաւ կէս լեցուած. այս ջուրը խմեցին և քիչ մը ըմպելի գտան, նաթրոնի տեսակ մը համ ունենալուն։

Մինչդեռ Տօքթորը կ'արձանագրէր իր փորձին ար-

գիւնքը, հրացանի հարուած մը արձակուեցաւ իր մօտերէն։ Քէննէտի չէր կրցած դիմանալ հսկայ ձիագետի մը դէմ գնդակ մը արձակելու փափաքին։ Կենդանին որ հանդարտօրէն օդ կը շնչէր, աներեւութացաւ որոտման ձայնէն, եւ որսորդին կոնաձեւ գնդակը զայն ուրիշ կերպով խոցելու չէր կարող։

— Աւելի լաւ պիտի ըլլար զայն նաժանիով բռնելու, ըսաւ Ժօ։

— Եւ ի՞նչպէս։

— Մեր խարիսխներէն մէկովը, այդպիսի անասունի մը համար յարմարագոյն կարթն է այն։

— Բայց, ըսաւ Քէննէտի, Ժօն ճշգիւ գաղափար մը ունի։

— Շատ կ'աղաչեմ որ զայն չգործադրէք, յարեց Տօքթորը, կենդանին զմեզ շուտով պիտի քաշէր տանէր եւ մենք բան մը չպիտի կրնայինք ընել։

— Մանաւանդ հիմա որ մենք հաստատած ենք Չատ լճին ջուրերուն յատկութիւնը, միթէ կ'ուտուի այս, այս ձուկը, Պարոն Ֆէրկիւսոն։

— Քու ձուկդ, Ժօ՛, բոլորովին լաւագոյն ստնաւոր մըն է թանձրամորթներու տեսակէն, իր միսը սքանչելի է, կ'ըսեն, եւ մեծ առեւտուրի առարկայ է լճին եզերքներու բնակիչներուն։

— Այն ատեն կը ցաւիմ որ, Պ. Տիքի հրացանին հարուածը լաւ մը չյաջողեցաւ։

— Այս կենդանիին միայն որովայնը խոցելի է, Տիքի գնդակը նոյն իսկ զայն չճեղքեց։ Բայց եթէ գետինը նպաստաւոր ըլլայ, մենք կանգ պիտի առնենք լճին հիւսիսային եզերքը. հոն Քէննէտի պիտի գտնուի կատարեալ գառագեղի մը մէջ, եւ պիտի կըրնայ իր ուզածին պէս վնասին փոխարէնը հանելու։

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Ժօ, թող Պ. Տիքը որսայ քիչ մը ձիագետի, ես պիտի ուզէի ուտել այս երկակենցաղին միսէն. իրաւցնէ բնական բան չէ մինչեւ Ափրիկէի կեդրոնը թափանցել հոն սնանելու համար ջրակտցարներով եւ կաքաւներով ինչպէս Անգլիոյ մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Պոռնուի մայրաքաղաքը.— Պիսսիօմանի կղզիները.— Տօքթորին մտահոգութիւնները.— Օդին մէջ յարձակում մը.— Պատռած պատեանը.— Անկումը.— Վսեմ անձնուիրութիւն.— Լիճին հիւսիսային եզերքը։

Չատ լճը հասնելէն ի վեր, Վիքթորիա պատահած էր հոսանքի մը որ աւելի դէպի արեւմուտք կը հակէր։ Մէկ քանի ամպի ծուէններ օրուան տաքութիւնը կը մեղմացնէին այն ատեն. մնաց որ քիչ մը օդ կ'զգային, ջուրի այս ընդարձակ տարածութեան վրայ, բայց դէպի ժամը մէկ, օդապարիկը խոտոր գծով կտրած ըլլալով լճին այս մասը, նորէն յառաջացաւ ցամաք երկիրներուն մէջ 7 կամ 8 մղոնի չափ։

Տօքթորը քիչ մը տխրած էր նախ այս ուղղութեան համար, սակայն ո՛չ միտքէն չանցաւ գանգատիլ երբ նշմարեց Քուքա քաղաքը, Պօռնուի երեւելի մայրաքաղաքը։ Կրցաւ վայրկեան մը զայն տեսնել, ճերմակ կաւէ իր պատերուն մէջ ամփոփուած. բաւական կոշտութեամբ շինուած մէկ քանի մզկիթներ կը բարձրանային նարտի քուէի (զառ) ձեւով շինուած արաբական տուներու բազմութեան մէջէն։

Իրականին մէջ Քուքա կը բաղկանայ երկու որոշ քաղաքներէ, որոնք իրարմէ բաժնուած են ընդարձակ ծառուղիով մը։

Բայց հազիւ թէ ճամբորդները կրցան ակնարկ մը նետել քաղաքին վրայ, հակառակ հով մը փչելով մէ-

կենիմէկ զանոնք տարաւ քառասուն մղոն մը անդին Ջատ լիճին վրայ։

Այն ատեն նոր տեսարան մը պարզուեցաւ. անոնք կրնային հաշուել լիճին բազմաթիւ կղզիները, որոնց բնակիչներն էին «Պիտտախոմահ»ները, շատ ահարկու արիւնռուշտ ծովահէններ, որոնք աւելի երկիւղալի էին քան թէ Սահարայի Թուարէկները։ Այս վայրենիները կը պատրաստուէին քաջարտութեամբ ընդունելու Վիքթորիան նետի և քարի հարուածներով, բայց անիկա քիչ ատենէն անցաւ այս կղզիներէն, որոնց վրայ կը թուէր թռչիլ թիթեռնիկի մը պէս կամ հսկայ բզէզի մը նման։

Այս վայրկեանին, Ժօէ կը դիտէր հորիզոնը և խօսքը Քէննէտիի ուղղելով ըսաւ անոր.

«Ըստ իս, պարոն Տիք, դուք որ միշտ որս կ'երազէք, ահա ճշդիւ ձեր գործը։

— Ի՞նչ է ուրեմն, Ժօէ՛։

— Եւ այս անգամ, իմ տէրս պիտի չհակառակի ձեր հրացանի հարուածներուն։

— Բայց ի՞նչ կայ հոն։

— Կը տեսնէ՞ք հոն վարը, այս խոշոր թռչուններու երամը որոնք կ'ուղղուին մեր վրայ։

— Թռչուննե՞ր, ըսաւ Տօքթորը ձեռք առնելով իր ակնոցը։

— Ես կը տեսնեմ կոր զանոնք, կրկնեց Քէննէտի, առնուազն երկոտասանեակ մը կան։

— Տասը չորս հատ, եթէ կ'ուզէք հասկնալ, պատասխանեց Ժօէ։

— Աստուած տայ որ անոնք ըլլային շատ փնասակար տեսակէն, որպէսզի գործոտ Սամուէլը հակառակելու պատճառ մը չունենայ։

— Ես բան մը չունիմ ըսելիք, պատասխանեց

Ֆէրկիւսոն, բայց աւելի լաւ պիտի ուզէի որ թռչունները մենէ հեռուն երթային։

— Դուք վա՞խ ունիք այս թռչուններէն, յարեց Ժօէ։

— Անոնք անգղարծիւներ են, Ժօէ՛, և մեծագոյն հասակով, և եթէ մեր վրայ յարձակի՜ն...

— Այն ատեն պիտի պաշտպանենք ինքզինքնիս, Սամուէ՛լ, մենք զինարան մը ունինք զանոնք ընդունելու համար։ Ես չեմ կարծեր որ այդ անասունները շատ ահարկու ըլլային։

— Ո՞վ գիտէ, պատասխանեց Տօքթորը։

Տասը վայրկեան ետքը, թռչուններու երամը մօտեցեր էր հրացանի հասողութեան չափ. այս տասնըչորս թռչունները օդը կը թնդացնէին իրենց խռպոտ աղաղակներովը։ Անոնք կը յառաջանային դէպի Վիքթորիա, աւելի գրգռուած քան վախցած անոր ներկայութենէն։

— Ի՛նչպէս ալ կը պոռչտան, ըսաւ Ժօէ, ի՛նչ ժխոր։ Անիկա անոնց չի յարմարիր որ մենք ոտք դնենք իրենց կալուածներուն մէջ և մենք կարենանք թռչիլ իրենց պէս։

— Ճշմարտիւ, ըսաւ որսորդը, անոնք բաւական ահռելի կերպարանք մը ունին։

Տօքթ. Ֆէրկիւսոն շատ մտահոգ կերպարանք մը ստացած էր։ Անգղարծիւները կը թռչտէին անհուն շրջանակներ գծելով, և իրենց ծիրերը կը նեղցնէին քիչ քիչ Վիքթորիայի շուրջը. երկինքը կը գծաւորէին ցնորական արագութիւնով մը, գահավիժելով երբեմն ռումբի մը արագութիւնովը և խորտակելով իրենց ստուերարկին գիծը յանկարծական և յանդուգն անկիւնով մը։

Տօքթորը, անհանգարտ, որոշեց բարձրանալ մըթ-

նոլորտին մէջ խոյս տալու համար այս վտանգաւոր դրացնութենէն. Ջրածինը ընդլայնեց և օդապարիկը չուշացաւ վեր ելլելու։

Բայց անգղարծիւնները վեր ելան անոր հետ, քանի որ տրամադիր չէին զայն թողելու։

Արդարեւ այս թռչունները կը մօտենային և անոնցմէ մէկ երկուքը հազիւ յիսուն ոտք մօտ հասեր էին, և կը թուէին արհամարհել Քէննէտիի զէնքերը։

— Ես սաստիկ փափաք մը ունիմ հրացանս վրանին պարպելու։

— Ո՛չ, Տի՛ք, չըլլայ որ պարպես, առանց պատճառի զանոնք չկատղեցնենք։ Անիկա պատճառ պիտի ըլլայ գրգռել զանոնք մեր վրայ յարձակելու։

— Բայց ես դիւրաւ կրնամ գլուխ ելլել անոնց հետ։

— Դուն կը սխալիս, Տի՛ք։

— Մենք մէյ մէկ գնդակ ունինք անոնցմէ ամէն մէկուն համար։

— Եւ եթէ խոյանան օդապարիկին վերնագոյն մասին վրայ, ի՞նչպէս պիտի կարենաս հասնիլ անոնց։ Ենթադրէ՛ որ դուն կը գտնուիս խումբ մը առիւծներու դէմը ցամաքի վրայ, կամ բաց ծովուն մէջ շնաձուկերու վոհմակի մը։ Օդանաւորդներուն համար կացութիւնը նոյնքան վտանգաւոր է։

— Լրջօ՞րէն կը խօսիք, Սամուէ՛լ։

— Շատ լրջօրէն, Տի՛ք։

— Սպասենք ուրեմն։

— Սպասէ՛, պատրաստ եղի՛ր յարձակումի պարագային համար։ Բայց մի՛ կրակեր առանց իմ հրամանիս։»

Թռչունները շատ մօտերը կը կուտակուէին, կատարելապէս կ'որոշուէր իրենց հերաթափ վիզը, որ

իրենց կուինչներէն ձգտուած էր։ Իրենց աճառուտ կատարը՝ մանիշակագոյն այտուցներով զարդարուն, կը ցցուէր կատաղութեամբ։ Անոնք աւելի զօրաւոր համակներով էին, իրենց մարմինը երեք ոտք երկայնութենէն աւելի էր, և ճերմակ թեւերուն ներքեւը արեւուն դէմ կը շողշողար։ Կարծես թեւաւոր շնաձուկեր ըլլային, որոնց հետ հզօր նմանութիւն մը ունէին։

«Անոնք մեր ետեւէն կուգան, ըսաւ Տօքթորը, տեսնելով որ անոնք կը բարձրանային օդապարիկին հետ, և մենք ի զուր պիտի վեր ելլէինք քանի որ անոնց թռիչքը մենէ աւելի վեր կրնայ հասնիլ։

— Ուստի ի՞նչ ընենք ուրեմն, հարցուց Քէննէտի։

Տօքթորը չպատասխանեց։

— Մտիկ ըրէ՛, Սամուէլ, կրկնեց որսորդը։ Այս թռչունները տասնըչորս հատ են, մենք մեր տրամադրութեան տակ տասներօթը հարուած ունինք մեր բոլոր զէնքերը գործածելով։ Միթէ միջո՞ցը կը պակսի զանոնք սպաննելու կամ ցիրուցան ընելու։ Ես անոնցմէ մէկ քանին կը մեռցնեմ։

— Ես քու ճարտարութեանդ վրայ չէ որ կը կասկածիմ, Տի՛ք, ես մեռած կը կարծեմ անոնք որ կարճափողիդ հարուածը պիտի ընդունին. բայց նորէն կը կրկնեմ, եթէ շատ քիչ մըն ալ յարձակին օդապարիկին վերին կիսագունտին վրայ, դուն ալ պիտի չկրնաս զանոնք տեսնել, անոնք պիտի պատռեն այն պատեանը որ մեզ կը բռնէ, և մենք երեք հազար ոտք բարձրութեան մը մէջ ենք։»

Միեւնոյն վայրկեանին ամէնէն կատաղի թռչուններէն մին Վիքտորիային շիտակ վրան խոյացաւ, կտուցը և մագիլները բացած՝ պատրաստ խածնելու, պատրաստ պատռելու։

«Կրա՛կ, կրա՛կ, կրա՛կ» գոչեց Տօքթորը։

Հազիւ լմնցուցեր էր խօսքը, թռչունը մահացու կերպով վիրաւորուած կ'իյնար գարձգարձիկ միջոցին մէջ։

Քէննէտի առաւ երկփող հրացանը, Ժօէ միւսը զարկաւ ուսը։

Որոտման ձայնէն անգղարծիւները իրարմէ զատուեցան պահ մը, բայց գրեթէ անմիջապէս վերադարձան վերջին ծայր կատաղութեամբ։ Քէննէտի առաջին գնդակով կորեց ճիշդ վիզը ամէնէն մօտեցողին։ Ժօէ ուրիշի մը թեւը ջախջախեց։

Բայց այն ատեն թռչունները փոխեցին ռազմավարութիւննին և բարձրացան Վիքթորիայի վերև։ Քէննէտի նայեցաւ Ֆէրկիւսոնի։

Հակառակ իր պաղարիւնութեանը և անզգած կենալուն, Տօքթորին գոյնը նետեց։ Վայրկեան մը սոսկալի լռութիւն մը տիրեց։ Յետոյ սրաձայն պատռուածք մը լսուեցաւ ճիշդ պատռուած մետաքսեղէնի մը պէս և օդանաւակը երեք ճամբորդներուն ոտքին տակ ծռեցաւ։

«Կորսուած ենք» գոչեց Ֆէրկիւսոն աչքերը յառելով ծանրաչափին վրայ, որ կը բարձրանար արագօրէն։

«Յետոյ աւելցուց. «Դուրս նետեցէ՛ք նաւախիճը, դո՛ւրս»։

Քանի մը երկվայրկեանի մէջ քուարցի բոլոր կըտորները նետուեցան։

«Մենք կ'իյնանք մի՛շտ... պարպեցէք ջուրի սընտուկները... կը լսե՞ս Ժօէ... մենք լիճին մէջ կը գահավիժինք։»

Ժօէ հնազանդեցաւ։ Բայց օդապարիկը կը չարունակէր անկումը։

«Պաչարնե՛րը, ուտելիքնե՛րը, գոչեց Տօքթորը։

Անկումը նուազ արագ եղաւ, բայց խեղճերը մի՛շտ կ'իյնային։

— Նետեցէ՛ք, նետեցէ՛ք դեռ գոչեց վերջին անգամ Տօքթորը։

— Ա՛լ բան մը չմնաց, ըսաւ Քէննէտի։

— Այո՛, պատասխանեց լակոնական կերպով Ժօէ խաչ հանելով արագ ձեռքով մը։

Եւ աներեւութացաւ նաւակին եզերքէն վար նետուելով։

— Ժօէ՛, Ժօէ՛, գոչեց Տօքթորը ահաբեկած։

Բայց Ժօէ ա՛լ չէր լսեր զայն։ Վիքթորիա թեթեւցած իր վերելքի ընթացքը սկսաւ. հովը պայթած պատեանին մէջ ուռենալով, զայն կը քաշէր կը տանէր դէպի լիճին հիւսիսային կողմերը։

— Կորսուա՛ծ է, ըսաւ որսորդը, յուսահատական ձայնով մը։

— Կորսուած է, մեզ ազատելու համար, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն։

Եւ այս այնքան անվեհեր մարդիկը զգացին երկու արցունքի խոշոր կաթիլներու հոսիլը իրենց աչքերէն։

— Հիմա ի՞նչ պիտի ընենք, հարցուց Քէննէտի։

— Գետին պիտի իջնանք կարելի ԸՍալուն պէս, Տի՛ք, և պիտի սպասենք։»

Վաթսուն մղոն գնացքէ մը ետքը, Վիքթորիա
վար իջաւ ամայի ափունքի մը վրայ, լիճին հիւսի-
սային կողմը։ Խարխախները կառչեցան ցած ծառի մը
մէջ, և որսորդը զանոնք ուժով մը կապեց։
Գիշերը վրայ հասաւ, բայց ոչ Ֆէրկիւսոն, ոչ
Քէննէտի չկրցան գէթ վայրկեան մը քնանալ։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Կարծիքներ. — Հաւասարակշռութեան հաստատում Վիքթորիայի. — Տօքթ. Ֆերկիւսոնի նոր հաշիւները. — Քեննետիի որսորդութիւնը. — Չաս լինին կատարեալ հետախուզութիւնը. — Թանկալիա. — Վերադարձ. —

Հետեւեալ օրը, 13 Մայիս, ճամբորդները նախ և առաջ ճանչցան իրենց կեցած տեղւոյն դիրքը. անիկա տեսակ մը կղզի էր հաստատուն հողէ անհուն ճահիճի մը մէջտեղը: Այս հաստատուն երկրամասին չուրջը կը բարձրանային եւրոպական ծառերու պէս բարձր եղէգներ, որոնք կը տարածուէին աչքի տեսութեան չափ տեղ:

Այս անանցանելի ճախճախուտները ապահով կ'ընծայէին Վիքթորիայի դիրքը, պէտք էր միայն հսկողութիւն կատարել լճին եզերքին վրայ, ջուրին ընդարձակ մակերեսը երթալով կ'ընդլայնէր, մանաւանդ դէպ ի արեւելք և բան մը չէր տեսնուեր հորիզոնին վրայ, ոչ ցամաք և ոչ կղզի:

Երկու բարեկամները դեռ չհամարձակեցան իրարու խօսելու իրենց դժբախտ ընկերոջը վրայ: Առաջին անգամ Քէննէտի իր կարծիքը յայտնեց Տօքթորին.

— Ժօէն թերեւս չէ կորսուած, ըսաւ, ճարպիկ տղայ մըն է ան և հազուագիւտ լողորդ, ան Էտինպուրկի մէջ Ֆօրթհի ծոցը անցնելու դժուարութիւն չէր քաշեր, մենք զայն պիտի տեսնենք նորէն,

միայն չեմ գիտեր թէ ե՞րբ և ի՞նչպէս, բայց մեր կողմէ բան մը զանց չընենք, անոր պատեհութիւն ընծայելու համար որ մեզի միանայ:

— Աստուած լսէ ձայնդ, Տի՛ք, պատասխանեց Տօքթորը յուզուած ձայնով մը, մենք ամէն բան պիտի ընենք, վերագտնելու համար մեր բարեկամը: Նախ դիրքերնիս որոշենք: Բայց ամէնէն առաջ Վիքթորիան ազատենք այս արտաքին պատեանէն, որ ա՛լ օգտակար չէ, որով պիտի ազատինք բաւական մեծ ծանրութենէ մը, այն է վեց հարիւր յիսուն լիպրա:

Տօքթորը և Քէննէտի գործի սկսան, մեծ դժուարութիւն կրեցին. պէտք եղաւ կտոր կտոր քրցնել այս շատ դիմացկուն սնդուսը և զայն նուրբ ժապաւէններու բաժնել, զանոնք զատելու համար ցանցին օղակներէն: Թռչնոց կտուցներէն առաջ եկած պատռուածքը կը տարածուէր մի քանի ոտք երկայնութեան մը վրայ:

Այս գործողութիւնը ամէնէն քիչը չորս ժամ տեւեց, բայց վերջապէս, ներքին օդապարիկը, ամբողջովին ազատուած, կարծես ոչ մէկ ցնցում կրած էր: Վիքթորիա այն ատեն իր մէկ հինգերորդին չափ պզտիկցած էր: Այս տարբերութիւնը շատ զգալի եղաւ և Քէննէտի զարմացած մնաց:

— Բաւական պիտի ըլլա՞յ այսչափը, հարցուց Տօքթորին:

— Բանէ մը մի՛ վախնար այդ մասին, Տի՛ք. հաւասարակշռութիւնը պիտի հաստատեմ, և եթէ մեր խեղճ Ժօէն վերադառնայ, մենք լաւ պիտի գիտնանք վերսկսիլ անոր հետ մեր սովորական ճամբան:

— Մեր անկումի վայրկեանին, Սամուէլ, եթէ իմ յիշածներս ճիշդ են, մենք պէտք չէ հեռացած ըլլանք կղզիէ մը:

— Արդարեւ կը յիշեմ, բայց այս կղզին, ինչպէս նաեւ Զաւի բոլոր կղզիները անտարակոյս բնակուած են ծովահէններու և մարդասպաններու սերունդէ մը։ Այս վայրենիները անշուշտ վկայ եղան մեր աղէտին, և եթէ ժօէ իյնայ անոնց ձեռքը և աւելորդապաշտութիւնը իրեն պաշտպան չըլլայ, ի՛նչ պիտի ըլլայ անոր վիճակը։

— Անիկա ատիթէն օգուտ քաղող մէկն է, կը կրկնեմ քեզի, ես վստահութիւն ունիմ իր ճարպիկութեանը և ուշիմութեանը վրայ։

— Ես կը յուսամ զայն. հիմա Տի՛ք, գուն շրջակաները գնա՛ որսորդութեան, առանց սակայն հեռանալու, անհրաժեշտ է որ մեր պաշարները նորոգենք, քանի որ ունեցածնուս մեծագոյն մասը զոհեցինք։

— Լաւ, Սամուէլ, երկար ատեն բացակայ չպիտի ըլլամ։

Քէննէտի երկփող հրացան մը առաւ և առաջացաւ բարձր խոտերու մէջէն դէպի մօտակայ անտառակ մը։ Յաճախակի որոտումներ իմացուցին Տօքթորին որ իր որսորդութիւնը արդիւնաւոր պիտի ըլլար։

Այն միջոցին Տօքթորը զբաղեցաւ նաւակին մէջ պահուած առարկաները ցուցակագրելու և երկրորդ օդանաւուն հաւասարակշռութիւնը վերահաստատելու։ Մնացած էր երեսուն լիպրա բէմիքան, քիչ մը թէյ և սուրճ, մէկ ու կէս կալօն օղի, բոլորովին պարապ ջուրի սնտուկ մը, իսկ բոլոր պահածոյ միսը հատած էր։

Տօքթորը գիտէր որ, առաջին օդապարիկին ջրածինի կորուստովը անոր վերելքի զօրութիւնը վերածուած կ'ըլլար շուրջ հինը հազար լիպրայի. ուստի պարտաւորուեցաւ այս տարբերութիւնը վրայ հիմնուիլ իր հաւասարակշռութիւնը վերահաստատելու

համար։ Նոր Վիքթորիան ունէր վաթսունը եօթը հազար խորանարդ մէթր տարողութիւն և կը պարունակէր երեսուն երեք հազար չորս հարիւր խորանարդ ոտք կազ։ Ընդլայնիչ գործիքը լաւ վիճակի մէջ կ'երեւար, ոչ բարդը և ոչ ալ օձաձեւ գործիքը բնաւ չէին վնասուած։

Ուստի նոր օդապարիկին վերելքի ուժը շուրջ երեք հազար լիպրա էր, և միացնելով սարուածին ծանրութիւնը, ճամբորդներուն, ջուրի պաշարին, նաւակին և իր պարունակած իրեղէններուն ծանրութիւնը, առնելով նաեւ յիսուն կալօն ջուր և հարիւր լիպրա թարմ միս, Տօքթորը կը գտնէր երկու հազար ութը հարիւր երեսուն լիպրա ծանրութիւն մը։ Կրնար ուրեմն հետը առնել անակնկալ պարագաներու համար հարիւր եօթանասուն լիպրա կշռող նաւախիճ մը, և այն ատեն օդանաւը հաւասարակշռուած պիտի ըլլար շրջապատի օդին հետ։

Իր հաշիւներուն համեմատ վարուեցաւ և ժօէի ծանրութեանը տեղ աւելորդ նաւախիճ առնուեցաւ։ Ամբողջ ցորեկը այս զանազան պատրաստութիւններովը զբաղեցաւ որոնք վերջ գտան Քէննէտիին հասնելովը։ Որսորդը յաջող որսորդութիւն մը ըրեր էր. ան բերած էր իրեն հետ ճշմարիտ բեռ մը սագերու, վայրի բադերու, կտցարներու ևն. ևն.։ Ան այս երէները մաքրելու և ծխելու գործողութիւնովը պարապեցաւ։ Ամէն մէկ կտորը բարակ գաւազանի մը վրայ անցուցած կախեց կանանչ փայտերէ վառարանի մը վերեւը։ Երբ պատրաստութիւնը յարմար երեւաց Քէննէտիի, որուն կ'սպասէր արդէն, ամէնքը մթերուեցան նաւակին մէջ։

Յաջորդ օրը որսորդը պիտի ամբողջացնէր իր մթերքը։

Երեկոյ եղաւ երբ դեռ իրենք այս աշխատութիւններովը զբաղած էին։ Իրենց ընթրիքը կը բաղկանար բէմիքանէ, պաքսիմատէ և թէյէ։ Յոգնութիւնը իրենց ախորժակը սրելէն ետքը անոնց քունը բերաւ։ Իւրաքանչիւրը իր պահակի շրջանին աղջամուղջին խորհուրդ կը հարցնէր կարծելով մերթ ընդ մերթ թէ ժօէի ձայնը կ'առնէին. բայց, աւա՜ղ, շատ հեռուն էր, այն ձայնը զոր կ'ուզէին լսել։

Արեւածագի առաջին ցոլքերուն, Տօքթորը արթնցուց Քէննէտին։

«Երկար ատեն խորհեցայ, ըսաւ անոր, թէ ինչ պէտք է ընենք գտնելու համար մեր ընկերը։

— Ինչ ալ ըլլայ քու ծրագիրդ, կը յարմարի ինծի, խօսէ՛։

— Ամէնէն առաջ, կարեւոր է որ ժօէն մեզ լուր ունենայ։

— Անտարակոյս, եթէ այս արժանաւոր տղեկը միտքէն անցնէ թէ մենք կը լքենք զինքը։

— Ինքը լաւ կը ճանչնայ մեզ, երբեք անոր միտքէն չպիտի անցնի տանկ կասկած մը, բայց պէտք է հասկնայ թէ ո՞ւր ենք մենք։

— Ատիկա ի՞նչպէս պիտի ըլլայ։

— Մենք մեր տեղերը պիտի գրաւենք նաւակին մէջ և վեր պիտի բարձրանանք։

— Բայց եթէ հովը մեզ քշէ տանի՜։

— Ատանկ բան չպիտի ըլլայ, բարեբախտաբար։ Տե՛ս, Տի՛ք, հովը մեզ կը տանի դէպի լիճը, և այս պարագան, որ երէկ աղետաբեր եղաւ, այսօր յաջող է։ Մեր ջանքը պիտի ըլլայ ուրեմն զմեզ վեր բռնել ջուրի այս ընդարձակ տարածութեանը վրայ ամբողջ օրը։ Ժօէ չպիտի վրիպեցնէ զմեզ իր տեսութենէն, թերեւս նոյն իսկ պիտի յաջողի տեղեկացնելու մեզի իր ապաստանարանը։

— Եթէ մինակ է և ազատ, անշուշտ այնպէս պիտի ընէ։

— Եւ եթէ գերի ինկած է, կրկնեց Տօքթորը, բնիկները սովորութիւն չունենալով իրենց գերիները բանտարկելու, ան պիտի տեսնէ մեզ և պիտի հասկընայ մեր փնտռտուքին նպատակը։

— Բայց վերջապէս, կրկնեց Քէննէտի, պէտք է ամէն պարագաներն ալ նախատեսակել. եթէ չգըտնենք ոչ մէկ նշան, եթէ իր անցքին ոչ մէկ հետքը թողած է, ի՞նչ պիտի ընենք այն ատեն։

— Մենք պիտի աշխատինք լիճին հիւսիսային կողմը հասնելու, որչափ որ կարելի է ցոյց տալով ինքզինքնիս. հոն պիտի սպասենք, լիճին եզերքները խուզարկելով ուր ժօէ յաջողած պիտի ըլլայ հասնելու և մենք տեղերնիս չպիտի ձգենք առանց ամէն կարելին ընելու զայն գտնելու համար։

Մեկնինք ուրեմն, պատասխանեց որսորդը։»

Տօքթորը ուղիղ վեր բարձրացուց օդապարիկը, և իր քննութեանց համեմատ կը գտնուէր Ջատի հիւսիսակողմը Լարի քաղաքին և Էնժէմինի գիւղին միջեւ ուր այցելած է Տէնհամ գնդապետը։

Առտուան ժամը եօթնին, մեծ դժուարութեամբ կրցան զատել խարիսխը ծառէն, ինչ որ ժօէ մեծ դիւրութեամբ կըկատարէր։Կազը ընդլայնեցաւ և նոր Վիքթորիան յաջողեցաւ հասնելու երկու հարիւր ոտք բարձրութեան մը, վերջապէս բաւական ուժգին հոսանքէ մը բռնուած՝ յառաջացաւ լիճին վրայ և ուժգին հոսանքէ մը բռնուած՝ յառաջացաւ լիճին վրայ և ընդհուպ քշուեցաւ ժամը քսան մղոն արագութիւնով մը։

Տօքթորը հաստատապէս բռնեց օդանաւը բարձրութեան մը վրայ որ երկու հարիւրէն հինգ հարիւր

ոտքի մէջ կը կայանար։ Քէննէտի յաճախ իր կարճափողը կը պարպէր։ Կղզիներուն վերեւը ճամբորդները նոյն իսկ անխոհեմաբար շատ կը մօտենային գետնին, իրենց աչքերովը պուրակները խուզարկելով ինչպէս նաեւ մացառները և ցանկապատները։ Անոնք կ'իջնէին շատ մօտ վայրենիներու այն երկար նաւակներուն որոնք լիճը կ'ակօսէին։ Ձկնորսները զիրենք տեսնելով ջուրը կը սուզէին և իրենց կղզին կը դառնային ահաբեկումի և վախի ցուցմունքներով։

«Բան մը չենք տեսներ, ըսաւ Քէննէտի, երկու ժամուան փնտռտուքէ վերջը։

— Սպասե՛նք Տիք և քաջասրտութիւննիս չկորսնցնենք, պէտք չէ որ շատ հեռու գտնուինք արկածին տեղէն։»

Ժամը տասնըմէկին, Վիքթորիա առաջացած էր իննսուն մղոն, այն ատեն հանդիպեցաւ նոր հոսանքի մը, որ գրեթէ ուղիղ անկիւնով մը զայն մղեց դէպի արեւելք վաթսուն մղոնի չափ։ Ան կը թեւածէր շատ ընդարձակ և յոյժ բազմամարդ կղզիի մը վերեւ, զոր Տօքթորը Ֆարամ կղզին ըլլալ կարծեց։ Անոնք կ'սպասէին տեսնել Ճօէն մէն մի մացառի քովէն, որուն համար կը ձայնէին շարունակ և կը կանչէին զինքը։ Եթէ ազատ ըլլար, առանց դժուարութեան զայն պիտի կարենային վեր առնել, իսկ եթէ գերի կամ բանտարկուած՝ միսիոնարին համար գործածած վարպետութիւննին նորոգելով, շուտով իր բարեկամներուն պիտի միանար. բայց ոչինչ երեւցաւ, ոչինչ շարժեցաւ։ Յուսահատական էր վիճակնին։

Վիքթորիա ժամը երկուքուկէսին կը հասնէր Թանկալիայի մօտ, որ գիւղաքաղաք մըն է Չատ լիճին արեւելեան եզերաց վրայ, որ Տէնհամի հասած ծայրագոյն կէտն էր իր արշաւանքի միջոցին։

Տօքթորը այս միայուն ուղղութեանը համար անհանգիստ եղաւ։ Դէպի արեւելք նետուած կ'զգար զիրենք, Ափրիկէի կեդրոնը մղուած, դէպի անվերջանալի անապատները։

«Պէտք է բացարձակապէս կանգ առնել, ըսաւ, և նոյն իսկ գետին իջնել, մանաւանդ Ճօէի սիրոյն, պէտք է լիճին վրայ գանք. բայց նախ և առաջ, ջանա՛նք հակառակ հոսանք մը գտնելու»։

Ժամէ մը աւելի, ջանաց զանազան խաւերու մէջ։ Վիքթորիա միշտ դէպի ցամաք կ'ընթանար։ Բայց բարեբախտաբար հազար ոտք բարձրութեան մէջ, շատ ուժգին քամի մը զայն տարաւ դէպի հիւսիսարեւմուտք։

Գալով խորհելու թէ Ճօէ խեղդուած ըլլայ, անընդունելի էր. միայն ահռելի գաղափար մը անցաւ մտքերնուն. կայմանները բազմաթիւ են այս ջուրերուն մէջ, բայց ոչ Տօքթորը և ոչ Քէննէտի չկըրցան այս գաղափարը դուրս տալ. սակայն իրենց մտքին մէջ այնքան յեղյեղեցին որ Տօքթորը ըսաւ առանց ուրիշ յառաջաբանի.

«Կոկորդիլոսները միայն կղզիներուն կամ լիճին եզերքները կը գտնուին, Ճօէն բաւական ճարպիկ է անոնցմէ ճողոպրելու. մնաց որ անոնք նուազ վտանգաւոր են, և Ափրիկեցիները ջուրին մէջ լողանք կ'ընեն, առանց անոնց յարձակումէն վախնալու։»

Քէննէտի չպատասխանեց, ան նախամեծար պիտի համարէր լռել քան վիճաբանիլ այս ահռելի կարելիութեանը վրայ։

Տօքթորը նշանակեց Լարի քաղաքը իրիկուան ժամը 5ին. բնակիչները կ'աշխատէին բամպակ քա-

ղել եղէգներէ շինուած հիւղակներու առջեւ, մաքուր և խնամքով պահուած ցանկապատներու մէջտեղը։ Այս յիսունի չափ տուներու հաւաքոյթը բռնած էր թեթեւ խորութիւն մը ցամաքի ցած լեռներու մէջ տարածուած հովիտի մը մէջ։ Հովին ուժգնութիւնը աւելի առաջ կը տանէր զիրենք, ինչ որ Տօքթորին չէր նպաստեր, բայց երկրորդ անգամ ուղղութիւնը փոխեց և զայն տարաւ ճիշդ իր մեկնած կէտը, այն տեսակ մը հաստատուն կղզին մէջ, ուր անցուցեր էր նախորդ գիշերը։

Խարիսխը փոխանակ ծառի մը ճիւղերուն կառչելու, բռնուեցաւ եղէգներու խուրձի մը, որ խառնուած էր ճահիճին եզերքներուն և շատ դիմացկուն և տոկուն էր։

Տօքթորը մեծ դժուարութիւն կրեց օդապարիկը բռնեցնելու, բայց վերջապէս հովը ինկաւ գիշերուան հետ, և երկու բարեկամները միասին հսկեցին, գրեթէ յուսահատ։

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Ուրականը.—Ստիպողական մեկնում.—Խարիսխի մը կորուստը.—Ջեռք առնուած որոշում.— Անդնդասոյզ կարաւանը.—Վերադարձ դէպի հարաւ։

Առտուան ժամը 5ին հովը կատաղօրէն կը փչէր և այնպիսի բռնութեամբ կը փչէր որ Վիքթորիա չէր կրնար կենալ հողին վրայ առանց վտանգի. եղէգները իր պատեանը կը ծեծէին և կ'սպառնային պատռելու։

«Պէտք է մեկնիլ, Տի՛ք, ըսաւ Տօքթորը, մենք չենք կրնար այս դիրքին մէջ մնալ։

— Բայց Ժօ՞ն, Սամուէ՛լ։

— Ես զայն չեմ լքեր, ոչ անշուշտ, և եթէ ուրականը զիս հարիւր մղոն դէպի հիւսիս ալ տանի, ես նորէն ետ պիտի գամ։ Բայց հոս ամէնուս ապահովութիւնը կը կորսնցնենք։

— Առանց անոր մեկնի՛լ, գոչեց սկովտիացին, խոր վիշտի շեշտով մը։

— Կը կարծե՞ս ուրեմն, կրկնեց Ֆէրկիւսօն, իմ սիրտս քուկինիդ չափ չարիւնի՞ր։ Միթէ ես չե՞մ հընազանդիր հարկեցուցիչ պէտքի մը։

— Քու տրամադրութեանդ տակ եմ, պատասխանեց որսորդը, մեկնի՛նք։

Բայց մեկնումը մեծ դժուարութիւններ կը ներկայացնէր։ Խարիսխը խոր կերպով բռնուած, ամէն ջանքերու կը դիմադրէր, և օդապարիկը հակառակ

ուղղութեամբ քաշելով, կ'աւելցնէր անոր դիմադրութիւնը։ Քէննէտի չկրցաւ յաջողիլ զայն խլելու. մնաց որ ներկայ դիրքին մէջ, իր գործողութիւնը շատ վտանգաւոր կ'ըլլար, որովհետեւ Վիքթորիան բարձրանալու կը միտէր անոր մէջը մտնելէ առաջ։

Տօքթօրը այդպիսի պատահականութեան մը չփափաքելուն, սկովտիացին նաւակը մտցուց և որոշում տուաւ խարիսխին պարանը կտրելու։ Վիքթորիա անմիջապէս երեք հարիւր ոտքի ոստում մը ըրաւ օդին մէջ և ուղղուեցաւ դէպի հիւսիս։

Ֆէրկիւսօն միայն կրնար տանիլ այս չարչարանքը, իր բազուկները խաչաձեւեց և ընկղմեցաւ իր մտածումներուն մէջ։

Խոր լռութեան մը մէկ քանի վայրկեանները ետքը դարձաւ Քէննէտիին որ ոչ նուազ լուռ կը մնար։

«Թերեւս մենք փորձեցինք զԱստուած, ըսաւ ան, մարդոց տրուած չէր ձեռնարկել նմանօրինակ ճամբորդութեան մը։»

Եւ հառաչանք մը խոյս տուաւ իր կուրծքէն։

«Հազիւ քանի մը օր կայ որ մենք զիրար կը շնորհաւորէինք, ըսաւ որսորդը, շատ մը փորձանքներէ ազատած ըլլալնուս համար, մենք երեքնիս իրարու ձեռք կը թօթուէինք։

— Խե՛ղճ Ժօէ, բարի և ազնիւ բնութիւնով, քաջասիրտ և ազատախօս։ Վայրկեան մը իր հարստութիւններովը շլացած, կամաւ կը զոհէր իր գանձերը։ Ահա հիմա մենէ հեռու կը գտնուի, և հովը զմեզ կը քշէ կը տանի անդիմադրելի արագութիւնով մը։

— Տեսնե՛նք, Սամուէլ, ընդունելով հանդերձ թէ լիճին բնիկներէն ապաստան գտած է, միթէ պիտի չկրնա՞յ ընել այն բանը որ ըրին մենէ առջի ճանապարհորդները, ինչպէս Տէնհամ, Պարթհ, որոնք կրցան իրենց երկիրները վերադառնալ։

— Է՜հ, խեղճ Տիքս, Ժօէն անոնց լեզուէն բան մը չի գիտեր։ Ան մինակ է և առանց պաշարի։ Քու թուած ճամբորդներդ, միայն բազմաթիւ ընծաներ ղրկելով ցեղապետներուն, կրնային յառաջանալ իրենց հետեւորդներովը, որոնք զինուած և պատրաստուած էին այս արշաւանքներուն համար։ Եւ դեռ չէին կրնար խուսափիլ տառապանքներէ և վատթարագոյն փորձութիւններէ։ Ի՞նչ կ'ուզես որ ըլլայ մեր անբախտ ընկերը։ Սոսկալի բան է մտածելը, և ահա մեծագոյն վիշտը որ կ'զգամ անոր համար։

— Բայց մենք պիտի ետ երթանք նորէն, այնպէս չէ՞ Սամուէլ։

— Նորէն ետ պիտի երթանք Տի՛ք, եթէ պէտք ըլլայ, Վիքթորիան ալ պիտի ձգենք ոտքով հասնելու համար Զատ լիճին և յարաբերութեան մտնելու համար Պօրնուի սուլթանին հետ։ Արաբները դէշ յիշատակ մը պահած չըլլալու են առաջին Եւրոպացիներէն։

— Ես ալ պիտի հետեւիմ քեզի, Սամուէլ, պատասխանեց որսորդը. դուն կրնաս վստահիլ վրաս. մինչեւ իսկ այս ճամբորդութիւնը վերջացնել պիտի ջանանք։ Ժօէն իր անձը նուիրեց մեզի համար. մենք ալ մերինը պիտի զոհենք իրեն համար։»

Այս որոշումը քաջասրտութիւն տուաւ երկու ընկերներուն։ Ֆէրկիւսօն ամէն ճիգ թափեց, հակառակ հոսանքի մը մէջ նետուելու համար, որ զինքը Զատ լիճին մօտեցնէր, բայց անկարելի եղաւ և նոյն իսկ վայրէջքը անգործադրելի էր՝ այնքան ուժգին ուրականի մը միջոցին։

Վիքթորիա այսպէս կ'անցնէր Թիպպուներու երկրէն, կտրեց Պէլատը և Ճէրիտը, փշոտ անապատներ որ Սուտանի սահմանները կը գծէին։ Արաբական բանակատեղի մը, վրաններ, ուղտեր կ'ոգեւորէին

այս ամայութիւնը․ բայց Վիքթորիա անցաւ ասուպի մը պէս, և այսպէս կտրեց անցաւ երեք ժամուան մէջ վաթսուն մղոնի միջոց մը, առանց որ Ֆերկիւսօն կարենար իր արշաւին տէրն ըլլալու։

«Մենք չենք կրնար կանգ առնել, չենք կրնար ալ իջնել, ըսաւ ան, ո՛չ մէկ ծառ, ոչ մէկ հողամաս․ միթէ Սահարայէ՞ն պիտի անցնինք։ Որոշակի երկինք մեզի դէմ կը շարժի։»

Այսպէս կր խօսէր յուսահատ կատաղութիւնով մը, երբ տեսաւ հիւսիսի կողմը՝ անապատին աւազներուն վեր բարձրանալը, խիտ փոշիի մը մէջէն, և դարձդարձիկ ընթանալը հակառակ հոսանքներու ազդեցութեանը տակ։

Ցորձանապտոյտին մէջտեղը, ամբողջ կարաւան մը խորտակուած և տապալած, ամբողջովին կ'անհետանար աւազի կոյտին տակ․ ուղտերը խառն ի խուռն կ'արձակէին խուլ և ողորմելի հեծեծանքներ․ աղաղակներ, գոչեր, ոռնումներ կը բարձրանային այս հեղձուցիչ մշուշէն։ Երբեմն երբեմն գոյնզգոյն երանգներով հագուստ մը իր վառ գոյները քաոսին մէջ կ'երեւցնէր և փոթորկին մռնչիւնը այս բնաջնջման տեսարանին կը յաղթանակէր։

Ընդհուպ աւազը խիտ կոյտերով հաւաքուեցաւ, և հոն ուր քիչ առաջ միապաղաղ դաշտը կը տարածուէր, կը բարձրանար բլուր մը, որ դեռ կը շարժէր, անհուն գամբարան թաղուած կարաւանի մը։

Տօքթորը և Քէննէտի, տժգունած, ներկայ կ'ըլլային այս ահեղի տեսարանին․ ա՛լ չէին կրնար կառավարել իրենց օդանաւը, որ կը դառնար հակառակ հոսանքներու միջեւ և ալ չէր հնազանդեր կազի զանազան ընդլայնումներուն։ Օդին այս շարժումներուն մէջ բռնուած՝ գլխու պտոյտ բերող արագու-

թիւնով մը կը դառնար և նաւակը լայն տատանումներ կ'ունենար․ վրանին տակ կախուած գործիքները իրարու կը բախէին խորտակուելու աստիճան․ օձաձեւ գործիքին խողովակները կը ծռէին փրցելու աստիճան․ ջուրի սնտուկները ճարճատիւնով կը շարժէին․ իրարմէ հազիւ երկու ոտք հեռու գտնուող ճամբորդները իրար չէին հասկնար․ և մէկ կծկուած ձեռքով պարաններուն կառչած՝ կը փորձէին հաստատուն կենալ ուրականին կատաղութեանը դէմ։

Քէննէտի, մազերը ցիրուցան, կը դիտէր անխօս․ Տօքթորը իր յանդգնութիւնը գտած էր վտանգին մէջտեղը և բան մը չերեւցաւ դէմքին վրայ իր բուռն յուզումներէն, մինչեւ իսկ այն ատեն, երբ վերջին դարձուածքէ մը ետքը, Վիքթորիա յանկարծ կեցաւ անակնկալ հանդարտութեան մը մէջ․ հիւսիսային հովը վրայի կողմը անցած ըլլալով զայն կը մղէր հակառակ ուղղութեամբ մը՝ առտուան ճամբուն վրայ ոչ նուազ հաւասար արագութիւնով մը։

«Ո՞ւր կ'երթանք, գոչեց Քէննէտի։

— Թողունք որ Նախախնամութիւնը իր ուզածը ընէ, սիրելի Տիքս, ես անիրաւ էի անոր վրայ կասկածելուս․ ինչ որ պէտք է, ան մենէ աւելի աղէկ գիտէ, և մենք ահաւասիկ կը վերադառնանք դէպի այն տեղերը ուր չէինք յուսար վերստին տեսնել։»

Հողը որ այնքան տափակ, այնքան հաւասար էր գնացքի ատեն, այն ատեն տակնուվրայ եղած էր ալիքներու պէս փոթորկէն ետքը․ փոքր լեռներու յաջորդութիւն մը հազիւ հաստատուած՝ անապատին մէջ նշանացիցերու պէս կ'երեւային։

Վիքթորիայի հետեւած ուղղութիւնը քիչ մը կը տարբերէր առտուան ուղղութենէն․ ուստի դէպի ժամը 9․, փոխանակ Զատի եզերքները վերադառնալու,

տեսան տակաւին անապատը որ կը տարածուէր իրենց առջեւը։

Քէննէտի գիտել տուաւ ասիկա։

«Հոգ չէ, ըսաւ Տօքթորը, կարեւորը դէպի հարաւ գալերնիս է, մենք պիտի հանդիպինք Պօրնէու, Ուտտիէ կամ Բուքա քաղաքներուն, և ես պիտի չվարանիմ հոն կանգ առնելու։

— Եթէ դուն գոհ ես, ես ալ կ'ըլլամ, պատասխանեց որսորդը, բայց տայր երկինք որ մենք ըստիպուած չըլլայինք անապատը անցնելու, ինչպէս ըրին այն գժբախտ Արաբները, մեր տեսածները անհաւելի բաներ էին։

— Եւ յաճախ կը պատահի այն Տիք։ Անապատի անցքերը այնպէս վտանգաւոր են Ովկիանոսինէն. անապատը ունի ծովուն ամէն վտանգները, նոյն իսկ խեղդուիլը, և աւելէ զատ յոգնութիւններ և անտանելի զրկանքներ։

— Ինծի այնպէս կ'երեւի թէ հովը կ'սկսի հանդարտիլ. աւազներու փոշին նուազ խիտ է, անոնց վէտվէտումը կը նուազի, հորիզոնը կը պայծառանայ։

— Աւելի աղէկ, պէտք է զայն դիտել ուշադրութեամբ դիտակով, և թէ ոչ մէկ կէտ թող չխուսափի մեր տեսութենէն։

— Ես վրաս կ'առնեմ ատիկա, Սամուէ՛լ, և առաջին ծառը պիտի չերեւնայ դուն նախապէս չի տեսած։»

Եւ Քէննէտի, դիտակը ձեռքը, տեղաւորուեցաւ նաւակին առաջամասին վրայ։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Ժօէի պատմութիւնը.—Պիտտիմօհաներու կղզին.— Երկրպագութիւն.—Ծովամոյն կղզին.—Օձերու ծառը.— Ոտքով նամբորդութիւն.—Տառապանք.— Մժեղները եւ մրջիւնները.—Վիքթորիայի անցքը.—Վիքթորիայի անհետացումը.—Ճահիճը.—Վերջին աղաղակ մը։

Ի՞նչ եղեր էր Ժօէ իր տէրոջը զուր փնտռտուքներու միջոցին։ Երբ լիճին մէջ գահավիժեցաւ, իր առաջին շարժումը մակերեսին վրայէն աչքերը վեր վերցնել եղաւ դէպի օդը. տեսաւ Վիքթորիան, որ արդէն շատ բարձրացեր էր լիճին վրայէն, և արագութեամբ վեր կ'ելլէր, քիչ քիչ կը նուազէր արագութիւնը և քիչ ատենէն արագ հոսանքէ մը կը բռնուէր, ու դէպի հիւսիս կ'աներեւութանար։ Իր տէրը, իր բարեկամները ազատուած էին։

«Աղէկ եղաւ որ, կ'ըսէր ինքնիրեն, ես մտածեցի Ջատ լիճը նետուիլ, ինչ որ Քէննէտիին ալ միտքէն անցած ըլլալու է. և անտարակոյս պիտի չվարանէր ինծի պէս ընելու, որովհետեւ շատ բնական է որ մէկը զոհէ ինքզինքը երկու ուրիշներ ազատելու համար։ Ասիկա մաթեմաթիքական հաշիւ մըն է։»

Այս կէտին վրայ ապահովուած, Ժօէ սկսաւ խորհիլ իր անձին վրայ, անիկա անհուն լիճի մը մէջտեղն էր, անծանօթ ցեղերէ շրջապատուած, հաւանաբար կատաղի մարդեր։ Գործին մէջէն ելլելու համար միայն ինք իր վրայ վստահեցաւ, այնպէս ուրիշ երկիւղչունեցաւ։

Թռչուններուն յարձակումէն առաջ, որ ըստ իրեն, ճշմարիտ անգղարծիւներու պէս վարուած էին, հարիզոնին վրայ կղզի մը նշմարած էր, ուստի որոշեց դէպի հոն ուղղուիլ, և սկսաւ երեւան բերել բոլոր իր լողորդական ծանօթութիւնները, իր վրայէն նետելէն ետքը իր ամէնէն նեղացուցիչ հագուստները: Ան հոգ չէր ըներ երբեք հինգ կամ վեց մղոնի պտոյտ մը ընելու, ուստի երբ լիճին բացերը ելաւ խորհեցաւ միայն ուժգնօրէն և ուղղակի լողալ:

Ժամուկէս վերջը, զինքը կղզիէն բաժնող հեռաւորութիւնը շատ նուազած էր:

Բայց որչափ որ ցամաքին մօտեցաւ, նախապէս խուսափուկ մտածում մը, բայց ապա յամառ, գրաւեց իր միտքը: Ան գիտէր որ լիճին ափունքը կը յաճախէին խոշոր ալիկատորներ և գիտէր այս կենդանիներուն որկրամոլութիւնը:

Որչափ որ այս աշխարհի մէջ ամէն բան շատ բընական գտնելու մենամոլութիւնը ունէր, արժանաւոր տղան ինքզինքը անդիմադրելիօրէն յուզուած կ'զգար, , կը վախնար որ ճերմակ միսը մասնաւորապէս կոկորդիլոսներուն հաճելի չըլլար, ուստի վերջին ծայր զգուշութեամբ մօտեցաւ. աչքը չորս բացած: Ալ կանանչ ծառերով հովանաւորուած ծովափէն հարիւրեակ մը գրկաչափ միայն հեռու էր, երբ մուշկի կծու հոտով մը լեցուն օդահոսանք մը մինչեւ իրեն հասաւ:

«Լա՛ւ, ըսաւ ինքն իրեն, ահաւասիկ ինչ բանէ որ կը վախնայի, գլուխս եկաւ, կայմանը հեռու չէ:»

Եւ արագօրէն ընկղմեցաւ ջուրին մէջ. բայց ոչ այնչափ բաւական, խուսափելու համար վիթխարի մարմնի մը շփումէն, որուն թեփոտ կաշին անցած առենը քսուեցաւ իրեն. կարծեց որ ա՛լ կորսուած է

և սկսաւ լողալ յուսահատական արագութիւնով մը, վեր ելաւ նորէն ջուրին երեսը, շունչ մը առաւ և նորէն աներեւութացաւ: Հոն քառորդ ժամու չափ անպատում տագնապ մը ունեցաւ, զոր բոլոր իր փիլիսոփայութիւնը չկրցաւ յաղթահարել և կը կարծէր լսել իր ետին այն լոյն կլափին աղմուկը, որ պատրաստ էր զինքը լափելու: Այն ատեն կը սուրար երկու ջուրերու մէջէն, որչափ որ կարելի է մեղմօրէն, երբ զգաց որ բազուկ մը կը բռնէր զինքը. յետոյ մարմինին մէջտեղէն:

Խե՜ղճ Ժօէ, ան ունեցաւ վերջին մտածում մը իր տիրոջը համար, և սկսաւ յուսահատութեամբ կռուիլ, զգալով որ ոչ թէ դէպի լիճին խորը կը քաշէին զինքը, ինչպէս կ'ընեն կոկորդիլոսները, իրենց որսը լափելու համար, այլ դէպի մակերեսը: Հազիւ կրցաւ շունչ մը առնել և աչքերը բանալ, որ տեսաւ զինքը եփինոսի գոյնով երկու սեւամորթներու մէջտեղը: Այս ափրիկեցիները զինքը ուժով կը բռնէին և արտակարգ աղաղակներ կ'արձակէին:

Ժօէ չկրցաւ արգիլել զինքը գոչելէ. «սեւամորթնե՛ր կայմաններու տեղ, ըստ իս, ես աւելի լաւ կը սեպեմ, բայց ի՛նչպէս այս կտրիճները կը համարձակին լողալ այս տեղերուն մէջ:»

Ժօէ չէր գիտեր որ Ջատի կղզիներուն բնակիչները շատ մը սեւամորթներու պէս, անպատիժ կը խորասուզուին ալիկաթորներու ապականած ջուրերուն մէջ, առանց հոգ ընելու անոնց ներկայութենէն: Այս լիճին երկակենցաղները մասնաւորապէս անվախ մողէսազգիներ ըլլալու համբաւն ունին:

Բայց Ժօէ հազիւ վտանգէ մը ազատած էր, ահա կ'իյնար ուրիշի մը մէջ. ուստի դէպքերու ընթացքին թողուց որոշում մը տալ, և որովհետեւ այլա-

պէս չէր կրնար ընել, թողուց որ զինքը առաջնորդեն մինչեւ լիճին ափը, առանց ոեւէ վախ ցուցնելու։

«Անշուշտ, կ'ըսէր ինքնիրեն, այս մարդերը տեսան Վիքթորեան որ լիճին ջուրերուն կը քսուէր օդային հրէշի մը նման. անոնք տեսած ըլլալու են իր անկումը, եւ անոնք յարգանքի պակասութեան մէջ չեն գտնուիր երկինքէն ինկող մարդու մը հանդէպ։ Թողունք որ ընեն զայն։»

Ժօէ իր այս խոկմանց մէջ էր, երբ ցամաքին վրայ ոտքը դրաւ ոռնացող բազմութեան մը մէջտեղ, ամէն սեռէ, ամէն տարիքէ, բայց ոչ ամէն գոյնէ։ Ան կը գտնուէր, վեհաշուք սեւութիւնով Պիտտիոմաններու մէկ ցեղին մէջտեղը։ Նոյն իսկ կարմրելու պատճառ չունեցաւ իր հագուստին թեթեւութենէն. ան մերկացած էր՝ երկրին վերջին նորաձեւութեան համեմատ։

Բայց իր կացութեան իրազեկ ըլլալէ առաջ, ան չկրցաւ աչքէ վրիպեցնել որ պաշտամունքի առարկայ եղած էր։ Այս բանը զինքը ապահով չըրաւ սակայն, յիշելով Բաղէհի պատմութիւնը։

«Կ'զգամ որ աստուած մը պիտի ըլլամ, կամ լուսնին ոեւէ մէկ զաւակը։ Լաւ ուրեմն, այս պաշտօնը ըլլայ թէ ուրիշ մը, ընտրութիւնը իմ ձեռքս չէ, հոգ ըրածս օգն է։ Եթէ Վիքթորեան գայ անցնելու, ես օգուտ պիտի քաղեմ իմ նոր դիրքէս գիս պաշտողներուն տալու հրաշալի վերելքի մը տեսարանը»։

Մինչդեռ Ժօէ այսպէս կը խորհրդածէր, ամբոխը անոր շուրջը կը սեղմուէր, կ'երկրպագէր, կ'ոռնար, կը շօշափէր, կ'ընտանենար։ Բայց գոնէ ունեցաւ անոր ընծայելու շքեղ խնջոյք մը, որ կը բաղկանար թթուած կաթէ մեղրի մէջ թրջուած բրինձափոշիով։

Արժանաւոր տղան ամէն բանի համակերպելով այն ատեն, իր կեանքին լաւագոյն ճաշը ըրաւ եւ իր ժողովուրդին տուաւ բարձր գաղափար մը այն եղանակին վրայ որով աստուածները կը լափեն մեծ պատահարներու միջոցին։ Երբ երեկոյ եղաւ, կղզիին կախարդները զայն առին յարգանօք եւ ձեռքէն բռնելով առաջնորդեցին տեսակ մը հիւղակի մէջ որ հուռթներով շրջապատուած էր, հոն մտնելէ առաջ Ժօէ անհանգիստ ակնարկ մը նետեց այն ոսկրոտիքներու դէզին վրայ, որ այս սրբավայրը կը շրջապատէր, մնաց որ բաւական ժամանակ ունեցաւ իր կացութեան վրայով խորհելու, երբ փակուեցաւ իր հիւղակին մէջ։ Երեկոյին եւ գիշերուան մէկ մասը, ան լսեց տօնական երգեր, տեսակ մը թմբուկի թափիւն եւ հին երկաթեղէններու շռինդ, որ ափրիկեցիներու ականջին շատ ախորժելի կու գայ, ոռնացող երգչախումբեր կ'ընկերանային անոնց անվերջանալի տոնախաղերով, որոնք նուիրական խրճիթին շուրջը կը դառնային իրենց գալարումներով եւ հոլիտ ձեւերով։

Ինքնիրեն կը հարցնէր թէ, այս երկրին մէջ արդեօք պաշտումը մինչեւ պաշտելիին ուտուելուն չէ՞ր վերջանար։ Հակառակ այս հեռանկարին, քանի մը ժամ խորհրդածելէ ետքը, յոգնութիւնը զայն տարաւ սեւ խորհրդածութիւններու եւ Ժօէ ինկաւ բաւական խոր քունի մը մէջ, որ պիտի տեւէր անշուշտ մինչեւ արեւին ծագումը, եթէ անակնկալ խոնաւութիւն մը չարթնցնէր զինքը։ Ընդհուպ այս խոնաւութիւնը ջուրի փոխուեցաւ եւ այս ջուրը այնչափ բարձրացաւ որ Ժօէ մինչեւ կէս մէջքը հասաւ.

«Ի՞նչ է այս, ըսաւ ան, ողողո՛ւմ մը, թաթա՛ռ մը, այս սեւամորթներուն նոր տառապանք մը։ Իմ մասիս, չպիտի սպասէի մինչեւ վիզս ջուրին մէջ մնալ»։

Այս ըսելով պատը հրեց ուսովը և գտնուեցաւ ո՞ւր, լիճին բացերը։ Ա՛լ կղզի չկար։ Գիշեր ատեն ջրասոյզ էր եղած։

«Տխո՛ւր երկիր կալուածատէրերուն համար», ըսաւ ինքնիրեն Ժօէ, և նորէն սկսաւ իր լողորդական կարողութեանց հրահանգին։

Ջատ լիճին վրայ պատահած յաճախակի երեւոյթներէն մին ազատեր էր քաջ տղան. այսպէս մէկէ աւելի կղզիներ աներեւութացած են, որոնք բերդի պէս ամուր էին և յաճախ ծովափնեայ բնակիչները ստիպուած են հաւաքել դժբախտ արկածեալները այս սոսկալի աղէտներէն։ Տեսաւ թափառող նաւակ մը և մէջը նետուեցաւ արագօրէն։ Տեսակ մը ծառի կոճղ էր, շատ կոշտ կերպով փորուած, զոյգ մը թիակներ բարեբախտաբար կը գտնուէին անոր մէջը, և Ժօէ, օգուտ քաղելով բաւական արագ հոսանքէ մը, թողուց որ քշուի երթայ։

«Դիրքերնիս ճշդենք, ըսաւ ան։ Բեւեռային աստղը՝ որ պարկեշտօրէն կը կատարէ հիւսիսի ճամբան ցուցնելու իր պաշտօնը ամէն մարդու, պիտի ուզէ անշուշտ ինծի օգնութեան գալու»։

Ան գոհունակութեամբ հասկցաւ որ հոսանքը զինքը կը տանէր դէպ ի Ջատի հիւսիսային եզերքը, և թողուց որ երթայ։ Առտուան ժամը երկուքի ատենները, ոտքը դրաւ հրուանդանի մը վրայ որ փշոտ եղէգներով ծածկուած էր, որոնք շատ տաղտկալի երեւցան, նոյն իսկ փիլիսոփայի պէս մարդուն. բայց հոն կ՚աճէր ծառ մը, բոլորովին յատուկ, անոր անկողնոյ տեղ ծառայելու համար իր ճիւղերովը։ Ժօէ վրան ելաւ աւելի ապահով ըլլալու համար, և սպասեց հոն, առանց շատ քնանալու, օրուան ծագելուն։

Երբ առտու եղաւ արեւադարձային գօտիի այս

արագութեամբը, Ժօէ ակնարկ մը նետեց գիշերի զինքը պատսպարող ծառին վրայ. բաւական անակնկալ տեսարան մը ահաբեկ ըրաւ զինքը։ Այս ծառին ճիւղերը բառական իմաստով ծածկուած էին օձերով և գամէլէօններով, տերեւները կ՚աներեւութանային իրենց շաղապատումին ներքեւ։

«Ահա բան մը որուն մարդ չպիտի ուզէ երբեք հաւատալ», ըսաւ ան։

Քանի՛ քանի՛ անգամներ իր նայուածքները դէպ ի երկինք բարձրացան. կը յուսար նշմարել Վիքթորիան, և թէպէտ զայն պարապ տեղը փնտռեց այս ոտքով քալած առնը, սակայն չնուազեցուց իր վստահութիւնը իր տիրոջը վրայ, պէտք էր ունենալ նկարագրի մեծ ուժ մը տանելու համար այնքան փիլիսոփայօրէն իր կացութիւնը։ Յոգնութեան կ՚ընկերանար անօթութիւնը, որովհետեւ զինքը սնուցանելու համար տունկի արմատներով, թուփերու ծուծերով կամ արմաւներով, չէին բաւեր, և սակայն ինքը կը յառաջանար միշտ երեսուն մղոնի չափ տեղ դէպ ի արեւմուտք։ Բայց վերջապէս կրցաւ գիմանալ այս տանջանքներուն, և իրիկունը գալուն պէս որոշեց գիշերը անցընել Ջատի ափանց վրայ։ Հոն ալ կրել պէտք եղաւ տեսակ տեսակ միջատներու սոսկալի խայթուածքները, ասոնք էին ճանճեր, մժեղներ, մրջիւններ մէկուկէս մատ երկայնութեամբ, որոնք գետինը կը ծածկէին։ Երկու ժամ վերջը Ժօէի վրայ ծուէն մը անգամ չէր մնացած այն թեթեւ հագուստէն որ զինքը կը ծածկէր, միջատները ամէն ինչ լափեր էին։

Վերջապէս լոյսը ծագեցաւ. Ժօէ ընդոստ ցատկեց, և խորհեցէք թէ ինչ զարհուրանք զգաց տեսնելով որ ինչ տեսակ զազիր անասուններ գրաւեր էին իր

պառկած տեղը. դոդոշ, բայց հինգ ըթաչափ լայնք ունեցող, ճիւաղային գազան մը, գարշելի տեսակէն որ իրեն կը նայէր կլորակ խոշոր աչքերովը։ Ժօէ զգաց որ իր սիրտը կը խռովէր, և իր զզուանքին մէջ ուժ մը առնելով մեծ քայլերով վազեց խոբամխառնելու լիճին ջուրերուն մէջ։ Սակայն անհելի անօթութիւն մը զինքը կը չարչրկէր, իր ստամոքսը որ իրմէ նուազ համակերպող էր, կը դանդատէր. բարեբախտաբար կրնար յագեցնել իր ծարաւը ամէն մէկ քայլին, և յիշելով անապատին տառապանքները, կը գտնէր յարաբերական երջանկութիւն մը չարչարանքները չկրելուն համար այս սովլողական պէտքին։

«Վիքթորիան ո՞ւր կրնայ ըլլալ... կը հարցնէր ինքն իրեն։ Հովը հիւսիսէն կը փչէ, պիտի վերադառնար լիճին վրայ։ Անտարակոյս Պ. Սամուէլ նոր զետեղումով մը հաւասարակշռութիւնը հաստատած է օդապարիկին մէջ, բայց երէկուան օրը այս աշխատութիւններուն հազիւ բաւած է, որով միայն այսօր կարելի էր..., բայց վարուինք այնպէս մը որ ա՛լ պիտի չտեսնենք երբեք զիրար։ Ամէնէն ետքը, եթէ յաջողիմ հասնիլ լիճին մեծ քաղաքներէն մին, ինքզինքս պիտի գտնեմ ճամբորդներու գիրքին մէջ, որոնց վրայ խօսեցաւ մեզի իմ տէրս։ Ինչո՞ւ համար ինծի հետ ալ անոնց պէս չվարուին պիտի։ Անոնց մէջ կան որ վերադարձած են, կան ալ որ ոչ... Օ՜ն, քաջութիւն։»

Արդ, այսպէս խօսելով և միշտ քալելով անվնաս Ժօէ մտաւ անտառը վայրենիներու համախմբումի մը մէջտեղ։ Կանգ առաւ ժամանակին և չերեւցաւ։ Սեւամորթները կ՚զբաղէին թունաւորելու իրենց նետերը ափարփիի հայզով, ինչ որ մեծ զբաղում մըն է այս նահանգներու ցեղերուն և կը կատարուի հանդիսական տեսակ մը արարողութիւնով։

Ժօէ, անշարժ, իր շունչը բռնած, կը պահուըտէր թաւուտի մը մէջ, երբ աչքերը վեր վերցնելով, տերեւներուն մէջէն նշմարեց Վիքթորիան, նոյն ինքն Վիքթորիան որ դէպ ի լիճը կ՚ուղղուէր, հազիւ հարիւր ոտք բարձր իրմէ։ Անկարելի էր ցուցնել ինքզինքը...։

Արցունքի կաթիլ մը եկաւ աչքերուն, ոչ թէ յուսահատութեան, այլ երախտագիտութեան արցունք. իր տէրը զինքը կը փնտռէր, իր տէրը չէր լքեր զինքը։ Պէտք եղաւ որ սեւամորթներուն մեկնումին սպասէ, այն ատեն կրցաւ թողուլ իր թաքստոցը և վազել դէպ ի Չատի եզերքները։

Բայց այն ատեն ալ Վիքթորիա կը կորսուէր հեռուները, երկինքի մէջ։ Ժօէ որոշեց սպասել անոր, անշուշտ նորէն պիտի անցնէր ան։ Արդարեւ անցաւ բայց աւելի դէպ ի արեւելք, Ժօէ վազեց, շարժուձեւեր ըրաւ, պոռաց... պարապ տեղը եղաւ այն։ Ուժգին հով մը կը քշէր կը տանէր օդապարիկը անդիմադրելի արագութիւնով մը։

Առաջին անգամը ըլլալով քաջութիւնը, յոյսը պակսեցան դժբաղդին սրտին մէջ, ինքզինքը կորսուած համարեց, կարծեց թէ տէրը մեկնեցաւ անդարձ, ա՛լ չէր համարձակեր խորհիլ, ա՛լ չէր ուզեր խորհրդածել։

Խենդի մը պէս, արիւնոտած ոտքերով, մահացած մարմինով, քալեց ամբողջ ցերեկը և գիշերուան մէկ մասը։ Ինքզինքը կը քաշքշէր, մերթ ծունկերուն վրայ, մերթ ձեռքերուն վրայ, կը տեսնէր գալը այն վայրկեանին ուր ուժը պիտի պակսէր իրեն և ուր պէտք պիտի ըլլար մեռնիլ։

Այսպէս յառաջանալով վերջապէս հասաւ ճահիճի մը դիմացը, կամ մանաւանդ հասկցաւ իսկոյն որ

անիկա ճահիճ մըն էր, քանի որ գիշերը հասած էր մէկ քանի ժամէ ի վեր։ Ինկաւ յանկարծակի մածուցիկ ցեխի մը մէջ. հակառակ իր ջանքերուն, հակառակ իր յուսահատական դիմադրութեանը, զգաց որ քիչ քիչ կը խորասուզուէր այն սկային հողին մէջ, մի քանի վայրկեան ետքը մինչեւ կէս մէջքը թաղուեր էր։

«Ահաւասիկ ուրեմն մահը, ըսաւ ինքնիրեն, և ի՛նչ մահ...»։

Տապլտկեցաւ կատաղօրէն, բայց այս ճիգերը աւելի զինքը թաղելու կը ծառայէին այս չիրմին մէջ, զոր դժբախտը կը փորէր ինքն իսկ։ Չկար փայտի կտոր մը որ զինքը արգիլէր, ոչ իսկ եղէգ մը զինքը բռնելու համար։ Հասկցաւ որ գործը լմնցած էր... աչքեր փակցուեցան։

«Տէ՛ր իմ, տէ՛ր իմ, օգնութի՛ւն...»գոչեց·

Եւ այս յուսահատ, միայնակ, խեղդուկ ձայնը կորսուեցաւ գիշերուան մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Հորիզոնին վրայ հաւաքոյթ մը.—Հալածանք.— Ի՛նքն է.—Ձիու անկում.– Փողոտուած Արաբը.— Քէննէտիի մէկ գնդակը.— Յափշտակութիւն թռած պահուն.— Ժօէ ազատուած:

Յորմէ հետէ Քէննէտի նաւակին առաջքը իր դիտարանը վերագրաւեր էր, հորիզոնը դիտելէ չէր դադրեր մեծ ուշադրութեամբ։

Քիչ մը ետքը դարձաւ Տօքթորին և ըսաւ.

«Եթէ չեմ խաբուիր, ահա հոն վարը շարժման մէջ են խումբ մը մարդեր և կենդանիներ, դեռ անկարելի է զանոնք որոշելը։ Ամէն պարագայի մէջ անոնք կը շարժին ուժգնօրէն, որովհետեւ անոնք փոշիի ամպ մը կը հանեն։

— Չըլլայ որ հակառակ հով մը ըլլայ, ըսաւ Սամուէլ, թաթառ մը որ պիտի գայ մեզ դէպի հիւսիս մղելու։»

Ոտքի ելաւ հորիզոնը դիտելու համար։

«Չեմ կարծեր, Սամուէ՛լ, պատասխանեց Քէննէտի, վիթերու կամ վայրի եզերու խումբ մըն է։

— Կարելի է, Տի՛ք, բայց այս համախմբումը գոնէ առնուազն ինը կամ տասը մղոն հեռու է, և ինծի եթէ մնայ, նոյն իսկ դիտակով, բան մը չեմ կրնար հասկնալ։

— Ամէն պարագայի մէջ, ես զայն աչքէ չպիտի վրիպեցնեմ, հոն արտակարգ բան մը կայ որ կը հե-

տաքրքրէ զիս. կ'երեւի՛ թէ հեծելազօրքի գործողութիւն մըն է։ Է՛հ, ես չեմ խաբուիր, նայէ՛ ձիաւորներ են, տե՛ս։»

Տօքթորը ուշադրութեամբ դիտեց ցոյց տրուած հաւաքոյթը։

«Ես կը կարծեմ որ դուն իրաւունք ունիս, ըսաւ, անիկա Արաբներու կամ Թիպպուներու մէկ գումարտակ մըն է. անոնք մեր ուղղութեամբը կը փախչին. բայց մենք աւելի արագընթաց ենք և կրնանք դիւրութեամբ հասնիլ անոնց։ Կէս ժամէն մենք մօտը պիտի հասնինք տեսնելու եդատելու համար թէ ի՛նչ ընել պէտք է։»

Քէննէտի իր դիտակը առած էր վերստին և կը նայէր ուշադրութեամբ։ Ձիաւորներու գունդը աւելի լաւ կը տեսնուէր, անոնցմէ ոմանք կը բաժնուէին։

«Անիկա անշուշտ, կրկնեց Քէննէտի, զօրահանդէս մըն է կամ որսորդութիւն մը։ Կարծես թէ այս մարդիկը բան մը կը հալածեն։ Ես պիտի ուզէի գիտնալ թէ ի՞նչ է ան։

— Համբերութի՛ւն, Տիք. քիչ ատենէն մենք զանոնք պիտի բռնենք և նոյն իսկ պիտի անցնինք զանոնք, եթէ շարունակեն հետեւիլ այս ճամբուն. մենք կը քալենք ժամը քսան մղոն արագութիւնով և չկայ ձի մը որ կարենայ հասնիլ նմանօրինակ արշաւի մը։

— Անոնք Արաբներ են, յարեց Քէննէտի, ես զանոնք կ'որոշեմ կատարելապէս։ Անոնք յիսուն հոգի մը կան։ Ես կը տեսնեմ իրենց պուռնուզներուն ուռիլը հովին դէմ։ Ձիաւորներու մարզանք մըն է, իրենց պետը հարիւր քայլ հեռուէն կ'առաջնորդէ անոնց և անոնք կը նետուին անոր հետքերուն վրայ։

— Ինչ որ ալ ըլլան, Տիք, անոնք փախնալիք

մարդեր չեն, և եթէ ատիկա ճշմարիտ է, ես պիտի վեր բարձրանամ։

— Սպասէ՛, սպասէ՛ դեռ, Սամուէ՛լ։

— Եզական է այս. աւելցուց Տիք, նոր փորձէ մը ետքը, բան մը կայ, որուն խելքս չի հասնիր. իրենց ջանքերէն և իրենց գիծին անկանոնութենէն այս Արաբները աւելի հալածելու կերպարանք ունին քան հետեւելու։

— Ստո՞յգ ես, Տի՛ք։

— Անշուշտ։ Չեմ խաբուիր։ Որսորդութիւն մըն է, բայց մարդու որսորդութիւն։ Անիկա, պետերնին չէ որ առջեւէն կ'երթայ, այլ փախստական մը։

— Փախստակա՛ն, ըսաւ Սամուէլ յուզումով։

— Այո՛։

— Աչքէ չհեռացնենք և սպասենք։»

Երեք կամ չորս մղոն առաջ անցան այս ձիաւորներէն, որոնք կը սուրային հրաշալի արագութիւնով։

«Սամուէ՛լ, Սամուէ՛լ, գոչեց Քէննէտի դողդոջուն ձայնով մը։

— Ի՞նչ ունիս, Տի՛ք։

— Զգայարանաց պատրա՞նք մըն է արդեօք, կարելի՞ է։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես։

— Սպասէ՛։

Եւ որսորդը արագօրէն սրբեց դիտակին ապակիները և սկսաւ դիտել։

— Լա՛ւ ուրեմն, յարեց Տօքթորը։

— Ի՛նքն է, Սամուէլ։

— Ի՛նքը, գոչեց այս վերջինը։

«Ի՛նքը», «Ի՛նքը» կ'ըսէին երկուքն ալ, պէտք չկար անունը տալու։

«Ի՛նքն է, ձիու վրայ, հազիւ հարիւր քայլ հեռու իր թշնամիներէն, կը փախչի․

— Ճիշդ ու ճիշդ ժօէն է, ըսաւ Տօքթորը գոյնը նետած։

— Ան չկրնար մեզ տեսնել իր փախուստի միջոցին։

— Ան մեզ պիտի տեսնէ, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, ցածցնելով իր սարուածին բոցը։

— Բայց ի՞նչպէս։

— Հինգ վայրկեանէն գետնէն յիսուն ոտք միայն բարձր պիտի ըլլանք, տասնըհինգ վայրկեանէն մենք անոր վերեւը պիտի ըլլանք։

— Պէտք է իմացնենք անոր հրացանի հարուածով մը։

— Ո՛չ, չկրնար ետ ետ գալ իր քայլերուն վրայ, կտրուած է։

— Ի՞նչ ընենք այն ատեն։

— Սպասե՛նք։

— Սպասե՛նք, և այս Արաբնե՞րը։

— Մենք պիտի անցնինք զանոնք։ Մենք պիտի անցնինք անոնցմէ։ Մենք երկու մղոն հեռացած չենք, պայմանաւ որ ժօէին ձին դիմանայ տակաւին։

— Մե՛ծդ Աստուած, ըսաւ Քէննէտի։

— Ի՞նչ կայ նոր։

— Քէննէտի յուսահատութեան աղաղակ մը արձակեր էր տեսնելով որ ժօէն գետին ինկեր էր։ Իր ձին, ճշգիւ յոգնած, պարտասած, տապալեր էր։

— Ան մեզ տեսաւ, գոչեց Տօքթորը, ոտքի ելլելով նշան ըրաւ մեզի։

— Բայց Արաբները հիմա պիտի բռնեն զինքը, ինչի՞ կ'սպասէ։ Ո՛հ, քաջասիրտ տղայ. հուրրա՛ գոչեց որսորդը, որ ալ ինքզինքին տէրը չէր։

ժօէն իր անկումէն անմիջապէս ետքը ոտքի ելլելով, այն միջոցին որ ամէնէն արագընթաց ձիաւորը կը խուժէր իր վրան, յովազի մը պէս կը ցատկէր, խոտորումով մը կը խուսափէր անկէ, ձիուն գաւակը կը նետուէր, Արաբը կոկորդէն կը սեղմէր, իր ջղուտ ձեռքերովը, երկաթէ մատներովը զայն կը փղոտէր, աւազին վրայ կը տապալէր և կը շարունակէր իր ահաւոր վազքը։

Արաբներու խուլ աղմուկ մը բարձրացաւ օդին մէջ, բայց անոնք ամբողջովին հալածանքի հետամուտ ըլլալով միայն, չէին տեսած Վիքթորիան հինգ հարիւր քայլ իրենց ետեւէն, և հազիւ հողէն երեսուն ոտք բարձր էր այն, նոյն իսկ իրենք փախստականէն քսան ձիու երկարութեան չափ հեռու չէին։

Անոնցմէ մին, զգալիօրէն մօտեցեր էր ժօէին, և զայն իր տէգովը պիտի վիրաւորէր, երբ Քէննէտի աչքերը յառած հաստատուն ձեռքով զայն կեցուց գնդակով մը և գահավիժեց գետին։ ժօէ նոյն իսկ աղմուկին եկած կողմը չդարձաւ։ Գունդին մէկ մասը դադրեցուց իր արշաւը և երեսի վրայ ինկան փոշիին մէջ երբ Վիքթորիան տեսան, միւսը իր վազքը շարունակեց։

«Բայց ի՞նչ կ'ընէ ժօէն, գոչեց Քէննէտի, չի կենար․

— Աւելի աղէկ կ'ընէ ան, Տի՛ք, ես հասկցայ զայն․ ինքզինքը օդանաւին ուղղութեամբ կը բերէ։ Ան մեր ուշիմութեանը կը վստահի․ ո՛հ, քաջ տղա՛յ, մենք զինքը վեր պիտի առնենք այս Արաբներուն քթին տակը։ Մենք անկէ երկու հարիւր քայլ հեռու չենք։

— Ի՞նչ պէտք է ընել, հարցուց Քէննէտի։

— Մէկ կողմ դի՛ր հրացանդ։

— Ահա, ըսաւ որսորդը իր զէնքը ձգելով։

— Կրնա՞ս բազուկներուդ մէջ բռնել հարիւր յիսուն լիպրա նաւախիճ։

— Ա՛լ աւելի։

— Ո՛չ, ատիկա պիտի բաւէ։

Եւ աւազի պարկեր Քէննէտիի բազուկներուն մէջ դրուեցան Սամուէլի կողմէ։

— Նաւակին ետեւը կեցիր և պատրաստ եղիր նետելու այս նաւախիճը մէկ անգամէն։ Բայց, հոգիդ սիրես, զայն մի՛ ընեք առանց իմ հրամանիս։

— Ապահով եղի՛ր։

— Առանց ատոր, Ժօէն պիտի կորսնցնենք։

— Վստահ եղի՛ր իմ վրաս։

Վիքթորիան այն առեն գրեթէ անցեր էր ձիաւորներու գունդը, որ սանձարձակ կը խոյանար Ժօէի վրան։ Տօքթորը նաւակին առաջքը կեցած՝ կը բռնէր սանդուխը պարզած, և պատրաստ ուզուած առենը նետելու։ Ժօէ իր հեռաւորութիւնը պահեր էր զինքը հալածողներուն և անոր միջեւ հազիւ յիսուն քայլ։ Վիքթորիա անցաւ զանոնք։

«Ուշադրութի՛ւն, ըսաւ Սամուէլ Քէննէտիին։

— Ես պատրաստ եմ։

— Ժօէ՛, զգո՛յշ կեցի՛ր, պոռաց Տօքթորը իր հընչեղ ձայնովը սանդուխը վար ձգելով, որուն առաջին մասերը գետնին փոշին վեր հանեցին։

Տօքթորին ձայնէն, Ժօէ առանց իր ձին կեցնելու ետ դարձեր էր. սանդուխը հասաւ իր մօտը, և այն վայրկեանին որ անոր կը կառչէր.

«Նետէ՛, գոչեց Տօքթորը Քէննէտիին։

— Եղա՛ւ։»

Եւ Վիքթորիա, Ժօէի կշիռէն աւելի ծանրութիւնով մը թեթեւցած՝ գետնէն հարիւր յիսուն ոտք բարձր ելաւ օդին մէջ։

Ժօէ ուժով մը փաթթուեցաւ սանդուխին, այն ընդարձակ տատանումներուն միջոցին զոր կրեց. յետոյ աննկարագրելի ձեւ մը ընելով Արաբներուն և կապիկի մը արագութիւնովը վեր մագլցելով հասաւ իր ընկերներուն քովը, որոնք զինքը ընդունեցին իրենց բազուկներուն մէջ։ Արաբները զարմանքի և կատաղութեան աղաղակ մը արձակեցին։ Փախստականը կը յափշտակուէր իրենցմէ թռիչքով մը և Վիքթորիա կը հեռանար արագօրէն։

«Տէ՛ր իմ, պարոն Տի՛ք» ըսեր էր Ժօէ։

Եւ յուզումէն ու յոգնութենէն ընկճուած՝ նուաղեր մնացեր էր, մինչդեռ Քէննէտի գրեթէ խելայեղ կը պոռար. «Ազատեցա՛ւ, ազատեցա՛ւ»։

«Բարէ՛, ըսաւ Տօքթորը, որ գտեր էր իր հանդարտ և անյողդողդ կերպարանքը։

Ժօէն գրեթէ մերկ էր, իր բազուկները արիւնոտած, իր մարմինը ծածկուած կապոյտ նշաններով, բոլոր ասոնք ապացոյց էին իր տառապանքներուն։ Տօքթորը պատեց անոր վէքերը և զայն պառկեցուց վրանին տակը։

Ժօէ քիչ առնէն սթափեցաւ և գաւաթ մը օղի խնդրեց, զոր Տօքթորը չմերժեց տալու։ Խմելէն ետքը, իր երկու ընկերներուն ձեռքերը սեղմեց և յայտարարեց որ պատրաստ է ընելու իր պատմութիւնը։ Բայց իրեն չթոյլատրեցին խօսելու, և քաջ տղան ինկաւ խոր քունի մէջ, որուն մեծ պէտք ունէր։

Վիքթորիա այն առեն չեղ գծով մը դէպի արեւմուտք կ'ընթանար։ Սաստիկ քամիի մը ազդեցութիւնովը, տեսաւ նորէն փշոտ անապատին սահմանածայրերը։ Եւ Ժօէի ազատումէն ի վեր երկու հարիւր մղոնի չափ գնացք մը ունենալէն ետքը, երեկոյեան դէմ անցաւ երկայնութեան տասներորդ աստիճանը։

ԳԼՈՒԽ ԼԷ.

Արեւմուտքի ճամբան.—Ճօի զարթնումը.—Իր յամառութիւնը.—Ճօի պատմութեան վախճանը.— Քէննէտիի անհանգստութիւնը.—Գիշեր մը Ակատեսի մօտ:

Հովը, գիշեր ատեն հանդչեցաւ ցորեկուան իր ուժգնութիւններէն, և Վիքթորիա կեցաւ հանդարտօրէն մեծ ժանտաթզենիի մը գագաթը: Տօքթորը և Քէննէտի հսկեցին կարգաւ, և Ճօ օգուտ քաղեց ասկէ խորունկ կերպով քնանալու համար:

«Ահա անոր պէտք եղած դարմանը, ըսաւ Ֆէրգիւսոն, բնութիւնը իր առողջութիւնովը պիտի զբաղի:»

Լուսցած ատեն հովը սկսաւ փչել բաւական ուժգին, բայց քմայքոտ, յանկարծ կը խուժէր դէպի հիւսիս և դէպի հարաւ, բայց վերջապէս Վիքթորիա քաշքշուեցաւ դէպի արեւմուտք:

Տօքթորը, քարտէսը ձեռքը առած՝ ճանչցաւ Տամերկուի թագաւորութիւնը, կոհականման երկիր մը մեծ բարեբերութեամբ, իր գիւղերուն տնակներովը որոնք շինուած էին երկար եղէգներով և ասկլէպիայի ճիւղերով շաղապատուած, ցորենահատիկներու խուրձեր կը բարձրանային մշակուած դաշտերու մէջ փոքր լաստակերտներու վրայ, որոնք յատկացուած էին զանոնք պաշտպանելու մուկերու և միջատներու արշաւանքէն:

Ընդհուպ հասան Զինտէր քաղաքը, ծանօթ իր

մահապատժի ընդարձակ տեղովը. կեդրոնը կը կանգնէր մահուան ծառը, դահիճը կը հսկէր անոր ստորոտը և եթէ մէկը անցնէր անոր շուքին մէջէն իսկոյն կախաղան կը հանուէր վրան:

Կողմնացոյցը դիտած ատեն, Քէննէտի չկրցաւ արգիլել ըսելու.

«Ահաւասիկ մենք նորէն կը բռնենք հիւսիսի ճամբան:

— Հոգ չէ, եթէ այդ ճամբան մեզ Թիմպուքթու տանի, մենք պիտի չգանգատինք անկէ. երբեք աւելի գեղեցիկ ճամբորդութիւն մը կատարուած պիտի չըլլար լաւագոյն պարագաներու մէջ:

— Ոչ ալ լաւագոյն առողջութեամբ, աւելցուց Ճօ, որ իր բարի դէմքը կը ցուցնէր ժպտագին՝ վըրանին վարագոյրներուն մէջէն:

Ահա մեր քաջ բարեկամը, գոչեց որսորդը, մեր փրկիչը, ինչպէս էք:

— Բայց շատ լաւ բնականաբար, պարոն Քէննէտի: Երբեք այնքան լաւ զգացած չէի ինքզինքս: Ա եթէ լաւ չըլլա՞ր այն մարդը որ Չատ լիճին մէջ լոգանք մը ընելէ առաջ զբօսական պտոյտի մը կ'ելլէ, այնպէս չէ՞, Տէր իմ:

— Արժանաւոր տղայ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն, անոր ձեռքը սեղմելով: Որքան մտատանջութիւն և հնհնուք պատճառեցիր մեզի:

— Հապա դո՛ւք: Կը կարծէ՞ք որ ձեր վիճակին վրայով հանգիստ էի: Դուք կրնաք պարծենալ ինծի հպարտ երկիւղ մը պատճառած ըլլալնուդ համար:

— Մենք երբեք պիտի չհամաձայնինք, Ճօ, եթէ դուն իրերը այս կերպով ըմբռնես:

— Կը տեսնեմ որ իր անկումը զինքը փոխած չէ, աւելցուց Քէննէտի:

— Քու անձնուիրութիւնդ վսեմ եղաւ, տղա՛ս. և մեզ փրկեց, որովհետեւ Վիքթորիան լիճը կ'իյնար, և անգամ մը որ հոն իյնար, ոչ ոք չէր կրնար ազատիլ:

— Եթէ իմ անձնուիրութիւնս, ինչպէս որ ձեզ հաճելի է կոչել, զձեզ փրկեց, միթէ իմ կեանքս ալ չազատե՞ց, քանի որ ահա մենք երեքս ալ ողջ առողջ ենք: Հետեւաբար, այս ամէնուն մէջ, մենք ոչինչ ունինք զիրար քամահրելու:

— Երբեք չպիտի կրնանք համաձայնիլ այս քաջ տղուն հետ, ըսաւ որսորդը:

— Համաձայնելու լաւագոյն միջոցը, կրկնեց Ժօզ, ա՛լ չխօսիլն է այս դէպքին վրայով: Եղածը եղած է: Գէշ կամ աղէկ, ա՛լ ասոր վրայ անդրադառնալու չէ:

— Յամա՛ռ, ըսաւ Տօքթորը ծիծաղելով, գոնէ դուն պիտի ուզես մեզի պատմել քու արկածդ:

— Եթէ անով շատ կը հետաքրքրուիք: Բայց նախ, ես այս պարարտ սագը պիտի եփեմ կատարեալպէս, քանի որ կը տեսնեմ թէ Գ. Տիք չէ կորսնցուցած իր ժամանակը:

— Ինչպէս որ կուզես, Ժօզ:

— Լաւ, հիմա պիտի տեսնենք թէ ի՛նչպէս այս ափրիկեան երէն պիտի վարուի եւրոպական ստամոքսի մը մէջ:»

Սագը ընդհուպ խորովեցաւ սարուածին բոցովը և քիչ քիչ լափուեցաւ: Ժօզ անկէ առաւ աղէկ բաժին մը, մարդու պէս որ քանի մը օրերէ ի վեր բան մը չէ կերած: Կրօկէ և թէյէն ետքը, իր ընկերներուն պատմեց իր արկածները, տեսակ մը յուզումով կը խօսէր երբ կը բացատրէր դէպքերը իր սովորական փիլիսոփայութիւնովը: Տօքթորը չկրցաւ արգիլել զինքը շատ մը անգամներ անոր ձեռքը թօթուելու, երբ տեսաւ որ այս արժանաւոր ծառան աւելի կ'զբաղէր իր տիրոջ փրկութիւնովը, քան թէ իրենովը: Պիտիոմաններու կղզիին ջրամոյն ըլլալուն մասին անոր բացատրեց այս երեւոյթին յաճախ պատահումը Չատ լիճին վրայ:

Վերջապէս Ժօզ, իր պատմութիւնը շարունակելով հասաւ այն վայրկեանին ուր ճահիճին մէջ ընկղմած, յուսահատական վերջին աղաղակ մը արձակեց:

«Տէ՛ր իմ, ես կը կարծէի որ կորսուած եմ, ըսաւ և իմ մտածումներս դէպի ձեզ կ'ուղղուէին, սկսայ տապլտկիլ: Թէ ի՞նչպէս, չպիտի ըսեմ զայն. ես որոշեր էի չթողուլ որ խղդուիմ առանց պայքարի. երբ երկու քայլ ինէ անդին, տեսայ, ի՞նչ. պարանի մը ծայրը որ նոր կտրուած էր. վերջին ճիգ մը ըրի և աղէկ գէշ հասայ այն պարանին քովը. քաշեցի, անիկա դիմադրեց, կախուեցայ քաշելով և վերջապէս ահա հասայ հաստատուն հողի վրայ: Պարանին ծայրը խարիսխ մը կը գտնեմ... ո՛հ, տէր իմ, ես շատ իրաւունք ունիմ զայն կոչելու փրկութեան խարիսխ, եթէ սակայն դուք հոն անվայել բան մը չէք տեսներ: Ես կը ճանչնամ զայն: Ես զայն կը ճանչնայի, Վիքթորիային մէկ խարիսխն էր, դուք գետին իջած ըլլալու էիք այն տեղը: Ես հետեւեցայ պարանին ուղղութեանը, որ ինծի ցոյց տուաւ ձեր ուղղութիւնը, և նոր ճիգերէ ետքը տղմուտ փոսէն ազատեցայ: Ուժս վերստացայ քաջասրտութիւնովս, և քալեցի գիշերուան մէկ մասը լիճէն հեռանալով: Վերջապէս հասայ անհուն անտառի մը սահմանածայրը: Հոն ցանկապատ տեղւոյ մը մէջ կ'արածէին ձիեր առանց գէշ բանի վրայ խորհելու: Վայրկեաններ կան կեանքի մէջ ուր ամէն մարդ ձի հեծնել

գիտէ, այնպէս չէ՞: Ես չեմ կորսնցներ վայրկեան մը
խորհելով, այս չորքոտանիներէն մէկուն կռնակը կը
ցատկեմ, և մենք երկուքս կը սրանանք դէպ ի հիւ-
սիս մեծ արագութեամբ: Ես ձեզի պիտի չխօսիմ բնա-
կան քաղաքներուն վրայով, զորս չտեսայ, ոչ ալ այն
գիւղերուն վրայով որոնցմէ խոյս տուի: Ո՛չ, ես
կ'անցնիմ ցանուած դաշտերու մէջէն, անցայ ցան-
կապատներէ, ցցապատնէշներէ վեր ելայ, իմ ձիս
մղեցի, զայն գրգռեցի, զայն թոցուցի, հասայ մշակ-
ուած արտերու սահմանները: Լաւ, անապատը ինծի
աղէկ կուգայ, ես աւելի աղէկ պիտի տեսնեմ իմ
առջևս և աւելի հեռուն: Ես կը յուսայի միշտ Վիք-
Թորիան նշմարել սպասելով իր Թռիչքի ընթացքին:
Բայց, ոչինչ: Երեք ժամ վերջը ես ինկայ, ապուշի
մը պէս, արաբական բանակատեղիի մը մէջ: Ո՛հ,
ի՜նչ որսորդութիւն... Կը տեսնէ՞ք, պարոն Քէն-
նէտի, որսորդ մը չգիտեր թէ ի՜նչ է որս մը, եթէ
ինքն իսկ որսացուած չէ: Եւ սակայն, եթէ գիտէ
զայն, իրեն խորհուրդ չեմ տար զայն փորձելու: Իմ
ձիս յոգնութենէն կ'իյնար, զիս մօտէն պաշարեցին,
գետին նետուեցայ և Արաբի մը ձիուն գաւակը նե-
ծայ: Ես չէի ուզեր այդ բանը, և կը յուսամ որ ինծի
դէմ ոխ չպիտի պահէ զինքը խեղդած ըլլալուս հա-
մար: Բայց ես ձեզ տեսեր էի... և դուք գիտէք
մնացածը: Վիքթորիա իմ հետքերուս վրայ կը վազէ,
և դուք զիս վեր հանեցիք թռչունի ոստումով, ինչ-
պէս որ ձիաւոր մը պիտի առնէր գետնէն մատանի
մը: Ես իրաւունք չունէի՞ միթէ ձեր վրայ վստահե-
լու: Ուրեմն, Տիար Սամուէ՛լ, դուք կը տեսնէք որ
ինչպէս պարզ բան է այս բոլորը: Աշխարհի վրայ
ասկէ աւելի բնական բան չկայ: Ես պատրաստ եմ
վերսկսելու եթէ այս կրնայ դեռ ծառայութիւն մը

մատուցանելու: Մնաց որ, ինչպէս կ'ըսէի զայն ձեզի,
Տէ՛ր իմ, չարժեր իսկ անոր վրայ խօսիլը:
— Բաջ ժօէ՛ս, պատասխանեց Տօքթորը յուզու-
մով: Միթէ մենք անիրա՞ւ էինք վստահած ըլլա-
նուս համար քու ուշիմութեանդ և ճարպկութեանդ:
— Պա՛հ, Պարո՛ն, միայն դէպքերուն հետևելու
է և գործին մէջէն կ'ելլուի: Կը տեսնէ՞ք, ամէնէն
ապահովը ընդունիլն է իրերը ինչպէս որ կը ներ-
կայանան:
Ժօէի այս պատմութեան ատենը, օդապարիկը
արագօրէն անցեր էր երկար տարածութեամբ երկիր
մը: Քէննէտի հորիզոնին վրայ նշմարեց տնակներու
կոյտ մը որ քաղաքի մը երևոյթը կը ներկայանար:
Տօքթորը իր քարտէսը նայեցաւ, և ճանչցաւ Տամէր-
կուի Թամըլէ գիւղաքաղաքը:
— Մենք հոս կը գտնենք, ըսաւ ան, Պարթհի
ճամբան: Հոն էր որ իր երկու ընկերներէն զատուե-
ցաւ, որոնք էին Ռիքարտսըն և Օվէրվէկ: Առաջինը
պիտի հետևէր Զինտէրի ճամբուն, երկրորդը Մա-
րատիի, և դուք կը յիշէք որ, այս երեք ճամբորդ-
ներէն միայն Պարթն էր որ Եւրոպան վերստին տեսաւ:
— Այսպէս, ըսաւ որսորդը, քարտէսին վրայ հե-
տևելով Վիքթորիայի ուղղութեանը, մենք ուղղակի
վեր կ'ելլենք դէպ ի հիւսիս:
— Ուղղակի՛, սիրելի Տիքս:
— Եւ ասիկա քիչ մը անհանգիստ չընե՞ր զքեզ:
— Ինչո՞ւ:
— Անոր համար որ այս ճամբան մեզի կ'առաջ-
նորդէ դէպ ի Թրիփօլի և մեծ անապատին վերևը:
— Օ՛հ, մենք օյնքան չպիտի երթանք, բարե-
կամս, առնուազն կը յուսամ զայն:
— Բայց ո՞ւր կը կարծես կանգ առնել:

— Տեսնենք, Տի՛ք, դուն հետաքրքիր պիտի չըլլայի՞ր Թիմպուքթուն այցելելու:

— Թիմպուքթո՞ւ:

— Անտարակոյս, կրկնեց Ժօէ: Մարդ չի՛ներեր ինքզինքին Ափրիկէ ճամբորդելու առանց Թիմպուքթու այցելելու:

— Դուն պիտի ըլլաս հինգերորդ կամ վեցերորդ Եւրոպացին որ տեսած պիտի ըլլայ այս խորհրդաւոր քաղաքը:

— Դէպ ի Թիմպուքթու գնա՛:

— Այն ատեն ձգէ՛ որ մենք հասնինք տասներոթերորդ և տասնը ութերորդ լայնութեան աստիճանին մէջտեղը, և հոն մենք պիտի փնտռենք նպաստաւոր հով մը, որ կարենայ մեզ վանել դէպ ի արեւմուտք:

— Լա՛ւ, պատասխանեց որսորդը, բայց մենք դեռ երկար ճամբայ մը ունի՞նք դէպ ի հիւսիս ընթանալիք:

— Առ նուազն հարիւր յիսուն մղոն:

— Քնացէ՛ք, պարո՛ն, պատասխանեց Ժօէ, դուք ալ, Տէր իմ, Քէննէտիի հետեւեցէ՛ք, դուք հանգիստի պէտք ունիք. որովհետեւ ձեզի հսկել տուի անխորհուրդ կերպով:

Որսորդը երկարեցաւ վրանին տակ, բայց Ֆէրկիւսոն որուն վրայ յոգնութիւնը քիչ նշան ունէր, կեցաւ իր դիտարանի տեղը:

Երեք ժամ վերջը, Վիքթորիա կ'անցնէր վերջին ծայր արագօրէն մանրախիճով ծածկուած գետնի մը վրայէն, լերկ բարձր լեռներու շարքէ մը կրանիթեայ խարիխներով, նոյն իսկ մէկ քանի առանձին գագաթներ չորս հազար ոտք բարձրութեան կը հասնէին. ընձուղտները, յամոյրները, ջայլամները կը

խայտային հրաշալի թեթեւաշարժութեամբ մը, աքասխաներու, միմոզաներու, սուաններու և արմաւենիներու անտառներու մէջերը. անապատին անջրդի վիճակէն ետքը, բուսականութիւնը իր ճոխութեանը կը հասնէր: Անիկա Թայլուաններու երկիրն էր, որոնք դէմքերնին կը ծածկեն բամպակէ երիզով մը, ինչպէս որ կ'ընեն իրենց վտանգաւոր Թուարէկ դրացիները:

Երեկոյեան ժամը տասնին երկու հարիւր յիսուն մղոնի վեհ գնացքէ մը ետքը, Վիքթորիա կեցաւ կարեւոր քաղաքի մը վերեւը: Լուսինը անոր կէս մը աւերակ մասը կը ցուցնէր. մզկիթներու մէկ քանի սուր ծայրեր հոս հոն կ'երկարէին լոյսի ճերմակ ճառագայթով մը. Տօքթորը աստղերու բարձրութիւնը առաւ և հասկցաւ որ կը գտնուէր Ակատէսի լայնութեան աստիճանին վրայ:

Այս քաղաքը, որ երբեմն անհուն վաճառականութեան մը կեդրոնն էր, արդէն աւերակ կ'ըլլար այն դարուն ուր Տօքթ. Պարթհ այցելեց հոն:

Վիքթորիա ստուերի մէջ չնշմարուելով՝ գետին իջաւ երկու մղոն հեռու Ակատէսէն: Գիշերը բաւական հանդարտ անցաւ և առաւօտեան ժամը հինգին թեթեւ հով մը կը մղէր օդապարիկը դէպ ի արեւմուտք և նոյն իսկ քիչ մը դէպ ի հարաւ:

Ֆէրկիւսոն փութաց այս լաւ բախտէն օգուտ քաղել: Բարձրացաւ արագօրէն և սրացաւ արեւուն ճառագայթներուն երկար հետքերուն մէջէն:

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Արագ ուղեւորութիւն. — Խոհեմ որոշումներ. — Կարաւաններ. — Շարունակական տեղատարափ անձրեւներ. — Կաօ. — Նիկեր. — Մունկօ-Բարք.

Մայիս 17ի օրը հանդարտ անցաւ և զերծ էր ոեւէ պատահարէ. անապատը կը վերսկսէր. միջին արագութեամբ հով մը Վիքթորիան կը տանէր դէպ ի հարաւ արեւմուտք, օդապարիկը չէր խոտորէր ո՛չ աջ, ո՛չ ձախ. իր շուքը աւազին վրայ կը գծէր շատ ուղիղ գիծ մը։

Իր մեկնումէն առաջ Տօքթորը նորոգած էր իր ջուրի պաշարը. ան կը վախնար որ այս Աւէյլիմինեան Թուարէկներու կողմէ աւերուած հողամասերուն մէջ չկրնար գետինը ոտք կոխել։ Ծովուն մակերեւէն հազար ութը հարիւր ոտք բարձր լեռնադաշտը դէպ ի հարաւ կը փոսանար։ Ճամբորդները Ակատէզէն դէպ ի Մուրզուք տանող ճամբան կտրած ըլլալով, որ ուղտերու ոտքով կը կտրուի յաճախ, երեկոյին հասան լայնութեան 16° և երկայնութեան 4°55′ին վրայ միօրինակ երկայնութեան մը հարիւր ութսուն մղոն տեղ կտրելէ ետքը։

Այս օրուան միջոցին Ժօէ պատրաստեց որսի վերջին մասերը, որոնք պարզ պատրաստութիւն մը միայն ընդուներ էին. երեկոյեան ճաշին համար եփեց խիստ ախորժահամ կոտարներու չամիչի մը։

Օդը լաւ էր, Տօքթորը որոշեց շարունակել իր ճամբան լուսնի լոյսով, քանի որ լիալուսին էր և պայծառ շողշողուն։ Վիքթորիա հինգ հարիւր ոտք բարձրութեան մը մէջ էր և այս գիշերային ընթացքի միջոցին որ շուրջ վաթսուն մղոն էր, նոյն իսկ մանուկի մը թեթեւ քունը չէր խանգարուեր։

Կիրակի առտու, հովին ուղղութեան մէջ նոր փոփոխութիւն մը եղաւ, դէպի հիւսիս արեւմուտք տարաւ. քանի մը ագռաւներ կը թռչէին օդին մէջ և դէպի հորիզոն ալ անգղերու երամ մը, որոնք բարեբախտաբար շատ հեռու էին։

Այս թռչուններուն տեսքը Ժօէն դրդեց շնորհաւորելու իր տէրը երկու պալոն շինելու գաղափարին համար։

«Ո՞ւր պիտի ըլլայինք արդեօք, ըսաւ, մէկ պատեանով։ Այս երկրորդ օդապարիկը նաւու մը ներքնապատեանին պէս է, նաւաբեկութեան մը պարագային կարելի է զայն առնել փրկուելու համար.

— Իրաւունք ունիս, բարեկա՛մ, միայն իմ ներքին նաւս քիչ մը անհանգիստ կ'ընէ զիս, ան չարժեր արտաքին նաւը։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Քէննէտի։

— Կ'ուզեմ ըսել որ, նոր Վիքթորիան չարժեր հինը, որքան որ կերպասը շատ դիմացկուն է, որքան որ կուդդա-բէրքան օձաձեւ խողովակին տաքութենէն կը հալի, կը հաստատեմ որ մաս մը կազ կը կորսուի, թէեւ մինչեւ հիմա մեծկակ բան մը չէր այս կորուստը, բայց վերջապէս պակասութիւն է, և միշտ հակում մը ունինք վար իջնելու, և բռնելու համար օդապարիկնիս ստիպուած եմ ջրածին կազը աւելի ընդլայնելու։

— Ջա՛ր սատանայ, գոչեց Բէննէտի, ես երբեք դարման մը չեմ տեսներ ատոր։

— Ձի կայ, սիրելի Տի՛քս, ատոր համար է որ մենք լաւ կ'ընէինք աճապարելով, նոյն իսկ գիշերային զազարներնիս զանց ընելով։

— Արդեօք ծովեզերքէն հեռո՞ւ ենք դեռ, հարցուց Ժօէ։

— Ի՞նչ ծովեզերք, տղա՛ս, գիտե՞նք դեռ որ ո՛ւր պիտի առաջնորդէ մեզ դիպուածը։ Ինչ որ կրնամ ըսել ձեզի, այն է որ Թիմպուքթու կը գտնուի տակաւին արեւմուտքէն չորս հարիւր մղոն հեռու։

— Եւ ո՞րչափ ժամանակի պէտք ունինք հոն հասնելու համար։

— Եթէ հովը մեզ շատ չհեռացնէ, կը յուսամ որ կը հասնինք այդ քաղաքը երեքշաբթի երեկոյ։

— Այն ատեն, ըսաւ Ժօէ ցոյց տալով երկար շարք մը կենդանիներու և մարդոց որ անապատին մէջ կ'երկարէր օձապտոյտ գնացքով, մենք աւելի շուտ պիտի հասնինք այդ կարաւանէն։»

Ֆէրկիւսօն և Բէննէտի վար ծռեցան և նշմարեցին մեծ հաւաքոյթ մը ամէն տեսակ արարածներու. հոն կային աւելի քան հարիւր յիսուն ուղտեր, անոնցմէ՝ որ տասը մըսխալ ոսկւոյ փոխարէն կ'երթան Թիմպուքթուէն դէպի Թաֆիլէթ, կռնակնին ունենալով հինգ հարիւր լիպրայի չափ բեռ մը. ամէնքը կը կրէին պոչերնուն տակ փոքր պարկ մը, որ սահմանուած է ընդունելու իրենց աղբը, միակ վառելիքը անապատին մէջ։

Թուարէկներու այս ուղտերը լաւագոյն տեսակէ են. անոնք կրնան երեքէն եօթը օր մնալ առանց ջուրի, և երկու օր՝ առանց ուտելիքի։ Իրենց արագութիւնը ձիերու արագութենէն աւելի է, և ուշի-

մութեամբ կը հնազանդին «խապիր»ին ձայնին, որ կարաւանին առաջնորդն է։ Այս ուղտերը նոյն երկրին մէջ կը ճանչցուին «մէհարի» անունով։

Ասոնք էին Ֆօքթորին տուած մանրամասնութիւնները, մինչդեռ իր ընկերները կը դիտէին մարդերու, կիներու և տղայոց այս բազմութիւնը որոնք կը քալէին աւազին վրայէն, կէս մը շարժուն, և որ հազիւ կը պարունակէր մի քանի ուղտափուշեր, չոր խոտեր և նիհար մացառներ։ Հովը գրեթէ վայրկենապէս կը ջնջէր անոնց քայլերուն հետքը։

Ժօէ հարցուց որ Արաբները ինչպէս կը յաջողէին անապատին մէջ ճամբայ գտնելու և հասնելու այս անհուն ամայութեան մէջ ցիրուցան ջրհորներու մօտ։

«Արաբները, պատասխանեց Ֆէրկիւսօն, բնութենէն ժառանգած են հրաշալի բնազդ մը իրենց ճամբան գտնելու մասին. հոն ուր եւրոպացի մը պիտի կորսուէր, անոնք երբեք չեն վարանիր. աննշան քար մը, կոպիճ մը, խոտի խուրձ մը, աւազներու տարբեր նրբութիւն մը բաւական է իրենց քալելու ապահովութեամբ. գիշեր ատեն Բեւեռային Աստղին միջոցաւ կ'առաջնորդուին, անոնք ժամը երկու մղոնէն աւելի տեղ չեն կտրեր. և կը հանգչին կէս օրուան մեծ տաքութեան միջոցին։»

Բայց Վիքթորիան արդէն աներեւութացեր էր Արաբներուն զարմացած աչքերէն, որոնք պիտի նախանձէին անոր արագութենէն։ Երեկոյին ան կ'անցնէր երկայնութեան 2°20′էն և գիշեր ատեն կ'անցնէր տակաւին մէկ աստիճան մըն ալ։

Երկուշաբթի, օդը կատարելապէս փոխուեցաւ. անձրեւը սկսաւ տեղալ մեծ ուժգնութեամբ։ Պէտք եղաւ դիմադրել այս ջրհեղեղին և ծանրութեան աճումին, որով օդապարիկը և նաւակը կը բեռնաւոր-

ուէին. այս չարաճակական տեղատարափը պատճառ կ'ըլլար այն ճահիճներուն որ երկրին մակերեսը կը կազմուէին. բուսականութիւնը հոն կ'երեւար միմօզաներով, պաօպապներով և թամարիններով։

«Մենք չպիտի ուշանանք Նիկէրը տեսնելու, ըսաւ Տօքթօրը, երկիրը կերպարանափոխ կ'ըլլայ մեծ գետերու մերձեցումի ատեն։ Այս քալող ճամբաները, ճշմարիտ բացատրութեան մը նման, նախ իրենց հետը բերին բուսականութիւնը, ինչպէս որ քիչ մը ետքը քաղաքակրթութիւնը պիտի բերեն։ Այսպէս, իր երկու հազար հինգ հարիւր մղոն երկայնութեան ընթացքին մէջ, Նիկէրը ցանած է իր եզերքներուն վրայ Ափրիկէի կարեւորագոյն քաղաքները։

Կէս օրին, Վիքթորիա կ'անցնէր գիւղի մը վրայէն, որ հաւաքոյթ մըն էր բաւական խեղճուկ տնակներու. Կաօնն էր ան, որ ատենօք մեծ մայրաքաղաք մըն էր։

«Հոն է որ, ըսաւ Տօքթօրը, Պարթհ անցաւ Նիկէրը Թիմպուքթուէն վերադարձին. ահա հոն առենք երեւելի այս գետը, Նեղոսի մրցակիցը, որուն երկնային ծագում մը ունենալը հեթանոսական նախապաշարում մըն է, անոր պէս ամէն ժամանակի աշխարհագիրներուն ուշադրութեան առարկայ եղած է։ Նեղոսի նման, և ա՛լ աւելի, իր խուզարկութիւնը արժած է բազմաթիւ զոհեր»։

Նիկէր կը հոսէր երկու ափունքներու մէջտեղէն, որոնք սրարժէ լայնօրէն բաժնուած էին. իր ջուրերը կը հոսէին դէպի հարաւ բաւական ուժգնութեամբ։

«Կ'ուզեմ ձեզի խօսիլ այս գետին վրայով, ըսաւ Ֆէրկիւսոն։ Տիուլըպա, Մայօ, Էկկիրէու, Գօրրա անուններով ան կ'ընթանայ երկրի անհուն տարածու-

թիւն մը և Նեղոսի հետ երկայնութեան մասին կը մրցի։ Այս անունները պարզապէս կը նշանակեն «գետ» իր անցած երկիրներուն լեզուներուն համեմատ։

— Միթէ Տօքթ. Պարթհ այս ճամբո՞ւն հետեւած է, հարցուց Քէնէտի։

— Ո՛չ, Տի՛ք. Զատ լիճը ձգելէն ետքը, անցաւ Պօրնուի գլխաւոր քաղաքները և եկաւ կտրելու Նիկէր գետը Սէյի առջեւ, Կաօէն չորս աստիճան վար։ Յետոյ թափանցեց չխուզարկուած երկիրներու խորքը զորս Նիկէր կը պարունակէ իր արմուկին մէջ. և ութը ամսուան նոր յոգնութիւններէ ետքը, կը հասնի Թիմպուքթու, ինչ որ մենք հազիւ պիտի ընենք երեք օրէն, բաւական արագ քամիով մը։

— Միթէ Նիկէրի ակո՞ւնքն ալ գտան, հարցուց Ճօ։

— Երկար ատենէ ի վեր, պատասխանեց Տօքթօրը։ Նիկէրի և իր գետակներուն ծանօթութիւնը իրեն քաշեց բազմաթիւ խուզարկուներ, և ես կրնամ ձեզի թուել անոնց գլխաւորը։ Հռչակաւոր Մունկօ-Բարք, Վօլթըր-Սքօթի բարեկամը, որ իրեն պէս սկովտացի էր։ Մունկօ-Բարք 1795ին Լոնտոնի Ափրիկեան Ընկերութեան կողմէ ղրկուելով՝ հասաւ Պամպարա, տեսաւ Նիկէրը, հինգ հարիւր մղոն տեղ ըրաւ գերիներու վաճառականի մը հետ, ճանչցաւ Կամպիա գետը և վերադարձաւ Անգլիա 1797ին, իսկ 1805 Յունվար 30ին իր Անտէրսըն քեռայրին հետ նորէն գնաց Ափրիկէ հետը ունենալով Սքօթ նկարիչը և խումբ մը գործաւորներ. հասաւ Կօրէ և երեսունը հինգ զինուորներէ բաղկացեալ վաշտի մը հետ Նիկէրը տեսաւ վերստին Օգոստոս 19ին. բայց այն ատեն, յոգնութեանց, զրկանքներու, գէշ վարմունքներու, երկնային արգելքներու, վատառողջ կլիմային

ազգեցութիւնովը տասնըմէկ հոգի միայն մնաց քառասուն Եւրոպացիներէն։ Նոյեմբեր 16ին Մունկօ-Բարքի վերջին գիրերը կը հասնէին իր կնոջը, և տարի մը ետքը երկրին մէկ վաճառականէն հասկցու թէ երբ Նիկէրի վրայ շինուած Պուսսա քաղաքը հասաւ, 23 Դեկտեմբերին դժբախտ ճամբորդին նաւակը շրջեցաւ ջրվէժէ մը և ինքն ալ սպաննուեցաւ բնիկներէն։

— Եւ այս ահուելի վախճանը խուզարկուները չը կասեցո՞ւց։

— Ընդհակառակը, Տիք, որովհետև այն ատեն ոչ միայն գետին ընթացքը պիտի ճանչնային, այլ պիտի գտնէին նաև Մունկօ-Բարքի թուղթերը։ 1816էն սկսեալ Լոնտոնի մէջ արշաւանք մը կազմակերպուեցաւ, որուն մասնակցեցաւ Կրէյ գնդապետը, որ հասաւ Սենեկալ, մտաւ Ֆութա-Ճալօն, Ֆէլլահներուն և Մանտինկներուն այցելեց և վերադարձաւ Անգլիա առանց ուրիշ հետեւանքի։ 1822ին Լէնկ գնդապետը խուզարկեց Ափրիկէի ամբողջ արեւմտեան մասերը, որոնք անգլիական կալուածներու դրացի էին, և ինքն էր որ հասաւ առաջին անգամ Նիկէրի ակունքը. իր ըսածին համեմատ, այս մեծ գետին ակունքը հազիւ երկու ոտք լայնութիւն ունէր։

— Ցատկելու համար վրայէն, դիւրին է, ըսաւ Ժօէ։

— Է՛հ, է՛հ, դիւրի՛ն, կրկնեց Տօքթորը։ Եթէ աւանդութեանց մտիկ ընենք, ով որ փորձէ այս ակէն անցնելու ցատկելով, անմիջապէս խորասոյզ կ'ըլլայ մէջը, ով որ ուզէ անկէ ջուր խմել, կը զգայ որ անտեսանելի ձեռք մը կը մղէ զինքը։

— Եւ ներելի՞ է ինծի որ ես ատոր մէկ բանին իսկ չհաւատամ, ըսաւ Ժօէ։

— Ներելի է այդ։ Հինգ տարի ետքը, Լէնկ գնդապետը պիտի անցնէր Սահարայի մէջէն և երթալ մինչև Թիմպուքթու, բայց մեռաւ խեղդուելով Ուլատ-Շիման ցեղին կողմէ, որոնք կ'ուզէին ստիպել զինքը որ մահմետական ըլլայ։

— Ահա զոհ մըն ալ, ըսաւ որսորդը։

— Այն ատեն է որ քաջասիրտ երիտասարդ մը
իր տկար միջոցներովը ձեռնարկեց և ի կատար ածեց
արդի ճամբորդութիւններուն ամէնէն զարմանալին,
այդ երիտասարդն է ֆրանսացի Ռընէ-Գայեէ։ 1819ին
և 1824ին զանազան փորձերէ ետքը, նորէն մեկնե-
ցաւ 1827 Ապրիլ 19ին Ռիօ-Նունէզէն, Օգոստոս 3ին
սաստիկ յոգնած և հիւանդ հասաւ Թիմէ, և միայն
վեց ամիս ետքը սկսաւ իր ճամբորդութեանց 1828
Յունվարին. այն ատեն միացաւ կարաւանի մը, Ա-
րաբներուն հագուստը հագած, հասաւ Նիկէր գետը
Մարտ 19ին, մտաւ Ճէննէ քաղաքը, նաւ նստաւ գե-
տին վրայ և հասաւ մինչև Թիմպուքթու Ապրիլ
30ին։ Ռընէ-Գայեէ առաջին եւրոպացին է որ ճշգրիտ
տեղեկութիւններ բերաւ։ Մայիս 4ին թողուց անա-
պատի այս թագուհին, Մայիս 9ին ճանչցաւ նոյն իսկ
այն տեղը ուր սպաննուած էր գնդապետ Լէնկ, 19ին
հասաւ Էլ-Արուան և թողուց այս վաճառաշահ քա-
ղաքը, անցնելու համար հազարաւոր վտանգներէ
ետքը, այն ընդարձակ ամայութիւնները, որոնք կը
գտնուէին Սուտանի և Ափրիկէի հիւսիսային կողմերը.
վերջապէս մտաւ Թանճէր Սեպտեմբեր 28ին և ճամ-
բայ ելաւ Թուլոն։ Նոյնպէս Գլաբէրթօն նաւապետը,
Տէնհամի ընկերը, 1829ին Ափրիկէ մտաւ արեւմտեան
ծովեզերքէն Պէնինի ծոցէն, Մունկօ-Բարքի և Լէնկի
հետքերուն հետեւեցաւ, Պուսսայի մէջ գտաւ անոր
մահուան յարակից փաստաթուղթերը, 20ին հասաւ

Սօրքօգու ուր բանտարկուելով՝ վերջին շունչը փչեց իր հաւատարիմ սպասաւորին Ռիչար-Լանտէրի բազուկներուն մէջ։

— Հապա՛ այդ Լանտէրը ի՞նչ եղած է, հարցուց Ժօէ խիստ հետաքրքրուած։

— Ան յաջողեցաւ ծովեզերք հասնիլ և եկաւ Լոնտոն, հետը բերելով Նաւապետին թուղթերը և իր ճամբորդութեան ճշգրիտ տեղեկագիր մը։ Այն ատեն իր ծառայութիւնը ի սպաս դրաւ կառավարութեան, ամբողջանելու համար Նիկէրի ծանօթութիւնը․ իր հետը առաւ իր եղբայրը Ճօն, և երկուքը մէկ 1829էն 1831 գետէն վար իջան Պուսսայէն մինչև անոր գետաբերանը, նկարագրելով բոլոր գիւղերը, մղոն առ մղոն հանդիպած։

— Այսպէս, այդ երկու եղբայրները զերծ մնացի՞ն հասարակաց վիճակէն, հարցուց Քէննէտի։

— Այո՛, գոնէ այս խուզարկութեան միջոցին, քանի որ 1833ին Ռիչար ձեռնարկեց Նիկէրի վրայ երրորդ ճամբորդութեան մը և մեռաւ անծանօթ գնդակէ մը զարնուած, գետաբերանին մօտերը։ Դուք կը տեսնէք ուրեմն, բարեկամներս, այս մեր անցած երկիրը, վկայ եղած է բազմաթիւ անձնուիրութեանց, որոնք իբր վարձատրութիւն յաճախ մահերնին գտած են։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Նիկէրի աղեղին մէջի երկիրները։

Երկուշաբթի այս անհաճոյ օրուան միջոցին, Տօքթ․ Ֆէրկիւսօն հաճեցաւ ընկերներուն տալու մանրամասնութիւններ անցած երկիրներուն վրայօք։ Բաւական տափարակ գետինը ոչ մէկ արգելք կը հանէր իրենց ընթացքին։ Տօքթօրին միակ մտահոգութիւնը հիւս-արեւելեան հովն էր որ կատաղօրէն կը փչէր և զինքը հեռու կը պահէր Թիմպուքթուի լայնութեան աստիճանէն։

Նիկէր գետը դէպի հիւսիս մինչև այս քաղաքը ելլելէ ետքը բոլորակաձև կ'ընթանայ անհուն ջրացայտի մը նման և կ'իյնայ Ատլանտեանի մէջ լայնօրէն բացուած խուրձի մը նման։ Այս աղեղին մէջ երկիրը շատ այլազան է, մերթ ճոխ բուսականութեամբ, մերթ վերջին ծայր երաշտ․ անմշակ դաշտերու կը յաջորդեն եգիպտացորենի արտեր, որոնցմէ ետքը կ'երևին ընդարձակ դաշտեր։

Վիքթօրիա երեկոյեան ժամը ութի ատենները առաջացեր էր դէպի արևմուտք երկու հարիւր մղոնէ աւելի, և ճամբորդները այն ատեն վկայ եղան հրաշալի տեսարանի մը։

Լուսնի քանի մը ճառագայթները ճամբայ կը բանային ամպերու ճեղքուածքի մը մէջէն և անձրևի գիծերուն մէջէն սահելով կ'իյնային Հօմպօրի լեռներուն լեռնաշղթային վրայ։ Երկաթաքարի երևոյ-

թով այս գագաթներէն աւելի տարօրինակ բան չէր կրնար ըլլալ. անոնք զարմանալի տեսիլքներով կը առուերագծուէին մութ երկինքի վրայ։ Կարծես Միջին դարու անհուն քաղաքի մը առասպելական աւերակներն էին, ինչպէս որ մթին գիշերներու մէջ. սառուցեալ ծովերու սառնակոյտերը կը ցուցնեն հիացիկ նայուածքներու։ «Ահա «Իւտոյֆի գաղտնիքները» տեսարան մը, ըսաւ Տօքթորը, Աննա Ռատքլիֆ այս լեռները նկարած չպիտի ըլլար աւելի ահարկու տեսարանով մը։

— Ինծի գալով, պատասխանեց Ժօէ, ես չպիտի սիրէի առանձինն պտտիլ երեկոյին այս ուրուականներու երկրին մէջ։

Քիչ ետք, Վիքթորիա աւելի դէպի հիւսիս ճամբայ մը կ'առնէր։ Մայիս 20ի առտուն ան կ'անցնէր Նիկէրի գետակիցներուն կատարեալ մէկ խառնափնթորութեան, այսինքն վտակներու, հեղեղներու և ջրանցքներու ցանցի մը մէջէն։ Այս ջրանցքներէն շատը, ծածկուած թանձր խոտով մը, կը նմանէին պարարտ արօտներու։ Հոն, Տօքթորը գտաւ Պարթհի ճամբան, ուր անիկա նաւ նստեցաւ գետին վրայ մինչեւ Թիմպուքթու իջնելու համար։ Ութը հարիւր ձողաչափ լայնքով Նիկէր կը հոսէր հնդկարմաւի և խաչաձեւ տունկերու հարուստ բուսականութեամբ երկու եզերքներու մէջէն։ Վիթերու խայտացող խումբեր իրենց օղակաձեւ եղջիւրները կը խառնէին բարձր խոտերու, որոնց մէջերը կոկորդիլոսը լռին կը տատանէր։ Էշերու և ուղտերու երկար շարքեր, Ջէննէի ապրանքներով բեռնաւորուած, գեղեցիկ ծառերու ներքեւէն կը յառաջանային. քիչ մը ետքը ցած տուներու ամփիթատրոն մը երեւցաւ գետին մէկ շրջանին պատշգամներու և տանիքներու վրայ

կուտակուած էին շրջակայ գաւառներէ քաղուած ամբողջ խոտեղէններու խուրձերը։

«Քապրան է այն, գոչեց ուրախութեամբ Տօքթորը, Թիմպուքթուի նաւահանգիստն է, քաղաքը ասկէ հազիւ հինգ մղոն հեռու է։

— Գո՞հ էք ուրեմն, Տէ՛ր, հարցուց Ժօէ։

— Շատ գոհ, տղա՛ս։

— Լա՛ւ, ամէն բան դէպի լաւագոյն կը միտի։»

Իրաւցնէ ժամը երկուքին, անապատին թագուհին, խորհրդաւոր Թիմպուքթու, որ Աթէնքի և Հռոմի պէս ունեցաւ իր գիտնականներու վարժարանները և փիլիսոփաներու բեմը, պարզուեցաւ ճամբորդներու նայուածքին տակ։

Ֆէրկիւսոն անոր ամենափոքր մանրամասնութիւններուն կը հետեւէր Պարթհի գծած յատակագծին վրայէն, որով ճանչցաւ անոր վերջին ծայր ճշդութիւնը։

Քաղաքը կարծես մատնուած էր մեծ անտարբերութեան մը. ան կը պարզէր մեծ քաղաքներու տարափոխիկ մեղկութիւնը որոնք կործանումի կը դիմեն։ Վիքթորիայի անցած միջոցին, քանի մը շարժումներ տեղի ունեցան, թմբուկ զարնուեցաւ. բայց տեղւոյն վերջին գիտունը հազիւ ժամանակ ունեցաւ դիտելու այս նոր երեւոյթը, և ճամբորդները անապատի հովէն վարուած՝ բռնեցին գետին օձապտոյտ ընթացքը և ընդհուպ Թիմպուքթուն ուրիշ բան չեղաւ, բայց եթէ իրենց ճամբորդութեան արագընթաց յիշատակներէն մին։

«Եւ հիմա, ըսաւ Տօքթորը, երկինք մեզ պիտի առաջնորդէ ուր որ ուզէ։

— Պայմանաւ որ արեւմուտքի կողմը տանի, յարեց Քէն՛էտի։

— Պա՛հ, բաւ Ժօէ, պէտք պիտի ըլլայ Զանզիպար վերադառնալ նորէն միեւնոյն ճամբով, եւ անցնիլ ովկիանոսը մինչեւ Ամերիկա, սակայն երբեք զիս չպիտի վախցնէր։

— Նախ պէտք պիտի ըլլար, կարողութիւն, Ժօէ։

— Եւ ատոր համար ի՞նչ կը պակսի մեզի։

— Կա՛զ, տղա՛ս։ Օդապարիկին վերելքի ուժը զգալաբար կը նուազի եւ պէտք պիտի ըլլայ մեծ խնայութիւններ ընելու, որպէսզի մեզ մինչեւ ծովեզերք կարենայ տանիլ, նոյն իսկ պիտի ստիպուիմ նաւախիճ նետելու։

— Ո՞ւր կը կարծես որ պիտի հանդիպինք Ափրիկէի ծովեզերքին, հարցուց Քէննէտի։

— Ատոր պատասխանը տալու վիճակին մէջ չեմ դեռ, Տի՛ք, մենք շատ փոփոխական հովերու խաղալիք ենք, բայց վերջապէս բարեբախտ պիտի համարէի անձս, եթէ Սիէրա Լիոնէի եւ Բօրթանտիքի մէջտեղը հասնիմ։ Այդ տեղը բաւական տարածութեամբ երկիրներու մէջ բարեկամներու պիտի հանդիպինք։

— Եւ հաճոյք մը պիտի ըլլայ անոնց ձեռքը սեղմելը. բայց հետեւինք առ այժմ պահանջուած ուղղութեան։

— Ոչ չափազանց, Տի՛ք, նայէ մագնիսացեալ սլաքը, մենք դէպի հարաւ կ'ուղղուինք, եւ մենք դէպի Նիկէրի ակունքները վեր կ'ելլենք։

— Նշանաւոր պատեհութիւն մը պիտի ըլլար զանոնք գտնելը, յարեց Ժօէ, եթէ արդէն ճանչցուած չըլլային։ Միթէ անոր ուրիշ ակերը չե՞նք կրնար գտնել նեղ պարագային։

— Ո՛չ Ժօէ, բայց հանդարտ եղիր, ես կը յուսամ թէ մինչեւ հոն չպիտի երթանք։»

Գիշերը վրայ հասնելուն, Տօքթորը նետեց նաւախիճի վերջին պարկերը. Վիքթորիա վեր բարձրացաւ։ Տաքուածը թէեւ բոցավառ կը գործէր, բայց հազիւ կրնար զայն վեր։ Յաջորդ օրը կ'արթննային Նիկէրի եզերաց վրայ, Տէպօ լիճէն քիչ հեռու։

ԳԼՈՒԽ Խ.

Տօքթոր Ֆէրկիւսոնի անձնազոհութիւնները. — Դէպ ի հարաւ յառաջեցող ուղղութիւն մը. — Մարախներու ամպ մը. — Ճեննէի տեսքը. — Սեկուի տեսքը. — Հովի փոփոխութիւն. Ժօէի վիշտերը։

Գետին անկողինը այն առեն բաժնուած էր նեղ թեւերով մեծ կղզիներու խիտ արագ հոսանքով մը։ Անոնցմէ մէկուն վրայ կը բարձրանային հովիւներու քանի մը տնակներ, բայց անկարելի եղաւ անոնց վրայ ճշգրիտ գաղափար մը տանելու, որովհետեւ Վիքթորիայի արագութիւնը միշտ կ'աճէր։ Դժբախտաբար օդապարիկը միշտ դէպ ի հարաւ կ'ուղղուէր եւ քանի մը վայրկեանէն անցաւ Տէպօ լիճը։

Ֆէրկիւսոն, զանազան բարձրութիւններու մէջ փնտռեց ընդլայնումի արտակարգ ուժով, մթնոլորտին մէջ ուրիշ հոսանքներ, բայց ի զո՛ւր։ Յանկարծ թողուց այս գործողութիւնը, որ իր կազին կորուստը կ'աւելցնէր, զայն ձնշելով օդանաւին պարտասած պատեհաններուն դէմ։

Բան մը չըսաւ, բայց շատ մտահոգ եղաւ։ Հովին այս յամառութիւնը զինքը Ափրիկէի դէպ ի հարաւային մասերը նետելու, իր հաշիւները ի դերեւ կը հանէին։ Ա՛լ չէր գիտեր որո՛ւ եւ ի՛նչ բանի վրայ կրթնիլ։ Եթէ անգլիական կամ ֆրանսական երկիրները չի հասնէր, ի՞նչ պիտի ըլլար բարբարոսներուն մէջերը, որոնք Կուինէի ծովեզերքները կը վխտային։ Ինչ-

պէս սպասել հոն նաւու մը, Անգլիա վերադառնալու համար։ Եւ նոյն հիմակուան ուղղութիւնը զայն կը վանէր Տահոմէյի թագաւորութեան վրայ, ամէնէն վայրենի ժողովուրդներու մէջը, վիհապետի մը ձեռքը խաղալիկ, որ հասարակաց տօներու միջոցին, հազարաւոր մարդկային զոհեր կ'ընէր։ Հոն պիտի կորսուէին անդարձ։

Ուրիշ կողմէ մը, օդապարիկը կը յոգնէր տեսանելի կերպով, և Տօքթորը կ'զգար որ ձեռքէ պիտի ելլէր ան։ Սակայն օդը քիչ մը փոխուելով յուսաց որ անձրեւին վերջանալուն փոփոխութիւն մը առաջ պիտի գար մթնոլորտային հոսանքներուն մէջ։

Ուրեմն ան ակամայ տարուեցաւ կացութեան զգացումին, Ժօէի սա մտածութիւնովը․

— Լա՛ւ, կ'ըսէր ան, ահա անձրեւը որ կ'սկսի նորէն, և այս անգամ ջրհեղեղ պիտի ըլլայ, եթէ սա մօտեցող ամպին երեւոյթին նայինք։

— Նորէն ա՛մպ մը, ըսաւ Ֆէրկիւսոն։

— Եւ նշանաւոր ամպ մը, պատասխանեց Քէննէտի։

— Որուն պէս երբեք ամպ չէի տեսած, կրկնեց Ժօէ, հաստ պարանի թելերէ չինուած է ան։

— Հոտը կ'առնեմ, ըսաւ Տօքթորը, դիտակը առնելով։ Ամպ մը չէ ան։

— Հապա ի՞նչ է, ըսաւ Ժօէ։

— Ո՛չ, ամպէ սիւն մը։

— Է՞հ, ի՞նչ ըսիր։

— Մարախներու ամպ մը։

— Ատիկա մարա՞խ է։

— Միլիոնաւոր մարախներ, որոնք այս երկրին վրայէն կ'անցնին թաթառի մը պէս, վա՜յ անոր, վասն զի եթէ վար իյնան ան աւերակ պիտի ըլլար։

Ես պիտի ուզէի լաւ մը տեսնել այս պարագան։

— Սպասէ՛ քիչ մը, Ժօէ, տասը վայրկեանէն այս ամպը մեզի հասած պիտի ըլլայ, և դուն քու աչքերովդ իսկ պիտի տեսնես զայն։

Ֆէրկիւսոն ճիշդ կ'ըսէր․ այս խիտ, անթափանց, և շատ մը մղոն տարածութիւնով ամպը, կը հասնէր խլացուցիչ աղմուկով մը, գետնին վրայ պտտցնելով իր անհուն ստուերը․ մարախներու անթիւ լէգէոն մըն էր ան։ Վիքթորիայէն հարիւր քայլ անդին վար թափեցան կանանչազարդ երկրի մը վրայ․ քառորդ մը ետքը այն կոյտը իր թռիչքը կ'առնէր և ճամբորդները կրնային տեսնել հեռուէն ծառերը, մացանները ամբողջովին մերկացած և մարգագետինները կարծես ժանգաղով հնձուած։ Կարծես յանկարծական ձմեռ մը կուգար դաշտը ընկղմել խորունկ ամլութեան մը մէջ։

— Լաւ ուրեմն, Տէ՛ր, շատ հետաքրքրական է, բայց շատ բնական։ Ինչ որ մարախ մը պզտիկ չափով պիտի ընէր, միլիոններ զայն կընեն մեծ չափով։

— Ահռելի անձրեւ մըն է ան, ըսաւ որսորդը, և ա՛լ աւելի ահռելի քան կարկուտը իր աւերներով։

— Եւ անկարելի է անկէ զգուշանալ, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն։ Երբեմն բնակիչները գաղափարը ունեցան հրդեհելու անտառները, նոյն իսկ հունձքերը որպէս զի արգելք ըլլան այս միջատներու թռիչքին․ բայց առաջին կարգերը բոցերուն վրայ նետուելով զանոնք կը մարէին իրենց չեղջակոյտովը և խումբին մնացորդները կ'անցնէին անդիմադրելիօրէն։ Բարեբախտաբար այս նահանգներուն մէջ տեսակ մը փոխարինութիւն կայ իրենց աւերումներուն դէմ։ Տեղացիները կը հաւաքեն մեծ թուով այս միջատներէն և զանոնք կ'ուտեն հաճոյքով։

— Անոնք օդային կարիդոններ են, ըսաւ Ժօէ, կը ցաւիմ որ չկրցայ անոնց համը նայիլ։

Երկիրը աւելի ճախճախուտ եղաւ երեկոյեան

գէմ․ անտառները տեղի տուին առանձնացած ծառերու խուրձերու, գետին եզերքներուն վրայ կ'որոշուէին ծխախոտի մէկ քանի արտեր, և թարմ բանջարեղէններու ցանուածները։ Մեծ կղզիի մը մէջ երեւցաւ այն ատեն Ճէննէ քաղաքը, իր հողէ մզկիթին երկու աշտարակներովը և ապականուած օդը որ կը բուրէր իր պատերուն վրայ դիզուած ծիծեռնակներու միլիոնաւոր բոյներէ։

Պաօպապներու, միմօզաներու և արմաւենիներու մէկ քանի պազաթներ տուներուն մէջէն կը ցցուէին․ նոյն իսկ գիշեր ատեն գործունէութիւնը շատ մեծ կ'երեւէր։ Արդարեւ Ճէննէ շատ վաճառաշահ քաղաք մըն է․ ան կը հայթայթէ Թիմպուքթուի բոլոր պիտոյքները․ իր նաւերը գետին վրայ, իր կարաւանները ստուերախիտ ճամբաներէ հոն կը փոխադրեն իր ճարտարարուեստին արտադրութիւնները։

— Եթէ մեր ճամբորդութիւնը երկարելու պատճառ չըլլար, ըսաւ Տօքթօրը, պիտի փորձէի այս քաղաքը իջնելու․ հոն պէտք է որ գտնուին մէկէ աւելի Արաբներ, որոնք կամ Ֆրանսա և կամ Անգլիա ճամբորդած են և որոնց մեր ճամբորդելու ձեւը թերեւս օտար չըլլար։ Բայց խոհեմութիւն չպիտի ըլլար։

— Թողունք այս այցելութիւնը մեր առաջիկայ արշաւանքին, ըսաւ Ժօէ խնդալով։

— Մնաց որ, եթէ չեմ խաբուիր, բարեկամներս, հովը թեթեւ ձգտում մը ունի արեւելքէն փչելու, պէտք չէ նմանօրինակ պատեհութիւն մը ձեռքէ հանել։

Տօքթօրը նետեց մէկ քանի անօգուտ դարձած առարկաներ, պարապ շիշեր և միսի սնտուկ մը, որ ո և է բանի բանի չէր ծառայեր․ ան յաջողեցաւ Վիքթորիան պահել աւելի նպաստաւոր շրջանակի մը մէջ։ Առաւօտեան ժամը չորսին, արեւուն առաջին ճառագայթները կը լուսաւորէին Սէկուն, Պամպարայի մայրաքաղաքը, կատարելապէս ծանօթ զայն բաղկացնող չորս քաղաքներէն, անոր մաւրիտանական մզկ-

կիթներէն, և գետանաւերուն անդադրում երթուդարձէն, որոնք կը փոխադրէին բնակիչները զանազան թաղերու մէջ։ Բայց ճամբորդները ա՛լ չերեւցան, անոնք կը փախչէին արագօրէն և շիփ շիտակ դէպ ի հիւսիս-արեւմուտք և Տօքթօրին մտահոգութիւնները քիչ քիչ կը հանդարտէին։

— Տակաւին երկու օրեր այս ուղղութիւնով և այս արագութեամբ մենք պիտի հասնինք Սենեկալ գետը։

— Եւ մենք բարեկամ երկրի մէջ պիտի ըլլա՞նք, հարցուց որսորդը։

— Ոչ տակաւին կատարելապէս, ընդհակառակը եթէ Վիքթորիա մեզի խաղ մը չընէ, մենք պիտի կրնայինք ֆրանսական հաստատութիւններու քով հասնիլ։ Բայց, իցի՜ւ թէ քանի մը հարիւր մղոն կարենար դիմանալ տակաւին, և մենք առանց յոգնութեան, վախի և վտանգի պիտի հասնինք մինչև արեւմտեան ծովափը։

— Եւ լմնցած պիտի ըլլայ, ըսաւ Ժօէ․ շատ աղէ՛կ։ Եթէ պատմելու հաճոյքը չըլլար, չպիտի ուզէի երբեք ոտքս գետինը դնել։ Կը կարծէ՞ք որ հաւատք պիտի ընծայեն մեր պատմութիւններուն տէ՛ր իմ։

— Ո՞վ գիտէ, քաջ Ժօէս, վերջապէս, պիտի ըլլայ միշտ անժխտելի իրողութիւն մը․ հազարաւոր վկաներ մեզ տեսած պիտի ըլլան Ափրիկէի ո և է մէկ կողմէն, հազարաւոր վկաներ ալ մեր հասնիլը պիտի տեսնեն միւս կողմէն։

— Այդ պարագային, պատասխանեց Քէնէտի, ինծի դժուար կ'երեւի ըսելը թէ մենք կտրած չենք Ափրիկէն։

— Ա՜հ, Պարոն Սամուէլ, կրկնեց Ժօէ երկար հառաչանքով մը, ես շատ պիտի զղջամ իմ ոսկիէ քուարծներուս համար։ Ահա ինչ որ մեր պատմութիւններուն ստուգութիւն պիտի տար։ Մէն մի ունկնդրի մէյ մէկ կրամ ոսկի տալով հաւաքած պիտի ըլլայի մեծկակ բազմութիւն մը զիս մտիկ ընող և նոյն իսկ վրաս հիացող։

ԳԼՈՒԽ ԼԷ.

Սենեկալի մերձավայրերը.—Վիքթորիա ալ աւելի վար կ'իջնէ.—Ժօէի մէկ ճնարքը։

Մայիս 27ի առաւօտեան ժամը 9ին, երկիրը ներկայացաւ նոր երեւոյթով մը. երկարօրէն տարածուած բարձրիքները բլուրներու կը փոխակերպուէին, որոնք նախագուշակել կու տային մերձակայ լեռները։ Պիտի անցնէին այն լեռնաշղթայէն որ կը բաժնէ Նիկէրի աւազանը Սենեկալինէն և կը սահմանէ այն ջուրերու հոսանքը որոնք Կուինէի ծոցը կը թափին, կամ Կանաչ հրուանդանի ծովախորշը։

Մինչեւ Սենեկալ գետը, Ափրիկէի այս մասը վըտանգաւոր ցուցուած է։ Տօքթ. Ֆէրկիւսոն գիտէր իր նախորդներուն պատմութիւններէն։ Անոնք կրեր էին հազարաւոր զրկանքներ և հազարաւոր վըտանգներու դէմ գացեր էին այս բարբարոս սեւամորթներուն մէջ։ Այս տեղերու ահաւոր կլիման Մունկօ-Բարքի ընկերներէն մեծագոյն մասին կեանքը խլեց։ Ուստի Ֆէրկիւսոն միանգամ ընդ միշտ որոշեց ոտք չդնել այս հիւրամերժ ցամաքին վրայ։

Բայց ան վայրկեան մը հանգիստ չունեցաւ։ Վիքթորիան զգալիօրէն վար կ'իջնէր։ Պէտք եղաւ նետել տակաւին բազմաթիւ քիչ կամ շատ անօգուտ եղած առարկաներ, մանաւանդ գագաթէ մը անցնելու ատեն։ Եւ այս այսպէս եղաւ հարիւր քանի մղոնէ աւելի տեղ. վեր ելլելով և վար իջնելով յոգնեցան։ Օդապարիկը Սիզիփոսի այս նոր ժայռը, անդադար վար կ'իյնար։ Քիչ ուռած օդապարիկին ձեւերը արդէն կը ամքէին. ան կ'երկննար և հովը ընդարձակ գրպաններ կը կազմէր անոր թուլցած պատեանին մէջ։

Քէննէտի չկրցաւ դիմանալ դիտողութիւն ընելու։

«Միթէ օդապարիկը ճեղքուա՞ծ մը պիտի ունենայ, ըսաւ ան։

— Ո՛չ, պատասխանեց Տօքթորը, բայց կուտտա-պէրքան ստուղի կակուղցած է, կամ հալած՝ տաքութեան տակ, և ջրածինը կը խուսափի անդուսին մէջէն։

— Ինչպէս պիտի արգիլենք այս խուսափումը։

— Անկարելի է այդ։ Բեռերնիս թեթեւցնենք, ատիկա է միակ միջոցը. վար նետենք ինչ որ կրնանք նետել։

— Բայց ի՞նչ մնաց որ, ըսաւ որսորդը, դիտելով արդէն շատ պարպուած նաւակը։

— Վրանն ալ նետենք, որուն ծանրութիւնը բաւական մեծկակ է»։

Ժօէ այս հրամանին կ'սպասէր. անմիջապէս վեր ելաւ այն շրջագիծին վրան որ ցանցին պարանները կ'ամփոփէր. այն տեղէն դիւրութեամբ յաջողեցաւ քակելու վրանին թանձր վարագոյրները, և զանոնք դուրս նետեց։

Օդապարիկը վեր ելեր էր քիչ մը, բայց քիչ ատենէն յայտնի եղաւ որ գետնին աւելի կը մօտենար։

«Վար իջնենք, ըսաւ Քէննէտի, և տեսնենք թէ ի՛նչ կրնանք ընել այս պատեանին։

— Տի՛ք. քեզի կ'ըսեմ որ ոչ մէկ միջոց ունինք զայն նորոգելու։

— Ի՞նչ պիտի ընենք այն ատեն։

— Մենք պիտի զոհենք ինչ որ կատարելապէս անհրաժեշտ պիտի չըլլայ. ամէն գնով կ'ուզեմ որ այս տեղուանքը դադար չառնենք. այն անտառները որոնց գագաթը կը քերենք այս վայրկեանին, շատ անապահով են։

— Ի՞նչ կայ, առիւծ, բորենի՞, ըսաւ Ժօէ։

— Աւոնցմէ աւելին, տղա՛ս, մարդեր կան և Ափրիկէի ամէնէն կատաղի բնիկներէն։

— Մենք չենք իյնար ձեռքերնին, ըսաւ Ժօէ,

երբ ստիպուինք իսկ մինչեւ մեր վերջին կօշիկը զոհելու Վիքթորիան ազատելու համար:

— Մենք դեռ հեռացած չենք, ըսաւ Տօքթորը, բայց կը նախատեսեմ որ մեր օդապարիկը պիտի չկրնայ զմեզ աւելի անդին տանելու,

— Միշտ եզերքներէն երթանք, կրկնեց որսորդը, ատիկա շահերնիս պիտի ըլլայ:

— Ճիշդ ատիկա է որ պիտի ընենք, ըսաւ Տօքթորը, միայն մէկ բան անհանգիստ կ'ընէ զիս: Մենք անցնելիք լեռներ պիտի ունենանք, և դժուար պիտի ըլլայ այս, քանի որ չեմ կրնար աւելցնել օդապարիկին վերելքի ուժը, նոյն իսկ կարելի եղած մեծագոյն տաքութիւնը առաջ բերելով:

— Սպասենք, ըսաւ Քէննէտի, և մենք պիտի տեսնենք այն ատեն:

— Խեղճ Վիքթորիա, աւելցուց Ժօէ, ես զայն կը սիրեմ ինչպէս նաւազ մը իր նաւը, ես անկէ առանց վիշտի չպիտի բաժնուիմ: Ալ նոյնը չէ ան ինչ որ էր մեկնած ատեննիս. բայց չենք կրնար գէշ ըսել անոր: ան մեծ ծառայութիւններ մատոյց մեզի, և ինծի համար զինքը լքելը մղձաւանջ մը պիտի ըլլայ:

— Հանդարտ եղի՛ր, Ժօէ, եթէ զինքը լքենք, հակառակ մեր կամքին պիտի ըլլայ ատիկա: Ան մեզի պիտի ծառայէ մինչեւ որ իր ուժերը սպառին: Իմ անկէ ուզածս քսանըչորս ժամ է դեռ:

— Ան սպառելու մօտ է, ըսաւ Ժօէ աչքը վրան դարձնելով, կը նիհարնայ, իր կեանքը կ'սպառի: Խե՜ղճ օդապարիկ:

— Եթէ չեմ սխալիր. ըսաւ Քէննէտի, տես հորիզոնին վրայ կ'երեւին ըսած լեռներդ, Սամուէ՛լ:

— Այո, ճիշդ ատոնք են, ըսաւ Տօքթորը, զանոնք դիտելէն ետքը իր դիտակովը, անոնք շատ բարձր կ'երեւին, շատ պիտի չարչարուինք անոնցմէ անցնելու համար:

— Չէ՞ք կրնար անոնցմէ խուսափիլ:

— Չեմ կարծեր, Տի՛ք, տես այս անհուն միջոցը որ գրաւած են անոնք, հորիզոնին գրեթէ կէսը:

— Նոյն իսկ մեր չուրջը սեղմուելու կերպարանքը ունին, ըսաւ Ժօէ, անոնք աջ և ձախ կողմերը գրաւած են:

— Պէտք է բացարձակապէս անոնց վրայէն անցնիլ:»

Այնքան վտանգաւոր այս արգելքները կարծես կը մօտենային վերջին ծայր արագութեամբ. խիստ ուժգին հով մը Վիքթորիան կը գահավիժէր սրածայր ժայռերուն վրայ: Պէտք էր ամէն գնով բարձրանալ, որպէսզի բախում չըլլար:

«Մեր ջուրի սնտուկը պարպենք, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, միայն մէկ օրուան բան բաւելու չափ պահենք:

— Ահաւասիկ, ըսաւ Ժօէ:

— Օդապարիկը վեր կ'ելլէ՞, հարցուց Քէննէտի:

— Քիչ մը, յիսուն ոտքի չափ, ըսաւ Տօքթորը, որ ծանրաչափին վրայէն աչքը չէր զատեր: Բայց ատիկա բաւական չէ:»

Սարուածին ջուրի պաշարը հաւասարապէս դուրս նետուեցաւ, մի քանի բինդ միայն պահեցին անկէ. բայց այս ալ անբաւական եղաւ:

«Պէտք է սակայն անցնիլ, ըսաւ Տօքթորը:

— Սնտուկները նետենք, քանի որ պարպած ենք զանոնք, ըսաւ Քէննէտի:

— Նետեցէ՛ք զանոնք:

— Ահաւասիկ, ըսաւ Ժօէ:

— Գալով քեզի, Ժօէ, չըլլայ որ միւս օրուան անձնուիրութիւնդ նորոգես: Ինչ որ ալ ըլլայ, երդում ըրէ որ մեզ պիտի չթողուս:

— Հանգիստ եղիր, Տէ՛ր, մենք պիտի չթողունք զիրար:»

Վիքթորիա քսան ձողաչափ բարձրացեր էր. բայց լերան կատարը կը տիրէր միշտ անոր: Բաւական ուղիղ խարակ մըն էր, որ ճշմարիտ պարիսպ մը կը ձեւացնէր կտրատուած ծայրերով: Ճամբորդներուն

վրայէն երկու հարիւր ոտքէն աւելի բարձր էր ան։

«Տասը վայրկեանէն մեր նաւակը պիտի խորտակուի այս ժայռերուն դէմ. եթէ մենք չյաջողինք զանոնք անցնելու։

— Ի՛հ ուրեմն, պարոն Սամուէլ, ըսաւ Ժօյ։

— Միայն մեր քէմիքանի պաշարը պահէ՛, և վար նետէ՛ բոլոր այս ծանրութիւն տուող միսը։»

Օդապարիկը թեթեւցաւ թէեւ յիսուն լիպրայի չափ, բայց կացութիւնը ահռելի էր դեռ։ Վիքթորիա մեծ արագութեամբ կը վազէր, կը զգային որ կոտր կոտր պիտի ըլլար, բախումը ահարկու պիտի ըլլար։

Տօքթորը նայեցաւ իր չուրջը նաւակին մէջ։ Գրեթէ պարապ էր ան։

«Եթէ պէտք ըլլայ, Տի՛ք, դուն պատրաստ պիտի բռնես զէնքերդ ալ զոհելու։

— Զէնքերս զոհե՛մ, պատասխանեց որսորդը յուզումով։

— Բարեկա՛մս, եթէ քենէ կը խնդրեմ։ պատճառը այն է որ անհրաժեշտ է ատիկա։

— Սամուէ՛լ, Սամուէ՛լ։

— Քու զէնքերդ, կապարէ պահեստներդ և վառօդ կրնան մեր կեանքը փրկել։

— Կը մօտենա՛նք, կը մօտենա՛նք, գոչեց Ժօյ։

Տասը գրկաչա՛փ։ Լեռը Վիքթորիայէն հեռու էր տասը գրկաչափ։ Ժօյ ծածկոյթները վերցուց և զանոնք դուրս նետեց։ Առանց բան մը ըսելու Քէննէտիին, հաւասարապէս դուրս նետեց չափ մը գնդակի և կապարի պարկեր։ Օդապարիկը բարձրացաւ, անցաւ վտանգաւոր գագաթէն և իր վերի ծայրը լուսաւորուեցաւ արեւուն ճառագայթներէն։ Բայց նաւակը կը գտնուէր տակաւին ժայռերու կողմէն քիչ մը վարօք, որոնց դէմ անվրէպ պիտի խորտակուէր։

«Քէննէտի՛, Քէննէտի՛, գոչեց Տօքթորը, նետէ՛ զէնքերդ կամ պիտի կորսուինք։

— Սպասէ՛, պարոն Տիք, ըսաւ Ժօյ, սպասէ՛։

Եւ Քէննէտի, ետ դառնալով տեսաւ որ աներեւոյթ եղեր էր նաւակէն դուրս։—Ժօյ՛, Ժօյ՛, գոչեց։

— Դժբա՛խտ, ըսաւ Տօքթորը։

Լեռան կատարը քսան ոտք լայնք ունէր։ Նաւակը այս հարթ կատարին կը հասնէր. ան սահեցաւ սուր խճաքարերու վրայէն։ Եւ ահա յանկարծ.

«Կ'անցնինք կոր, կ'անցնինք կոր, անցա՛նք» գոչեց ձայն մը որ թունդ հանեց Ֆէրկիւսոնի սիրտը։

Անվեհեր տղան ձեռքերովը կը կախուէր նաւակին եզերքէն, ոտքովը կը վազէր կատարին վրայէն այսպէս թեթեւցնելով օդանաւը իր ծանրութենէն։ Երբոր հասաւ հակառակ կողմը և անդունդը իր ոտքերուն տակ երեւցաւ, Ժօյ բազուկներու ուժգին ճիգով մը չուաններէն չուլլուելով նաւակ մտաւ։

— Ո՛հ, ինչ որ ըրի. ըսաւ ան, Գ. Տիքի կարճափողը ազատելու համար էր։ Այս բանը պարտական էի իրեն։

Երկու ընկերները սրտի զեղումով սեղմեցին Ժօյի ձեռքը։ Կը մնար հիմա Վիքթորիայի վար իջնելը և ատիկա դիւրին էր։ Իրիկունը արագօրէն կը հասնէր, Տօքթորը պարտաւորուեցաւ դադարի որոշում տալ։

«Նպաստաւոր տեղ մը պիտի փնտռենք կենալու համար ըսաւ ան։ Երկար մտածեցի ծրագրի մը վրայ, զոր պիտի գործադրենք։ Նետէ՛ խարիսխները Ժօյ։»

Ժօյ հնազանդեցաւ և խարիսխները նետուեցան։

«Ես ընդարձակ անտառներ կը տեսնեմ, ըսաւ Տօքթորը, և ոեւէ ծառի մը պիտի կառչինք։ Չեմ ուզեր գիշերս անցնել հողի վրայ, ինչ որ ալ ըլլայ։

— Վիքթորիա, որ անհուն անտառներուն գագաթը կը սկրթէր, չուշացաւ յանկարծ կենալու։ Իր խարիսխները բռնուեր էին։ Հովը ինկաւ իրիկուան մօտ և Վիքթորիա մնաց գրեթէ անշարժ այս գալարիքէ անհուն դաշտին վրան, որ կազմուած էր ժանդաթզենիներու անտառի մը կատարը։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Վեհանձնութեան կռիւ. — Վերջին զոհողութիւն. — Ընդլայնման սարուածը. — Ժօէի ճարպիկութիւնը. —

Տօքթոր Ֆէրկիւսօն սկսաւ իր դիրքը ճշդել աստղերու բարձրութեանը համեմատ. Սենեկալէն հազիւ քսան և հինգ մղոն հեռու կը գտնուէր։

— Բարեկամնե՛րս ինչ որ կրնանք ընել, ըսաւ ան, իր քարտէսին վրայ կէտադրելով, գետը պէտք է անցնինք, բայց որովհետև ոչ կամուրջ կայ և ոչ նաւակ, պէտք է ամէն գնով անցնիլ անկէ օդապարիկով, ատոր համար պէտք է որ աւելի թեթեւնանք դեռ։

— Բայց չեմ տեսներ թէ ի՛նչպէս պիտի յաջողինք անոր, պատասխանեց որսորդը, վախնալով որ իր զէնքերը կը կորսնցնէ, առնուազն մենէ մէկը որոշուած տալ անձնազոհ ըլլալու, ետեւ մնալու... և իմ կարգիս, կը յայտարարեմ այդ պատիւը։

— Օրինակի համար, պատասխանեց Ժօէ, միթէ ես առաջնութիւն չունիմ...։

— Բարեկա՛մս, խնդիրը նետուելու վրայ չէ, այլ ոտքով Աֆրիկէի ծովեզրը հասնիլ, ես լաւ քալող եմ, լաւ որսորդ եմ։

— Ես չպիտի հաւանիմ ատոր, կրկնեց Ժօէ։

— Ձեր վեհանձնութեան կռիւը անօգուտ է, իմ քաջ բարեկամներս, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, կը յուսամ որ չպիտի հասնինք այս ծայրը, մինչ որ եթէ պէտք ըլլայ, փոխանակ մէկզմէկէ բաժնուելու, մենք միասին պիտի մնանք այս երկիրը անցնելու համար։

— Ահա ինչ որ խօսուած է, ըսաւ Ժօէ, պզտիկ պտոյտ մը գէշ չպիտի ըլլայ։

— Բայց նախ և առաջ, կրկնեց Տօքթորը, մենք պիտի գործածենք վերջին միջոց մը մեր Վիքթորիան թեթեւցնելու համար։

— Ո՞րը, ըսաւ Քէնէտի, ես բաւական հետաքրքիր պիտի ըլլայի զայն գիտնալու։

— Պէտք է որ մենք ազատինք մեր սարուածին սնտուկներէն, Պունսէնի բարդէն և օձաձեւ խողովակէն. առանցմով ինը հարիւր լիպրայի մօտ ծանրութիւն մը նետած պիտի ըլլանք։

— Բայց, Սամուէլ, յետոյ ի՞նչպէս պիտի ստանաս կազի ընդլայնումը։

— Մենք զանց պիտի ընենք ատիկա։

— Բայց վերջապէս...։

— Մտիկ ըրէք ինծի, բարեկամներս, ես շատ ճշգրիտ կերպով հաշուեցի թէ ի՛նչ վերելքի ուժ կը մնայ մեզի. բաւական է ան մեզ փոխադրելու համար երեքնիս և այն քիչ մը առարկաներով որոնք պիտի մնան մեզի. մենք հազիւ հինգ հարիւր լիպրայի ծանրութիւն ունինք մէջը ըլլալով մեր երկու խարիսխները, զորս պիտի պահեմ։

— Սիրելի Սամուէլս, պատասխանեց որսորդը, դուք մենէ աւելի ձեռնհաս էք այդպիսի գործի մէջ, դուն միակ դատաւորն ես կացութեան, ըսէ մեզի թէ ի՛նչ պիտի ընենք կամ թէ ի՛նչ պէտք է ընենք։

— Ձեր տրամադրութեան ներքեւ եմ, Տէր իմ։

— Կը կրկնեմ ձեզ, բարեկամներս, որքան որ ծանր ըլլայ որոշումնիս, պէտք է որ մեր սարուածը զոհենք։

— Զոհենք զայն, աւելցուց Քէնէտի։

— Ի գո՛րծ ուրեմն, ըսաւ Ժօէ։

Ատիկա պզտիկ աշխատութիւն մը չեղաւ, պէտք եղաւ սարուածը քակել կտոր առ կտոր. նախ խառնուրդին սնտուկը վերցուցին, յետոյ գործիքները և վերջապէս ուրիշ ինչ որ կար նաւակին մէջ, որոնք աներեւութացան անհունութեան մէջ։ Յետոյ զբաղեցան օդապարիկին մէջ դրուած խողովակներով, որոնք օձապտոյտ խողովակին կցուած էին։ Այն ատեն էր որ Ժօէ պարզեց հրաշալի ճարպիկութիւն մը, բոպիկ ոտքով, որպէս զի պատեանը չքերթէ, պարանին օգնութիւնովը մագլցեցաւ օդանաւին գագաթը, և հոն, հազար դժուարութիւններէ ետք, քակեց արտաքին պատուակները, որոնք խողովակները

կը բռնէին: Վիքթորիա ազատուելով այս ծանր բեռէն ցցուեցաւ օդին մէջ: Կէս գիշերին, այս զանազան աշխատութիւնները վերջացան բարեբախտաբար, շատ մը յոգնութեանց գինովը: Արագօրէն ճաշ ըրին:

— Պառկեցէ՛ք, քնացէ՛ք, բարեկամներս, ըսաւ անոնց Ֆէրկիւսօն. ես առաջին պահը պիտի առնեմ հսկողութեան.

Ֆէրկիւսօն արմուկը դրած նաւակին եզերքին, իր նայուածքը կը պտտցնէր չուրջը, ուշադրութեամբ կը դիտէր սաղարթէ մութ վարագոյրը, որ կը տարածուէր իր ոտքերուն տակ և իրմէ կը ծածկէր գետինը. ամէնափոքր աղմուկ մը կասկածելի կը թուէր իրեն, և կը ջանար բացատրել ինքնիրեն տերեւներուն տերեւներուն մէկ դողդողջունը: Ան մտքի այս տրամադրութեան տակ կը գտնուէր երբ միայնութիւնը աւելի զգայուն ըրաւ զինքը և որու միջոցին տարտամ երկիւղներ ուղեղին մէջէն անցան: Նմանօրինակ ճամբորդութեան մը վախճանին, այնքան արգելքներու յաղթելէն ետքը, նպատակին հասնելու վայրկեանին, երկիւղները աւելի խոր կ՚ըլլան, յուզումները աւելի ուժեղ, հասնելու կէտը կը թուի խոյս տալ աչքերու առջեւէն: Մնաց որ ներկայ կացութիւնը ոչ մէկ ապահովիչ բան կ՚ընծայէր բարբարոս երկրի մը մէջ, և փոխադրութեան այնպիսի միջոցով մը որ կրնար թերութիւն մը առաջ բերել մէկ վայրկեանէն միւսը: Տօքթորը ա՛լ չէր վստահեր իր օդապարիկին բացարձակ կերպով, ժամանակը անցեր էր երբ զայն կը վարէր յանդգնութեամբ, քանի որ ապահով էր անոր վրան: Այս ազդեցութեան տակ, Տօքթորը երբեմն կը կարծէր լսել անորոշ մէկ քանի ճչուկներ այս ընդարձակ անտառներուն մէջ, նոյն իսկ կարծեց տեսնել ծառերուն մէջէն արագ կրակի մը փայլը. նայեցաւ ուշադիր և իր գիշերային դիտակը տարաւ այն ուղղութեամբ, բայց ոչինչ երեւցաւ, և նոյն իսկ աւելի խոր լռութիւն մը տիրեց:

Անտարակոյս Ֆէրկիւսօն զգայախաբութիւն մը ունեցած էր. ականջ դրաւ առանց ջնջին աղմուկ մը լսելու. իր հսկողութեան քառորդ պահը անցած ըլլա-

լով՝ արթնցուց Քէննէտին, անոր պատուիրեց վերջին ծայր արթնութիւն ունենալ և Ժօէի քով գնաց որ խորապէս կը քնանար: Քէննէտի հանդարտօրէն իր ծխամորճը վառեց աչքերը շփելով զորս դժուարաւ կրցաւ բաց պահել, արմուկը դրաւ անկիւն մը և սկսաւ ուժով ծխել քունը վանելու համար: Բացարձակ լռութիւն կը տիրէր չուրջը. Թեթեւ հով մը կը շարժէր ծառերուն գագաթը և մեղմօրէն կ՚օրօրէր նաւակը հրաւիրելով որսորդը քունի, որ հակառակ իրեն կը նեղէր զինքը: Ուզեց դիմադրել անոր, քանի մը անգամ կոպերը բացաւ, գիշերուան մէջ խորամխեց այն նայուածքներէն մի քանին որոնք չեն տեսներ, և վերջապէս յոգնութեան տակ ընկճուած, քունը տարաւ: Որչափ ժամանակ մնացեց անշարժութեան վիճակին մէջ. չկրցաւ հաշուել արթնցած ատենը, որուն յանկարծական կերպով դղրդուած էր անակնկալ ճարճատումէ մը: Աչքերը շփեց, ոտքի ելաւ սաստիկ տաքութենէ մը որ իր դէմքին կը զարնէր: Անտառը բոցերու մէջ էր: «Կրա՛կ կայ, կրա՛կ կայ» գոչեց առանց հասկնալու թէ ո՞ւրկէ էր ան: Իր երկու ընկերները ընդոստ արթնցան:

«Ի՞նչ է ան, հարցուց Սամուէլ:

— Հրդե՛հ, ըսաւ Ժօէ... բայց ո՞վ կրնայ...»

Այն վայրկեանին ոռնումներ արձակուեցան սաղարթներուն տակէն որոնք սաստիկ լուսաւորուած էին: «Ա՛հ, վայրենինե՛րը, գոչեց Ժօէ: Անոնք հըրդեհեցին անտառը ապահովաբար, մեզ այրելու համար:

— Թալիպաներն են անոնք, Էլ Հաճի Մարապուները անշուշտ, ըսաւ Տօքթորը:

— Փախչի՛նք, գոչեց Քէննէտի, գետին իջնենք, այդ է մեր փրկութեան միակ միջոցը:»

Բայց Ֆէրկիւսօն փոխանակ առոր նետուեցաւ խաբխաբին պարանին վրայ ու կացինի հարուածով մը զայն կտրեց: Վիքթորիա ազատ իր կապանքներէն հազար ոտքէ աւելի բարձրացաւ: Ահռելի աղաղակներ պայթեցան անտառին մէջէն: Օդապարիկը հոսանքով մը բռնուած՝ դէպի արեւմուտք ուղղուեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Հալածումը.—Վիքթորիայի կրած փորձանքները։

«Եթէ երբեք երեկոյ մեր բեռը թեթեւցնելու նախազգուշութիւնը ձեռք առած չըլլայինք, ըսաւ Տօքթորը, մենք կորսուած պիտի ըլլայինք։

— Ահա թէ ինչ ընել է գործը ժամանակին կատարելը կրկնեց Ճօ։

— Մենք վտանգէ զերծ չենք, կրկնեց Տօքթորը։

— Ի՞նչ բանէ կը վախնաս ուրեմն, հարցուց Տիք։ Վիքթորիան չկրնար վար իջնել առանց քու թոյլտուութեանդ եւ ե՞րբ պիտի իջնէր այն։

— Երբ պիտի իջնէ՛ր, Տիք, նայէ՛»։

Անտառին սահմանածայրը պիտի անցնէին, եւ ճամբորդները կրցան նշմարել երեսունի չափ ձիաւորներ, զանազան զէնքերով զինուած եւ որոնք կը հետեւէին Վիքթորիայի թռիչքին։ Ճամբորդները տեսնելնուն վրայ, վայրենի աղաղակներ արձակեցին իրենց զէնքերը շողացնելով։ Անոնք առանց դժուարութեան կը կարէին այս ցած լեռնադաշտերը եւ այս հարթ զառիվայրները որոնք կ'իջնեն դէպի Սենեկալ։

«Ի՛նչ բարձրութեան մէջ կը գտնուինք, հարցուց Ֆէրկիւսոնի։

— Գրեթէ եօթը հարիւր յիսուն ոտք, բայց մենք ա՛լ չունինք նպաստաւոր հոսանքներ գտնելու կարողութիւնը ելլելու եւ իջնելու ատեն. մենք օդապարիկին խաղալիքը եղած ենք։

— Ատիկա ցաւալի է, յարեց Քէննէտի, հովը շատ նուազ է, եւ եթէ նախորդ օրերու պէս ուրականի մը հանդիպէինք, երկար ատենէ ի վեր այս յելուզակները աչքէ հեռացած պիտի ըլլային։

Թալիպաններուն հալածանքը շարունակեց ամբողջ առաւօտ, դէպի ժամը տասնըմէկ, ճամբորդները հազիւ շահած էին տասնըհինգ մղոն տեղ դէպի արեւմուտք։ Տօքթորը հորիզոնին ամենափոքր ամպը կը

դիտէր, միշտ կը վախնար մթնոլորտին մէջ փոփոխութենէ մը։ Եթէ դէպի Նիկէր նետուէին ի՛նչ պիտի ըլլար վախճաննին։ Սենեկալ դեռ պէտք էր որ տասներկու մղոն մնացած ըլլար, ներկայ արագութիւնով պէտք էր որ դեռ երեք ժամ ճամբայ ընէր։ Այն վայրկեանին իր ուշադրութիւնը դարձուց նոր գոչումները. Թալիպանները կը շարժէին ձիերնին արագացնելով։ Տօքթորը ծանրաչափին նայեցաւ եւ հասկցաւ այս ոռնումներուն պատճառը։

«Մենք վար կ'իջնենք, ըսաւ Քէննէտի։

— Այո, պատասխանեց Ֆէրկիւսոն։

Քառորդ ժամէ մը նաւակը հազիւ հարիւր յիսուն ոտք վեր էր գետնէն, բայց հովը աւելի ուժգին կը փչէր։ Թալիպանները կեցուցին ձիերը եւ խոկոյն հրացանաձգութիւն մը օդը փայլատակեց։

«Շատ հեռի էք, անպիտաննե՛ր, գոչեց Ճօ, ինծի աղէկ կ'երեւի որ այս մուրացիկները հեռու մնան։

Եւ նշան առնելով ամէնէն առջեւի ձիաւորին, կրակ ըրաւ։ Թալիպան թաւալեցաւ գետին, իր ընկերները կանգ առին եւ Վիքթորիա հասաւ անոնց։

«Խոհեմ ալ են, ըսաւ Քէննէտի։

— Որովհետեւ վստահ են որ պիտի կարենան մեզ բռնել պատասխանեց Տօքթորը, եւ պիտի յաջողին, եթէ տակաւին վար իջնենք, պէտք է բացարձակապէս բարձրանալ։

— Ի՞նչ նետենք, հարցուց Ճօ։

— Մեր պէմիքանի մնացորդ պաշարը, երեսուն լիպրա մը կը կշռէ ան, որմէ կ'ազատինք։

— Ահաւասի՛կ, տէր իմ, ըսաւ Ճօ հնազանդելով։

Նաւակը, որ գրեթէ հողին կը մօտենար, վեր բարձրացաւ Թալիպաններուն աղաղակներուն մէջէն, բայց կէս ժամէն Վիքթորիա նորէն վար կ'իջնէր։ Ընդհուպ նաւակը եկաւ հողին քսուելու. Էլ Հաճի սեւամորթները նետուեցան անոր վրայ. բայց ինչպէս կը պատահի նմանօրինակ պարագաներու մէջ, հազիւ գետնին դպած էր, երբ Վիքթորիա մէկ ոստումով վեր ելաւ, նորէն վար իջնելու համար։

«Ուրեմն պիտի չկրնա՞նք խոյս տալ, ըսաւ Քէննէտի կատաղութեամբ։

— Նետէ մեր օդին պահեստը, Ժօ՛, գոչեց Տօքթորը։ գործիքները ամէն ինչ որ կրնայ ունենալ ո և է ծանրութիւն, և մեր վերջին խարիսխն իսկ։

Ժօ նետեց այս բոլորը Թէեւ օդապարիկը, վայրկեան մը վեր ելաւ, բայց ընդհուպ գետին իջնալ Թալիպաները կը հետեւէին և երկու հարիւր քայլ անդին էին։

— Նետէ՛, երկու հրացանները, գոչեց Տօքթորը։

— Գոնէ զանոնք պարպելէ ետքը, ըսաւ որսորդը։

Եւ չորս յաջորդական հարուածներ ուղղուեցան ձիաւորներու խումբին վրայ։ Չորս Թալիպաներ ինկան։ Վիքթորիա նորէն բարձրացաւ, ոստումներ կ'ընէր անհագին տարածութեամբ տեղ խոշոր առաձգական գնդակի մը նման հողին վրայ ոստոստելով։ Կէս օրուան մօտ էր. Վիքթորիա կ'սպառէր, կ'երկննար. իր պատեանը թոռմած և ծածանուտ եղեր էր. ձգտած սնդուսին ծալքերը մէկմէկու վրայ կը ճռնչէին։

«Երկինք մեզ կը լքէ, ըսաւ Քէննէտի պիտի իյնանք»։

Ժօ չպատասխանեց, իր տիրոջը կը նայէր։

«Ո՛չ, ըսաւ ասիկա, մենք ունինք դեռ հարիւր յիսուն լիպրայէն աւելի նետելիք։

— Ի՞նչ ուրեմն, հարցուց Քէննէտի.

— Նաւակը, պատասխանեց ան։ Ցանցին կառչինք։ Կրնանք օղակները բռնել և գետը անցնիլ, շո՛ւտ։

Եւ այս յանդուգն մարդերը չվարանեցան փորձելու այդպիսի փրկութեան միջոց մը։ Ցանցին օղակներէն կախուեցան ինչպէս որ Տօքթորը ըսած էր, և Ժօ մէկ ձեռքովը կրթած միւսովը կտրեց նաւակին չուանները, որ վար ինկաւ։

«Հուրրա՛», պոռաց ան, երբ օդապարիկը թեթեւցած՝ երեք հարիւր ոտք կը բարձրանար օդին մէջ։ Թալիպաները իրենց ձիերը կը գրգռէին վազցնելով. բայց Վիքթորիա հանդիպելով աւելի ուժգին հովի մը արագօրէն խուժեց դէպի բլուր մը որ հորիզոնը կը փակէր արեւմուտքէն։ Ասիկա նպաստաւոր պարագայ մըն էր ճամբորդներուն համար, քանի որ կրցան անցնիլ անկէ, մինչդեռ Էլ-Հաճի հորդաները ստիպուած էին հիւսիսի ճամբան բռնել անցնելու համար այս վերջին արգելքէն։ Երեք բարեկամները ցանցին կառչեր էին,

յանկարծ բլուրը անցնելէն ետքը Տօքթորը գոչեց.

«Գե՛տը, գե՛տը, Սենեկա՛լը»։ Արդարեւ երկու մղոն անդին, գետը կը հոսէր խիտ լայնատարած ջուրերով. միւս եզերքը, ցած և բարեբեր, ապահով և նպաստաւոր վայր մըն էր վար իջնելու համար։

«Դեռ քառորդ ժամ մը, ըսաւ Ֆէրկիւսօն, և մենք ազատուած պիտի ըլլանք»։ Բայց դատարկ օդապարիկը քիչ քիչ կ'իյնար գրեթէ բուսականութենէ ամբողջովին զուրկ գետնի մը վրայ, հազիւ քանի մը մացառներ և արեւին տաքութենէն չորցած թանձր խոտ մը։ Վիքթորիա չաս մը անգամներ հողին դպաւ և վեր ելաւ, իր ոստումները երթալով նուազ բարձր և լայնատարած կ'ըլլային, վերջին անգամ կառչեցաւ ցանցին վերին մասովը պաօպապի մը բարձրացած ճիւղերուն, միակ ծառը որ առանձնացած կը գտնուէր այս անապատ երկրին մէջ։

— Վերջացաւ, ըսաւ որսորդը։

— Եւ գետէն հարիւր ոտք անդին, յարեց Ժօ։

Երեքն ալ հողին վրայ դրին ոտքերնին, և ուղղուեցան դէպի Սենեկալ։ Այս տեղը գետը կը հոսէր խոր չառաչիւնով մը. երբոր եզերքը հասան Ֆէրկիւսօն ճանչցաւ Կուինայի ջրվէժները։ Ոչ մէկ նաւակ այդ ափանց վրայ, ոչ մէկ կենդանի էակ։ Երկու հազար ոտք լայնութեան մը վրայ, Սենեկալը կը գահավիժէր հարիւր յիսուն ոտք բարձրութենէ մը որոտագին աղմուկով մը։ Այս անդունդը անցնելու անկարելիութիւնը ակներեւ էր. Քէննէտի չկրցաւ զսպել յուսահատական ձեւ մը։ Բայց Տօքթ. Ֆէրկիւսօն յանդգնութեան ազդու շեշտով մը գոչեց.

«Ամէն ինչ չէ լմնցած։ — Ես զայն լաւ գիտէի, յարեց Ժօ իր տիրոջը վրայ ունեցած վստահութեամբը, զոր երբեք չէր կորսնցուցած։ Այն չորցած խոտերուն տեսքը Տօքթորին ներշնչեր էր յանդուգն գաղափար մը։ Փրկութեան միակ յոյսն էր ան։ Արագօրէն տարաւ իր ընկերները օդանաւին պատեանին քովը։ «Այն յելուզակներէն ժամ մը առաջացած կը գտնուինք, ըսաւ Տօքթորը. ժամանակ չկորսնցնենք, բարեկամներս, մեծ քանակութեամբ այս

չոր խոտերէն ժողվեցէ՛ք, անոնցմէ ալ նաւադն հարիւր լիպրայի պէտք ունիմ։

— Ի՞նչ ընելու համար, հարցուց Քէննէտի։

— Ա՛յ կազ չունիմ, ուստի գետէն պիտի անցնիմ տաք օդով։—Ա՛հ, քաջ Սամուէլս, գոչեց Քէննէտի, դուն արդարեւ մեծ մարդ մըն ես։» Ժօէ և Քէննէտի գործի սկսան, և քիչ անդին դէզ մը կուտակեցին պաօպաբին մօտը։ Այս միջոցին, Տօքթորը մեծցուցեր էր օդանաւին բերանը, ան խնամք տարաւ ամէնէն առաջ դուրս հանելու ջրածինը ծորակին միջոցաւ. յետոյ մաս մը չոր խոտ դիզեց պատեանին տակ, և կրակ տուաւ անոր։ Քիչ ժամանակի պէտք կայ օդապարիկ մը ուռեցնելու համար տաք օդով. ուստի Վիքթորիա սկսաւ վերստանալ իր բոլորշի ձեւը. խոտը չէր պակսեր. կրակը կ'արծարծէր և օդանաւը կը խոշորնար։ Այն ատեն ժամը մէկին քառորդ կ'ուզէր։ Այս միջոցին երկու մղոն դէպի հիւսիս, երեւցաւ Թալիպաներուն գունդը. անոնց պոռչտուքը և քառասմբակ սուրացող ձիերուն ոտնաձայնը կը լսուէր։ «Քսան վայրկեանէն անոնք հոս կ'ըլլան, ըսաւ Քէննէտի։

Վիքթորիա երկու երրորդ մասով ուռած էր։

«Բարեկամներս, ցանցին կառչինք, ինչպէս որ առաջ ըրեր էինք։—Ահա՛ եղաւ, պատասխանեց որսորդը։» Տասը վայրկեանի մէջ, օդապարիկին մի քանի ցնցումները նշանակեցին վեր բարձրանալու իր ձգտումը։ «Լաւ բռնուեցէ՛ք, գոչեց Ֆէրկիւսոն։ Եւ ոտքովը Տօքթորը հրեց հնոցին մէջ խոտի նոր քանակութիւն մը։ Եւ օդապարիկը, ամբողջովին ընդլայնած բարեխառնութեան աճումէն, վեր թռաւ պաօպաբին սաղարթները խշրտացնելով։

«Դէպի ճամբայ» գոչեց Ժօէ։

Հրացաններու բամբիւն մը պատասխանեց իրեն, նոյն իսկ գնդակ մը անոր ուսը քերթեց. բայց Քէննէտի վար ծռելով և իր կարճափողը մէկ ձեռքովը պարպելով, թշնամի մը եւս գետին տապալեց։

Կատաղի աղաղակներով ընդունուեցաւ օդապա-

րիկին վերելքը որ մինչեւ ութը հազար ոտքի չափ բարձրացաւ։ Արագ հով մը զայն բռնեց և անհանդարտեցուցիչ տատանումներ պատճառեց, մինչդեռ անվեհեր Տօքթորը և իր ընկերները կը դիտէին ջրավէժներու անդունդը, բացուած իրենց աչքերուն առջեւ։ Տասը վայրկեան ետքը, առանց խօսք մը փոխանակելու, անվեհեր ճամբորդները քիչ քիչ կ'իջնային դէպի գետին հանդիպակաց եզերքը։

Հոն յանկարծակի եկած, ապշահար և երկիւղի մէջ կեցեր էին տասնեակ մը մարդեր, որոնք ֆրանսական համազգեստը կը կրէին։ Կրնաք դատել իրենց զարմացումը երբ տեսան այս օդապարիկին բարձրանալը գետին աջ եզերքէն։ Անոնք չէին հեռացեր անկէ երկնային երեւոյթի մը հաւատքով։ Բայց իրենց սպաները, ծովային տեղակալ մը և նաւային ենթասպայ մը տեղեկացեր էին եւրոպական թերթերէն, Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի յանդուգն ձեռնարկին, և յանկարծ վերահասու եղան գործին։

Օդապարիկը քիչ քիչ ամքելով, վար կ'իջնար անոր ցանցէն բռնուած յանդուգն օդանաւորդներով. բայց կասկածելի էր որ պիտի կրնար գետին հասնիլ։ Ուստի Ֆրանսացիները գետը նետուեցան և ընդունեցին երեք Անգլիացիները իրենց բազուկներուն մէջ, այն վայրկեանին ուր Վիքթորիա կը թառէր Սենեկալի ձախ ափունքէն քանի մը ձողաչափ անդին։

«Տօքթոր Ֆէրկիւսո՞ն գոչեց տեղակալը։

— Նոյն ինքն եմ, պատասխանեց հանդարտօրէն Տօքթորը, և իմ երկու ընկերներս։»

Ֆրանսացիները գրկաբաց տարին ճամբորդները գետէն անդին, մինչդեռ կէս մը ուռած օդապարիկը, արագ հոսանքէ մը տարուելով, գնաց անհուն պղպջակի մը պէս ընկլուզիլ Սենեկալի ջուրերուն հետ Կուինայի ջրվէժներուն մէջ։

«Խե՜ղճ Վիքթորիա», ըսաւ Ժօէ։

Տօքթորը չկրցաւ արցունքի կաթիլ մը բռնել, բացաւ իր բազուկները և երկու բարեկամները հոն նետուեցան խոր յուզման մը ազդեցութեանը տակ։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Եզրակացութիւն.—Վերադարձ դէպի Լոնտոն։

Գետին ափերուն վրայ գտնուող արշաւախումբը Սենեկալի կառավարչին կողմէ ղրկուած էր. որոնք երկու օրէ ի վեր կ'զբաղէին ճանչնալու կուինայի մէջ թղթատունի մը հաստատութեան ամէնէն նպաստաւոր դիրքը, երբ վկայ եղան Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի հասնելուն։ Դիւրին է ենթադրել թէ ինչ շնորհաւորութիւններով և գրկընդխառնումներով ընդունեցան երեք ճամբորդները։ Տօքթորը անոնցմէ խնդրեց նախ և առաջ պաշտօնապէս հաստատել իր ժամանումը Կուինայի ջրվէժները։

— Դուք պիտի չմերժէք անշուշտ ստորագրել տեղեկագիրը, հարցուց Տիւֆրէս տեղակալին։

— Ձեր հրամաններուն պատրաստ եմ, պատասխանեց այս վերջինը։

Անգլիացիները առաջնորդուեցան առժամեայ կայան մը, որ գետին եզերաց վրայ հաստատուած էր։ Հոն գտան ամէնէն ուշադիր խնամքները և առատ պաշար։ Եւ հոն էր որ խմբագրուեցաւ, սա բառերով այն տեղեկագիրը որ կը գտնուի այսօր Լոնտոնի Աշխարհագրական Ընկերութեան դիւանաթուղթերուն մէջ։

«Ստորագրեալքս. կը յայտարարենք որ, ըսուած օրը, մենք տեսանք ժամանումը, ցանցէն կախուած օդապարիկէ մը, Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի և ընկերներուն

Ռիչար Քէննէտիի և Ժօզէֆ Ուիլսընի։ Վերոյիշեալ օդապարիկը վար ինկաւ մենէ քանի մը քայլ անդին, նոյն իսկ գետին անկողնին մէջ, և հոսանքէն վարուելով Կուինայի ջրվէժներուն մէջ կորաւ, որոյ վասն ստորագրեցինք ներկաս, տեղեկագիրը, երկու կողմերու ներկայութեանը վերոյիշեալներուն հետ. ներկայացնելու համար առ որ անկ է։ Ստորագրուեցաւ Կուինեայի ջրվէժներուն մօտ, 24 Մայիս 1862ին»։

Սամուէլ Ֆէրկիւսոն, Ռիչար Քէննէտի, Ժօզէֆ Ուիլսըն, Տիւֆրէս, տեղակալ ծովային հետեւակազօրաց։ Ռօտամէլ, ծովային ենթասպայ։ Տիւֆէյս, յիսնապետ։ Ֆլիբօ, Մայոր, Բէլլիսէ, Լօռուա, Ռասկանեէ, Կիլլօն. Լըպէլ։ զինուորներ։

Հոս կ'աւարտի Տօքթ. Ֆէրկիւսոնի և իր քաջարի ընկերներուն նորանշան ուղեւորութիւնը, հաստատուած անուրանալի վկայութիւններով. անոնք կը գտնուէին բարեկամներու մօտ հիւրասէր ցեղերու մէջտեղը, որոնք յաճախակի յարաբերութիւններ ունին ֆրանսական հաստատութեանց հետ։

Անոնք Սենեկալ հասեր էին շաբաթ, 24 Մայիսին, և նոյն ամսուան 27ին կը հասնէին Մէտինի կայանը, որ կը գտնուի քիչ մը աւելի հիւսիս, գետին վրայ։

Հոն, ֆրանսացի սպաները գրկաբաց ընդունեցին զանոնք, և անոնց շռայլեցին իրենց հիւրամեծարութեան ամէն ցոյցերը. Տօքթորը և իր ընկերները կրցան նաւ նստիլ գրեթէ անմիջապէս փոքր շոգենաւակին մէջ Պազիլիք անունով, որ Սենեկալ գետէն վար կ'իջնէր մինչեւ գետաբերանը։

Տասնը չորս օր ետքը, 10 Յունիսին, անոնք հասան Սէն-Լուի, ուր կառավարիչը զանոնք մեծ պատուով ընդունեց։ Անոնք ամբողջովին գտած էին զիրենք իրենց յուզումներէն և խոնջենքէն։ Միայն որ, Ժօզ կ'ըսէր զինքը մտիկ ընել ուզողներուն.

«Մերինը ջնջին ճամբորդութիւն մըն էր, այսուհանդերձ, և եթէ մէկը փափաքող է յուզումներու, ես անոր խորհուրդ չեմ տար առ այն ձեռնարկելու.

անիկա վերջ ի վերջոյ տաղտկալի կ'ըլլայ. և առանց
Ջատ լիճի և Սեննեկալի պատահարներուն, ճշմարտա-
պէս կը կարծեմ որ մենք ձանձրոյթէ մեռած պիտի
ըլլայինք»։
Անգլիական մարտանաւ մը մեկնելու վրայ էր։ Յունիս 25ին հա-
ւուք ճամբորդները մէջը նստան... և հասած օրը Լոնտոն։
... ... և ... այն ընդունելութիւնը
Մենք պիտի չնկարագրենք այն Արքայական Աշխարհագրական
... առարկայ եղան Արքայական Աշխարհագրական
Ընկերութեան կողմէ, ոչ ալ այն փութկոտութիւնը
որուն առարկայ եղան. Քէննէտի անմիջապէս Էտիմ-
պուրկ մեկնեցաւ իր հաչակաւոր կարճափող հրացա-
նովը. անիկա կ'աճապարէր ապահովցնել իր պառաւ
խնամակալուհին։
Տօքթ. Ֆէրկիւսոն և իր հաւատարիմ Ժօէն Սա-
ցին մեկնոյն անձերը, որոն ... անչցեր էինք։ Սա-
կայն անոնց վրայ փոփոխութիւն մը եղեր էր յանգէտս։
Անոնք երկու բարեկամներ եղեր էին։
Ամբողջ եւրոպական թերթերը անդադար գովեստ-
ներ չռայլեցին յանդուգն խուզարկուներուն վրայով,
և Տէյլի Թէլէկրաֆ լրագիրը հինը հարիւր եօթանա-
սուն հազար օրինակի տպագրութիւն մը ունեցաւ ուր
հրատարակեց ճամբորդութեան համառօտագրութիւնը։
Տօքթ. Ֆէրկիւսոն ընդհանուր ժողովի մէջ Ար-
քայական Աշխարհագրական ընկերութեան առջև
ըրաւ իր օդանաւային արշաւանքին պատմութիւնը,
և ստացաւ իրեն և իր երկու ընկերներուն համար
այն ոսկի շքադրամը որ յատկացուած էր 1862 տար-
ւոյն ամէնէն նշանաւոր հետախուզութիւնը։

ՎԵՐՋ
... ԼԱՆ ... ԳՐԱԴԱՐ. ... ՄԵՍՐՈՊԵԱՆԻ ...

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0306905